

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Затверджено Вченою Радою КПІ імені
Ігоря Сікорського як навчальний посібник
для студентів, які навчаються за
спеціальністю «Менеджмент»

КИЇВ 2017

Голюк В.Я. Фінанси, гроші та кредит: навч. посіб. – К., 340 с.

*Гриф надано Вченою радою
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Протокол № 3 від 6 березня 2017 р.)*

**Навчальний посібник
Фінанси, гроші та кредит**

для студентів спеціальності 073 «Менеджмент» освітнього ступеню «бакалавр»

Автор **В. Я. Голюк**, к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Відповідальний редактор **В.В. Дергачова**, д.е.н., проф., зав. кафедри менеджменту НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Рецензенти: **В.І. Грушко**, доктор економічних наук, професор завідувач кафедри національної економіки і фінансів Університету економіки і права «КРОК»

І.М. Крейдич, доктор економічних наук, професор, в.о. зав. кафедри теоретичної і прикладної економіки НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

О.І. Пилипенко, доктор економічних наук, професор кафедри бухгалтерського обліку Національної академії статистики, обліку і аудиту

Навчальний посібник містить стислий виклад матеріалу, необхідного для засвоєння у рамках дисципліни «Фінанси, гроші та кредит», практичні завдання, питання для самоконтролю, перелік використаних та рекомендованих до розгляду джерел. У навчальному посібнику викладено зміст категоріального апарату фінансів, грошей та кредиту. Проаналізовано основні концепції походження грошей, їх роль в економічному розвитку держави, принципи використання законів грошового обігу в управлінні національним господарством. Досліджено сутність та основні інструменти грошово-кредитної політики. Охарактеризовано принципи функціонування і розвитку грошового, валютного та фондового ринку. Проаналізовано сутність категорії «фінанси» та їх функції, охарактеризовано фінансову систему України – її структуру та основні елементи. Чимала увага приділена податковій та бюджетній підсистемам вітчизняної фінансової системи. Проаналізовано сутність та принципи функціонування банківських установ та спеціалізованих фінансових-кредитних посередників.

ЗМІСТ

Вступ	7
Тема 1. Сутність та функції грошей	9
1. Сутність та якісні властивості грошей.....	9
2. Еволюція форм грошей.....	9
3. Функції грошей.....	16
<i>Практичні завдання</i>	17
<i>Питання для самоконтролю</i>	21
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	21
Тема 2. Грошовий оборот і грошові потоки	22
1. Сутність та структура грошового обороту.....	22
2. Грошова маса. Грошові агрегати та грошова база.....	23
3. Швидкість обігу грошей. Закон грошового обігу.....	25
4. Механізм регулювання грошової маси в обороті.....	26
<i>Практичні завдання</i>	28
<i>Питання для самоконтролю</i>	33
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	33
Тема 3. Грошовий ринок	35
1. Сутність та структура грошового ринку.....	35
2. Попит на гроші.....	38
3. Пропозиція грошей та механізм її формування.....	39
4. Рівновага на грошовому ринку.....	41
<i>Практичні завдання</i>	42
<i>Питання для самоконтролю</i>	46
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	47
Тема 4. Грошові системи	48
1. Сутність та основні елементи грошової системи.....	48
2. Основні типи грошових систем та їх еволюція.....	51
3. Грошові реформи.....	52
<i>Практичні завдання</i>	53
<i>Питання для самоконтролю</i>	57
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	58
Тема 5. Інфляція	60
1. Сутність та різновиди інфляції.....	60
2. Вимірювання інфляції.....	64
3. Наслідки інфляції.....	66
4. Антиінфляційна політика держави.....	67
<i>Практичні завдання</i>	68
<i>Питання для самоконтролю</i>	73
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	73
Тема 6. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм	75
1. Металістична теорія грошей.....	75

2. Номіналістична теорія грошей.....	76
3. Кількісна теорія грошей.....	76
4. Дж.М.Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей.....	79
5. Сучасний монетаризм.....	81
6. Сучасний кейнсіансько-неокласичний синтез у теорії грошей.....	82
<i>Практичні завдання.....</i>	<i>83</i>
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>87</i>
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела.....</i>	<i>87</i>
Тема 7. Сутність та функції фінансів.....	89
1. Сутність фінансів.....	89
2. Функції фінансів.....	91
<i>Практичні завдання.....</i>	<i>93</i>
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>97</i>
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела.....</i>	<i>97</i>
Тема 8. Фінансова система.....	99
1. Сутність фінансової системи держави та її організаційні основи.....	99
2. Бюджетна система держави.....	111
3. Податкова система держави.....	121
<i>Практичні завдання.....</i>	<i>126</i>
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>130</i>
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела.....</i>	<i>130</i>
Тема 9. Фінанси суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій.....	133
1. Сутність та функції фінансів підприємства.....	133
2. Склад активів підприємства.....	136
3. Фінансова звітність підприємства.....	138
4. Аналіз фінансового стану підприємства.....	141
<i>Практичні завдання.....</i>	<i>146</i>
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>151</i>
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела.....</i>	<i>152</i>
Тема 10. Фінанси населення.....	154
1. Поняття фінансів населення та фінансів домогосподарств.....	154
2. Фінансові аспекти соціального захисту населення.....	156
3. Інвестиційна діяльність населення.....	161
<i>Практичні завдання.....</i>	<i>162</i>
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>166</i>
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела.....</i>	<i>167</i>
Тема 11. Кредит у ринковій економіці.....	168
1. Сутність, функції та різновиди кредиту. Його роль в умовах ринкової економіки.....	168
2. Позичковий відсоток.....	172
3. Основи банківського кредитування.....	174
<i>Практичні завдання.....</i>	<i>181</i>
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>186</i>

<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	186
Тема 12. Кредитні системи	188
1. Поняття кредитної системи та її структура.....	188
2. Роль банківського нагляду у регулюванні кредитної системи держави.....	189
3. Платіжна система як елемент кредитної системи держави.....	191
<i>Практичні завдання</i>	193
<i>Питання для самоконтролю</i>	197
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	198
Тема 13. Валютні системи та міжнародні розрахунки	199
1. Сутність та еволюція валютних систем.....	199
2. Валюта і валютний курс. Конвертованість валюти.....	202
3. Валютний ринок та валютні операції.....	205
4. Міжнародні розрахунки.....	208
<i>Практичні завдання</i>	209
<i>Питання для самоконтролю</i>	214
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	215
Тема 14. Фондовий ринок та фінансові інструменти	217
1. Сутність фондового ринку та фондової біржі.....	217
2. Сутність та класифікація видів фінансових інструментів.....	218
<i>Практичні завдання</i>	227
<i>Питання для самоконтролю</i>	232
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	233
Тема 15. Державний кредит і державний борг	236
1. Державний кредит і державні запозичення, їх класифікація.....	236
2. Сутність державного боргу та його структура.....	239
3. Місце цінних паперів серед боргових зобов'язань держави.....	242
4. Обслуговування та управління державним боргом.....	245
<i>Практичні завдання</i>	246
<i>Питання для самоконтролю</i>	252
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	253
Тема 16. Центральний банк та його роль в економіці	254
1. Загальна характеристика та функції центральних банків.....	254
2. Сутність та основні функції Національного банку України.....	255
3. Грошово-кредитна політика: типи та інструменти.....	258
<i>Практичні завдання</i>	266
<i>Питання для самоконтролю</i>	270
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	270
Тема 17. Комерційні банки як основна ланка кредитної системи	272
1. Сутність, організаційна структура та різновиди банків.....	272
2. Капітал банку.....	276
3. Банківські операції.....	280
4. Доходи та видатки банківської установи.....	290

<i>Практичні завдання</i>	291
<i>Питання для самоконтролю</i>	295
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	295
Тема 18. Спеціалізовані кредитно-фінансові установи	297
1. Парабанківська система	297
2. Страхування та страхові компанії.....	298
3. Пенсійні фонди України.....	301
4. Інститути спільного інвестування.....	307
<i>Практичні завдання</i>	311
<i>Питання для самоконтролю</i>	315
<i>Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела</i>	315
Контрольні запитання	317
Відповіді на тестові завдання	327
Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела	328

ВСТУП

Сучасний рівень та темпи розвитку фінансової та грошово-кредитної складової як світової, так і національної економічної системи, широке використання різноманітних форми та різновидів грошово-кредитних операцій у процесі функціонування та розвитку сучасного підприємства та потреба кожного сучасного керівника бути компетентним у вказаних питаннях визначає необхідність розгляду вказаної проблематики у рамках підготовки фахівців з менеджменту.

Сучасний менеджер потребує знань основ державної фінансової політики, вмінь аналізувати її ключові чинники впливу, усвідомлювати сутність і структуру національної та світової фінансової системи, виокремлювати та прогнозувати тенденції їх розвитку, вміти визначати та обґрунтовувати ймовірні наслідки їх впливу як для національного господарства в цілому, так і на кероване менеджером підприємство зокрема.

Предметом навчальної дисципліни «Фінанси гроші та кредит» є загальні закономірності, принципи формування, функціонування та розвитку фінансових і грошово-кредитних відносин суспільства. Навчальний посібник містить стислий виклад матеріалу, необхідного для засвоєння у рамках дисципліни «Фінанси, гроші та кредит», практичні завдання, Питання для самоконтролю, перелік використаних та рекомендованих до розгляду джерел. У навчальному посібнику викладено зміст категоріального апарату фінансів, грошей та кредиту. Проаналізовано основні концепції походження грошей, їх роль в економічному розвитку держави, принципи використання законів грошового обігу в управлінні національним господарством. Досліджено сутність та основні інструменти грошово-кредитної політики. Охарактеризовано принципи функціонування і розвитку грошового, валютного та фондового ринку. Проаналізовано сутність категорії «фінанси» та їх функції, охарактеризовано фінансову систему України – її структуру та основні елементи. Чимала увага приділена податковій та бюджетній підсистемам вітчизняної фінансової системи. Проаналізовано сутність та принципи функціонування банків та парабанківських фінансових посередників. Мета теоретичної частини даного навчального посібника полягає у формуванні теоретичних знань студентів щодо:

- сутності грошей, їх появи та еволюції в умовах розвитку ринку;
- закономірностей грошового та кредитного обігу в умовах ринкового господарства;
- принципів і форм організації сучасної грошово-кредитної системи;
- особливостей вітчизняної та зарубіжних ринкових моделей грошей і кредиту;
- характеристики ринку позичкових капіталів, грошового обігу, банків та банківської діяльності;
- функціонування спеціалізованих небанківських інститутів;
- організації міжнародних грошово-кредитних відносин;
- сутності методів, принципів та інструментів грошово-кредитної політики;

– закономірностей у сфері фінансових відносин держави, суб'єктів господарювання і населення.

Оскільки менеджерам-початківцям бракує досвіду передусім у використанні отриманих у процесі навчання знань, особлива увага приділяється саме практичному застосуванню набутих навичок – розв'язуванню задач, тестів та ситуаційних вправ. Теоретичний матеріал посібника доповнено задачами й прикладами їх розв'язання, ситуаційними вправами, тестовими завданнями, запитаннями для самоконтролю та переліком рекомендованих джерел до кожної теми. Мета практичної частини даного навчального посібника полягає у формуванні практичних вмінь студентів у наступних напрямках:

- ✓ розрахунок майбутньої вартості грошей;
- ✓ розрахунок показників грошової маси, швидкості обігу грошей, обов'язкових та вільних резервів комерційних банків та рівня монетизації економіки;
- ✓ розрахунок показників інфляції;
- ✓ аналіз впливу грошових реформ на обсяги заощаджень громадян;
- ✓ аналіз механізму перерозподілу ВВП через державний бюджет;
- ✓ аналіз використання державного та місцевого бюджету, розрахунок обсягів міжбюджетних трансфертів;
- ✓ розрахунок сум, необхідних для сплати податків та зборів в Україні;
- ✓ розрахунок показників для аналізу господарської діяльності підприємства;
- ✓ розрахунок крос-курсу, ціни валютного ф'ючерсу, результативності операцій з використанням ф'ючерсів на фондовий індекс та опціонів;
- ✓ аналіз окремих напрямів діяльності центрального банку;
- ✓ розрахунок відсотків за кредитом та розробка графіку погашення кредиту класичним методом та методом ануїтету;
- ✓ аналіз діяльності банків та небанківських фінансово-кредитних установ.

Зміст навчального посібника відповідає навчальній програмі дисципліни «Фінанси, гроші та кредит». Дисципліна «Фінанси, гроші та кредит» межує з наступними навчальними курсами: макроекономіка, економіка підприємства, фінанси підприємства, міжнародні економічні відносини та ін. Навчальний посібник спрямований на допомогу студентам факультету менеджменту та маркетингу спеціальності 073 «Менеджмент» в підкріпленні теоретичних знань та практичних навиків з дисципліни і використанні їх як в процесі написання бакалаврської роботи, так і в подальшому під час роботи як на посаді менеджера господарюючого суб'єкта, так і у випадку роботи у фінансовій установі.

Тема 1. Сутність і функції грошей.

Зміст

1. Сутність та якісні властивості грошей
2. Еволюція форм грошей
3. Функції грошей

1. Сутність та якісні властивості грошей

Савлук М.І. пропонує наступне визначення категорії «гроші»: *гроші* – це специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом [7, с.12]. Особливість грошей як специфічного товару полягає в тому, що гроші не здатні безпосередньо задовольняти будь-які фізичні чи духовні потреби людини, а тільки опосередковано – шляхом відчуження їх на купівлю товарів та послуг, або погашення боргу.

У банківській енциклопедії за авторством С.Г.Арбузова, Ю.В.Колобова, В.І.Міщенко, С.В.Науменкової категорія «гроші» визначається як економічна категорія, що відображає складну систему суспільних відносин, перш за все економічних, між державою, суб'єктами господарювання та фізичними особами як учасниками відтворювальних процесів з приводу встановлення цінкових співвідношень між окремими товарами, здійснення платежів і розрахунків, накопичення та збереження фінансових ресурсів, а також руху капіталу як усередині країни, так і за її межами [1, с.121].

Якісні властивості грошей:

- ✓ стабільність вартості;
- ✓ економічність виготовлення;
- ✓ ліквідність;
- ✓ довгостроковість використання;
- ✓ однорідність;
- ✓ подільність;
- ✓ портативність.

З приводу функціонального призначення грошей у сфері суспільного відтворення розрізняють *гроші як гроші і гроші як капітал*.

Якщо розглядати гроші у ролі грошей, то тут слід перш за все наголосити, що вони обслуговують обмін товарів та використовуються для реалізації наявної споживної вартості, тобто їх цільове призначення обмежується посередництвом в обміні.

Якщо розглядати гроші у ролі капіталу, то у даному випадку гроші є носієм самозростаючої вартості та використовуються для забезпечення зростання наявної вартості (використовуються в якості позичкового капіталу).

2. Еволюція форм грошей

В економічній літературі розглядаються 2 підходи до походження грошей:

1. **Раціоналістична концепція** полягає у тому, що гроші виникли як наслідок угоди між людьми або були запроваджені законодавчими актами держави задля

полегшення обміну товарів. Обґрунтування цієї концепції здійснив Арістотель у праці «Нікомахова етика»: «... що бере участь у обміні, має бути якимось чином зіставленим... за загальною домовленістю з'явилась монета...». До прихильників цієї концепції відносять Г. Кнаппа, М.Фрідмана, А.Шворц, П.Самуельсона [4, с.17-18].

2. **Еволюційна концепція** полягає у тому, що гроші виникли в результаті еволюційного процесу, який поза волею людей призвів до того, що деякі предмети виділилися із загальної маси і посіли особливе місце. До прихильників цієї концепції відносять А.Сміта, Д.Рікардо, К.Маркса [4, с. 18]..

Еволюція форм грошей відбувалася в напрямі від повноцінних грошей до неповноцінних. Між періодами використання повноцінних і неповноцінних грошей функціонували **змішані форми грошей**, коли використовувалися як повноцінні, так і неповноцінні гроші.

Розглянемо еволюцію грошових форм більш детально. Спочатку, коли первісні люди жили общинами, гроші були непотрібні, бо все було спільне. Як тільки з'явилися поняття «моє» і «чуже» - виникла потреба обміну. Спочатку практикувався бартер. **Бартер** - обмін одного товару на інший без допомоги грошей. Однак бартер мав недоліки:

- ✓ необхідно було докладати зусиль для пошуку торговельних партнерів. При цьому покупець міг бажати придбати товар, але не мав такого товару на обмін, який би зацікавив продавця;

- ✓ мала місце проблема виміру вартості. Один і той же товар вимірювався у різних товарах. Не було єдиної міри вартості.

З часом найбільш ліквідні товари (ті, що найбільше користувалися попитом) висунулись на роль товарних грошей. Товарні гроші вважаються першою формою грошей. Це були **повноцінні гроші**, тобто ті, що мали внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару, який виконував функції грошей, чи вартості того матеріалу, з якого гроші були виготовлені (наприклад золоті чи срібні монети, що використовувалися пізніше).

У давні часи **товарними грошима** спочатку були предмети першої необхідності – сіль, зерно, худоба, риба, тощо. Поступово для більш коштовних покупок почали використовуватися предмети розкоші: хутра, дорогоцінні вироби, які з часом все більше і більше перебирали не себе роль грошей. Наприклад, грошова одиниця України – гривня - отримала назву від нашійної прикраси, що виготовлялася з дорогоцінного металу і використовувалася на Русі у якості грошей. Однак всі ці види товарних грошей мали свої недоліки. Для того, щоб ефективно виконувати роль грошей товари повинні були відповідати певним вимогам. Розглянемо необхідні якісні властивості грошей на прикладі кози.

- ✓ **стабільність вартості**. Вартість кози досить стабільна - як у давні часи, так і у наш час.

- ✓ **економічність виготовлення**. Вирощування кози потребує певних капіталовкладень та часу. У порівнянні, наприклад, з паперовими грошима, коза як грошова одиниця є не дуже економічною.

- ✓ *ліквідність*. Далеко не кожному потрібна коза. Товар не дуже ліквідний.
- ✓ *довгостроковість використання*. Коза може здохнути.
- ✓ *однорідність*. Коза складається з багатьох різних частин, які мають різну вартість – роги, ноги, голова, тощо.
- ✓ *подільність*. У живому вигляді козу ділити не можна. А якщо козу зарізати – використання її буде вже не таким довгостроковим.
- ✓ *портативність*. Коза не портативна. Носити чи водити її з собою досить незручно.

Якщо проаналізувати за вказаними критеріями сучасну гривню, то стає зрозуміло, чому населення тяжіє зберігати гроші у доларах та іншій валюті. Адже така якісна властивість грошей як стабільність вартості нашої грошової одиниці потребує суттєвого зміцнення. Так, якщо у 1996 році гривню вводили в обіг за курсом USA/UAH=2, то перша її девальвація (знецінення відносно інших валют) відбулася вже у 1998 році до 3,5 грн. за долар. Потім гривня девальвувала до 5 гривень за долар. У 2008-2009 рр. курс знизився вже до 8 гривень за долар, а нині ми маємо курс USA/UAH=25.

Тому з часом на роль грошей висунулися товари, які найбільш повно відповідали вказаним вище якісним властивостям – *металеві гроші*. Спочатку це були метали, які використовувалися у побуті. Але з часом найбільшої популярності почали набувати *золоті і срібні монети*. Поруч з цими монетами використовувалися і монети, виготовлені з дешевого металу – «*білонні монети*». Вони були більш зручними для дешевих покупок.

У кожної монети була номінальна і реальна вартість. *Номінальна вартість* монетки – це її купівельна спроможність, написана на монеті. *Реальна вартість* монети – це вартість матеріалу, з якого вона виготовлена. Як тільки монета починає циркулювати на основі своєї номінальної а не реальної вартості – відкриваються широкі можливості для шахрайства. У часи, коли використовувалися золоті монети, це можна було досягнути шляхом відкушування країв монетки або можна було поскладати монети у мішок, струсити і зібрати золотий пил з його дна. Прибуток від карбування монет називається «*сеньйораж*». Представники державної влади бажали отримувати додатковий прибуток внаслідок виготовлення монет. Тому *державні монетні двори* почали карбувати монети, номінальна вартість яких перевищувала їх реальну вартість.

Однак діяльність цих державних монетних дворів була не достатньо ефективною у порівнянні з приватними монетними дворами, які склали державним дворам суттєву конкуренцію. Тому органи державної влади просто оголосили приватні монетні двори поза законом. Спочатку було прийнято закони, які зобов'язували населення певного регіону сплачувати податки у державних грошах. А пізніше, коли населення звикало до використання державних грошей запроваджувалися у дію *закони про легальні платіжні засоби*, які зобов'язували населення використовувати для трансакцій виключно гроші, карбовані державою. Офіційне пояснення такого заходу вказувало на прагнення держави забезпечити якість карбування монет та боротьбу з

фальшуванням монет. Однак більш правдоподібно виглядає пояснення щодо прагнення держави отримувати прибуток від карбування монет.

З розвитком географічної експансії перед купцями дедалі більше поставала проблема збереження накопиченого багатства. На час подорожей вони почали звертатися за послугою зберігання грошей до ювелірів. Ювеліри давали купцям розписки про прийняте у них на збереження золото. З часом ці розписки почали використовуватися для покупки-продажу товарів. Це мало місце між особами, які були знайомі з тим чи іншим ювеліром, який виписав певну розписку. Ювеліри (вже будучи, по-суті, першими банкірами), окрім зберігання грошей мали і інший вид бізнесу – давали позики власними грішми. Використання розписок для торгівлі призводило до того, що розписки поверталися до ювелірів досить рідко. І ювеліри почали давати позики цими грішми (прийнятими на зберігання), однак не у грошовій формі, а у вигляді розписок. Таким чином, розписки стали виконувати роль перших паперових грошей, а ювеліри – перших емісійних банків. Сьогодні термін «*паперові гроші*» використовується у двох значеннях:

✓ гроші, виготовлені з паперу (банкноти). До речі, сам термін «*банкнота*» означає «банківське боргове зобов'язання»: banknote=bank (банк) + note (боргове зобов'язання, вексель).

✓ гроші, що не підлягають обміну на золото емісійним банком. Сьогодні жодна валюта у світі не підлягає такому обміну, і грошові одиниці всіх держав вважаються паперовими.

Таким чином, розпочалася *ера золото-срібного біметалізму*. Суть цієї грошової системи полягала у тому, що в обігу перебували як золоті, так і срібні монети. Пізніше у обігу використовувалися білонні монети та паперові гроші, причому всі паперові гроші, емітовані центральними банками, були підкріплені золотими чи срібними резервами емісійного банку. Тобто кожна банкнота мала певний вміст золота або срібла, і могла бути обміняна на цю суму, виражену у дорогоцінному металі, при пред'явленні до емісійного банку. Керівництво кожної країни виходячи з історичних передумов, доступу до родовищ дорогоцінних металів, під дією геополітичних та інших факторів приймало рішення щодо структури резервів свого емісійного банку. Наприклад, Великобританія, заволодівши лівовою часткою світових запасів золота, притримувалася золотого стандарту. Індія, маючи суттєві запаси срібла, притримувалася срібного стандарту. Східні штати Північної Америки, маючи на своїй території срібні родовища, відстоювали своє право зберігати срібний стандарт, а західні штати під впливом британського банківського капіталу притримувалися золотого стандарту [8, с.10]. У часи золото-срібного біметалізму економісти спостерігали феномен, який нині відомий як «*правило Грешема-Коперніка*». Його суть полягає у тому, що якщо у обігу циркулюють два види грошей, офіційний паритет яких не відповідає їх ринковому співвідношенню, суб'єкти починають накопичувати гроші, які на їх думку зараз недооцінені і купівельна спроможність яких буде, на їхню думку, зростати. А від переоцінених грошей суб'єкти ринкових відносин намагаються швидко позбавитися, оскільки

очікують зниження їх купівельної спроможності у майбутньому. З невеликою корекцією «Правило Грешема-Коперніка» звучить так «*Хороші гроші витісняються з обігу поганими грошима*» [9, с.49-50].

З часом відбувся *перехід світової фінансової спільноти від золото-срібного біметалізму до золотого монометалізму*. Великобританія стала першою країною, яка запровадила офіційний золотий стандарт. Це було у 1821 р. *У 1867 році* у Парижі відбулася конференція, від якої бере початок *Паризька світова валютна система* золотомонетного стандарту. Згідно з умовами золотого стандарту роль загального еквівалента закріплюється за золотом, в обігу функціонують золоті монети або грошові знаки, розмінні на золото.

В останній чверті XIX ст.: система золотого стандарту набула значного поширення у світі. У 1871- 1873 рр. вона була запроваджена у Німеччині, у Франції - з 1878 р., у Японії - з 1897 р. Ключовим фактором переходу світової фінансової спільноти від золото-срібного біметалізму до золотого монометалізму стала відмова Індії (на той час найбільшого у світі тримача срібних зливків) від використання срібла при карбування монет. Це відбулося у 1893 році.

Перша світова війна фактично поклала кінець золотому стандарту у його класичному вигляді. *У 1922 році на Генуезькій економічній конференції* було визначено підвалини нової світової валютної системи, яка реанімувала золотий стандарт у дещо зміненому вигляді. Умови, у яких формувалася нова форма золотого стандарту відрізнялися від умов формування Паризької системи золотого стандарту. У 1867 році (коли було визначено основи цього стандарту) більшість золотих запасів світу належали Британській імперії. Після першої світової війни Британія не змогла відновити золотий стандарт, а США, навпаки, накопичили суттєві золоті запаси. США мали всі підстави щоб диктувати світовій фінансовій спільноті умови, вигідні перш за все для американських банкірів. Однак у 1922 році у Генуї на основній післявоєнній міжнародній економічній конференції Банк Англії провів вдалий дипломатичний хід. Банк Англії більше не тримав більшу частину світового запасу золотих зливків, і тому британська сторона запропонувала певну модифікацію старого стандарту. За правилами нового золотого стандарту США повинні були виступати як остаточний гарант для валют Британії, решти Європи і всього світу. Великобританія, зокрема, могла тепер тримати свої резерви не у золоті, як це було до 1914 року, а, переважно, в доларах, у той час як країни континентальної Європи, що все ще відновлювалася після війни, могли тримати свої запаси не в золоті, а в фунтах стерлінгів[8, с.40].

В дійсності ця нова схема дозволяла Британії вибудовувати піраміду із своєї валюти (стерлінга) і своїх кредитів на основі доларів, а не золота, якого їй не вистачало. Залежні від Британії держави могли, в свою чергу, вибудовувати свої валютні піраміди, стираючись на стерлінг. Це фактично означало, що після 1925 року лише США залишаються на строгому золотому стандарті, а решта держав світу переходять на національні паперові гроші. Це дозволило Британії відновлювати свою домінуючу роль у Європі і у всьому світі як світового

банкіра, спираючись на очевидну чи неочевидну підтримку долара і американського золота [8, с.40].

Світова валютна система, що була заснована у 1922 році у Генуї, стабільно функціонувала тільки до світової економічної кризи 1929—1933 рр., в результаті якої зазнав краху один із головних принципів цієї системи — золотодевізний (тобто золотовалютний) стандарт. Відтоді потреба регулювання міжнародних валютних відносин частково вирішувалася шляхом створення валютних блоків і зон, сформованих переважно за регіональним чи колоніальним принципом.

Після завершення Другої світової війни потреба у упорядкуванні світової валютної системи знову постала, тим більше, що на світовій фінансовій арені відбувся суттєвий перерозподіл сил на користь США. Нова форма реінкарнації золотого стандарту, як основи світової валютної системи, була затверджена на ***Бреттон-Вудській економічній конференції у 1944 році***

У 1944 р. у американському містечку Бреттон-Вудс відбулася конференція, що поклала початок існуванню третьої світової валютної системи – Бреттон-Вудської валютної системи. Офіційно система вважалася золотовалютною, неофіційно іменувалася золотодоларовою. Тут же було започатковано створення Міжнародного валютного фонду і Міжнародного Банку Реконструкції і Розвитку. Згідно з Бреттон-Вудським договором основними інструментами міжнародних розрахунків ставали золото і резервні валюти, статус яких отримали американський долар і англійський фунт стерлінгів. Встановлювався офіційний золотий вміст цих валют. Однак внаслідок обмежених золотих запасів Великобританії фунт стерлінгів використовувався у ролі резервної валюти зі значними обмеженнями. Золото продовжувало виконувати роль платіжного засобу та розрахункової одиниці у міжнародному обігу. Однак єдиною конвертованою у золото валютою став долар США. Золотий вміст долара становив 0,888671 грама чистого золота, тобто ціна однієї унції золота дорівнювала 35 дол. Валюти інших країн також прирівнювалися до золота, але опосередковано – через долар. Ця валютна система, як і всі попередні, була системою фіксованих валютних курсів - вартість кожної валюти прямо чи опосередковано було визначено у золоті. Тепер кожна країна могла емітувати (випускати) такий обсяг власної валюти, який був би забезпечений золотом або доларами у її резервах. Тепер США, щоб забезпечувати резерви інших країн своєю валютою, повинні бути постійно підтримувати негативне сальдо платіжного балансу, тобто витрачати у відносинах з іншими країнами більше, ніж отримувати (за рахунок торгівлі, позик, тощо). При цьому не слід було забувати, що обсяги емісії центрального банку США також повинні бути обмежені їх власними резервами у золоті.

Однак з часом світовій фінансовій спільноті стало зрозуміло, що обсяги емісії США значно перевищують їх золоті запаси. І країни, одна за одною, почали пред'являти США долари і вимагати конвертувати (тобто обміняти) їх у золото. Коли золоті резерви США досягли критичного мінімуму президент Ніксон оголосив, що «...золоте вікно закривається...», що означало дефолт,

тобто неспроможність країни платити за своїми зобов'язаннями. Це ознаменувало крах Бреттон-Вудської валютної системи.

Потреба у впорядкуванні світової валютної системи призвела до Ямайської конференції, що відбулася у 1976 році у м.Кінгстон. Саме там, було підписано угоду про формування **Ямайської валютної системи**. Ця система докорінно відрізнялася від попередній систем. Одна з головних відмінностей – золото втратило офіційний статус загального еквіваленту. Відбулася демонетизація золота – золото припинило виконувати функцію грошей і перетворилося на звичайний товар. **Демонетизація золота ознаменувала перехід від повноцінних до неповноцінних грошей. Неповноцінні гроші** – це гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу. При цьому вона може істотно відхилитися від вартості матеріалу, з якого виготовлені гроші. Неповноцінні гроші не мають внутрішньої вартості, їх купівельна спроможність визначається виключно довірою до їх емітента. Тому ці гроші ще називають «кредитними» від лат. «credo» - довіряю. Нині усі країни світу користуються виключно неповноцінними грошима.

Згідно з принципами нової валютної системи кожна валюта отримувала право бути резервною. одним з основних елементів нової системи стали Спеціальні права запозичення (СПЗ, Special Drawing Rights - SDR) – міжнародні платіжні засоби, вартість яких розраховувалася на основі вартості кошика валют провідних держав світу. Нині СПЗ розраховуються на основі вартості п'яти валют – долара США, євро, британського фунта стерлінгів, китайського юаня та японської єни.

Сьогодні на домінуючу роль (у порівнянні з готівкою) висувається електронна форма грошей. Термін **«електронні гроші»** використовується у двох значеннях:

1. Згідно з законодавством України електронні гроші – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі. Випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк. Банк має право здійснювати випуск електронних грошей, номінованих лише в гривні. Банк, що здійснює випуск електронних грошей бере на себе зобов'язання з їх погашення. Користувачем електронних грошей може бути суб'єкт господарювання або фізична особа. У цьому значенні термін «електронні гроші» наближається до терміну «депозитні гроші» [6].

2. Термін «електронні гроші» також використовується для визначення будь-яких цифрових грошей, емітованих платіжними системами. Згідно з цим трактуванням електронні гроші – це платіжний засіб, що існує виключно в електронному вигляді, тобто у вигляді записів в спеціалізованих електронних системах. Емісія цифрових грошей здійснюється спеціалізованими платіжними системами. Забезпеченням електронних грошей є кошти, що знаходяться на рахунках клієнтів цих систем. Залежно від носія, де зберігаються електронні гроші розрізняють електронні гроші на базі мікропроцесорних карток (смайт-

карток) та електронні гроші на базі мереж, що зберігаються на жорстких дисках. Однак, на відміну від емітованих банками електронних грошей, які є загальноприйнятим платіжним засобом, за платоспроможність якого відповідає держава, збереження платоспроможності електронних грошей, емітованих платіжними системами, не гарантується державою, і вони не є загальноприйнятим платіжним засобом, обов'язковим до прийому [6].

Розглядаючи еволюцію грошових форм не слід оминати увагою «квазі-гроші» (від лат. «Quasi» - подібний). *«Квазігроші»* – це специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм. Це така форма грошей, яка виконує лише частину функцій грошей, і не може вважатися грошима, наприклад, вексель. Так, вексель може виконати функцію платежу, але не може виконати функцію збереження вартості, оскільки має короткий (у порівнянні зі справжніми грошима) термін пред'явлення до оплати.

3. Функції грошей

Функція грошей – це певна дія чи “робота” грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення [7, с.35].

Нині науковці виділяють п'ять функцій грошей.

1. Міра вартості – це функція грошей, в якій вони забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни [7, с.36]. Щоб визначити вартість товарів у грошах, потрібно певну кількість грошового матеріалу прийняти за одиницю виміру. Вартість, представлена в грошовій одиниці, виступає масштабом цін. Сучасні гроші не мають ціни, а їхня відносна вартість визначається купівельною спроможністю – абсолютною кількістю товарів і послуг, які можна придбати за грошову одиницю.

2. Засіб обігу – це функція, в якій гроші виступають інструментом при обміні товарів і забезпечують їх обіг [7, с.38]. Обмін товарів за допомогою грошей у цій функції здійснюється за схемою «Товар—Гроші—Товар» на відміну від бартерного обміну товарів за схемою «Товар—Товар». Участь в обміні грошей надає товарному метаморфозу принципово нову якість: він розпадається на два самостійні акти – продаж (Товар—Гроші) і купівля (Гроші—Товар), які можуть відокремлюватися в просторі і в часі.

3. Засіб платежу – функція грошей, що полягає в обслуговуванні погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин. Поява цієї функції зумовлена продажем товару в кредит. Функція засобу платежу знімає обмеження, які створює суто еквівалентний обмін у разі негайної оплати товарів, розширює маневреність коштами, дає можливість здійснити платежі шляхом заліку зустрічних зобов'язань, що сприяє економії грошових коштів та прискоренню обігу капіталу.

4. Засіб нагромадження – функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості. Це функція розвилася після функції засобу обігу коли товаровиробник міг залишити частину виручки собі (його продуктивність праці була вищою за поточні виробничі й споживчі потреби), але раніше функції засобу платежу.

Гроші як засіб нагромадження можуть виступати у формі золотих злитків, у вигляді предметів розкоші, у формі резерву платіжних засобів.

5. Світові гроші – функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами. Гроші на світовому ринку виконують функції загального платіжного засобу, загального купівельного засобу і засобу перенесення багатства з однієї країни в іншу. Отже, світові гроші – це комплексна функція, що повторює, по суті, всі функції, властиві грошам на внутрішньому ринку. Якби всі національні гроші були вільно конвертованими потреби у виділенні цієї функції не було б.

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Розрахуйте майбутню вартість депозиту, який у розмірі 2000 дол. був вкладений на 3 роки на умовах 10% річних. Слід розглянути два випадки – якщо відсотки нараховуються один раз на рік і якщо відсотки нараховуються двічі на рік.

Розв'язок

Для вирішення цієї задачі слід скористатися формулою визначення майбутньої вартості грошей:

$$FV = PV(1+r)^n \quad (1.1)$$

де FV – майбутня вартість грошей

PV – теперішня вартість грошей

r – річна відсоткова ставка

У даному випадку формула не перераховує відсотки у десяткові дроби, тому слід це зробити самостійно і підставляти у формулу значення відсоткової ставки уже перераховане у десяткові дроби.

n – кількість періодів нарахування відсотків. Якщо відсотки нараховуються щороку, то n – це кількість років, якщо ж відсотки нараховуються двічі на рік, то n – це кількість півріч. Якщо ж відсотки нараховуються, наприклад, щоквартально, то n – це кількість кварталів.

У той же час слід пам'ятати, що річну відсоткову ставку у випадку нарахування відсотків двічі на рік слід поділити навпіл, а у випадку нарахування відсотків щоквартально – річну ставку слід поділити на чотири.

Таким чином,

$$FV_1 = 2000 \cdot (1 + 0,1)^3 = 2662 \text{ дол.}$$

$$FV_2 = 2000 \cdot (1 + 0,05)^{3 \cdot 2} = 2680,2 \text{ дол.}$$

Відповідь. У випадку щорічного нарахування відсотків майбутня вартість депозиту становитиме 2662 дол., у випадку нарахування відсотків двічі на рік – 2680,2 дол.

Розв'язати задачу за таких умов: Використовуючи формулу визначення майбутньої вартості розрахуйте яку суму потрібно покласти на депозит на умовах 13% річних щоб через 3 роки отримати 7000 грн.? Відсотки нараховуються один раз на рік.

Розв'язок

Для вирішення цієї задачі слід скористатися формулою визначення майбутньої вартості грошей (1.1).

Таким чином,

$$7000 = PV(1+0,13)^3$$

$$PV = 7000 / (1+0,13)^3 = 4851,35 \text{ грн.}$$

Відповідь. Для отримання через 3 роки 7000 грн. слід розмістити на депозит під 13% 4851,35 грн.

Тестові завдання

1. Гроші, що мають внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару, який виконує функції грошей, чи вартості того матеріалу, з якого виготовлені гроші - це:

- а) повноцінні гроші;
- б) неповноцінні гроші;
- в) депозитні гроші;
- г) квазігроші.

2. Гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу та не мають власної субстанціональної вартості:

- а) повноцінні гроші;
- б) неповноцінні гроші;
- в) товарні гроші;
- г) золоті монети.

3. Монета, що виготовлена не з дорогоцінного металу:

- а) біметалістична монета;
- б) білонна монета;
- в) боністична монета;
- г) монометалістична монета.

4. Угоду про створення МВФ було розроблено на конференції у:

- а) Кінгстоні;
- б) Нью-Йорку;
- в) Вашингтоні;
- г) Бреттон-Вудсі.

5. Вартість певного набору товарів і послуг, які можна придбати за відповідну грошову одиницю виражає:

- а) її купівельну спроможність;
- б) її конвертованість;
- в) її валютні обмеження;
- г) її крос-курс.

6. Втрата золотом функцій грошей та перетворення його на звичайний товар - це його:

- а) сеньйораж;
- б) арбітраж;
- в) демонетизація;
- г) демонізація.

7. Отримання прибутку шляхом виробництва грошей - це:

- а) сеньйораж;
- б) ануїтет;
- в) овердрафт;
- г) арбітраж.

8. Функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни:

- а) міра вартості;
- б) засіб обігу;
- в) засіб нагромадження;
- г) світові гроші.

9. Функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення:

- а) міра вартості;
- б) засіб обігу;
- в) засіб платежу;
- г) світові гроші.

10. Функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами:

- а) міра вартості;
- б) засіб обігу;
- в) засіб нагромадження;
- г) світові гроші.

11. Закон Т.Грешема звучить так: Погані гроші витісняють хороші:

- а) з заощаджень;
- б) з обігу;
- в) з золотовалютних запасів центрального банку;
- г) у бартерних операціях.

12. Вкажіть який з представлених різновидів грошей належить до повноцінних грошей:

- а) кредитні гроші;
- б) паперові гроші;
- в) квазі-гроші;
- г) товарні гроші.

13. Чеки і векселі належать до:

- а) товарних грошей;

- б) повноцінних грошей;
- в) квазі-грошей;
- г) металевих гроші.

14. «Погані гроші витісняють хороші гроші з обігу» - це закон, сформульований:

- а) А.Смітом;
- б) Д.Рікардо;
- в) Т.Грешемом;
- г) І.Фішером.

15. Вкажіть який з представлених різновидів грошей належить до повноцінних грошей:

- а) золота монета;
- б) білонна монета;
- в) банкнота;
- г) квазі-гроші.

16. До якого різновиду грошей належать хутро та вироби з золота та срібла?:

- а) повноцінні;
- б) неповноцінні;
- в) квазі-гроші;
- г) кредитні гроші.

17. «Гроші виникли внаслідок домовленості між людьми для полегшення торгівлі» - це постулат:

- а) еволюційної концепції походження грошей;
- б) раціоналістичної концепції походження грошей;
- в) закону Грешема-Коперніка;
- г) закону обміну Ірвіна Фішера.

18. А.Сміт, Д.Рікардо та К.Маркс є представниками:

- а) еволюційної концепції походження грошей;
- б) раціоналістичної концепції походження грошей;
- в) кейнсіанства;
- г) монетаризму.

19. «Credo» у перекладі з латинської мови означає::

- а) грошовий;
- б) готівковий;
- в) обмінюю;
- г) довіряю.

20. Які з вказаних різновидів грошей нині використовуються значно рідше ніж інші?:

- а) повноцінні;
- б) неповноцінні;
- в) кредитні;
- г) квазі-гроші.

Питання для самоконтролю

1. Що таке демонетизація золота? Які фактори зумовили демонетизацію золота?
2. Розкрийте роль грошей у ринковій економіці.
3. Які якісні властивості грошей Вам відомі?
4. У чому полягає вартість грошей?
5. У чому причина відмінності майбутньої і теперішньої вартості грошей?
6. Порівняйте раціоналістичну та еволюційну теорії грошей. Вкажіть їх спільні та відмінні риси.
7. Проведіть компаративний аналіз золотого монометалізму, золото срібного біметалізму та ери паперових грошей. Визначте відмінності функцій, що виконувалися грошми у ці періоди.
8. Охарактеризуйте основні етапи еволюції грошей.
9. Що таке «бартер»?
10. Які форми грошей Вам відомі?
11. Що таке «електронні гроші»?
12. Що таке СПЗ (SDR)?
13. Вкажіть переваги та недоліки товарних та металевих грошей.
14. Чим відрізняється роль грошей як грошей і як капіталу?
15. Що таке «квазі-гроші»?
16. Що таке вартість грошей?
17. Які функції грошей Вам відомі?
18. Розкрийте роль держави у розвитку форм грошей.
19. Що таке купівельна спроможність грошей?
20. Сформулюйте закон Т.Грешема.

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г.Арбузов, Ю.В.Колобов, В.І.Міщенко, С.В.Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504с.
2. Гроші та кредит: підручник / В.І. Грушко, О.Ю. Сова [та ін.]; за ред. проф. С.К. Ревчука, . - К. : Знання, 2011. - 384 с.
3. Гроші та кредит: підручник / О. М. Колодізев, В. Ф. Колесніченко. - К. : Знання, 2010. - 615 с.
4. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
5. Патица Н.І. Міжнародні валютно-кредитні відносини: навч. посіб. /Н.І. Патица. — К. : Знання, 2012. — 566 с.
6. Положення про електронні гроші в Україні // Постанова Правління Національного банку України від 04.11.2010 № 481.
7. Савлук М.І. Гроші та кредит: Підручник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / заг. ред. М. І. Савлука. - К.: Київ. нау. екон. ун-т, 2006. - 744 с.
8. Энгдаль У.Ф. Боги денег: Уолл-Стрит и смерть Американского века.- С.-П.: Геликон плюс, 2011- 452 с.
9. Hummel J. R. Gibson W. C. Money, Banking and Finance. January, 2009. – 291 pp.

Тема 2. Грошовий оборот і грошові потоки

Зміст

1. Сутність та структура грошового обороту
2. Грошова маса. Грошові агрегати та грошова база
3. Швидкість обігу грошей. Закон грошового обігу
4. Механізм регулювання грошової маси в обороті

1. Сутність та структура грошового обороту

Грошовий оборот – процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні [7, с.63]. **Суб'єкти грошового обороту** – всі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні валового суспільного продукту.

Розглянемо структуру грошового обороту. За економічним призначенням окремих грошових потоків сукупний грошовий оборот поділяється на грошовий обіг, фіскально-бюджетний оборот та кредитний оборот. Два останніх сектори часто об'єднують у рамках фінансово-кредитного обороту.

Грошовий обіг обслуговує створення, реалізацію, обмін і споживання матеріальних цінностей та послуг. Характерним для руху грошей, що обслуговує ці відносини, є:

- ✓ еквівалентність, оскільки назустріч грошовому платежу платник одержує реальний еквівалент у формі товарів чи послуг;
- ✓ безповоротність, оскільки одержані продавцем гроші безповоротно переходять у його власність;
- ✓ прямолінійність, яка виявляється у постійному віддаленні грошей від того суб'єкта обороту, який використав їх для купівлі продуктів [7, с.76-77].

Фінансово-кредитний оборот поділяється на фіскально-бюджетний та кредитний сектори. Відносини між суб'єктами **фіскально-бюджетної** частини цього сектора грошового обороту мають характер відчуження, коли визначена законами частина доходів економічних суб'єктів вилучається у вигляді податків та інших обов'язкових платежів і надходить у розпорядження держави. У результаті одні суб'єкти безповоротно і без одержання будь-якого доходу втрачають свої гроші, а інші їх одержують теж безповоротно і безоплатно. Друга частина фінансово-кредитного обороту – **кредитний оборот** – обслуговує переміщення вартості між економічними суб'єктами. У цьому секторі власність суб'єктів не відчужується, а передається у тимчасове користування. Тобто тут рух грошей має зворотний характер, коли власник повертає свої гроші в обумовлений термін чи може їх повернути, наприклад при купівлі акцій, і, крім того, одержує дохід у вигляді процента чи дивіденду [7, с.76-77].

Залежно від форми грошей, в якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на: безготівковий і готівковий. У сфері **готівкового обороту** гроші рухаються поза банками, безпосередньо обслуговуючи відносини економічних суб'єктів. Звідси перевага готівкового обороту – на нього можуть впливати лише прямі його суб'єкти, що дає можливість їм найповніше реалізувати свої

відносини в тому вигляді, як вони самі їх визначили [7, с.78]. Але в деяких випадках платежі готівкою можуть сприяти тінізації економічних відносин.

При *безготівковому обороті* рух грошей здійснюється шляхом перерахунків у кредитних установах або зарахуванням взаємних вимог. Контролювати його, а отже впливати на відносини відповідних економічних суб'єктів можуть не тільки вони самі, а й треті особи – банки, а також держава. У сучасних умовах безготівковий оборот є основною формою загального грошового обороту. Його переваги:

- ✓ скорочення витрат обігу,
- ✓ прискорення руху коштів та розрахунків,
- ✓ більша ефективність державного регулювання процесу обігу.

2. Грошова маса. Грошові агрегати та грошова база

Грошова маса – вся сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент. Сьогодні більшість країн використовують дві методики розрахунку грошової маси.

Перша ґрунтується на системі агрегатів, що застосовуються для регулювання національного грошового обігу.

Друга базується на використанні методології МВФ, відповідно до якої розрахунок грошових агрегатів спрямований на виявлення можливості країни відповідати за своїми зобов'язаннями в рамках існуючого валютного механізму, тобто на відображення міжнародної ліквідності країн-членів МВФ. Відповідно до цієї методики всю грошову масу поділяють на три основні групи грошових активів:

- ✓ «Гроші», які включають гроші поза банками і гроші до запитання.
- ✓ «Квазігроші» – ліквідні депозити грошової системи, які не використовують ся як засіб платежу та включають строкові та ощадні депозити, а також депозити в іноземній валюті.
- ✓ «Широкі гроші» – сукупність агрегатів «гроші» та «квазігроші» [1, с.126-127].

Грошові агрегати – зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектору загального державного управління та інших депозитних корпорацій. Складовими грошових агрегати є фінансові активи у формі готівкових коштів у національній валюті, переказних депозитів, інших депозитів, коштів за цінними паперами, крім акцій, що емітовані депозитними корпораціями та належать на правах власності іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства [5].

Немає світових стандартів розрахунку грошових агрегатів. Кожен центральний банк визначає кількість та склад агрегатів, які допомагатимуть характеризувати структуру емітованої ним грошової маси. Як правило, їх кількість коливається від трьох до п'яти.

Національні методики розрахунку грошової маси та її структури в різних країнах світу відрізняються. В Україні залежно від зниження ступеня ліквідності фінансові активи групують у грошові агрегати М0, М1, М2 та М3. Грошовий агрегат М0 включає готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями. Грошовий агрегат М1 – грошовий агрегат М0 та переказні депозити в національній валюті. Грошовий агрегат М2 – грошовий агрегат М1 і переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити. Грошовий агрегат М3 (грошова маса) – грошовий агрегат М2 та цінні папери, крім акцій [5].

ФРС США в структурі грошової маси виділяє два агрегати: 1. М1 – готівка, дорожні чеки, депозити до запитання, інші чекові депозити (рахунки NOW і рахунки АТS). Рахунки NOW (negotiable orders of withdrawal accounts) є вкладками до запитання з високим рівнем процентного доходу. Рахунки АТS (automatic-transfer-system account) є комбінацією ощадного рахунка, за яким виплачуються проценти на залишок, і чекового рахунка, на який проценти не нараховуються; 2. М2, до складу якого включають агрегат М1, ощадні депозити, невеликі строкові депозити (до 100 тис. дол.), баланси взаємних фондів грошового ринку [1, с. 127].

З 2002 р. структура грошової маси країн Євросони представлена наступними агрегатами: 1. М1 – валюта в обігу (банкноти та монети), а також депозити «овернайт»; 2. М2 включає М1, строкові депозити зі строками повернення до 2-х років, депозити, які повертають з повідомленням менше, ніж через 3 місяці; 3. М3 включає М2, угоди РЕПО, акції (паї) в фондах грошового ринку, боргові цінні папери зі строком погашення до 2-х років [1, с. 127].

Грошова база – складова грошової маси, яка включає сукупність зобов'язань Національного банку України в національній валюті, що забезпечують зростання грошових агрегатів і кредитування економіки. Грошова база є показником бази фінансування та основою для формування грошових агрегатів, а не самим грошовим агрегатом. Грошова база включає готівкові кошти, випущені в обіг Національним банком України, і переказні депозити в національній валюті в Національному банку України. До готівкових коштів в обігу належать банкноти та монети, емітовані Національним банком України, за винятком банкнот і монет у сховищах Національного банку України, касах і банкоматах установ Національного банку України. До переказних депозитів належать зобов'язання Національного банку України за коштами на кореспондентських рахунках, коштами обов'язкових резервів та іншими коштами на вимогу інших депозитних корпорацій, а також коштами на рахунках інших фінансових корпорацій, нефінансових корпорацій та домашніх господарств (працівників Національного банку) у національній валюті в Національному банку України [5].

Показник грошової бази не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку (ЦБ). Величину грошової бази Гб можна визначити за формулою:

$$Гб = М_0 + М_к + М_{рез},$$

де M_0 — сума готівки, що перебуває поза банками;

M_k — сума готівки в касах банків;

$M_{рез}$ — сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку [7, с. 82].

3. Швидкість обігу грошей. Закон грошового обігу

Швидкість обігу грошей — це частота переходу грошової одиниці від одного суб'єкта грошових відносин до іншого при обслуговуванні економічних операцій за певний період [7, с. 84].

Величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою, що впливає з закону обміну І.Фішера:

$$V = (P \times Q) / M \quad (2.1)$$

де P — середній рівень цін на товари та послуги;

Q — фізичний обсяг товарів та послуг, реалізованих в даному періоді;

M — середня маса грошей, що перебуває в обороті за даний період.

Визначений таким способом показник V характеризує насамперед інтенсивність використання запасу грошей в обороті (M) для оплати номінального обсягу виготовленого національного продукту ($P \times Q$).

На швидкість обігу грошей впливають **дві групи чинників**:

1) з боку платоспроможного попиту — зміна попиту на гроші, розвиток структури споживання, культурних потреб населення тощо;

2) з боку товарної пропозиції — зміни обсягу, структури й ефективності суспільного виробництва, величини і швидкості товарних потоків на стадії обміну, розвиток економічної інфраструктури (транспорту, торгівлі, банківської справи), збалансованість ринку тощо.

Зміна швидкості обігу грошей має істотні економічні наслідки:

- збільшує чи зменшує масу грошей в обігу, чим впливає на витрати обігу;
- ускладнює чи полегшує регулювання грошового обігу;
- дає узагальнююче відображення зміни інтенсивності економічних процесів, що становлять основу грошового обігу.

Прискорення обігу грошей збільшує їх масу, що може мати позитивне значення в умовах збільшення обсягів товарообігу. Проте в умовах, коли платоспроможний попит випереджає товарну пропозицію, прискорення грошового обігу стає додатковим інфляційним фактором [7, с.87].

Уповільнення грошового обігу розширює місткість його сфери, тому його забезпечення сприятиме успішній реалізації антиінфляційних програм, а економічна ситуація, що характеризується уповільненням обігу грошей, найсприятливіша для реформування грошової системи країни.

Закон грошового обігу: в обігу на певний період часу повинно знаходитись грошей не більше ніж це необхідно для оплати реально існуючих товарів і послуг по цінах, що склалися на даний момент.

Сутність цього закону може бути виражена рівнянням:

$$M_{\Phi} = M_H, \quad (2.2)$$

де M_{Φ} – фактична маса грошей в обігу,
 M_H – об'єктивно необхідна для обігу їх маса [7, с.88].

Величина M_H включає в себе всі форми грошей, які обслуговують потреби обігу, а вимоги закону грошового обігу поширюються на всю його сферу – готівкову і безготівкову.

Кількість грошей, у середньому необхідних для обігу протягом певного часу, можна виразити формулою:

$$M_n = (P \times Q) / V, \quad (2.3)$$

де $P \times Q$ – сума цін товарів, що реалізуються за певний період,
 V – середня кількість оборотів грошової одиниці за цей період.

Якщо врахувати всі ці додаткові фактори, що діють на грошову масу, то величину M_n можна виразити так:

$$M_n = (\Sigma(P \times Q) - \Sigma K + \Sigma П - \Sigma ВП) / V, \quad (2.4)$$

де ΣK – сума продажів товарів і послуг у кредит;

$\Sigma П$ – загальна сума платежів, строк оплати яких настав;

$\Sigma ВП$ – сума платежів, погашених взаємним зарахуванням боргів [7, с.89-90].

4. Механізм регулювання грошової маси в обороті

Центральний банк на монопольних засадах емітує та вилучає з обороту готівкові гроші, а також бере участь в емісії безготівкових грошей.

ЦБ випускає безготівкові гроші такими способами:

- ✓ надання позичок комерційним банкам шляхом їх рефінансування;
- ✓ купівля у КБ цінних паперів;
- ✓ купівля у КБ та їх клієнтів іноземної валюти для поповнення золотовалютного резерву [7, с.92].

У всіх цих випадках збільшуються запаси коштів на коррахунках комерційних банків у ЦБ, що й є проявом випуску останнім безготівкових грошей. Коли КБ погашають свої зобов'язання перед ЦБ, це означає вилучення безготівкових грошей з обороту. Перевищення випуску над вилученням означає емісію безготівкових грошей центральним банком, на суму якої зростає загальна маса грошей в обороті.

Комерційні банки можуть створювати тільки безготівкові гроші.

Механізм створення грошей комерційними банками полягає у грошово-кредитній мультиплікації їх вільних резервів та депозитних вкладів. **Грошово-кредитна мультиплікація** – це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли в банк ззовні [7, с.93].

Вільний резерв — це сукупність грошових коштів комерційного банку, які в даний момент є в розпорядженні банку і можуть бути використані ним для активних операцій.

Крім вільного, існує загальний банківський резерв, що являє собою всю суму грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і не використані для активних операцій. Частину **загального резерву** банки повинні зберігати в грошовій формі і не використовувати для поточних потреб. Ця частина називається **обов'язковим резервом** [7, с.93].

Обов'язкові резерви – один із монетарних інструментів для регулювання обсягів грошової маси в обігу та управління грошово-кредитним ринком. Обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, за винятком коштів, залучених від банків-резидентів, міжнародних фінансових організацій та коштів, залучених на умовах субординованого боргу. Банки України формують обов'язкові резерви, виходячи із встановлених Національним банком України нормативів обов'язкового резервування до зобов'язань щодо залучених банком коштів. Національний банк України може встановлювати для різних видів зобов'язань диференційовані нормативи обов'язкових резервів залежно від: строку залучення коштів (короткострокові зобов'язання банку, довгострокові зобов'язання банку); виду зобов'язань у розрізі валют (національна, іноземна, в т. ч. в банківських металах); суб'єктів (юридичні/фізичні особи, резиденти/ нерезиденти) [4].

Для всіх банків установлюється єдиний порядок визначення та формування обов'язкових резервів. Залежно від стану грошово-кредитного ринку та прогнозу його подальшого розвитку Правління Національного банку України приймає окремі рішення щодо: звітнього періоду резервування; нормативів обов'язкових резервів; складу зобов'язань банку (об'єкта резервування), щодо яких установлюються нормативи обов'язкових резервів; обсягу обов'язкових резервів, який має щоденно на початок операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України; порядку формування та зберігання коштів обов'язкових резервів на окремому рахунку в Національному банку України [4].

Формування та зберігання банками коштів обов'язкових резервів здійснюється в грошовій одиниці України на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України та/або на окремому рахунку в Національному банку України. За залишками коштів обов'язкових резервів, що перераховані банками на окремий рахунок у Національному банку України, Національний банк нараховує проценти в установленому ним порядку за умови дотримання банком порядку формування та зберігання обов'язкових резервів [4].

Максимально можливе за даної норми обов'язкового резервування (r) значення **грошово-кредитного мультиплікатора** (рівня грошово-кредитної мультиплікації m) визначається за формулою

$$m = 1/r \quad (2.5)$$

Фактичний коефіцієнт мультиплікації може істотно відхилитися від розрахункового через:

- використання клієнтами банків позичених коштів для платежів готівкою;
- зниження попиту на позички

зростання позичкового процента [7, с.99].

Окрім кредитної емісії ЦБ грошово-кредитний мультиплікатор може "спрацювати", якщо резерви одного з банків зростуть завдяки надходженню готівки на рахунок клієнта, або ж якщо банк збільшить свої резерви шляхом продажу частини активів на міжбанківському ринку.

З огляду на це фактичний рівень мультиплікатора, що склався на певний час (mm), доцільно визначати як співвідношення загальної маси грошей в обороті (грошова пропозиція) до суми грошової бази за формулою:

$$mm = (M0 + D) / (M0 + R) \quad (2.6)$$

де $M0$ – маса готівки в обороті поза банками;

D – маса грошей в депозитах КБ;

R – сума резервів КБ (гроші на коррахунках та в касах банків) [7, с.99-100].

Процес грошово-кредитної мультиплікації відіграє важливу роль у забезпеченні пропозиції грошей відповідно до потреб економічного обороту. Проте надмірне підвищення його рівня може призвести до порушення рівноваги на грошовому ринку і посилення інфляції. Тому важливим завданням ЦБ є своєчасне регулювання рівня мультиплікації відповідно до цілей грошово-кредитної політики. Таке регулювання забезпечують:

- ✓ зміна норми обов'язкового резервування;
- ✓ вплив на обсяг початкового приросту банківських резервів;
- ✓ вплив на використання банками вільних резервів на цілі кредитування тощо [7, с.100].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Розрахувати коефіцієнт монетизації ВВП та обсяг платежів, здійснених у формі взаємозаліку протягом року X, якщо обсяг ВВП за цей рік 1316,6 млрд. грн., обсяг грошової маси – 685,5 млрд. грн., кредити були надані у обсязі 131,7 млрд. грн., обсяг повернутих кредитів становив 129,5 млрд. грн., швидкість обігу грошей становила 1,55 оборотів.

Розв'язок

Для розрахунку коефіцієнта монетизації слід скористатися формулою:

$$K_m = \frac{M}{ВВП} 100\%, \quad (2.1)$$

де K_m – коефіцієнт монетизації;

M – грошова маса;

ВВП – валовий внутрішній продукт.

Таким чином,

$$K_m = \frac{685,5 \text{ млрд. грн.}}{1316,6 \text{ млрд. грн.}} \cdot 100\% = 52,0659$$

Для розрахунку обсягу платежів, здійснених у формі взаємозаліку слід скористатися формулою:

$$M_n = \frac{\sum ВВП - \sum K + \sum П - \sum ВЗ}{V}, \quad (2.2)$$

де

M_n – необхідна маса грошей

ВВП – валовий внутрішній продукт,

K – обсяг наданих кредитів

Π – обсяг погашених кредитів

$ВЗ$ – обсяг платежів, здійснених у формі взаємозаліку

V – швидкість обігу грошей

Таким чином,

$$685,5 = \frac{1316,6 - 131,7 + 129,5 - \sum ВЗ}{1,55}$$

$$685,5 \cdot 1,55 = 1316,6 - 131,7 + 129,5 - \sum ВЗ$$

$$\sum ВЗ = 251,875 \text{ млрд. грн.}$$

Відповідь. Коефіцієнт монетизації економіки становить 52,0659, обсяг платежів, здійснених у формі взаємозаліку – 251,875 млрд. грн.

Розв'язати задачу за таких умов: На підставі інформації (табл. 2.1) розрахуйте грошові агрегати M_1 , M_2 і M_3 :

Таблиця 2.1

Вихідні дані

Показники	млн. грн.
Обсяг готівки в обігу поза депозитних корпорацій (M_0)	189 908,7
Переказні депозити в національній валюті	114711,2
Переказні депозити у іноземній валюті та інші депозити	354222,9
Цінні папери, крім акцій	3433,2

Розв'язок

Обсяг грошових агрегатів розраховується наступним чином:

$M_1 = M_0 +$ переказні депозити в національній валюті

$M_2 = M_1 +$ переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити

$M_3 = M_2 +$ цінні папери, крім акцій

Таким чином,

$M_1 = 189\,908,7 + 114\,711,2 = 304\,619,9$ млн. грн..

$M_2 = 304\,619,9 + 354\,222,9 = 658\,842,8$ млн. грн..

$M_3 = 658\,842,8 + 3\,433,2 = 662\,276$ млн. грн..

Відповідь. M_1 – 304'619,9 млн. грн., M_2 – 658'842,8 млн. грн., M_3 – 662'276 млн. грн.

Ділова гра.

Цікавим досвідом для студентів може бути участь у діловій грі «Грошовий мультиплікатор». У рамках цієї гри кілька студентів виконують роль комерційних банків (отримують рефінансування від центрального банку, надають кредити господарюючим суб'єктам, приймають депозити). Викладач відіграє роль центрального банку (встановлює облікову ставку, нормативи резервування для банків, надає кредити рефінансування). Серед студентів також слід призначити банківський нагляд, яких перевірятиме дотримання банками вказаних нормативів та інших правил гри. Деякі студенти виконуватимуть роль ринку – забезпечуватимуть господарюючим суб'єктам реалізацію їхньої продукції. Для кожної групи господарюючих суб'єктів викладач повинен призначити норму прибутку. Решта студентів, не задіяних у вищезазначених елементах гри, виконують роль господарюючих суб'єктів – беруть кредити, розміщують у банках депозити, виготовляють уявну продукцію та реалізують її на ринку. У ролі грошей виступають розписки. На початку гри всі банки та всі господарюючі суб'єкти отримують однакову суму грошей (для банків і для господарюючих суб'єктів вони відрізняються). Завдання для всіх учасників (окрім ринку і банківського нагляду, які виконують у даному випадку лише адміністративні функції) – отримати за час гри найбільший прибуток. У рамках гри для викладача важливо провести кредитну експансію та спричинити економічну кризу. Останнє може бути реалізовано шляхом різкого підвищення облікової ставки та нормативів резервування, а також шляхом банкрутства одного з банків. Таким чином, студенти отримають практичний досвід господарювання та фінансової діяльності в різних економічних умовах.

Тестові завдання

1. Сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент:

- а) грошова маса;
- б) грошова база;
- в) грошовий агрегат M0;
- г) грошовий агрегат M1.

2. Вкажіть варіант розміщення грошових агрегатів, розташованих у порядку зростання ліквідності:

- а) M0, M1, M2, M3;
- б) M3, M2, M1, M0;
- в) M1, M2, M3, M0;
- г) M0, M3, M2, M1.

3. Відношення грошової маси до номінальної величини ВВП - це:

- а) коефіцієнт мультиплікації;
- б) коефіцієнт монетизації;
- в) показник грошової бази;
- г) норматив обов'язкового резервування.

4. Специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності – це:

- а) грошова маса;
- б) грошова база;
- в) грошовий агрегат;
- г) коефіцієнт мультиплікації.

5. Частота, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць)- це:

- а) швидкість обігу грошей;
- б) грошовий агрегат;
- в) грошово-кредитна мультиплікація;
- г) конвертованість.

6. Агрегат, який включає масу готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб – це:

- а) M0;
- б) M1;
- в) M2;
- г) M3.

7. Згідно рівняння обміну І.Фішера швидкість грошей прямо пропорційна:

- а) обсягу грошової маси;
- б) розміру грошової бази;
- в) добутку рівня цін та обсягу реалізованої продукції;
- г) коефіцієнту грошово-кредитної мультиплікації.

8. Вкажіть варіант розміщення грошових агрегатів, розташованих у порядку зниження ліквідності:

- а) M0, M1, M2, M3;
- б) M3, M2, M1, M0;
- в) M1, M2, M3, M0;
- г) M0, M3, M2, M1.

9. Який з цих грошових агрегатів є найбільш ліквідним?

- а) M0;
- б) M1;
- в) M2;
- г) M3.

10. Якщо кількість грошей, що знаходяться у обігу більша за їх необхідну кількість, тоді:

- а) відбувається інфляція;
- б) відбувається дефляція;
- в) має місце ревальвація;
- г) жодних змін не відбудеться.

11. Який з цих грошових агрегатів є найменш ліквідним?

- а) M0;
- б) M1;

- в) М2;
- г) М3.

12. Згідно рівняння обміну І.Фішера маса грошей прямо пропорційна:

- а) швидкості обігу грошей;
- б) розміру грошової бази;
- в) добутку рівня цін та обсягу реалізованої продукції;
- г) нормі обов'язкового резервування.

13. Згідно рівняння обміну І.Фішера маса грошей обернено пропорційна:

- а) швидкості обігу грошей;
- б) розміру грошової бази;
- в) добутку рівня цін та обсягу реалізованої продукції;
- г) коефіцієнту грошово-кредитної мультиплікації.

14. «Готівка поза банками» це склад грошового агрегату:

- а) М0;
- б) М1;
- в) М2;
- г) М3.

15. Цінні папери включає у себе грошовий агрегат:

- а) М0;
- б) М1;
- в) М2;
- г) М3.

16. Оберіть серед поданих варіантів суб'єкта (або групу суб'єктів), який є серед них найбільшим позичальником:

- а) підприємства;
- б) фізичні особи;
- в) держава;
- г) рахункова палата.

17. Оберіть серед поданих варіантів суб'єкта (або групу суб'єктів), який є серед них найбільшим кредитором:

- а) підприємства;
- б) фізичні особи;
- в) держава;
- г) рахункова палата.

18. Який з грошових агрегатів складається з готівки та переказних депозитів у гривні?

- а) М0;
- б) М1;
- в) М2;
- г) М3.

19. Який з грошових агрегатів складається з готівки, переказних депозитів у гривні та інвалюти та інших депозитів?

- а) М0;
- б) М1;

- в) М2;
- г) М3.

20. Згідно рівняння обміну І.Фішера швидкість грошей обернено пропорційна:

- а) обсягу грошової маси;
- б) розміру грошової бази;
- в) добутку рівня цін та обсягу реалізованої продукції;
- г) коефіцієнту грошово-кредитної мультиплікації.

Питання для самоконтролю

1. Що таке грошовий оборот?
2. Якою є структура грошової маси?
3. Що таке «грошовий агрегат»?
4. Які грошові агрегати Вам відомі?
5. Який з агрегатів отримав назву «широкі гроші»?
6. Що таке грошова маса і грошова база? У чому полягає їх відмінність?
7. На які основні групи поділяються резерви комерційних банків?
8. Поясніть механізм функціонування грошово-кредитного мультиплікатора.
9. В чому полягає мета нормативів обов'язкового резервування?
10. Поясніть вплив нормативів резервування на обсяг грошової маси.
11. Що таке швидкість обігу грошей?
12. У чому полягає зміст рівняння І. Фішера?
13. Розкрийте сутність закону грошового обігу.
14. Охарактеризуйте структуру грошового обороту.
15. Що таке грошова маса і грошова база? У чому полягає їх відмінність?
16. Які грошові агрегати Вам відомі?
17. Розкрийте сутність закону грошового обігу.
18. Охарактеризуйте механізм зміни маси грошей в обороті.
19. Вкажіть грошові потоки та розкрийте механізм їх балансування.
20. Розкрийте зміст коефіцієнту монетизації економіки.

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г.Арбузов, Ю.В.Колобов, В.І.Міщенко, С.В.Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504с.
2. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті // Постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22
3. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах // Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492.
4. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні // Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368.

5. Методологічний коментар // Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 10.
6. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні // Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III.
7. Савлук М.І. Гроші та кредит: Підручник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / заг. ред. М. І. Савлука. - К.: Київ. нау. екон. ун-т, 2006. - 744 с.

Тема 3. Грошовий ринок

Зміст

1. Сутність та структура грошового ринку
2. Попит на гроші
3. Пропозиція грошей та механізм її формування
4. Рівновага на грошовому ринку

1. Сутність та структура грошового ринку

Грошовий ринок – особливий сектор ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція та ціна на цей товар. Метою переміщення грошей є не купівля-продаж товарної вартості, а одержання додаткового доходу. **Ціна грошей** має форму процента (процентного доходу) на позичені чи залучені кошти. **Продаж грошей** на грошовому ринку виступає у формі передачі цих грошей їх власниками своїм контрагентам у тимчасове користування в обмін на такі інструменти, які надають їм можливість зберегти право власності на ці гроші – відновити право розпорядження ними та одержати процентний дохід. Відповідно **купівля грошей** є формою одержання суб'єктами ринку у своє розпорядження певної суми грошей в обмін на вказані інструменти [5, с.103-105].

Інструменти грошового ринку є певними зобов'язаннями покупців перед продавцями грошей. Залежно від виду зобов'язання їх можна поділити на:

1) **Неборгові** – зобов'язання з надання права участі в управлінні діяльністю покупця грошей та в його доходах (акції, деривативні інструменти, інші функціональні угоди (наприклад страхові)).

2) **Боргові** – зобов'язання, за якими покупець зобов'язується повернути продавцеві одержану від нього суму грошей і сплатити по ній дохід. Боргові зобов'язання, у свою чергу, поділяються на:

✓ **депозитні зобов'язання**, за якими продавці передають гроші у повне розпорядження покупцям за умови їх повернення (з визначенням чи без визначення його терміну) і сплати (чи без сплати) проценту. Вони мають форму угод на відкриття у банках поточних та строкових рахунків, угод депозитних та ощадних вкладів (сертифікатів), трастових вкладів тощо;

✓ **позичкові зобов'язання**, за якими продавці грошей вносять певні обмеження в права покупців розпоряджатися цими грошима: визначають, на які цілі вони можуть бути використані, вимагають особливих гарантій їх повернення, визначають ступінь ефективності (окупності) витрат чи проектів, що фінансуються за рахунок позичених коштів. Такі зобов'язання мають форму кредитних угод, облігацій, векселів тощо [5, с.106].

Суб'єктами грошового ринку є юридичні та фізичні особи, які здійснюють операції купівлі-продажу грошей. Усі ці операції можна розділити на три групи:

1) з **продажу грошей** (сімейні господарства, фірми і структури державного управління)

2) з **купівлі грошей** (сімейні господарства, фірми і структури державного управління)

3) **посередницькі** (фінансові посередники – банки, інвестиційні та фінансові компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні товариства, що акумулюють у себе грошові кошти, купуючи їх у продавців, а потім від свого імені розміщують їх, пропонуючи покупцям) [5, с.108].

Структура грошового ринку. Сегменти грошового ринку можна виокремити за кількома критеріями. **За видами інструментів**, що застосовуються для переміщення грошей від продавців до покупців у грошовому ринку можна виділити три сегменти:

- ✓ ринок позичкових зобов'язань;
- ✓ ринок цінних паперів;
- ✓ валютний ринок.

За інституційним критерієм у грошовому ринку виділяють два сектори - сектор прямого фінансування та сектор опосередкованого фінансування. У секторі **прямого фінансування** зв'язок між продавцями і покупцями грошей здійснюється безпосередньо, всі питання, що стосуються купівлі-продажу грошей, вони вирішують безпосередньо один з одним. У секторі прямого фінансування функціонують два канали руху грошей:

✓ канал капітального (акціонерного) фінансування. Капітальне (акціонерне) фінансування являє собою купівлю грошей в обмін на право участі у власності фірми назавжди. Як інструмент тут використовуються акції.

✓ канал запозичень за допомогою облігацій. Завдяки цьому каналу покупці залучають кошти у свій оборот тимчасово. Як інструмент тут використовуються облігації, здійснюється купівля грошей в обмін на облігації із зобов'язанням повернути гроші у встановлений строк і з виплатою відсотків [4].

У секторі **непрямого (опосередкованого) фінансування** зв'язки між продавцями і покупцями грошей реалізуються через економічних (фінансових) посередників. Ці посередники мобілізують грошові кошти в тих суб'єктів ринку, які їх заощадили, і розміщують їх серед тих суб'єктів, що мають потребу в додаткових коштах. Фінансове посередництво допомагає швидше, зручніше та вигідно перемістити вільні гроші до кінцевих покупців. Свою діяльність фінансові посередники здійснюють заради отримання прибутку. Фінансові посередники від свого імені і за власний рахунок залучають гроші та створюють власні зобов'язання. Прибутки фінансових посередників формуються як різниця між доходами від розміщення акумульованих коштів і витратами на їх залучення [4].

За економічним призначенням купівлі грошей грошовий ринок поділяють на:

- ринок грошей;
- ринок капіталів.

На **ринку грошей** купуються грошові кошти на короткий строк (до 1 року). Ці кошти використовуються в обороті позичальника (покупця) як гроші, тобто для приведення в рух уже накопиченого капіталу, завдяки чому вони швидко вивільнюються з обороту і повертаються кредиторам [5, с.113].

До складу грошового ринку належать: обліковий, міжбанківський та валютний ринки. **Обліковий ринок** — це ринок, на якому позичальник

(господарюючий суб'єкт або банк) отримує гроші, обліковуючи свої короткострокові цінні папери, наприклад комерційні векселі. Унаслідок значного поширення короткострокових грошових зобов'язань (комерційні та казначейські векселі, бони тощо) операції на цьому ринку дуже поширені. **Міжбанківський ринок** — це ринок, на якому суб'єктами виступають банки, а суть операцій зводиться до того, що одні банки розміщують свої тимчасово вільні кошти, а інші їх отримують на умовах платності, терміновості і повернення, тобто один банк надає іншому короткостроковий кредит. Найчастіше це здійснюється у вигляді міжбанківських депозитів. Необхідність таких запозичень часто викликана потребою в дотриманні якихось нормативів центрального банку. **Валютний ринок** — це ринок, де здійснюється купівля-продаж валют на основі попиту та пропозиції. Необхідність існування такого сектору грошового ринку пов'язана перш за все з тією обставиною, що єдиного платіжного засобу для всіх країн не існує. Тому розрахунки за міжнародними торговельними операціями здійснюються або у валюті країни-експортера, або в конвертованій валюті. Це робить необхідним операції на валютному ринку, де валюта купується і продається як на момент виникнення попиту-пропозиції на неї (касові угоди), так і через певний термін (строкові угоди) [6].

На **ринку капіталів** купуються грошові кошти на тривалий термін (більше 1 року). Ці кошти використовуються для збільшення маси основного й оборотного капіталів, зайнятих в обороті позичальників. Класичними операціями ринку капіталів є операції з фондовими інструментами – акціями, середньо- та довгостроковими облігаціями, довгострокові депозити та позички комерційних банків, операції спеціалізованих інвестиційних та фінансових компаній тощо [5, с. 114].

Ринок капіталів включає два основних елементи: ринок середньо- та довгострокових банківських кредитів і ринок цінних паперів. **Ринок середньо- і довгострокових кредитів** — це ринок, де фірми й установи запозичають кошти, як правило, необхідні для розширення виробництва, його модернізації, оновлення продукції і т. ін. Іншими словами, це ринок, який забезпечує інвестиційну діяльність. Для кожної країни він має стратегічне значення і якщо на цьому ринку зменшується довгострокове кредитування (або воно характеризується невеликим зростанням), то це означає послаблення інвестиційної діяльності в державі, що неодмінно призводить до певних негативних наслідків у функціонуванні суспільного виробництва. **Ринок цінних паперів** характеризується тим, що головним об'єктом купівлі-продажу на ньому виступають цінні папери. Саме через їх купівлю інвестор кредитує позичальника (емітента) своїми коштами. На цьому ринку дуже багато особливостей як у формі надання інвестором кредиту, так і в його загальній організації. Так, наприклад, гроші, вкладені в придбання акції, як правило, не можна повернути назад шляхом зворотного продажу придбаних акцій їх емітенту. Акції можна продати тільки іншим покупцям на так званому вторинному ринку цінних паперів. Є тут і певні особливості в отриманні кредитором відсотка. Якщо в комерційному банку власник внеску отримує чітко фіксований відсоток, то дохід на акцію (дивіденд)

може бути дуже великим (у більшості випадків він не фіксується у своїх розмірах), або, за певних умов, може бути малим і взагалі бути відсутнім. Є на цьому ринку і багато особливостей, пов'язаних з емісією цінних паперів, організацією їх руху, контролем держави за роботою ринку цінних паперів і т. ін. [6].

2. Попит на гроші

Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент.

Відповідно до цілей накопичення грошей, розрізняють три мотиви попиту на гроші

транзакційний (операційний) мотив полягає у тому, що суб'єкти демонструють постійний попит на поточний запас платіжних засобів (готівка, вклади до запитання) для реалізації поточних платежів.

мотив **завбачливості** зводиться до того, що юридичні і фізичні особи бажають мати запас грошей як ресурс купівельної спроможності, з тим щоб у будь-який час мати можливість задовольнити свої непередбачувані потреби чи скористатися перевагами несподіваних можливостей.

спекулятивний мотив полягає в тому, що економічні суб'єкти бажають мати у своєму розпорядженні певний запас грошей, з тим щоб за сприятливих умов перетворити їх у високодохідні фінансові інструменти, а при погіршенні цих умов і появі загрози зниження дохідності та ризику збитковості наявних фінансових інструментів перетворити їх у грошову форму, яка хоч і малодохідна, але безризикова. Актив у формі грошей приносить мінімальний (часто нульовий) дохід і має максимальний захист від ризику. Зберігаючи гроші, індивіди втрачають доходи, які називаються **альтернативною вартістю зберігання грошей**. Величина її залежить від середньої норми процента за фінансовими активами та запасу грошей [5, с.118-119].

Крива попиту на гроші зображена на рис.3.1.

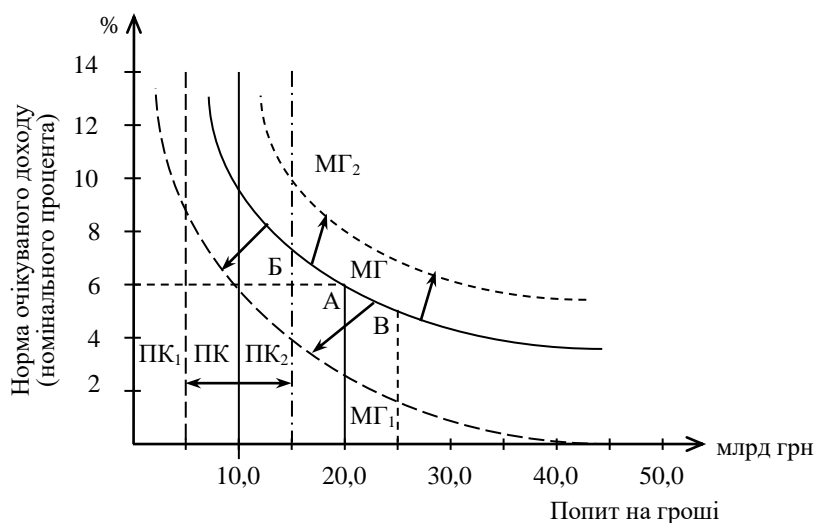

Рис. 3.1. Крива попиту на гроші [4, с.124].

Крива **МГ**, демонструє, що за інших незмінних умов, при зростанні ставки процента, попит на гроші знижується. Крива **МГ** не пересікає осі ординат. Адже якою високою не була б процентна ставка, частина грошей завжди перебуватиме у формі готівки, оскільки економічні суб'єкти потребуватимуть її для трансакцій. Також крива попиту на гроші не перетинатиме осі абсцис, адже за низького рівня процентної ставки спрацьовує ефект «пастки ліквідності». Термін *«пастка ліквідності»* відображає ситуацію, коли процентна ставка вже досягла свого мінімуму і подальше нарощення пропозиції грошей не може спричинити її подальшого зниження. У пастці ліквідності споживачі уникають купівлі цінних паперів і тримають заощадження у формі грошей, очікуючи, що ситуація зміниться і відсоткові ставки скоро зростуть [7].

3. Пропозиція грошей та механізм її формування

Суть *пропозиції грошей* полягає в тому, що економічні суб'єкти в будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, які вони можуть за сприятливих обставин спрямувати в оборот. На макроекономічному рівні природною межею пропозиції грошей є фактична маса грошей в обороті. Збільшення пропозиції понад цю межу можливо лише за рахунок додаткової емісії грошей в оборот. Тому будь-яка емісія грошей розглядається як зростання пропозиції грошей на грошовому ринку, а вилучення грошей з обороту – як скорочення пропозиції грошей. Отже, зміна пропозиції грошей є екзогенним явищем, яке визначається не внутрішньоекономічними процесами чи мотивацією економічних суб'єктів, а зовнішніми чинниками, що лежать у сфері банківської діяльності [5, с.128].

У сучасних умовах теоретичні засади стосовно формування пропозиції грошей базуються на кількох визначальних моментах монетаристської концепції. *Пропозиція грошей* — це незалежний від функціонування економіки показник. Проте цю незалежність не можна трактувати абсолютно. У кінцевому варіанті грошова маса, що пропонується для обігу, визначається розміром того сукупного продукту, який вироблено в суспільстві. Але з огляду на сталий процес нарощування обсягів суспільного виробництва, а в довгостроковому періоді таке зростання — це аксіома, пропозиція грошей незалежна. Маса грошей, які пропонуються до обігу в грошовій сфері з урахуванням швидкості обігу однойменної грошової одиниці, може бути більшою від обсягів ВВП. Монетаристи вважають, що незалежність, екзогенність пропозиції грошей, як уже зазначалося, не може бути абсолютною. Вона має свої певні обмеження, які полягають у тому, що «відрив» пропозиції грошей від динаміки та обсягів виробленого в суспільстві продукту, є більш-менш визначеною величиною. У теорії монетаристів пропозиція грошей щорічно повинна збільшуватись на 3—5 %, незалежно від фази циклу і поточної кон'юнктури на внутрішньому і зовнішньому ринках. Цей постулат відомий в економічній літературі як «грошове правило» М. Фрідмена. Згідно з монетаристською концепцією, збільшення грошової маси безпосередньо стимулює розвиток виробництва через збільшення витрат і посилення попиту на товари, що, у свою чергу, спонукає товаровиробника до збільшення обсягів виробництва. На думку монетаристів,

держава може втручатись у регулювання пропозиції грошей, але це втручання має бути обмеженим. Вона не може надмірно збільшувати пропозицію грошей на грошовому ринку [6].

Формування пропозиції грошей. Пропозицію грошей можна записати у вигляді формули:

$$M1 = m \cdot Gб,$$

- де $M1$ – пропозиція грошей у вигляді готівки поза банками та депозитів на поточних рахунках;
 m – коефіцієнт грошово-кредитного мультиплікатора;
 $Gб$ – грошова база.

Зміна пропозиції грошей ($M1$) може бути викликана дією чинників, які впливають на обсяг грошової бази та на коефіцієнт мультиплікатора.

Оскільки грошова база ($Gб$) перебуває під повним контролем центрального банку, то обсяг її може змінюватися внаслідок певних операцій цього банку – операцій на відкритому ринку, рефінансування комерційних банків, валютної інтервенції. Усі вони здійснюються за його рішеннями, тому й зміна пропозиції грошей у розмірах, адекватних зміні грошової бази, є функцією центрального банку. Зміна коефіцієнта мультиплікатора визначається не тільки рішеннями центрального банку, а й багатьма іншими чинниками, які можуть впливати на обсяг пропозиції грошей: норма обов'язкових резервів; облікова ставка; типова ринкова процентна ставка; процентна ставка за депозитами до запитання; обсяг багатства економічних суб'єктів; тінізація підприємницької діяльності; стан довіри до банків [5, с.130].

Отже, остаточний обсяг пропозиції грошей формується зусиллями чотирьох груп суб'єктів: центрального банку, комерційних банків, а також банківських вкладників та позичальників.

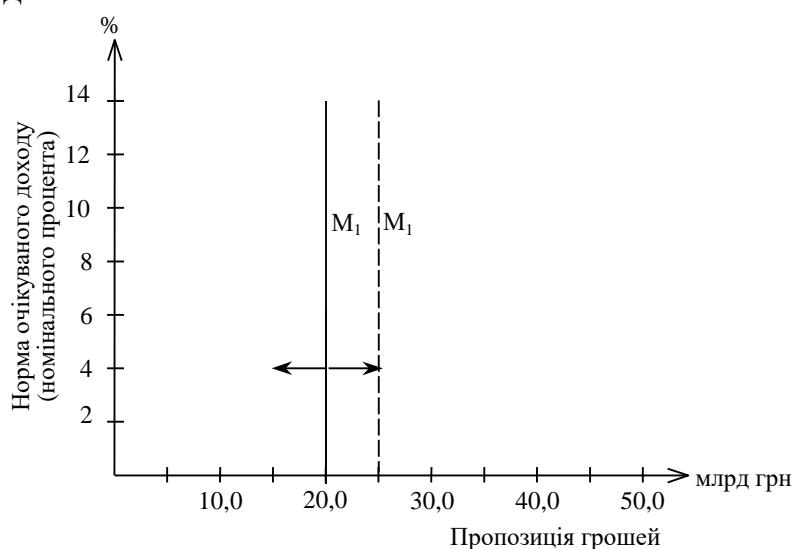

Рис. 3.2. Крива пропозиції грошей

Пропозиція грошей як явище екзогенне формується передусім банківською системою, графічне зображення кривої пропозиції в системі координат буде залежати від тактичних цілей грошово-кредитної політики. Якщо ціллю є підтримання на незмінному рівні маси грошей в обороті при вільному русі

процентної ставки, то крива пропозиції грошей матиме такий вигляд, як зображено на рисунку 3.2 [5, с.132].

4. Рівновага на грошовому ринку

Якщо криві попиту і пропозиції зобразити в одній системі координат, то одержимо графічну модель грошового ринку, в якій визначається результат взаємодії попиту і пропозиції (рис.3.3).

Криві попиту і пропозиції перетинаються в певній точці. Цей рівень є рівноважною ставкою процента, яка буде задовольняти вимоги обох сторін ринку: покупці зможуть сформувати потрібний їм запас грошей, а продавці зможуть розмістити наявний у них запас грошей за прийнятною ставкою процента. Модель демонструє, що зміна пропозиції грошей буде впливати на рівноважну ставку процента. Зі зменшенням пропозиції грошей ставка процента буде зростати, і навпаки.

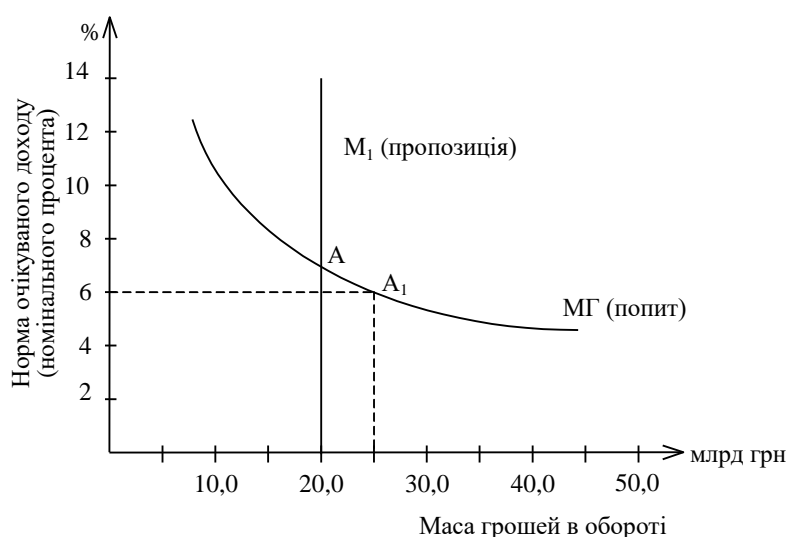

Рис. 3.3. Модель рівноваги грошового ринку [5, с.136].

Рівновага на грошовому ринку може порушуватись під дією багатьох чинників. Найбільш поширеними щодо цього є випадки, коли змінюється попит. Так, наприклад, він зростає, якщо збільшується обсяг виробництва. Зростання попиту спричинить переміщення кривої попиту угору праворуч. У цій ситуації рівноважна ставка відсотка за однієї й тієї самої пропозиції зросте. Попит на гроші може викликати й підвищення цін. У цьому випадку суб'єктам господарювання і населенню для задоволення своїх потреб на попередньому (до підвищення цін) рівні потрібно буде більше грошей. Графічно ця зміна попиту на гроші знайде своє відображення у переміщенні кривої попиту угору праворуч і зростанні рівноважної ставки відсотка. У разі зниження попиту на гроші, а це може бути викликано, наприклад, зменшенням обсягів суспільного виробництва, крива попиту переміститься вниз. Водночас це призведе до зменшення рівноважної ставки відсотка [6].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: На підставі даних (табл. 3.1) розрахуйте обсяг резервів депозитних корпорацій:

Таблиця 3.1

Вихідні дані

Показники	млн.грн.
Грошовий агрегат (М 2)	658'842,8
Переказні депозити в національній валюті	114'711,2
Переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити	354'222,9
Грошова база	239'900

Розв'язок

Резерви депозитних корпорацій складаються з їх резервів на коррахунках у НБУ та готівки у касах:

$$R = M_k + M_{рез} \quad (3.1)$$

де

R – резерви депозитних корпорацій

M_k — обсяг готівки в касах банків;

$M_{рез}$ — обсяг резервів на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

Для розрахунку резервів депозитних корпорацій скористатися формулою розрахунку обсягу грошової бази:

$$\Gamma_б = M_о + M_k + M_{рез} \quad (3.2)$$

де

$\Gamma_б$ – грошова база

$M_о$ — обсяг готівки в обігу поза депозитними корпораціями;

M_k — обсяг готівки в касах банків;

$M_{рез}$ — обсяг резервів на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

Таким чином,

$$R = M_{рез} + M_k = \Gamma_б - M_о \quad (3.3)$$

Для розрахунку обсягу агрегата M_0 слід скористатися формулами:

$M_1 = M_0 +$ переказні депозити в національній валюті

$M_2 = M_1 +$ переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити

Тому $M_0 = M_2 -$ переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити – переказні депозити в національній валюті

Таким чином,

$$M_0 = 658'842,8 - 354'222,9 - 114'711,2 = 189\,908,7 \text{ млн. грн.}$$

Таким чином,

$$R = 239'900 - 189\,908,7 = 49991,3 \text{ млн. грн.}$$

Відповідь. Обсяг резервів депозитних корпорацій становить 49991,3 млн. грн.

Розв'язати задачу за таких умов: На підставі даних (табл. 3.2) розрахуйте коефіцієнт мультиплікації:

Таблиця 3.2

Вихідні дані

Показники	млн.грн.
Грошовий агрегат (M 0)	189 908,7
Переказні депозити в національній валюті	114'711,2
Переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити	354'222,9
Грошова база	239'900

Розв'язок

Скористаємося формулою розрахунку коефіцієнта мультиплікації

$$mm = \frac{M0 + D}{M0 + R} \quad (3.4)$$

де M0 — обсяг готівки в обороті поза банками;

D — обсяг грошей в депозитах комерційних банків;

R — сума резервів комерційних банків (гроші на коррахунках та в касах банків).

Для визначення обсягу резервів депозитних корпорацій R слід скористатися формулами, що дозволяють розрахувати R використовуючи дані щодо обсягу грошової бази та M0, які подані у попередній задачі.

$$R = 239'900 - 189 908,7 = 49991,3 \text{ млн. грн.}$$

Щоб знайти загальний обсяг депозитів слід додати переказні депозити в національній валюті, переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити.

Таким чином,

$$D = 114'711,2 + 354'222,9 = 468934,1 \text{ млн.грн.}$$

$$mm = \frac{189908,7 + 468934,1}{189908,7 + 49991,3} = \frac{658842,8}{239900} = 2,75$$

Відповідь. Значення коефіцієнта мультиплікації – 2,75

Тестові завдання

1. Запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент це:

- а) пропозиція грошей;
- б) попит на гроші;
- в) грошово-кредитна мультиплікація;
- г) рівняння обміну Фішера.

2. Вкажіть якого мотиву попиту на гроші стосується цей постулат «економічні суб'єкти постійно відчують потребу в певному запасі грошей для здійснення поточних платежів, щоб підтримати на належному рівні своє особисте та виробниче споживання»:

- а) транзакційний мотив;
- б) мотив завбачливості;
- в) спекулятивний мотив;
- г) мотив І.Фішера.

3. Запас грошей, який економічні суб'єкти мають у своєму розпорядженні і в будь-який момент готові за сприятливих обставин спрямувати їх в оборот – це:

- а) попит на гроші;
- б) пропозиція грошей;
- в) альтернативна вартість зберігання грошей;
- г) грошово-кредитний мультиплікатор.

4. Дохід, недоотриманий індивідом внаслідок зберігання їх у ліквідній формі – це:

- а) ліквідність;
- б) неліквідний дохід;
- в) альтернативна ліквідність;
- г) альтернативна вартість зберігання грошей.

5. Процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли в банк ззовні – це:

- а) швидкість обігу грошей;
- б) грошовий агрегат;
- в) грошово-кредитний мультиплікатор;
- г) конвертованість.

6. Вкажіть якого мотиву попиту на гроші стосується цей постулат «економічні суб'єкти зберігають гроші для забезпечення непередбачених витрат або можливості скористатися непередбаченими можливостями»:

- а) транзакційний мотив;
- б) мотив завбачливості;
- в) спекулятивний мотив;
- г) мотив І.Фішера.

7. Частина загального резерву, яку банки повинні зберігати в грошовій формі і не використовувати для поточних потреб, що визначається на підставі спеціальних норм НБУ – це:

- а) вільний резерв;
- б) обов'язковий резерв;
- в) загальний резерв;
- г) грошова база.

8. Процес збільшення кількості грошей – це:

- а) швидкість обігу грошей;

- б) грошовий агрегат;
- в) грошово-кредитна мультиплікація;
- г) конвертованість.

9. Показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку, містить готівку і резерви, що перебувають на коррахунках банків у центральному банку – це:

- а) грошова база;
- б) грошовий агрегат;
- в) грошово-кредитний мультиплікатор;
- г) норма обов'язкових резервів.

10. Ступінь грошово-кредитної мультиплікації обернено пропорційний до:

- а) рівня облікової ставки;
- б) норми обов'язкового резерву;
- в) обсягу грошової бази;
- г) обсягу грошової маси.

11. До боргових зобов'язань не належать:

- а) облігації;
- б) акції;
- в) векселі;
- г) депозитні сертифікати.

12. Вкажіть, від якого з перелічених суб'єктів (групи суб'єктів) пропозиція грошей в Україні залежить найбільшою мірою:

- а) міністерства фінансів;
- б) казначейства;
- в) національного банку;
- г) рахункової палати.

13. Зменшення якого з вказаних показників, призведе до зростання пропозиції грошей?

- а) грошової маси;
- б) агрегату М3;
- в) коефіцієнта мультиплікації;
- г) норми резервування.

14. Коррахунок, на якому відображаються суми, що не були підтверджені протягом робочого дня, має назву:

- а) рахунок «ностро»;
- б) рахунок «лоро»;
- в) технічний коррахунок;
- г) транзитний коррахунок.

15. Коррахунок, на якому відображаються операції банку у режимі реального часу називається:

- а) рахунок «ностро»;
- б) рахунок «лоро»;
- в) технічний коррахунок;
- г) транзитний коррахунок.

16. Яка з вказаних дій центрального банку може призвести до скорочення пропозиції грошей?

- а) зменшення облікової ставки;
- б) зменшення норми резервування;
- в) зменшення обсягів рефінансування;
- г) збільшення обсягів рефінансування.

17. Назва якого з різновидів коррахунків означає «наші гроші у вас»?

- а) рахунок «ностро»;
- б) рахунок «лоро»;
- в) технічний коррахунок;
- г) транзитний коррахунок.

18. Назва якого з різновидів коррахунків означає «ваші гроші у нас»?

- а) рахунок «ностро»;
- б) рахунок «лоро»;
- в) технічний коррахунок;
- г) транзитний коррахунок.

19. Готівкові кошти + зобов'язання Національного банку України за коштами на кореспондентських рахунках, коштами обов'язкових резервів та іншими коштами на вимогу інших депозитних корпорацій, інших фінансових та нефінансових корпорацій в Національному банку України складають:

- а) грошову масу;
- б) грошову базу;
- в) пропозицію грошей;
- г) попит на гроші.

20. Ступінь грошово-кредитної мультиплікації обернено пропорційно залежить від:

- а) грошової маси;
- б) норми обов'язкових резервів;
- в) облікової ставки;
- г) ставок на міжбанківському ринку кредитних ресурсів.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття «грошовий ринок».
2. Охарактеризуйте структуру грошового ринку.
3. В чому полягає суть попиту на гроші?
4. Виокреміть мотиви попиту на гроші.
5. Що таке альтернативна вартість зберігання грошей?
6. У чому полягає відмінність між борговими та неборговими інструментами грошового ринку?
7. У чому полягає сутність транзакційного мотиву попиту на гроші?
8. В чому полягає відмінність мотиву завбачливості та спекулятивного мотиву попиту на гроші?
9. У чому полягає суть грошової пропозиції?

10. Які фактори впливають на грошову пропозицію?
11. У чому полягає відмінність між ринком грошей та ринком капіталів?
12. Зобразіть графік залежності попиту на гроші від номінальної ставки процента. Охарактеризуйте положення кривої.
13. Від яких факторів залежить грошова пропозиція? Зобразіть її графічно. Охарактеризуйте графік.
14. За яких умов має місце рівновага на грошовому ринку?
15. Розкрийте сутність та особливості функціонування грошового ринку.
16. Охарактеризуйте інституційну модель грошового ринку.
17. Назвіть приклади боргових зобов'язань.
18. У чому виражається ціна грошей?
19. Чому крива попиту на гроші не перетинає вісь Х?
20. Чому залежність обсягу грошової пропозиції від відсоткової ставки виражена вертикальною прямою?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Гроші та кредит: підручник / В.І. Грушко, О.Ю. Сова [та ін.]; за ред. проф. С.К. Ревчука, . - К. : Знання, 2011. - 384 с.
2. Гроші та кредит: підручник / О. М. Колодізев, В. Ф. Колесніченко. - К. : Знання, 2010. - 615 с.
3. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
4. Круш П.В. Гроші та кредит : навч. посібн. / П. Круш, О. Клименко. — Київ, 2010. Електронне джерело. Режим доступу:
http://pidruchniki.com/18421120/finansi/struktura_groshovogo_rinku
5. Савлук М.І. Гроші та кредит: Підручник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / заг. ред. Михайло Іванович Савлук. - К.: Київ. нау. екон. ун-т, 2006. - 744 с.
6. Щетинін А. І. Гроші та кредит: Підручник. Видання 4-те, перероблене та доповнене. Щетинін А. І. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 440 с. Електронне джерело. Режим доступу:
http://pidruchniki.com/16520205/finansi/groshoviy_rinok#20
7. Liquidity Trap // Investopedia. Електронне джерело. Режим доступу:
<http://www.investopedia.com/terms/l/liquiditytrap.asp#axzz1fYhAk4T4>

Тема 4. Грошові системи

Зміст

1. Сутність та основні елементи грошової системи
2. Основні типи грошових систем та їх еволюція
3. Грошові реформи

1. Сутність та основні елементи грошової системи

Грошова система — це встановлена державою форма організації грошового обігу в країні. Грошова система формується історично, є елементом господарського механізму і регулюється законодавчими актами держави. До основних елементів грошової системи належать: грошова одиниця, державні грошові знаки, масштаб цін, валютний курс, організація емісії та обігу грошових знаків, організація міжнародних розрахунків, суб'єкт грошово-кредитного і валютного регулювання [8].

Грошова одиниця — законодавчо встановлений грошовий знак країни, головний елемент національної грошової системи, одиниця грошової лічби, за допомогою якої визначаються ціни, тарифи та інші вартісні показники. Розмір і назва грошової одиниці встановлюються в кожній країні законодавством. У ст. 99 Конституції України визначено, що грошова одиниця України — гривня, а забезпечення її стабільності — головна функція Національного банку України. У ст.32 Закону України «Про Національний банк України» також вказано, що грошова одиниця України — гривня, яка дорівнює 100 копійкам. Літерний код валюти — УАН, код валюти цифровий — 980, скорочена назва — «грн.» В обігу знаходяться: банкноти номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 гривень, розмінні монети номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок та обігова монета номінальною вартістю 1 грн. У ст.3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» зазначено, що грошові знаки випускаються у вигляді банкнот і монет, які мають вказану на них номінальну вартість. Грошова одиниця ділиться на більш дрібні пропорційні частини. У більшості країн існує десяткова система ділення 1:10:100. Назва грошової одиниці, як правило, складається історично. Вперше в незалежній Україні гривню визнано грошовою одиницею України Постановою Президії Верховної Ради України від 10 грудня 1991 р. До 1992 р. на території України офіційною грошовою одиницею був радянський карбованець. З січня 1992 р. до вересня 1996 р. функціонувала тимчасова грошова одиниця український карбованець [5].

Державні грошові знаки — визначаються законодавством держави і мають законну платіжну силу. Грошові знаки, що випускаються державою, обов'язкові до приймання на території всієї країни [8].

Розрізняють такі види державних грошових знаків:

✓ **Банкноти** — боргові зобов'язання емісійного банку.

✓ **Казначейські білети** — вид державних грошових знаків, які впроваджуються в обіг при бюджетній емісії спеціально уповноваженим державним органом [8].

✓ **Білонні монети** – монети виготовлені з недорогоцінних металів. Сьогодні це, переважно, мідно-нікелеві сплави.

Масштаб цін - історично зумовлений елемент грошової системи, що визначає ваговий вміст у грошовій одиниці металу, який у відповідний період виконував роль грошей. Установлений державою золотий (чи срібний) вміст грошей виступав важливим елементом системи ціноутворення в країні. В умовах обігу паперових грошей масштаб цін втратив своє вагоме значення як елемент грошової системи. Величина вираження вартості товарів у грошовій одиниці в сучасних умовах визначається відповідно до основ формування вартості грошей. Масштаб цін відіграє важливу технічну роль при виконанні грошима функції міри вартості [6, с.106].

Валютний курс (exchange rate) - це ціна грошової одиниці однієї держави, виражена у грошових одиницях іншої держави. У міжнародній практиці використовують фіксовані та плаваючі (гнучкі) режими валютних курсів, а також їх комбінації.

Фіксований валютний курс (fixed exchange rate) передбачає наявність певного офіційного співвідношення, який підтримують органи державного валютного контролю. **Плаваючий валютний курс** (floating exchange rate) це курс, який визначається на ринку під впливом попиту та пропозиції.

На даний час **фіксований або плаваючий курс в «чистому» вигляді** застосовується рідко. Більшість країн у валютній політиці орієнтується на **кероване плавання**, тобто плаваючий курс, рівень якого час від часу корегується центральним банком шляхом валютних інтервенцій. Країни з високим ступенем залежності від якоїсь однієї країни з сильною валютою часто використовують **прив'язку курсу** своєї валюти до валюти сильнішої країни. У періоди валютної нестабільності центральний банк може скористатися режимом **валютного коридору**, при якому оголошується не тільки курс, якого планує дотриматися центральний банк, а й його можливі відхилення. Інші режими застосовуються рідше [1].

Організація емісії та обігу грошових знаків включає визначення сфер готівкових і безготівкових розрахунків, режим використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо. Порядок емісії та обігу грошових знаків встановлюється державою і регулюється законодавством країни [8]. Розрізняють готівкову та безготівкову емісію. **Готівкову емісію** в Україні НБУ реалізовує на монопольних засадах. В Україні до складу установ та організацій НБУ належать Фабрика банкнотного паперу та Банкното-монетний двір, які забезпечують виготовлення банкнот та монет. Випуск готівки НБУ в обіг здійснюється через продаж її комерційним банкам. Ця операція відображається у фінансовій звітності як операція обміну, а ціна готівки приймає форму комісії.

Випуск центральним банком **безготівкових грошей** здійснюється такими способами:

- ✓ наданням позичок комерційним банкам шляхом їх рефінансування;
- ✓ через купівлю у комерційних банків цінних паперів;
- ✓ через купівлю у комерційних банків та їх клієнтів іноземної валюти для

поповнення золотовалютного резерву [2, с.102].

Основним компонентом грошової маси в сучасних умовах є не готівкові знаки, а залишки на рахунках у банках та небанківських кредитних установах. Вони використовуються для платежів шляхом перерахувань коштів з рахунка платника на рахунок їхнього одержувача. Принципи функціонування грошей, що перебувають на рахунках ("грошей безготівкового обігу" або "електронних" в умовах проведення платежів на базі електронно-обчислювальної техніки), визначає держава через регламентацію безготівкового обороту. Вона включає визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо. Операції щодо готівкових і безготівкових розрахунків здійснюють банки та небанківські установи. Однак безпосереднє регулювання грошового обороту здійснюють банки, що зумовлює виділення їх як самостійного елемента грошової системи. Механізм регулювання характеризується побудовою самої банківської системи - її організацією за однорівневим чи дворівневим принципом. Кожна держава, пристосовуючи грошову систему до своїх інтересів, визначає орган, який здійснює грошово-кредитне та валютне регулювання. Таким органом, за традицією, виступає центральний банк, в Україні - Національний банк України [6, с.107].

Організація міжнародних розрахунків — система регулювання платежів за грошовими вимогами й зобов'язаннями, що виникають між державами, підприємствами, організаціями та фізичними особами, які перебувають на території різних країн [8]. **Міжнародні розрахунки** — це система механізмів реалізації грошових вимог та зобов'язань, що виникають між різними суб'єктами у сфері міжнародних економічних відносин. Необхідність міжнародних розрахунків обумовлена міжнародною торгівлею, вивозом капіталу, міграційними процесами та ін. На сучасному етапі міжнародні розрахунки є об'єктом державного регулювання, яке здійснюється за кількома напрямками. Держава впливає на систему розрахунків, оскільки нерідко сама бере в них участь; законодавчо регламентує, періодично вводячи певні валютні обмеження, створюючи органи валютного контролю тощо; впливає на розрахунки через систему міжнародних організацій. Міжнародні розрахунки здійснюються переважно у безготівковій формі шляхом відповідних записів на банківських рахунках в уповноважених банках. Існує три основні види організації міжнародних розрахунків:

- ✓ розрахунки через організацію кореспондентських відносин між комерційними банками;
- ✓ розрахунки через кореспондентські рахунки, що відкриваються в установах центральних банків. Як правило, це повні розрахунки, що виконуються індивідуально, на валовій основі, їх можна характеризувати як платежі брутто;
- ✓ розрахунки через клірингові установи. Це розрахунки, або платежі, нетто.

Для здійснення міжнародних розрахунків уповноважені банки використовують свій закордонний апарат (філії, відділення, дочірні банки) та кореспондентські відносини з іноземними банками [9].

Суб'єктом грошово-кредитного і валютного регулювання у більшості країн виступає *центральний емісійний банк*. Центральним банком України є Національний банк України. Його роль у грошово-кредитному та валютному регулюванні держави розглянуто у розділі 16 цього конспекту.

2. Основні типи грошових систем та їх еволюція

Тип грошової системи залежить насамперед від того, в якій формі функціонують гроші: як товар - загальний еквівалент чи як знаки вартості. За цим критерієм П.В. Круш, О.В. Клименко виділяють такі типи грошових систем:

- ✓ система *металевого обігу*, коли роль загального еквівалента виконують коштовні метали, грошовий метал безпосередньо перебуває в обігу і виконує всі функції грошей, а інші грошові знаки розмінні на метал;
- ✓ система *паперово-кредитного обігу*, за якої золото витіснене з обігу, а обіг грошей обслуговують грошові знаки (паперові чи металеві), що не мають внутрішньої вартості, а тому в такій грошовій системі потрібне державне регулювання [7].

Серед систем металевого обігу слід виділити золотосрібний біметалізм та золотий монометалізм. Суть *біметалістичної грошової системи* полягала у тому, що в обігу перебували як золоті, так і срібні монети. Пізніше у обігу використовувалися білонні монети та паперові гроші, причому всі паперові гроші, емітовані центральними банками, були підкріплені золотими чи срібними резервами емісійного банку. Коваленко Д.І., Венгер В.В. виділяють такі різновиди біметалізму:

- ✓ *система подвійної валюти*, коли таке співвідношення визначає держава;
- ✓ *система "кульгаючої" валюти*, за якої один з видів монет карбується в обмеженій кількості та поступово виводиться з обігу;
- ✓ *система паралельної валюти*, за якої вищезазначене співвідношення встановлюється стихійно, на ринковій основі [6, с.109].

Згідно з принципами *золотого монометалізму* роль загального еквівалента закріплювалася за золотом, в обігу функціонували золоті монети або грошові знаки, розмінні на золото. У системі золотого стандарту виділяють періоди золотомонетного стандарту, який був основою Паризької валютної системи, а також золотозливкового стандарту та золотодевізного стандарту, які використовувалися пізніше.

З 30-х років ХХ ст. у світі починають функціонувати грошові системи, побудовані на обігу нерозмінних на золото паперово-кредитних грошей. Слід розрізняти паперові грошові системи і грошові системи кредитних грошей. У грошовій системі паперових грошей грошові знаки виступають у формі казначейських білетів. Вони емітуються державою для покриття бюджетного дефіциту. Емісія казначейських грошей не пов'язана з потребами реалізації товарів і послуг, визначається лише потребами державних видатків, що веде до

надмірної нетоварної емісії грошей, які переповнюють канали грошового обігу і знецінюються. Грошова система кредитних грошей спирається на кредитний механізм емісії грошей, що пов'язаний з виробництвом і реалізацією товарів. Тому цей механізм здатний забезпечувати тривалу товарно-грошову рівновагу та сталість грошей в обігу [7]. Еволюція грошових систем нерозривно пов'язана з розвитком грошових форм, тому більш детально ця тема висвітлена у розділі 1.

3. Грошові реформи

Грошова реформа - це повна чи часткова перебудова грошової системи, яку проводить держава з метою оздоровлення грошей чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту відповідно до нових соціально-економічних умов [6, с. 138].

За глибиною реформаційних заходів можна виділити структурні або повні грошові реформи та реформи часткового типу. *Структурні (повні) грошові реформи* проводилися у період переходу від біметалізму до золотого монометалізму, від останнього — до системи паперовогрошового чи кредитного обігу. В усіх цих випадках потрібно не тільки замінити один вид грошей на інший, а й здійснити істотні структурні зміни в економіці, в державних фінансах, банківській і валютній системах тощо. Такі структурні зміни диктуються особливостями нових грошей, що запроваджуються в обіг, і повинні забезпечити передумови для їх успішного функціонування. Такий же характер мають грошові реформи, що проводяться при створенні нових держав. У цих випадках потрібно не тільки створити нові гроші і систему їх обороту, а й відповідним чином реструктуризувати економіку нової країни, щоб вона могла забезпечити самостійне функціонування нової грошової системи [11, с. 236].

Реформи часткового типу зводяться до заміни окремих елементів грошової системи, наприклад назви грошової одиниці, її фізичних властивостей, зовнішнього вигляду, номіналу, механізму емісії чи масштабу цін. Основа грошової системи та структура економіки та грошового ринку залишаються незмінними. Серед таких реформ виділяють формальні і деномінаційні реформи. *Деномінація* – це укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування, що проводиться з метою забезпечення грошовою обороту і надання більшої повноцінності грошам. Грошові реформи *формального типу*, що зводяться лише до технічного аспекту - впровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням старої. Обмін старих купюр на нові здійснюється у співвідношенні 1:1. Приводом до такої зміни може бути:

- а) необхідність поліпшення фізичних властивостей;
- б) посилення ефективної боротьби з підробкою національної валюти;
- в) необхідність зміни зовнішнього вигляду банкнот, їхнього оформлення, що може зумовлюватися політичними причинами, наприклад зміною державної символіки [6, с. 142].

За характером обміну старих грошей на нові виділяють *неконфіскаційні і конфіскаційні* грошові реформи. За *неконфіскаційних реформ* за єдиним співвідношенням обміну грошей здійснюється уцінка запасу грошей, доходів і цін

для всіх економічних суб'єктів однаково, тобто незалежно від поданих до обміну запасів старих грошей чи інших критеріїв (готівкові запаси, безготівкові запаси тощо). *За конфіскаційних (або «шокових») реформ* співвідношення обміну грошей диференціюється залежно: від величини поданого до обміну запасу старих грошей (чим вона більша, тим менше співвідношення обміну, чи встановлюється ліміт на обмін банкнот); від форми зберігання запасу старих грошей (вклади в банки можуть обмінюватися за меншим коефіцієнтом, ніж готівка); від форми власності власника грошей (для державних власників грошей обмін може здійснюватися за більш пільговою пропорцією, ніж для приватних) [11, с. 237]. У рамках реформ такого типу зазвичай передбачено встановлення ліміту на обмін банкнот, замороження частки депозитів понад встановлений рівень, тимчасове припинення валюто-обмінних операцій. До певної межі грошові знаки обмінюються на нові у співвідношенні 1:1, а далі – зі знижувальним коефіцієнтом. Мета подібних заходів – конфіскація незаконних доходів, відновлення соціальної справедливості, отримання додаткового доходу державою [6, с. 142]. До цього типу реформ належить нуліфікація. *Нуліфікація* – це реформа, що передбачає оголошення державою паперових знаків недійсними.

За порядком введення в обіг нових грошей розрізняють одномоментні грошові реформи та реформи паралельного типу. За *одномоментних реформ* введення нових грошей в обіг здійснюється за короткий строк (7—15 днів), протягом якого технічно можливо обміняти старі гроші на нові. Якщо реформа є конфіскаційною, то строк обміну повинен бути якнайкоротшим, щоб власники великих запасів грошей не встигли «сховати» їх від конфіскації. За *реформ паралельного типу* випуск в оборот нових грошових знаків здійснюється поступово, паралельно з обігом старих знаків, і вони тривалий час функціонують одночасно і паралельно. Якщо нові і старі гроші емітуються банківською системою на однакових засадах, то обидва види грошей сприймаються однаково і обмінюються між собою за співвідношенням 1 : 1. У цьому разі старі гроші вилучаються з обігу поступово в міру надходження їх у банки. Замість них банки видають в оборот уже нові гроші. Нерідко грошові реформи мають ознаки всіх розглянутих типів [11, с. 238].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: У громадянина України X станом на 1 вересня 1996 року були заощадження, зокрема 155'500'000 українських карбованців, 300 американських доларів та 200 німецьких марок, у громадянина Y – 100'000'000 українських карбованців, 500 американських доларів та 1'700'000 російських рублів, а у громадянина Z – 200'000'000 українських карбованців, 150 німецьких марок та 1'000'000 російських рублів. У рамках грошової реформи проводився обмін українських карбованців на гривні у співвідношенні 100'000 карбованців до 1 гривні. Використовуючи дані таблиці

розрахуйте яку суму у гривневому еквіваленті матимуть громадяни X, Y та Z після проведення грошової реформи (припускаючи, що розмір їх заощаджень протягом періоду реалізації грошової реформи залишався незмінним), а також хто з них володів найбільшими заощадженнями згідно проведених розрахунків (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Офіційний курс гривні щодо іноземних валют, встановлений Національним банком України у вересні 1996 році (на кінець періоду)

Сума іноземної валюти	Сума гривневого еквіваленту
100 доларів США	176,00
100 німецьких марок	115,56
10'000 російських рублів	3,26

Розв'язок

Громадянин X у результаті грошової реформи обміняв 155'500'000 карбованців на гривні за співвідношенням 100'000 до 1 і отримав 1555 грн.

$$155'500'000/100'000=1555 \text{ грн.}$$

Його доларові заощадження згідно вказаного обмінного курсу відповідають 528 грн.

$$176 \cdot 300/100=528 \text{ грн.}$$

Його заощадження у марках відповідають 231,12 грн.

$$115,56 \cdot 200/100=231,12 \text{ грн.}$$

Таким чином, гривневий еквівалент заощаджень громадянина X становить 2314,12

$$1555+528+231,12=2314,12$$

Громадянин Y у результаті грошової реформи обміняв 100'000'000 карбованців на гривні за співвідношенням 100'000 до 1 і отримав 1000 грн.

$$100'000'000/100'000=1000 \text{ грн.}$$

Його доларові заощадження згідно вказаного обмінного курсу відповідають 880 грн.

$$176 \cdot 500/100=880 \text{ грн.}$$

Його заощадження у рублях відповідають 554,2 грн.

$$3,26 \cdot 1'700'000/10'000=554,2 \text{ грн.}$$

Таким чином, гривневий еквівалент заощаджень громадянина Y становить 2434,2

$$1000+880+554,2=2434,2$$

Громадянин Z у результаті грошової реформи обміняв 200'000'000 карбованців на гривні за співвідношенням 100'000 до 1 і отримав 2000 грн.

$$200'000'000/100'000=2000 \text{ грн.}$$

Його заощадження у марках згідно вказаного обмінного курсу відповідають 173,34 грн.

$$115,56 \cdot 150/100=173,34 \text{ грн.}$$

Його заощадження у рублях відповідають 326 грн.

$$3,26 \cdot 1'000'000 / 10'000 = 326 \text{ грн.}$$

Таким чином, гривневий еквівалент заощаджень громадянина Z становить 2499,34 грн.

$$2000 + 173,34 + 326 = 2499,34 \text{ грн.}$$

Відповідь. Гривневий еквівалент заощаджень громадянина X становив 2314,12 грн., громадянина Y – 2434,2 грн., а громадянина Z – 2499,34. Після проведення грошової реформи найбільшими заощадженнями володів громадянин Z.

Тестові завдання

1. Грошова система, в якій роль загального еквівалента законодавчо закріплюється за двома металами — золотом і сріблом – це:

- а) монометалізм;
- б) біметалізм;
- в) золотодевізний стандарт;
- г) паперово-кредитна система.

2. Грошова система, за якої роль загального еквівалента виконує один метал, при цьому в обігу функціонують монети та знаки вартості, розмінні на грошовий метал:

- а) монометалізм;
- б) біметалізм;
- в) система «кульгаючої» валюти;
- г) паперово-кредитна система.

3. Специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм – це:

- а) повноцінні гроші;
- б) валюти, конвертовані у золото;
- в) золоті монети;
- г) квазігроші.

4. НБУ запровадив гривню у обіг у:

- а) 1991 році;
- б) 1992 році;
- в) 1996 році;
- г) 2002 році.

5. При введенні в обіг гривні українські карбованці обмінювалися на гривні у співвідношенні:

- а) 1:1;
- б) 1:100;
- в) 1:1000;
- г) 1:100000.

6. Плаваючі валютні курси використовувалися у:

- а) Паризькій валютній системі;
- б) Генуезькій валютній системі;

- в) Бреттон – Вудській валютній системі;
- г) Ямайській валютній системі.

7. Відмова президента Ніксона конвертувати долари у золото призвела до краху:

- а) Паризької валютної системи;
- б) Генуезької валютної системи;
- в) Бреттон-Вудської валютної системи;
- г) Ямайської валютної системи.

8. Яка з вказаних систем здобула неофіційну назву «золотодоларової» системи?

- а) Паризька валютна система;
- б) Генуезька валютна система;
- в) Бреттон-Вудська валютна система;
- г) Ямайська валютна система.

9. Золотомонетний стандарт використовувався у:

- а) Паризькій валютній системі;
- б) Генуезькій валютній системі;
- в) Бреттон-Вудській валютній системі;
- г) Ямайській валютній системі.

10. Система фіксованих валютних курсів не була характерною для:

- а) Паризької валютної системи;
- б) Генуезької валютної системи;
- в) Бреттон – Вудської валютної системи;
- г) Ямайської валютної системи.

11. Як називають грошову систему, де використовуються два метали, і співвідношення між їх купівельною спроможністю встановлюється на ринку?

- а) система подвійної валюти;
- б) система «кульгаючої» валюти;
- в) система паралельної валюти;
- г) монометалізм.

12. Як називають грошову систему, де використовуються два метали, і співвідношення між їх купівельною спроможністю встановлюється державою?

- а) система подвійної валюти;
- б) система «кульгаючої» валюти;
- в) система паралельної валюти;
- г) монометалізм.

13. Як називають грошову систему, де використовуються два метали, однак карбування монет одного виду обмежене (монети карбуються у закритому порядку)?

- а) система подвійної валюти;
- б) система «кульгаючої» валюти;
- в) система паралельної валюти;

г) монометалізм.

14. Правило Т.Грешема було сформульовано для пояснення особливостей грошового обігу в системі:

- а) монометалізму;
- б) біметалізму;
- в) золотодевізній;
- г) паперово-кредитній.

15. Паризька валютна система була створена у:

- а) 1867 році;
- б) 1922 році;
- в) 1944 році;
- г) 1976 році.

16. Генуезька валютна система була створена у:

- а) 1867 році;
- б) 1922 році;
- в) 1944 році;
- г) 1976 році.

17. Бреттон-Вудська валютна система була створена у:

- а) 1867 році;
- б) 1922 році;
- в) 1944 році;
- г) 1976 році.

18. Ямайська валютна система була створена у:

- а) 1867 році;
- б) 1922 році;
- в) 1944 році;
- г) 1976 році.

19. Який з вказаних інструментів центрального банку є найбільш дієвим у рамках боротьби з інфляцією?

- а) облікова ставка;
- б) операції на відкритому ринку;
- в) норма резервування;
- г) валютна інтервенція.

20. Вкажіть різновид грошової системи, який функціонує нині:

- а) товарна грошова система;
- б) монометалістична грошова система;
- в) біметалістична грошова система;
- г) фідучіарна грошова система.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність грошової системи? З яких елементів вона складається?
2. Які типи грошових систем Ви знаєте? У чому їх спільні та відмінні риси?

3. Розкрийте сутність та охарактеризуйте основні елементи грошової системи.
4. Вкажіть основні типи грошових систем та основні етапи їх еволюції.
5. Розкрийте сутність державного регулювання грошової системи.
6. Які елементи світової та національної грошових систем Вам відомі?
7. У чому відмінність між системами «паралельної» валюти та «подвійної» валюти?
8. Що таке «система кульгаючої валюти»?
9. Розкрийте сутність та вкажіть види грошових реформ.
10. У чому полягає сутність грошової реформи формального типу?
11. Що таке деномінація? Охарактеризуйте основні принципи її реалізації.
12. У чому полягає відмінність конфіскаційних та неконфіскаційних реформ?
13. Проведіть ретроспективний аналіз розвитку грошової системи України.
14. Охарактеризуйте світову валютну систему та основні етапи її еволюції
15. У чому відмінність між золотомонетним та золотозливковим стандартом.
16. У чому полягає сутність системи «золотовалютного» («золотодевізного») стандарту?
17. Вкажіть причини демонетизації золота і його роль у формуванні світових валютних систем.
18. Вкажіть причини переходу від формування валютних систем на основі фіксованих валютних курсів до використання плаваючих валютних курсів.
19. Охарактеризуйте грошову систему України.
20. У чому полягають відмінності між розрахунками типу «нетто» і «брутто».

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Голюк В.Я. Міжнародні кредитно- розрахункові і валютні операції [Електронний ресурс] : конспект лекцій для студентів напряму підготовки 030601 «Менеджмент» спеціальності 7.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», 8.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» / НТУУ «КПІ» ; уклад. В. Я. Голюк. – Електронні текстові дані (1 файл: 966 Кбайт). – Київ : НТУУ «КПІ», 2015. – 144 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/14448>
2. Гроші та кредит: підручник. — 3-тє вид., перероб. і доп. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2002. — 598 с.
3. Гроші та кредит: підручник / В.І. Грушко, О.Ю. Сова [та ін.]; за ред. проф. С.К. Ревчука, . - К. : Знання, 2011. - 384 с.
4. Гроші та кредит: підручник / О. М. Колодізєв, В. Ф. Колесніченко. - К. : Знання, 2010. - 615 с.
5. Грошова одиниця // Глосарій НБУ. Електронне джерело. Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123247
6. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с

7. Круш П.В. Гроші та кредит : навч. посібн. / П.В. Круш, О.В. Клименко. — Київ, 2010. Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/10810806/finansii/tipi_evolyutsiya_groshovih_sistem
8. Лисенков Ю.М. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: навчальний посібник / Ю.М. Лисенков, Т.А. Коротка. - К.: Зовнішня торгівля, 2005. - 118 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://library.if.ua/book/17/1409.html>
9. Мозговий О. М., Оболенська Т. Є., Мусієць Т. В. Міжнародні фінанси: Навчальний посібник. — За заг. ред. О.М. Мозгового. — К.: КНЕУ, 2005. — 558 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://buklib.net/books/27577/>
10. Про цінні папери та фондовий ринок // Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV.
11. Савлук М.І. Гроші та кредит: Підручник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / заг. ред. М. І. Савлука. - К.: Київ. нац. екон. ун-т, 2006. - 744 с.

Тема 5. Інфляція

Зміст

1. Сутність та різновиди інфляції
2. Вимірювання інфляції.
3. Наслідки інфляції.
4. Антиінфляційна політика держави

1. Сутність та різновиди інфляції.

На думку Савлука М.І., *Інфляція* — це тривале і швидке знецінення грошей внаслідок надмірного зростання їх маси в обороті [9, с.207]. Інфляція – це стійке і відчутне зростання цін, яке виникло внаслідок того, що значна частина грошової маси виявилася не забезпечена економічними благами, - вважають Круш П.В. та Клименко О.В. [7, с.10]. У класичній економічній теорії, інфляція – це процес підвищення загального рівня цін, і, як наслідок, зниження купівельної спроможності грошей, або їхнє знецінення [7, с.8]. На думку Ю.М.Остапчука, інфляція (inflation) – тривале зростання загального рівня цін, що відображує зниження купівельної спроможності грошової одиниці [5].

Сповільнення цінової інфляції називається *дезінфляцією*.

Інфляція означає зниження купівельної спроможності грошової одиниці.

Купівельна спроможність грошової одиниці визначається вартістю певного набору товарів та послуг, які можна придбати за цю грошову одиницю у досліджуваному періоді у порівнянні з базовим періодом. Коли зростає рівень цін купівельна спроможність грошової одиниці знижується.

Прагнення теоретичного осмислення впливу інфляційних очікувань на економічну поведінку суб'єктів макроекономіки знайшло своє відображення в теоріях адаптивних очікувань та раціональних очікувань. *Теорія адаптивних очікувань* ґрунтується на передумові, що формування уявлень про майбутній стан економіки в господарюючих суб'єктів відбувається на основі екстраполяції тенденцій розвитку економічних процесів у минулому на майбутнє. *Теорія раціональних очікувань* ґрунтується на передумові, що очікування господарюючих суб'єктів стосовно економічної системи формуються як на основі екстраполяції тенденцій попереднього періоду, так і на основі можливостей майбутнього [7, с.18].

За формами прояву розрізняють:

- ✓ *Цінову інфляцію* – зростання цін;
- ✓ *Девальвацію* – зниження обмінного курсу грошової одиниці відносно інших валют
- ✓ *Приховану інфляцію* – знецінення грошей проявляється у вимушеному зростанні заощаджень населення внаслідок товарного дефіциту. Така інфляція може виникнути в умовах встановлення директивних цін і знаходить свій прояв у зменшенні товарної пропозиції [5].

Причини інфляції.

У найбільш загальному вигляді причини інфляції можна вивести з формули відомого «рівняння І. Фішера» $M \cdot V = Q \cdot P$. Середній рівень цін (P) за цією формулою матиме вигляд:

$$P = \frac{M \cdot V}{Q}, \quad (5.1)$$

тобто зростання цін може бути спровокованим зростанням маси грошей (M), прискоренням обігу грошей (V) і скороченням фізичного обсягу виробництва (Q). З огляду на те, що швидкість грошей визнається відносно стабільною, основними причинами зростання цін можуть бути збільшення M , зменшення Q чи обидва чинники одночасно. Амплітуда коливання Q визначається більш об'єктивними чинниками і тому є значно меншою, ніж амплітуда коливання M . Звідси ключовим, найбільш результативним чинником впливу на динаміку рівня цін є зміна маси грошей в обороті. Оскільки зміна M залежить від динаміки пропозиції грошей, то вважається, що вирішальним чинником інфляції є нарощування пропозиції грошей [9, с.217].

Ці положення покладені в основу так званої *грошової теорії інфляції*, якої дотримуються представники монетаристської школи. Найвідоміший представник сучасного монетаризму М. Фрідман єдиною причиною інфляції вважає надмірну пропозицію грошей, завдяки чому збільшуються грошові доходи і платоспроможний попит. *Монетаристи* вважають, що збільшення пропозиції грошей визначається виключно грошово-кредитною політикою держави. Вона може спрямовувати її на досягнення таких цілей, за яких пропозиція (маса) грошей залишається незмінною й інфляція буде неможливою. Такими цілями є стабілізація цін та підтримання у рівновазі кон'юнктури ринку [9, с.217-218]. *Кейнсіанці* сьогодні принципово погоджуються з тезою монетаристів, що інфляція розвивається лише при тривалому зростанні пропозиції грошей, можливому за ліберальної грошово-кредитної політики. Відмінність їхньої позиції від монетаристської полягає лише в тому, що ліберальну грошово-кредитну політику вони вважають передумовою інфляції, а першопричинами — чинники, пов'язані зі збуренням витрат і пропозиції. Тому, на їхню думку, неможливо ефективно вирішити проблему стримування інфляції лише жорсткішою монетарною політикою, а потрібно «докопуватися» до її першопричин [9, с.221].

Таким чином, основними факторами інфляції є монетарні та немонетарні. До монетарних факторів інфляції відносять перепоповнення каналів грошового обігу грошима, внаслідок чого відбувається знецінення грошей та зниження їх купівельної спроможності [5]. М. Фрідман без будь-яких застережень стверджує, що «інфляція завжди і всюди є грошовим феноменом». Сутність інфляції він ототожнює з високими темпами зростання пропозиції грошей, яке проковує зростання попиту і цін, а в зростанні цін убачає її прояв [9, с.209]. Таку інфляцію називають *монетарною інфляцією* або *інфляцією попиту*. Вона стимулюється тиском на ціни з боку грошей унаслідок зростання їх пропозиції банківською системою і зумовленого цим збільшення платоспроможного попиту на товарних ринках.

До немонетарних факторів належить підвищення попиту на товари та послуги, збільшення витрат виробництва, сезонні фактори тощо [5]. Економісти, що підтримують цю теорію, вважають, що зростання пропозиції грошей не завжди призводить до інфляції, і шукають більш глибокі її причини, такі як, наприклад, зростання витрат виробництва. Розбухання пропозиції грошей з причини вони перетворюють у наслідок інфляції. Таку інфляцію називають *інфляцією витрат* і надають їй відносно самостійного статусу як явища об'єктивного і навіть прогресивного, а по суті заперечують її як загально визнане економічне явище [9, с.209].

Стадії інфляційного процесу.

На першій стадії темпи зростання пропозиції грошей випереджають знецінення грошей, причому це випередження поступово зменшується, наближаючись до вирівнювання. Надмірна пропозиція грошей поглинається оборотом за рахунок уповільнення їх обігу. Суб'єкти ринку певний час не відчують надмірності в обігу грошей і використовують їх для нагромадження чи зберігання. Це тимчасово відволікає зайві гроші з обігу, послаблює інфляційний тиск на товарні ціни, і вони певний час залишаються незмінними чи підвищуються повільніше, ніж зростає маса грошей [8, с.211].

На другій стадії інфляції темпи знецінення грошей випереджають темпи зростання їх пропозиції. У певний момент власники грошових нагромаджень починають розуміти їх надмірність і пред'являють на ринок для купівлі товарів. Це прискорює швидкість руху грошей у поточному обігу та збільшує платоспроможний попит порівняно з поточною емісією. Одночасно зменшується відплив у нагромадження нових пропозицій грошей, унаслідок чого ще більше зростає швидкість обігу всієї грошової маси. Виникають і швидко поширюються бартерні операції, звужуючи товарну основу грошової маси в обігу. Знецінення грошей призводить до відпливу робочої сили зі сфери виробництва у сферу спекулятивного обміну, що зумовлює падіння виробництва і товарообороту, через що зменшується попит на гроші [9, с.212].

Поєднання інфляції з низьким темпом економічного зростання або його відсутністю (стагнацією) та високим рівнем безробіття у літературі називають *«стагфляцією»*. Вперше термін «стагфляція» з'явився у Великобританії у 1965 році. До 70-х років минулого століття спад виробництва супроводжувався не інфляцією, а дефляцією (тобто зниженням цін). Однак у 70-х рр. ця тенденція була перервана. Пік стагфляційних процесів припав на світові кризи 1974-1976 і 1981-1982 рр. [10].

До причин стагфляції відносять відсутність належного конкурентного середовища, у рамках якого ціни стають більш жорсткими (у напрямі їх зниження). Також існує думка, що причина стагфляції полягає у очікуванні інфляції, коли власники факторів виробництва підвищують, і навіть завищують їх вартість в очікуванні падіння власних доходів внаслідок інфляції. Інші точки зору пов'язують причини стагфляції з діяльністю фірм-монополій, державним регулюванням цін, глобалізацією та ін. [10].

Початок 70-х років ХХ століття продемонстрував одночасне зростання інфляції і безробіття. Співіснування зростаючого безробіття і зростаючих темпів інфляції отримало назву «*сламфляція*» [7, с.57].

Процес, протилежний інфляції, називають *дефляцією* (deflation) – тенденція до зниження середнього рівня цін в економіці. Дефляція є явищем, протилежним інфляції, і знаходить прояв у підвищенні купівельної спроможності грошей. Дефляційні заходи спрямовані на звуження грошових потоків у економіці шляхом:

- ✓ вилучення з обігу частини грошової маси;
- ✓ скорочення фінансових засобів, що функціонують в економіці;
- ✓ зменшення обсягу грошової маси в обігу шляхом обмеження кредитування, підвищення облікової ставки центрального банку, нормативів обов'язкових резервів, продажу цінних паперів на відкритому ринку;
- ✓ проведення бюджетно-податкової політики, яка надає пріоритет надходженням у бюджет над розширенням державних витрат;
- ✓ застосування різноманітних заходів державного регулювання: адміністративне зниження цін, замороження заробітної плати, обмеження деяких соціальних пільг і соціального забезпечення, координація та контроль за політикою підприємств тощо [1].

Окремі науковці виділяють поняття «*інфляційний податок*». Йдеться про монетарну інфляцію, зумовлену додатковою емісією, яка мала на меті фінансування бюджетних витрат. Дж.М.Кейнс стверджував, що емісія грошей дозволяє урядам накладати податки «у спосіб, який не може усвідомити жоден з мільйону» [11, с.51].

За темпами знецінення грошей звичайно виділяють такі види інфляції:

✓ *повзучу*, що характеризується прискореним зростанням маси грошей в обороті без помітного підвищення чи з незначним зростанням цін — до 5% на рік;

✓ *помірну, відкриту*, яка проявляється у прискоренні знецінення грошей у формі зростання цін, що коливається в межах 5—20% на рік. Така інфляція стає відчутною для економічних суб'єктів, і вони починають вживати адаптаційних заходів. Найбільше це вдається підприємствам монополізованих секторів економіки, особливо «природним монополістам». Зайняті тут підприємці починають прискорено підвищувати ціни на свої товари у відповідь на зростання попиту. Їх покупці починають нести додаткові витрати, а тому підвищують ціни на свої товари. Поступово інфляція поширюється на всі сектори економіки, порушуючи рівновагу всього ринку;

✓ *галопуюча інфляція*, коли зростання цін досягає 20—50%, а інколи 100% на рік. Для цього виду інфляції характерне стрибкоподібне, вкрай нерівномірне зростання цін, яке важко передбачити і яке не піддається регулюванню.

✓ *гіперінфляція*, що характеризується надзвичайно високими темпами зростання цін — більш як 100% на рік. На цій стадії гроші починають втрачати свої функції, купюри низьких номіналів та розмінна монета зникають з обігу, падає роль грошей в економіці, поширюється бартер [9, с.214-215].

За чинниками, що спричинюють інфляційний процес виділяють два види інфляції:

✓ **Інфляція витрат** спричинюється тиском на ціни з боку зростання виробничих витрат. Це передусім зростання заробітної плати, витрат на енергетичні й сировинні ресурси, а також падіння продуктивності праці, посилення монополізації виробництва і ринку, зростання в структурі виробництва галузей з уповільненими темпами підвищення продуктивності праці (наприклад, послуг), з високою часткою витрат на заробітну плату та низькою питомою вагою виробництва предметів споживання тощо [9, с.215]. До її різновидів належить **імпортована інфляція**. Остання передбачає «перенесення» інфляції із країни – торговельного партнера внаслідок різкої зміни паритету купівельної спроможності національних валют обох країн і накопичення несплачених зобов'язань [5].

✓ **Інфляція попиту** спонукається тиском на ціни з боку грошей унаслідок зростання їх пропозиції банківською системою і зумовленого цим збільшення платоспроможного попиту на товарних ринках. Визначальним чинником цієї інфляції є зростання пропозиції грошей, тому її ще називають **монетарною інфляцією**.

Залежно від розмірів державного втручання розрізняють відкриту (явну) та приховану (пригнічену) інфляцію. **Відкрита інфляція** діє в умовах вільних цін і виявляється у зростанні загального рівня цін. Відкрита інфляція є характерною для ринкової економіки. **Прихована інфляція** діє в умовах негнучких, фіксованих цін і виявляється у вигляді зниження якості товарів і послуг та у розвитку товарного дефіциту. Характеризує централізовану економіку [8, с.33].

Залежно від ступеня очікуваності розрізняють передбачувану та непередбачувану інфляцію. **Передбачувана (очікувана) інфляція** очікується і може бути врахована заздалегідь. Вона не впливає на загальний обсяг виробництва чи перерозподіл доходів. **Непередбачувана інфляція** є результатом непередбачених змін в економіці або наслідком виникнення незапланованих змін у сукупному попиті та сукупній пропозиції. Непередбачувана інфляція впливає на загальний обсяг виробництва і перерозподіляє багатство між різними групами людей. Від непередбачуваної інфляції програють люди, які одержують фіксовані номінальні доходи, власники заощаджень, пенсіонери, які одержують пенсію, землегос-подарі, які одержують фіксовану номінальну ренту, "білі комірці" — особи, доходи яких визначаються тарифною сіткою. [8, с.34].

3. Вимірювання інфляції.

Індекс інфляції – це відношення рівня інфляції звітного періоду до рівня інфляції базового періоду. **Темп інфляції** демонструє, на скільки відсотків ціни поточного року (місяця) вищі від попереднього. Темп інфляції (швидкість зростання цін) визначається за формулою:

$$\text{Темп}_\text{інфляції} = \frac{\text{Індекс}_\text{цін}_\text{пот.року} - \text{Індекс}_\text{цін}_\text{мин.}_\text{року}}{\text{Індекс}_\text{цін}_\text{мин.}_\text{року}} \times 100\% \quad (5.2)$$

Для вимірювання інфляції найчастіше застосовується такі показники:

- ✓ індекс цін споживчих товарів (індекс споживчих цін);
- ✓ індекс цін на засоби виробництва (індекс цін виробників);
- ✓ базова інфляція;
- ✓ індекс цін ВВП (дефлятор ВВП).

Основним показником інфляції, що використовується в макроекономічному аналізі та прогнозуванні, є *індекс споживчих цін*. І хоча цей індекс вимірює тільки зміни цін (тарифів) на споживчі товари та послуги, його використовують як показник загального рівня інфляції в економіці та називають «*індексом інфляції*». За допомогою індексу споживчих цін вимірюється цінова стабільність в країні [5]. Індекс споживчих цін характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання. Цей показник найчастіше використовується для характеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще *індексом вартості життя* [9, с.213].

Визначається ІСЦ за вартістю певного законодавчо зафіксованого набору товарів і послуг («споживчого кошика»), обчисленою у ринкових цінах базового і поточного періоду. Розрахувати ІСЦ можна за такою формулою:

$$\text{ІСЦ} = \frac{\text{Ринкова вартість фіксованого «кошика» в поточному році } (\sum P_1 g_0)}{\text{Ринкова вартість фіксованого «кошика» в базовому році } (\sum P_0 g_0)} \cdot 100\%, \quad (5.3)$$

де P_0 і P_1 — ціни одиниці товарів (послуг) базового і звітного періодів відповідно; g_0 — кількість товарів у «споживчому кошику» базового періоду.

Незважаючи на широке застосування ІСЦ, він не досить точно виражає інфляційний процес і його вплив на вартість життя. Річ у тім, що ІСЦ розраховується за фіксованим набором товарів, який залишається незмінним протягом тривалого часу. В умовах же інфляції населення часто замінює в споживанні товари, що найбільше подорожчали, дешевшими. Як наслідок, структура споживання істотно змінюється порівняно з тією, яка була зафіксована при визначенні «кошика». Тому в умовах високої інфляції потрібно частіше змінювати структуру «споживчого кошика» [9, с. 213].

Індекс цін на засоби виробництва (цін виробника) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання. Цей індекс виражає зростання оптових цін, темпи якого не завжди збігаються з темпами зростання роздрібних цін, за якими визначається ІСЦ. Індекс цін виробника чутливіший до зміни витрат на виробництво, ніж до зміни попиту. Тому його часто використовують при характеристиці інфляції витрат, особливо коли зростання оптових цін відбувається в часі попереду зростання роздрібних цін. Цей індекс застосовується більш обмежено, ніж ІСЦ [9, с.213].

Визначається індекс цін виробника за формулою агрегатного індексу цін Ласпейреса:

$$\text{ЩВ} = \frac{(\sum P_1 g_0)}{(\sum P_0 g_0)} \times 100\% , \quad (5.4)$$

де P_1 і P_0 — рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно;

g_0 — кількість товарів (випадків надання послуг) у базовому періоді, що взяті в розрахунок [9, с. 214].

Базова інфляція – показник, що характеризує немонетарні чинники інфляції. Базова інфляція розраховується на основі ІСЦ та має на меті визначення стійкої динаміки цін з виключенням короткострокових нерівномірних змін цін, обумовлених шоками пропозиції, сезонними факторами, адміністративним регулюванням тарифів і цін. Розрізняють *базову вузьку інфляцію* – яка характеризує зміну цін непродовольчих товарів за винятком палива, та *базову широку інфляцію*, що характеризує зміну цін продовольчих товарів з високим ступенем обробки, непродовольчих товарів за винятком палива, а також послуг, ціни на які не регулюються адміністративно [5].

Дефлятор ВВП - показник зміни цін всіх товарів і послуг, що були вироблені на території країни протягом року. Це найбільш широкий показник, який характеризує інфляційні зміни всіх цін. Тому дефлятор ВВП може помітно відхилятися від ІСП та ЩВ, оскільки він точніше враховує реальну структуру особистого і виробничого споживання, ніж попередні індекси [9, с. 214]. Розраховується як співвідношення показника ВВП у фактичних цінах звітного періоду та постійних цінах. Цей показник називають «індексом цін Пааше» [5].

4. Наслідки інфляції

У *соціальній сфері* інфляція створює сприяє перерозподілу доходів між найманими працівниками та підприємцями на користь останніх. Адже підприємці швидше реагують на інфляцію, піднімаючи ціни на свою продукцію, але при цьому не поспішають піднімати зарплату своїм співробітникам. Найбільш незахищеними від інфляції є наступні верстви населення. Це пенсіонери, ті, хто живе за рахунок виплат по соціальному страхуванню, працівники державних установ (лікарі, вчителі), студенти та особи переважно старшого віку, що живуть за рахунок заощаджень.

В *економічній сфері* наслідки інфляції є також значними. Спочатку, зокрема на стадії повзучої інфляції, остання забезпечує тимчасове стимулювання розвитку виробництва завдяки тому, що держава шляхом дефіцитного фінансування розширює свої замовлення підприємствам, допомагає їм у поновленні основного капіталу, у створенні соціально-економічної інфраструктури тощо [9, с. 223]. Інвестори люблять спокій. Тому в умовах високих темпів інфляції виробничі інвестиції різко скорочуються. Гроші спрямовуються у галузі зі швидким оборотом капіталу, перш за все у торгівлю. Обсяги виробництва товарів скорочуються. Інвестиції виробничого призначення

суттєво скорочуються. Суб'єкти намагаються вкласти гроші у реальні цінності – нерухомість, земельні ділянки, ювелірні прикраси, картини, тощо

В умовах інфляції економічні суб'єкти бояться тримати свої активи в грошовій формі. Скорочуються обсяги депозитів, бо ставки за депозитними вкладками не компенсують інфляційних втрат. Скорочується банківське кредитування, оскільки зростає як ціна кредитних продуктів, так і кредитні ризики банківських установ. Згортається також комерційний кредит, оскільки кредиторам не вигідно і ризиковано продавати свою продукцію з відстрочкою платежу. Власники товарів поступово переходять на бартерні операції чи продають їх за іноземну валюту. Це в свою чергу також впливає на знецінення грошей. В умовах гіперінфляції виникає нестача грошових знаків, бо емісійний банк не встигає за темпами інфляції. Посилюється нестача основного й оборотного капіталу у підприємств, розвивається криза неплатежів.

Негативно впливає інфляція і на фінансову систему, особливо на другій стадії, коли емісія грошей не встигає за їх знеціненням. Реальна вартість усієї суми державних доходів постійно зменшується. Тому держава змушена весь час використовувати друкарський верстат, щоб компенсувати фінансові втрати від інфляції. Оскільки зробити це неможливо, то їй доводиться так чи інакше зменшувати свої витрати, передусім на соціальні потреби, що ще більше загострює соціально-політичну нестабільність у країні. На певній стадії інфляції подальше зростання емісії стає фінансово не вигідним і соціально небезпечним [9, с. 224]. Інфляція впливає і на зовнішньоекономічну діяльність держави. Інфляція тісно пов'язана з девальвацією національної валюти (тобто зі зниженням її валютного курсу відносно інших валют), адже і інфляція, і девальвація містять у своїй суті зниження купівельної спроможності грошової одиниці. Якщо купівельна спроможність знижується відносно товарів і послуг – то це явище називають інфляцією, а якщо відносно інших валют – то девальвацією.

5. Антиінфляційна політика держави

Антиінфляційна політика – це комплекс відповідних заходів державного регулювання економіки, які спрямовані на боротьбу з інфляцією. У міжнародній практиці з метою боротьби з інфляцією поширені такі класичні напрями антиінфляційної політики:

- дефляційна політика (регулювання попиту);
- політика доходів (регулювання витрат);
- адаптаційна політика [6, с. 83].

Дефляційна політика передбачає обмеження грошової маси в обігу. Монетаристи вважають, що інфляція є виключно грошовим явищем. На їхню думку, для її подолання повільно уповільнити темпи зростання пропозиції грошей у національній економіці. Для недопущення інфляції вони пропонують дотримуватися правила: темп зростання пропозиції грошей у національній економіці. Для недопущення інфляції вони пропонують дотримуватися правила:

темپ зростання пропозиції грошей повинен дорівнювати темпові економічного зростання, який для більшості розвинутих країн становить 3-5% за рік [7, с. 61].

Інша група економістів вважає, що рецепти монетаристів надмірно болісні для суспільства. Адже дефляційна політика як правило спричиняє уповільнення економічного зростання і навіть може зумовити виникнення кризових явищ. Вони пропонують дотримуватися *політики доходів*. Сутність політики доходів полягає в прямому обмеженні зростання цін і доходів, і передусім заробітної плати. На думку експертів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), максимальна ефективність політики доходів виявляється тоді, коли основним чинником інфляції є підвищення витрат [5].

Адаптаційна політика належить до заходів, які спрямовані не стільки на боротьбу з інфляцією, скільки на пристосування до неї. Така політика реалізується за рахунок індексації доходів. Спричинене інфляцією підвищення цін неминуче призводить до зниження доходів населення, особливо тих його верств, які не можуть захиститися від знецінення грошей. У зв'язку з цим виникає необхідність у повній або частковій індексації доходів через підвищення заробітної плати працівників бюджетних установ, пенсій, грошових виплат і заощаджень населення з урахуванням зростання цін [5]. Одним з основних інструментів адаптаційної політики є *індексація*. Індекссація (повна або часткова) означає компенсацію збитків у результаті знецінення грошей.

Таким чином, *мета антиінфляційної політики* полягає у тому, щоб установити контроль над інфляцією і досягти прийнятних її темпів для народного господарства. Важливим завданням у боротьбі з інфляцією є подолання економічного спаду, кризи неплатежів, формування стабільної ринкової інфраструктури, підтримка пріоритетних галузей господарства, стимулювання експорту продукції, виваженою протекціоністською і валютною політикою, що сприяє вирішенню питань конкурентоспроможності вітчизняних товарів [6, с. 138].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Розрахуйте агрегований показник індексу споживчих цін за регіоном згідно запропонованих даних (табл. 5.1). Приклад умовний, до споживчого кошика входять лише п'ять товарів (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [5]).

Таблиця 5.1

Вихідні дані

Товари, що входять до споживчого кошику регіону	Питома вага товару у споживчому кошику, частка від цілого	Значення індексу, %
Молоко	0,334	103,4

Хліб	0,245	102,5
М'ясо	0,176	105,8
Картопля	0,211	101,2
Масло	0,034	106,8
Всього	1,000	

Розв'язок

Для отримання агрегованого показника індексу споживчих цін у певному регіоні слід розрахувати зважену суму значень кожного товару чи послуги. Для цього слід помножити питому вагу кожного товару на значення його індексу. Після отримання зваженого індексу по кожному товару потрібно додати ці дані для отримання агрегованого показника індексу споживчих цін (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Розрахунок зваженого та агрегованого ІСЦ

Товари, що входять до споживчого кошику регіону	Питома вага товару · значення індексу	Зважений індекс
Молоко	0,334 · 103,4	34,5356
Хліб	0,245 · 102,5	25,1125
М'ясо	0,176 · 105,8	18,6208
Картопля	0,211 · 101,2	21,3532
Масло	0,034 · 106,8	3,6312
Всього		103,2533

Відповідь. Агрегований показник індексу споживчих цін становить 103,2533, тобто ціни у досліджуваному часовому періоді зросли на 3,2533% у порівнянні з базовим періодом.

Розв'язати задачу за таких умов: 1 листопада підприємство А повинно було переказати 100000 гривень на рахунок підприємства Б у розрахунок за поставлені товари. Однак до липня наступного року кошти не було перераховано. У договорі було зазначено, що у випадку затримки платежу сума заборгованості повинна бути перерахована з урахуванням індексу споживчих цін. На основі запропонованих даних (табл. 5.3) визначте яку суму повинно було б сплатити підприємство А, якби перерахунок було здійснено у липні (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [5]).

Таблиця 5.3

Індекси споживчих цін за два роки, до попереднього місяця, %

Місяць	Рік виникнення заборгованості	Наступний рік
Січень	101,0	100,2
Лютий	100,9	100,2

Березень	101,4	100,3
Квітень	101,3	100,0
Травень	100,8	99,7
Червень	100,4	99,7
Липень	98,7	99,8
Серпень	99,6	99,7
Вересень	100,1	100,1
Жовтень	100,0	100,0
Листопад	100,1	99,9
Грудень	100,2	100,2
За рік в цілому	104,6	99,8

Розв'язок

Для визначення значення індексу за період з листопада року виникнення заборгованості до липня наступного року слід вибрати з таблиці потрібні індекси та перемножити ці індекси наступним чином

$$100,1 \times (100,2/100) \times (100,2/100) \times (100,2/100) \times (100,3/100) \times (100,0/100) \times (99,7/100) \times (99,7/100) = 100,1 \times 1,002 \times 1,002 \times 1,002 \times 1,003 \times 1,00 \times 0,997 \times 0,997 = 100,4\%$$

Тепер суму заборгованості - 100'000 грн. слід помножити на отриманий ІСЦ - 100,4% і поділити на 100. Таким чином,

$$100'000 \times 100,4/100 = 100'400 \text{ грн.}$$

Відповідь. Згідно перерахунку заборгованості за ІСЦ, який проводився у липні року, наступного за роком виникнення заборгованості, підприємство А повинно було б сплатити 100'400 грн.

Тестові завдання

1. Інфляція, що зумовлена зростанням пропозиції грошей - це:

- а) інфляція попиту;
- б) інфляція витрат;
- в) ревальвація;
- г) дефляція.

2. Тривале і швидке знецінення грошей внаслідок надмірного зростання їх маси в обороті – це:

- а) дефляція;
- б) ревальвація;
- в) інфляція;
- г) рестрикція.

3. Інфляція, що зумовлена зростанням собівартості продукції - це:

- а) інфляція попиту;
- б) інфляція витрат;
- в) ревальвація;
- г) дефляція.

4. Інфляція, що зумовлена тиском на ціни з боку грошей унаслідок зростання їх пропозиції банківською системою, і збільшення платоспроможного попиту – це:

- а) інфляція попиту;
- б) інфляція витрат;
- в) ревальвація;
- г) дефляція.

5. Стерилізація грошової маси після валютної інтервенції:

- а) призводить до інфляції;
- б) запобігає інфляції;
- в) спричиняє стрімке падіння курсу національної валюти;
- г) жодним чином не впливає на рівень цін у державі.

6. За умов високих темпів інфляції у державі:

- а) зростають інвестиції у високотехнологічні галузі виробництва;
- б) розвивається торгівля;
- в) зростає курс національної валюти;
- г) дешевшають імпортні товари.

7. Для яких верств населення високі темпи інфляції є найменш шкідливими?

- а) студенти;
- б) пенсіонери;
- в) робітники промислових підприємств;
- г) торговці.

8. Яких заходів слід вжити центральному банку для придушення інфляції?

- а) збільшити облікову ставку;
- б) знизити нормативи резервування;
- в) провести тендери по рефінансуванню;
- г) розпочати скуповувати депозитні сертифікати.

9. Грошова реформа 1996 року в Україні передбачала:

- а) девальвацію;
- б) ревальвацію;
- в) деномінацію;
- г) нуліфікацію.

10. Поєднання високих темпів інфляції у поєднанні зі значним падінням обсягів виробництва - це:

- а) стагфляція;
- б) девальвація;
- в) дефляція;
- г) дефлятор ВВП.

11. Термін, що характеризує ситуацію, коли в економіці має місце падіння цін - це:

- а) стагфляція;
- б) інфляція;
- в) дефляція;
- г) дефлятор ВВП.

12. Який з представлених показників використовують для аналізу динаміки загального рівня цін?

- а) індекс споживчих цін;
- б) індекс цін виробників;
- в) дефлятор ВВП;
- г) індекс Ласпейреса.

13. Вкажіть серед поданих варіантів той різновид інфляції, для якого характерний найвищий темп зростання цін:

- а) повзуча інфляція;
- б) помірна інфляція;
- в) галопуюча інфляція;
- г) гіперінфляція.

14. Вкажіть серед поданих варіантів той різновид інфляції, для якого характерний найнижчий темп зростання цін:

- а) повзуча інфляція;
- б) помірна інфляція;
- в) галопуюча інфляція;
- г) гіперінфляція.

15. Зростання купівельної спроможності валюти відносно інших валют – це:

- а) інфляція;
- б) рефляція;
- в) ревальвація;
- г) девальвація.

16. Падіння купівельної спроможності валюти відносно інших валют – це:

- а) інфляція;
- б) рефляція;
- в) ревальвація;
- г) девальвація.

17. Який з вказаних заходів центрального банку сприятиме зниженню темпів інфляції?

- а) зменшення облікової ставки;
- б) зменшення нормативів резервування;
- в) підвищення нормативів резервування;
- г) збільшення обсягів рефінансування.

18. Політика центрального банку, спрямована на боротьбу з інфляцією, називається:

- а) монетарна експансія;
- б) монетарна рестрикція;
- в) політика дешевих грошей;
- г) грошово-кредитна мультиплікація.

19. Експорт інфляції – це:

- а) експорт товарів за заниженими цінами;
- б) ціновий демпінг шляхом заниження курсу національної валюти;

- в) спрямування власних інфляційних процесів у інші держави шляхом передачі їм тієї частки своєї грошової маси, що перевищує потреби власної економіки і може викликати інфляцію;
- г) поєднання стагфляції та девальвації.

20. Термін, що характеризує ситуацію, коли в економіці має місце зростання цін і зростання безробіття - це:

- а) стагфляція;
- б) сламфляція;
- в) дефляція;
- г) ревальвація.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття «інфляція».
2. Що спільного і що відмінного у поняттях «інфляція» і «девальвація»?
3. Що таке «дефляція»?
4. Які показники використовуються для вимірювання інфляції?
5. У чому полягає суть інфляційного таргетування?
6. Які види інфляції Вам відомі?
7. Поясніть відмінності між поняттями «стагфляція» і «сламфляція».
8. Розкрийте закономірності розвитку інфляції.
9. Які причини інфляції Вам відомі?
10. Які соціально-економічні наслідки інфляції Вам відомі?
11. Розкрийте особливості впливу інфляційних процесів на рівень матеріального добробуту різних соціальних верств.
12. У чому проявляється вплив інфляційних процесів на реальний та фінансовий сектори економіки?
13. Як реалізується державне регулювання інфляції?
14. Які методи реалізації антиінфляційної політики Вам відомі?
15. Що таке «індексація доходів»?
16. Які види інфляції Вам відомі?
17. Які причини інфляції Вам відомі?
18. У чому полягає сутність адаптаційної політики?
19. У чому полягає сутність індексація доходів?
20. Розкрийте значення терміну «базова інфляція».

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Габбард. Р.Глен. Гроші, фінансова система та економіка: підручник / Пер. з англ.; Наук. ред. М.Савлук, Д.Олесевич. – К.:КНЕУ, 2004. – 889с.
2. Гальчинський А. Теорія грошей: Навч. посібник. – К.: Основи, 1996. – 413с.
3. Дашко І.М., Савкова Ю.О. Сутність антиінфляційної політики // Електронний ресурс. Режим доступу:
http://www.rusnauka.com/27_NNM_2011/Economics/4_93381.doc.htm

4. Державне регулювання економіки: тексти лекцій (для студентів усіх форм навчання спеціальностей 6.050100 - «Економіка підприємства», «Облік і аудит») / Авт.: Шекшуєв О.А., Данильченко Є.П., Островський І.А., Кожокіна К.О. – Харків: ХНАМГ, 2008 – 120 с.
5. Індекс споживчих цін: сприйняття та реальність: посібник для користувачів / За ред. Ю.М.Остапчука. — К.: Державний комітет статистики України, 2006. — 56 с.
6. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
7. Круш П.В., Клименко О.В. Інфляція: суть, форми та її оцінка: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
8. Малиш Н. А. Макроекономіка: навч. посіб. – 2-ге вид. випр. – К.: МАУП, 2004. – 184 с.
9. Савлук М.І. Гроші та кредит: підручник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / заг. ред. М. І. Савлука. - К.: Київ. нау. екон. ун-т, 2006. - 744 с.
10. Форекс-інвестор // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://forex-investor.net/stagflyatsiya.html>
11. Юхименко П.І. Теорія монетаризму: навч. посібник. – К.: Кондор, 2008. – 378с.
12. Hummel J. R. Gibson W. C. Money, Banking and Finance. January, 2009. – 291 pp.

Тема 6. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм

1. Металістична теорія грошей.
2. Номіналістична теорія грошей.
3. Кількісна теорія грошей.
4. Дж.М.Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей.
5. Сучасний монетаризм.

1. Металістична теорія грошей.

Представники металістичної теорії грошей ототожнюють грошовий обіг з товарним обміном і стверджують, що золото і срібло вже за своєю природою є грошима. Вони не враховують суспільної природи грошей (ототожнюючи їх з золотом і сріблом) і вважають гроші простим засобом обміну, а резервній функції металевих грошей надають фундаментального значення [4, с.191].

Перші тези металістичної теорії з'явилися ще в античні часи, коли другий великий поділ праці (виділення ремесла із землеробства) зумовив появу в ролі загального еквіваленту металів: заліза та олова, свинцю та міді, срібла та золота. Подальший розвиток металістична теорія одержала в епоху первісного нагромадження капіталу, коли вона відіграла роль у боротьбі проти псування монет. У найбільш закінченому вигляді ця теорія була сформульована *меркантилістами*, які пов'язували її з вченням про гроші як про багатство нації. *Ранні меркантилісти* ототожнювали багатство із золотом та сріблом і зводили функції грошей до засобу нагромадження. Представники *пізнього меркантилізму* під багатством розуміли надлишок продуктів, який повинен перетворитись на зовнішньому ринку на гроші. Вони вбачали у грошах не тільки засіб нагромадження, а і засіб обігу та платежу. Ототожнюючи багатство з грошима, меркантилісти ігнорували проблему вартості товару і замінювали її міноюю вартістю. На їх думку, товар має вартість, бо він купується за гроші. Пізні меркантилісти розуміли, що гроші – це товар, але вони не змогли пояснити, як і чому товар стає грошима, в чому суть вартості самих грошей [1]. Меркантилізм відображав погляди купців, які практикували зовнішньоторговельні операції. На їх думку, запорукою зростання багатства держави є позитивне сальдо платіжного балансу перш за все у частині торгівлі товарами. Прихильниками цієї теорії у XVII-XVIII ст. були: Ф. Галіані, Т. Мен, А. Монкретьєн, У. Стаффорд, Д. Норе.

Після завершення первинного нагромадження капіталу зовнішня торгівля перестала розглядатися як основне джерело збагачення держави. Зростала роль промисловості та сільського господарства. Науковці дедалі більшу роль відводили капіталу, що перебував у обороті, вказуючи, що запаси у вигляді золота і срібла (на відміну від капіталу, що перебуває у обороті) не приносять їх власнику додаткового доходу. Критики меркантилізму стверджували, що повноцінні металеві гроші гальмують розвиток економіки держави.

Повернення до металістичної теорії грошей відбулося після Другої світової війни. Французькі економісти А. Тулемон, Ж. Рюєфф і М. Добре, а також англійський економіст Р. Харрод запропонували ідею про необхідність введення

золотого стандарту в міжнародному обігу, а американський економіст М. Хальперін та француз Ш. Ріст висунули вимоги про введення його також у внутрішньому обігу [1]. Популярність металістичної теорії періодично зростає, оскільки принципи цієї теорії можуть бути використані у боротьбі з інфляцією.

2. Номіналістична теорія грошей.

Представники номіналістичної теорії грошей заперечують товарну природу грошей і розглядають їх як умовні знаки, позбавленні внутрішньої вартості. Таким чином, номіналістична теорія заперечує роль грошей як міри вартості і розглядає їх лише як засіб обігу. Номіналістична теорія сформувалася у часи коли грошовий обіг був переповнений неповноцінними монетами. Першими представниками номіналізму були Дж.Стюарт і Дж.Берклі. Вони розглядали гроші як абстрактну вартість, позбавлену матеріального змісту. Представники номіналізму трактували гроші як суто технічний інструмент обміну, ігноруючи їх внутрішню вартість. Така позиція була вигідною тим урядам, які широко використовували додаткову емісію для покриття бюджетних витрат. Найбільш відомою працею номіналістичної теорії вважається *праця Т.Кнаппа «Державна теорія грошей»*. Кнапп вважав, що гроші створюються державою і нею ж наділяються певною купівельною спроможністю. У період економічної кризи 1929-1933 рр. номіналізм дістав подальшого розвитку як теоретична основа для рішення щодо відмови від золотого стандарту. Так, Дж.М.Кейнс у «Трактаті про гроші» (1930 р.) назвав гроші «пережитком варварства». Ідеальними він вважав паперові гроші, незалежні від золота.

Серед сучасних прихильників номіналістичної теорії називають П.Самуельсона, який вважає гроші «соціальною умовністю».

3. Кількісна теорія грошей.

Сутність кількісної теорії грошей полягає у тому, що ціни товарів визначаються об'ємом платіжних засобів, що перебувають у обігу.

Класична кількісна теорія грошей

Часом зародження кількісної теорії грошей вважається XVI століття, коли бурхливе зростання товарних цін у Європі потребувало пояснення причин цього явища [4, с.195]. Серед представників кількісної теорії грошей Ж.Боден, Дж.Локк, Ш.Монтеск'є, Д.Юм, Д.Рікардо. Першим, хто висунув ідею про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький економіст Ж. Боден. У своєму трактаті «Відповідь на парадокси де Мальструа» він дійшов висновку, що високі ціни хоч і зумовлюються багатьма причинами, проте основною серед них є збільшення кількості золота й срібла. Інші економісти XVI—XVII ст. (Б. Даванзатті, Дж. Монтаріні, Д. Локк), розробляючи цю ідею Ж. Бодена, поступово перетворили її у прямолінійний і механічний варіант кількісної теорії, що обмежувався двома їх висхідними постулатами: причиною зростання цін є зростання маси грошей в обороті, а міра зростання цін визначається мірою зростання маси грошей. Перше з цих положень дістало в

літературі назву постулата причинності, а друге — постулата пропорційності [5, с.232].

Основні постулати кількісної теорії грошей:

- ✓ ціни залежать від кількості грошей (постулат причинності);
- ✓ ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей (постулат пропорційності).

Важливий внесок у кількісну теорію зробив англійський економіст Дж. Локк. Він вважав, що вирішальним чинником, який регулює і визначає вартість грошей (у даному разі золота й срібла), є їх кількість [5, с.232]. Важливий внесок до кількісної теорії грошей належить і Д.Юму. У нарисі «Про гроші» (1752) він висунув і обґрунтував принцип, який у сучасній літературі називається «*постулатом однорідності*»: подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня всіх цін, виражених у грошах, але не зачіпає відносних мінових співвідношень окремих товарів. Своїм постулатом «однорідності» Д.Юм дав поштовх до формування концепції «нейтральності грошей» у ринковій економіці та екзогенного характеру зміни грошової маси в обігу. Він висунув ідею про представницький характер цінності грошей, згідно з якою:

- ✓ гроші вступають в обіг без власної цінності, а набувають її в обігу внаслідок обміну на певну масу товарів;
- ✓ сформована у обігу цінність грошей визначається цінністю товарів, що реалізовані, і є суто умовною, а величина її залежить від кількості грошей в обігу: чим вона більша, тим менша маса товарної цінності припадатиме на одну грошову одиницю [4, с.196].

Найвідомішим прибічником і захисником класичної кількісної теорії уже в ХХ ст. вважається американський економіст *Ірвін Фішер*. У праці «Купівельна сила грошей, її визначення і відношення до кредиту, відсотків і криз» (1911) він запропонував «рівняння обміну»:

$$M \times V = P \times Q \quad (6.1)$$

де M — кількість грошей в обороті;

V — швидкість обігу грошей за певний період;

P — середній рівень цін;

Q — фізичний обсяг товарів і послуг, що реалізовані за цей період.

І.Фішер не враховував внутрішню вартість грошей. І в умовах золотомонетного стандарту рівняння обміну не могло дати відповідь на проблеми тогочасного грошового обігу. Однак за умов обігу лише паперових грошей, нерозмінних на золото, формула допомагає відобразити принципи функціонування грошового обороту.

Кон'юнктурний варіант кількісної теорії грошей М.І.Туган-Барановського.

Найбільш повно й аргументовано свої погляди з основних монетарних проблем М.І. Туган-Барановський виклав у праці «Паперові гроші та метал», що була опублікована в 1916 р. Спочатку він піддав критиці її класичний варіант, що був викладений у працях І. Фішера. Туган-Барановський визнав за правильну

формулу «рівняння обміну», проте вважав, що Фішер нічого нового в кількісну теорію грошей взагалі не вніс, а лише «вдало завершив роботу і дав точний і стислий вираз кількісної теорії в математичній формі» [5, с.197]. Туган-Барановський критикував класичну кількісну теорію, зокрема те, що її прибічники у визначенні причин зростання цін враховують лише кількість грошей і ігнорують решту факторів. Крім того, він піддавав сумніву наявність пропорційної залежності цін від кількості грошей.

Розвиваючи кількісну теорію грошей М.І.Туган-Барановський, всупереч І. Фішеру, доводить що на рівень цін впливає не один, а всі фактори, зазначені в «рівнянні обміну. Оскільки всі ці чинники швидкоплинні і змінюються в різних напрямках, то зміни цін і кількості грошей не можуть бути пропорційними [5, с.329]. Також Туган-Барановський довів, що вплив кількості грошей на ціни може здійснюватися не за одним, а за трьома напрямками, зокрема через зміну суспільного попиту на товари, через зміну дисконтного процента та через зміну суспільного уявлення про вартість грошей. Останній напрям пізніше дістав назву «інфляційних очікувань». Туган-Барановський довів, що вплив кількості грошей на ціни здійснюється диференційовано залежно від тривалості та обсягів збільшення кількості грошей. Так, короточасні чи незначні зростання їх кількості можуть взагалі не мати помітного впливу на ціни і вартість грошей. А значне збільшення кількості грошей реалізує свій вплив на ціни протягом тривалого часу, і тому здійснюється він нерівномірно і не пропорційно щодо окремих товарів. Туган-Барановський розкрив механізм взаємозалежності між загальною кількістю грошей у країні, кількістю грошей, що перебувають поза обігом у заощадженнях, і швидкістю обігу грошей, довів, що чинник швидкості може впливати на ціни у напрямі, зворотному відносно дії фактора кількості, нейтралізуючи його дію. [5, с.329-330].

На окрему увагу заслуговує *Кембріджський варіант* кількісної теорії грошей, серед представників якого називають Дж.М.Кейнса, А.Маршалла, А.Пігу, Д.Робертсона. Подібно І.Фішеру, представники кембриджської школи відстоювали тезу про вплив зміни маси грошей на рівень цін. Проте їх підхід стосувався насамперед попиту на гроші. Попит на гроші розглядався поза обігом у вигляді *касових залишків* у окремих осіб і підприємств. Акцентується увага на «мотивації», що змушує суб'єктів утримувати в себе певний запас грошей. До «касових залишків» належать готівкові гроші і залишки на поточних рахунках. Цю тенденцію до зберігання грошей прихильники теорії пояснювали двома мотивами: формуванням фонду засобів обігу та необхідністю утворити резерви на покриття непередбачених потреб. Тому А. Пігу визначає кількість грошей як суму касової готівки населення і підприємств, що представлено формулою:

$$M = k \times P \times Q, \quad (6.2)$$

де M – кількість грошей, грошових одиниць, що становлять касовий залишок грошей у суб'єктів економічного життя;

P – середня ціна одиниці виробленої продукції;

Q – загальна величина виробництва продукції у фізичному виразі за певний період;

k – коефіцієнт заощадження («кембриджський», «коефіцієнт Маршалла»), який визначає співвідношення між номінальними доходами і тією часткою грошей, що становить касові залишки (тобто частина річного доходу, яку суб'єкти зберігають у ліквідній формі). Він дорівнює зворотному значенню показника (V) І.Фішера, а саме

$$k = \frac{1}{V}$$

Теорією грошей економічний ефект касових залишків пов'язується з визначенням їхнього впливу на попит товарів і послуг, що формується в економіці [4, с.197]. Слід звернути увагу, що якщо рівняння Фішера описувало весь товарооборот, і змінна M відповідала за всю кількість грошей, що перебувають у обігу, то у рівнянні Пігу M – це лише величина попиту на гроші у формі касових залишків.

4. Дж.М.Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей

У відповідь на проблеми економічної депресії 30-х рр. ХХ століття, що настала після кризи 1929 року, виникла течія, що дістала назву «кейнсіанства». Головною проблемою тих років був економічний спад та безробіття, і саме на їх вирішення була спрямована діяльність Дж.М.Кейнса. Найбільш відомою працею Дж.М.Кейнса є «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936) [3]. У своїх працях Кейнс довів, що механізм ринкової конкуренції за нових умов економічного розвитку не в змозі самотужки, без втручання держави, забезпечити ефективне використання головних чинників виробництва і відповідну рівновагу процесу розширеного відтворення [4, с.198].

Кейнс розробив теоретичну концепцію «керуваних грошей», яка ґрунтується на системі їх державного регулювання й використання з метою формування ефективного платоспроможного попиту, а також стимулювання інвестицій. Кейнс довів можливість регулювання грошей і використання їх центральним банком як ефективного інструмента регулювання економіки держави. Він відстоював доцільність проведення монетарної політики з метою згладжування коливань економічного циклу та впливу на економічний розвиток взагалі. Ідея М.І.Туган-Барановського про вплив кількості грошей на ціни і виробництво через механізм дисконтного процента суттєво вплинула на теорію Кейнса. Дж.М.Кейнс вважав процент та інвестиції основним шляхом впливу кількості грошей на процес відтворення, а в процентній політиці вбачав основний інструмент монетарної політики держави.

Дж. М. Кейнс довів, що гроші мають суттєве значення і виконують самостійну роль у розвитку економіки. Головним каналом зв'язку між сферою реальної економіки і грошовою сферою Кейнс вважав норму процента, яка зазнає впливу сил грошового ринку (попиту і пропозиції грошей) й одночасно сама впливає на прийняття рішень про майбутні інвестиції. Кейнс змістив центр аналізу ролі грошей в економіці з довгострокових часових інтервалів, як це робили неокласики, на короткострокові, тому що тільки на цих інтервалах можливо було з'ясувати механізм економічного циклу та виявити зв'язок

грошей з його розвитком. Він довів, що на короткострокових інтервалах вплив грошей на економіку здійснюється не за постулатами кількісної теорії, тобто не тільки через ціни, а й з допомогою інших інструментів, передусім норми процента. Ланцюг причинно-наслідкових зв'язків у грошовому механізмі впливу на економіку Кейнс вибудував за такою схемою: зміна грошової пропозиції зумовлює зміну рівня процентної ставки, що, у свою чергу, веде до зміни в інвестиційному попиті і через мультиплікативний ефект — до зміни обсягів номінального ВВП. У зв'язку з цим передатний механізм впливу грошей на реальну економіку, що впливає з кейнсіанської концепції, може бути виражений такою формулою [5, с.335]:

$$M - Pr - I - P_3 - \text{ВВП},$$

де M — маса грошей,

Pr — ставка процента,

I — попит на інвестиції,

P_3 — загальний обсяг платоспроможного попиту,

ВВП — номінальний обсяг виробленого ВВП.

Кейнс розробив концепцію регульованого ціноутворення і підконтрольної інфляції. Збільшення попиту з боку держави та підприємців призводить до збільшення виробництва та зайнятості. В той же час збільшення попиту населення, оскільки він носить невиробничий характер, призводить до інфляції. У зв'язку з цим Кейнс рекомендує стимулювати приватні і державні інвестиції, але обмежувати заробітну плату працюючих. Кейнс розглядає два види інфляції [4, с.198-199]:

✓ напівінфляція (повільна або повзуча). Таке збільшення грошової маси в умовах безробіття, яка завдає не небезпеки, не скільки призводить до зростання цін, скільки сприяє залученню безробітних до процесу виробництва;

✓ справжня інфляція (галопуюча) — вона можлива лише при повній зайнятості, стверджував Кейнс, коли зростання грошової маси цілком проявляється у зростанні цін на товари і послуги.

Уведення в передатний механізм процента та інвестицій значно розтягнуло ланцюг зв'язку між масою грошей і цінами, зробило його не таким жорстким, що сприяло розширенню меж збільшення пропозиції грошей без інфляційних наслідків. Це дало підстави Кейнсу захищати переваги «слабкої» валюти перед «твердою», допустимість помірної інфляції, доцільність політики «дешевих грошей». Він вважав таку інфляцію цілком виправданою платою за активізацію кон'юнктури ринку, стимулювання ефективного попиту з метою сприяння зайнятості та економічного зростання [5, с.337].

Слід зазначити, що Дж. М. Кейнс велику увагу приділив аналізу *мотивів нагромадження грошей*. Зокрема Кейнс виділяв три мотиви: трансакційний, завбачливості та спекулятивний. *Транзакційний мотив* передбачав нагромадження грошей для здійснення поточних витрат, *мотив завбачливості* передбачав нагромадження грошей «на чорний день» та для того, щоб скористатися непередбаченими можливостями. *Спекулятивний мотив* означав нагромадження грошей у ліквідній формі для того, щоб за умов зростання

прибутковості цінних паперів обміняти гроші на цінні папери, і у випадку падіння їх прибутковості – здійснити зворотній обмін.

Кейнс загострював увагу на проблемних наслідках надмірного зростання пропозиції грошей. Він стверджував, що нарощування її може досягти такого рівня, за якого ставка процента знижується до критично низької межі. За нею економіка потрапляє в так звану *«ліквідну пастку»*. Економічні суб'єкти віддають перевагу накопиченню ліквідності, перестають нарощувати дохідні активи, процентна ставка стабілізується і починає підвищуватися. У цих умовах перестає зростати інвестиційний попит, розривається ланцюжок зв'язку між грошима і виробництвом. Подальше зростання пропозиції грошей спричинить розбалансованість ринків, зростання цін та високу інфляцію. У цьому Кейнс убачав слабкість монетарного регулятора економіки, що дало Кейнсу підстави звернутися до фіскально-бюджетної політики як надійнішого та ефективнішого способу економічного регулювання. Він вважав, що з допомогою регулювання податків та дефіцитного бюджетного фінансування суспільних потреб можна більш оперативно і дієво впливати на платоспроможний попит, ніж через монетарну політику. [5, с.338]. Внесок Дж.М.Кейнса до розвитку кількісної теорії грошей важко переоцінити. Його діяльність суттєво вплинула як на розвиток грошової теорії, так і на економічну політику держав.

Становлення теорії державного регулювання і її складової – кейнсіанського варіанта кількісної теорії – відбулося в умовах падіння виробництва в розвинутих країнах Заходу, посилення кризових явищ і безробіття. Головною метою був пошук виходу з кризи та шляхів пожвавлення економіки. Цей вихід, згідно з теорією Кейнса, був пов'язаний зі зменшенням відсотка за кредитами і посилення на цій основі інвестиційної активності [5, с.337]. Такий тип грошово-кредитної політики дістав назву політики *«м'яких (або дешевих) грошей»*. Якщо ж розширювати платоспроможний попит шляхом надмірного дефіцитного фінансування з державного бюджету, то це призведе до такого самого надмірного зростання попиту та руйнівної інфляції, як і тривале проведення монетарної політики «дешевих грошей». Реалізація такого підходу протягом тривалого часу неминуче призводить до інфляції, що згодом проявилось в економіці країн, що управляли своєю економікою згідно з рекомендаціями Дж. М. Кейнса.

5.Сучасний монетаризм.

Озброївшись теорією контрольованої інфляції керівництво низки держав реалізовувало політику «дешевих грошей» у таких масштабах, що це врешті-решт (у 60-х рр. ХХ століття) призвело до високих темпів інфляції, про корисність якої за її високих показників вже не могло бути й мови. В цих умовах виникла необхідність знайти відповідь щодо причин інфляційних наслідків такої грошово-кредитної політики. Результатом стала поява наукової течії, що дістала назву монетаризму.

Разом з тим сучасний монетаризм не є принципово новою теорією. Він, по суті, є відродженою й осучасненою неокласичною кількісною теорією. У процесі

розвитку цієї теорії монетаристи спиралися на кейнсіанські дослідження грошового механізму і, безумовно, запозичили з нього те, що не суперечило реальній дійсності. Тому між сучасним монетаризмом і кейнсіанством є певна наступність, тим більше, що і саме кейнсіанство принципово не відкидало кількісної теорії [5, с.339].

Найбільш відомими представниками сучасного монетаризму вважають науковців чиказької школи на чолі з **Мілтоном Фрідманом**. Заперечуючи ефективність політики державного втручання в економіку, вони звинувачували теорію Дж.М.Кейнса у впровадженні основ інфляції. Головним джерелом криз і нестабільності економічного розвитку монетаристи назвали грошову сферу. Зокрема, вони виходили з того, що кількість грошей в обігу чинить домінуючий вплив на загальний потік витрат в економіці, а державний бюджет і примусове інвестування відіграють другорядну роль. І навпаки, за умов активного функціонування саморегульованого ринкового механізму економічні цикли згасають, економічні показники змінюються помірно, фізична маса товарів, що реалізуються, стає керованою і передбачуваною. М.Фрідман та А.Шварц довели, що номінальний обсяг ВВП перебуває у тісному взаємоз'язку з пропозицією грошей. Динаміка ВВП і цін прямує за динамікою маси грошей, що перебувають у обігу [4, с.200]. Прихильники монетаризму, прогнозуючи зростання товарної маси (на 1-4%), через політику додаткової емісії грошей обґрунтували здатність держави підтримувати необхідну товарно-речову рівновагу тривалий період. На цій основі М.Фрідман запропонував застосовувати правило механічного приросту грошової маси щорічно в середньому на 4% (M), що охоплює вірогідні 3% (ВВП) приросту реального продукту і 1% (V) зниження швидкості обігу грошей [4, с.200]. Оскільки монетаризм виник як відповідь на вирішення конкретних макроекономічних проблем – інфляції у 60-х рр. ХХ століття, то у з часом монетаристські рецепти макроекономічної політики почали втрачати популярність. Адже монетаризм був спрямований на вирішення лише однієї проблеми – інфляції, залишаючи поза увагою інші питання економічного розвитку.

6. Сучасний кейнсіансько-неокласичний синтез у теорії грошей.

У 70-80 рр. ХХ століття проблеми інфляції і безробіття перетворилися у хронічне явище. Жодна з існуючих наукових течій не вирішувала цих проблем одночасно, адже монетаризм пропонував рецепти боротьби лише з інфляцією, а кейнсіанство – лише з безробіттям. Як результат почали виникати теорії, що містили елементи обох течій і дістали назву «кейнсіансько-монетаристського синтезу».

Сьогодні вже більшість економістів визнають активний вплив кількісного фактора (M) на перебіг процесів у сфері реальної економіки на коротких інтервалах та на рівень цін (та інфляцію) — на довготермінових. Водночас усі вони визнають допустимість помірної інфляції, її позитивний вплив на розвиток реальної економіки та спроможність центральних банків регулювати пропозицію грошей (M) на адекватному помірній інфляції рівні. Представники обох напрямів

монетаристської теорії погоджуються з тим, що зупинити інфляційну спіраль важко, що легше її попередити, ніж потім перебороти. Для цього центральні банки повинні мати високий рівень самостійності, а пріоритетом їх діяльності має стати досягнення довгострокових стратегічних цілей, а не орієнтація на поточні вимоги економічних суб'єктів чи політичних структур, якими б гострими потребами вони не обґрунтовувалися. Щодо змісту таких стратегічних цілей, то позиції окремих дослідників розходяться: одні пропонують стабілізацію цін, інші — стабілізацію грошової маси, треті — стабілізацію попиту, четверті — стабілізацію номінального ВВП. Більшість економістів сходяться на тому, що визначення стратегічних цілей та чіткого «коридору» руху до них буде заспокійливо діяти на економічних суб'єктів, зменшувати їхні негативні очікування щодо поведінки цін, курсу та процента і цим сприяти досягненню рівноваги на грошовому ринку [5, с.345-346].

Сучасна грошово-кредитна політика засновується як на рекомендаціях кейнсіанства, так і на монетаристських рецептах. Зокрема, операції на відкритому ринку реалізуються у рамках монетаристської концепції регулювання грошової маси, а відсоткова політика базується на кейнсіанських підходах щодо регулювання інвестиційної діяльності. У сучасній монетарній політиці мають місце як пропаговані монетаристами довгострокові цілі економічного розвитку, так і регулююча діяльність держави у рамках короткострокової перспективи, що широко використовувалося представниками кейнсіанства.

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Обсяг грошової маси у державі перебував на рівні 600'000 млн. грошових одиниць. Швидкість обігу грошей становила 2,5. Використовуючи рівняння обміну І.Фішера спрогнозуйте зміну середнього рівня цін в державі якщо внаслідок додаткової емісії обсяг грошової маси зріс на 100%, а швидкість грошей зросла до 5, але у зв'язку з високим рівнем інфляційних очікувань суб'єктів господарювання та нестабільною політичною ситуацією зростання виробництва і реалізації продукції не очікується.

Розв'язок

Рівняння І.Фішера має вигляд

$$MV = PQ \quad (6.1)$$

де М – обсяг грошової маси,

V – швидкість обігу грошей

P – середній рівень цін

Q – фізичний обсяг реалізації товарів і послуг

Тому згідно умов задачі спочатку загальна сума покупок у державі здійснювалася на суму

$$MV_1 = 600000 \times 2,5 = 1500000 \text{ млн.гр.од.}$$

Тепер слід розрахувати обсяг грошової маси після зростання. Оскільки згідно умов задачі вона зростає вдвічі, то вона становитиме 1'200'000 млн. грошових одиниць. Тому після зростання грошової маси і швидкості обігу грошей загальна сума покупок у державі буде здійснюватися на суму

$$MV_2 = 1200000 \times 5 = 6000000 \text{ млн.гр.од.}$$

Якщо обсяг реалізованої продукції залишається незмінним, то зростання цін складе

$$\frac{P_2}{P} = \frac{MV_2}{MV_1} = \frac{6000000}{1500000} = 4$$

Відповідь. Ціни зростуть у 4 рази.

Тестові завдання

1. Протягом певного періоду для обігу необхідна лише певна, об'єктивно обумовлена маса купівельних і платіжних засобів. Цей постулат дістав назву:

- а) закон Грешема-Коперніка;
- б) монетарна експансія;
- в) монетарна рестрикція;
- г) рівняння обміну Фішера.

2. Представники якої з вказаних теорій заперечують товарну природу грошей і вважають, що гроші є умовними знаками, які позбавлені внутрішньої вартості?

- а) металістична теорія;
- б) номіналістична теорія;
- в) меркантилізм;
- г) неометалізм.

3. Представники якої з вказаних теорій ототожнюють грошовий обіг з товарним обігом і важливу роль у грошовому обігу відводять золоту і сріблу?

- а) металістична теорія;
- б) номіналістична теорія;
- в) кейнсіанство;
- г) монетаризм.

4. «Ціни товарів визначаються кількістю платіжних засобів, що перебувають у обігу» – це постулат:

- а) металістичної теорії грошей;
- б) меркантилізму;
- в) кількісної теорії грошей;
- г) неометалізму.

5. Представники кількісної теорії грошей, які вважають, що економічним суб'єктам притаманна здатність до саморегулювання належать до:

- а) кейнсіанців;
- б) меркантилістів;

- в) представників металістичної теорії грошей;
- г) представників теорії раціональних очікувань.

6. Теорія касових залишків була розроблена представниками:

- а) Кембріджської наукової школи;
- б) Чиказької наукової школи;
- в) меркантилізму;
- г) металістичної теорії грошей.

7. Хто з вказаних економістів належить до Чиказької наукової школи?

- а) Маршал А., Пігу А.;
- б) Кейнс Дж., Робінсон Дж.;
- в) Манн Т., Юм Д.;
- г) Фрідмен М., Шварц А.

8. Яка з вказаних наукових течій виявилася неспроможною вирішити проблему інфляції у 60 роках минулого століття і у зв'язку з цим була жорстко розкритикованою?

- а) металістична теорія грошей;
- б) меркантилізм;
- в) кейнсіанство;
- г) монетаризм.

9. Хто з вказаних економістів вважається засновником «кон'юнктурної теорії грошей»?

- а) Дж.Кейнс;
- б) І.Фішер;
- в) Д.Рікардо;
- г) М.Туган-Барановський.

10. Яка з вказаних наукових течій прийшла на зміну кейнсіанству вбачаючи своїм основним завданням подолання проблеми інфляції у 60-х роках минулого століття?

- а) металістична теорія грошей;
- б) кон'юнктурна теорія грошей;
- в) меркантилізм;
- г) монетаризм.

11. Яка з вказаних наукових течій сформувалася у пошуку шляхів подолання економічного спаду та проблеми безробіття, що мали місце у часи економічної депресії 30-х років минулого століття?

- а) меркантилізм;
- б) кейнсіанство;
- в) монетаризм;
- г) теорія касових залишків.

12. Неспроможність ринкового механізму забезпечити ринкову рівновагу і рівномірність економічного розвитку та необхідність державного регулювання економіки відстоював:

- а) Р.Лукас;
- б) Дж.Кейнс;

- в) А.Хаєк;
- г) Л.Мізес.

13. Хто з наступних науковців є автором «постулату однорідності»:

- а) П.Кругман;
- б) Р.Лукас;
- в) Дж. Стігліц;
- г) Д.Юм.

14. Хто з вказаних економістів є представником теорії раціональних очікувань?

- а) П.Кругман;
- б) Дж. Стігліц;
- в) Р.Лукас;
- г) У.Нортхаус.

15. Представником кейнсіансько-неокласичного синтезу є:

- а) І.Фішер;
- б) Дж.Кейнс;
- в) П.Самуельсон;
- г) М.Туган-Барановський.

16. Коли виникла і отримала суттєвого розвитку течія монетаризму?

- а) у кінці 19 ст.;
- б) на початку 20 століття;
- в) у середині 20 століття;
- г) на початку 21 століття.

17. Трансакційний варіант кількісної теорії грошей був запропонований

- а) А.Маршалом;
- б) А.Пігу;
- в) І.Фішером;
- г) Д.Робертсон.

18. Коли набули популярності наукові ідеї Дж.Кейнса?

- а) у кінці 19 ст.;
- б) у 30-х рр. 20 століття;
- в) у 60-х рр. 20 століття;
- г) на початку 21 століття.

19. Як називається наукова течія, яка виникла як відповідь на пролему одночасного хронічного безробіття і інфляції ?

- а) меркантилізм;
- б) кейнсіанство;
- в) монетаризм;
- г) кейнсіансько-монетаристський синтез.

20. Хто з вказаних економістів є автором концепції «керованих грошей»?

- а) Л.Мізес;
- б) Ф.Хаєк;
- в) Дж.Кейнс;
- г) М.Фрідмен.

Питання для самоконтролю

1. Які напрями розвитку кількісної теорії грошей Вам відомі?
2. У чому полягають основні постулати кейнсіанської теорії грошей?
3. Визначте основні постулати монетаризму.
4. Розкрийте роль пропозиції грошей як інструмента стимулювання економічного зростання у кейнсіанській теорії.
5. Особливості монетаристської точки зору на пропозицію грошей та її роль у економічному зростанні.
6. Вкажіть спільні та відмінні риси у монетаристській та кейнсіанській позиціях
7. Дослідіть здобутки І. Фішера у сфері теорії грошей. Поясніть його вплив на розвиток сучасної економічної думки
8. Охарактеризуйте досягнення наукової думки М. Фрідмена
9. Порівняйте кейнсіанські та монетаристські підходи до ролі грошей у економічному зростанні
10. Проведіть компаративний аналіз поглядів на сутність та наслідки інфляційних процесів різних наукових течій.
11. Розкрийте основні постулати класичної кількісної теорії грошей.
12. Охарактеризуйте основні постулати сучасного монетаризму.
13. Охарактеризуйте роль Тугана-Барановського у розвитку теорії грошей.
14. Дослідіть здобутки І. Фішера у сфері теорії грошей. Поясніть його вплив на розвиток сучасної економічної думки
15. У чому полягає неокласичний варіант розвитку кількісної теорії грошей?
16. Охарактеризуйте основні постулати неолібералістів. У чому полягає відмінність наукових поглядів Ф. Хаєка від поглядів, що формують сучасну наукову думку у царині грошового обігу.
17. Розкрийте сутність металістичної теорії грошей.
18. У чому полягає сутність «пастки ліквідності»?
19. У чому полягає суть теорії «касових залишків»?
20. У чому полягає суть номіналістичної теорії грошей?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Афанасьєв А. О. Гроші та кредит: конспект лекцій / А. О. Афанасьєв [та ін.] ; Харківський національний економічний ун-т. - Х. : Вид. ХНЕУ, 2004. - 179 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://readbookz.com/book/54/2089.html>
2. Гальчинський А. Теорія грошей: Навч. посібник. – К.: Основи, 1996. – 413с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Пер. проф. Любимова Н.Н. – М.: ГелиосАРВ, 2012. – 352с
4. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика [Текст]. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.

5. Савлук М.І. Гроші та кредит: Підручник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / заг. ред. М. І. Савлука. - К.: Київ. нау. екон. ун-т, 2006. - 744 с.
6. Туган-Барановский М. И. Бумажные деньги и металл. — СПб., 1916. — С. 13.
7. Фрідмен М. Капіталізм и свобода / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2006. — 240 с.
8. Юхименко П.І. Теорія монетаризму: Навч. посібник. — К.: Кондор, 2008. — 378с.

Тема 7. Сутність і функції фінансів

Зміст

1. Сутність фінансів
2. Функції фінансів

1. Сутність фінансів

На думку Д.І. Коваленка та В.В. Венгера, **фінанси** – це форма економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою формування і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів для виконання функцій і завдань держави [4, с.305].

П.Г.Іжевський та О.В.Кошонько розмежовують вузький та широкий зміст категорії фінанси. **Фінанси у широкому розумінні** – це система відносин в суспільстві з приводу утворення та використання грошових фондів у сферах державних публічних фінансів, кредитної системи, галузей відтворювального процесу, вторинного фінансового ринку, міжнародних фінансових відносин. **Фінансами у вузькому розумінні** вважаються лише державні (публічні) фінанси – система грошових відносин з приводу формування і використання фондів необхідних державі для виконання своїх функцій. Узагальнюючи наукові здобутки у сфері дослідження сутності категорії «фінанси» П.Г.Іжевський та О.В.Кошонько пропонують наступне визначення. Фінанси – скупність грошових відносин, у процесі яких здійснюється формування та використання фондів грошових ресурсів, метою яких є відшкодування витрат, що пов'язані з процесом виробництва та здійсненням державою своїх функцій [3, с.12-13].

Передумови виникнення фінансів:

- ✓ поява грошей та товарно-грошових відносин;
- ✓ функціонування держави;
- ✓ дія економічних законів.

У рамках трудової теорії вартості сформовані **дві концепції сутності фінансів** [3, с.11]:

- ✓ **розподільча**. Її прихильники пов'язують виникнення та функціонування фінансів тільки з стадією розподілу, не заперечуючи взаємообумовленості останньої та процесів виробництва, обміну і споживання.
- ✓ **відтворювальна**. В рамках цієї концепції фінанси розглядаються як категорія, пов'язана зі всіма стадіями суспільного виробництва, зокрема обміном.

Матеріальними носіями фінансових відносин є фінансові ресурси. **Фінансові ресурси** – це сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Вони характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на

розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних і інших потреб суспільства [8, с.12].

Оскільки фінанси обумовлені грошовими доходами, то закономірність руху доходів відбивається на фінансах. Доходи класифікують за трьома стадіями руху:

- ✓ первинний розподіл (первинні доходи);
- ✓ вторинний розподіл (вторинні доходи),
- ✓ кінцеве споживання (кінцеві прибутки).

Первинні доходи утворюються в результаті розподілу виручки від реалізації товарів і послуг окремих підприємств і валового продукту на рівні держави. Кожен суб'єкт господарювання, продавши свою продукцію, розподіляє виручку відповідно до здійснених витрат (вартість поточних матеріальних витрат, зарплата, проценти за кредит, тощо). У результаті перерозподілу утворюються **вторинні доходи** - це передусім нарахування і перерахування різних податків (окрім непрямих), внесків до страхового, пенсійного фонду. **Кінцеве споживання** передбачає використання доходів на придбання товарів і послуг. Частина прибутків може бути спрямована на заощадження [8, с.13].

Відповідно до ролі і місця держави, моделі фінансових відносин розрізняють за двома ознаками:

- ✓ за послідовністю розподілу ВВП;
- ✓ за рівнем державної централізації ВВП.

За послідовністю розподілу ВВП розрізняють дві моделі фінансових відносин – адміністративну і ринкову. **Сутність адміністративної моделі** фінансових відносин полягає в тому, що переважна частина ВВП централізовано концентрується у бюджеті держави. Характерною ознакою цієї моделі є те, що переважну частину своїх доходів держава отримує у процесі первинного розподілу ВВП. Пропорції первинного розподілу ВВП регулюються державою за допомогою адміністративних методів. На основі планового ціноутворення фіксується централізований чистий дохід держави і встановлюється рівень прибутку підприємства. **Сутність фінансової моделі ринкової економіки** полягає у тому, що спочатку вартість реалізованого ВВП розподіляється між тими, хто зайнятий у його створенні. Це, насамперед, власники виробництва, котрі отримують прибуток, і робітники і службовці, яким виплачується заробітна плата. Характерна ознака моделі полягає у тому, що держава отримує свої доходи на основі перерозподілу ВВП [4, с.306-307].

За рівнем державної централізації ВВП у межах фінансової моделі ринкової економіки умовно можна виділити три основні моделі: американську, західноєвропейську та скандинавську. **Американська модель**, яка заснована на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб, характеризується незначним рівнем бюджетної централізації, близько 30-35%. Фінансове втручання в економіку зведене до мінімуму. У соціальній сфері забезпечуються тільки ті верстви населення, які не в змозі обійтися без державної допомоги. Така модель створює максимальну стимуляцію: з одного боку, вона дає можливість заробляти, з іншого - вимагає

цього. Це досить жорстка, але високоефективна модель, оскільки заснована, по-суті, на примусовій фінансовій стимуляції. *Західноєвропейська модель* характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті, близько 40-50%. За рахунок вищого рівня централізації ВВП, більш розгалуженою є і державна соціальна сфера, насамперед у галузі освіти. Сутність цієї моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері. *Скандинавська модель* передбачає досить високий рівень централізації ВВП у бюджеті, близько 50-60%. Відповідно, вона характеризується розгалуженою державною соціальною сферою, як у галузі освіти, так і охорони здоров'я. Ця модель створює клімат упевненості і соціальної рівноваженості. Однак така модель можлива лише за умов високого рівня ВВП на душу населення, який забезпечує високий рівень і суспільного, і індивідуального споживання [4, с.309].

Виділяють два основні напрями фінансового впливу на процес суспільного відтворення:

- ✓ фінансове забезпечення потреб суспільного відтворення;
- ✓ фінансове регулювання та фінансове стимулювання економічних і соціальних процесів.

Фінансове забезпечення – покриття потреб фінансового відтворювального процесу за рахунок власних або залучених коштів. Фінансове забезпечення відтворювального процесу здійснюється у таких формах [8, с.13]:

- ✓ бюджетне фінансування на безповоротних засадах;
- ✓ кредитування – надання коштів на принципах поверненості, платності, строковості і забезпеченості;
- ✓ самофінансування – фінансування діяльності підприємства за рахунок власних фінансових ресурсів;
- ✓ оренда (лізинг) – передача права користування майном суб'єкту підприємницької діяльності на платній основі та ні визначений угодою термін;
- ✓ інвестування – процес вкладання грошей в об'єкти з розрахунком отримання додаткового доходу.

Фінансове регулювання та фінансове стимулювання економічних та соціальних процесів держава реалізовує шляхом формування та регулювання системи оподаткування, встановлення норми амортизації, державних дотацій та субсидій, фінансових пільг та санкцій тощо.

2. Функції фінансів

Прояв сутності фінансів у реальній практичній діяльності розглядається через характеристику їх функцій. Традиційно виділяють дві **функції фінансів**: розподільну і контрольну. Суть **розподільної функції** полягає у розподілі та перерозподілі вартості національного доходу між різними суб'єктами господарювання та напрямами цільового використання. Розподільча функція фінансів охоплює дві стадії: первинний розподіл національного доходу та вторинний розподіл (перерозподіл) національного доходу. Первинні доходи

поділяють на дві групи: перша – зарплата робітників, службовців, селян, зайнятих у сфері матеріального виробництва; друга – прибуток підприємств сфери матеріального виробництва. Первинний розподіл не утворює суспільних грошових фондів для забезпечення економічних, соціальних і політичних функцій держави, здійснення соціального захисту населення. Такі суспільні державні грошові фонди створюють шляхом вторинного розподілу (перерозподілу національного доходу). В результаті перерозподілу утворюються вторинні доходи. Це доходи, отримані у галузях невиробничої (бюджетної) сфери: освіта, медичне обслуговування, наука, правоохоронна система, оборона та ін. [8, с.15].

З регулюючою функцією фінансів тісно пов'язана контрольна функція. Сутність **контрольної функції** проявляється у контролі каналів розподілу грошових фондів та їх цільового використання. Її реалізація спрямована на вирішення таких основних завдань як [4, с.314]:

- ✓ пошук резервів збільшення доходів, прибутку, підвищення рентабельності та платоспроможності;
- ✓ своєчасне виконання фінансових зобов'язань перед суб'єктами господарювання, бюджетом, банками;
- ✓ сприяння мобілізації фінансових ресурсів у обсязі, необхідному для фінансування виробничого і соціального розвитку;
- ✓ сприяння збільшенню власного капіталу;
- ✓ контроль ефективного цільового розподілу та використання фінансових ресурсів.

Об'єктом фінансового контролю є фінансова діяльність господарюючих суб'єктів, бюджетних установ та організацій, що здійснюють фінансову діяльність. Предметом контролю виступають фінансові операції, пов'язані зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів.

Фінансовий контроль ґрунтується на відповідних принципах [4, с.314]:

- ✓ принцип достовірності фактичної інформації;
- ✓ принципі завчасного здійснення контролю з метою запобігання виникненню суттєвих відхилень фактичного фінансового процесу від встановлених норм;
- ✓ принципі безперервності, регулярної і систематичності;
- ✓ принципі відповідальності контролюючих суб'єктів за ефективне функціонування системи фінансового контролю.

Деякі науковці, зокрема В.І.Оспіщев, виділяють також **функцію мобілізації фінансових ресурсів**. Ця функція полягає у тому, що за допомогою фінансового механізму суб'єкти діяльності залучають кошти з метою створення статутного капіталу, резервних фондів підприємств, місцевих бюджетів, бюджету держави, позабюджетних доходів, а також доходів населення. **Мобілізація фінансових ресурсів** на підприємствах – це утворення грошових фондів для фінансового забезпечення операційної інвестиційної діяльності, виконання фінансових зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання. Фінансові ресурси складаються із внесків засновників у статутний капітал; прибутку від

усіх видів діяльності (операційна, фінансова, інвестиційна та надзвичайні події); мобілізації ресурсів на фінансовому ринку (від емісії облігацій та інших видів цінних паперів); бюджетних субсидій; інших видів ресурсів [8, с.17-18]. Мобілізація фінансових ресурсів на рівні державного і місцевих бюджетів відбувається за рахунок податків і зборів, неподаткових надходжень, емісії цінних паперів та ін.

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Розрахуйте частку ВВП, яка перерозподіляється через бюджет країн X, Y і Z, заповніть таблицю (табл. 7.1) і визначте до якої моделі перерозподілу ВВП через бюджет (американської, західноєвропейської чи скандинавської) належать ці країни якщо відомі такі дані.

Таблиця 7.1

Вихідні дані

Країна	ВВП, тис. грош.од.	Зведений бюджет, тис.грош.од.	Відсоток перерозподілу ВВП через зведений бюджет
X	1.431.700.102,0	373.960.236,2	...
Y	1.557.673.456,0	899.752.975,0	...
Z	2.087.189.655,4	799.346.781,0	...

Розв'язок

Американська модель передбачає перерозподіл через бюджет 25-30%ВВП, Західноєвропейська модель передбачає перерозподіл 35-45% ВВП, Скандинавська модель передбачає перерозподіл 50-60% ВВП. Тому слід розрахувати частки перерозподілу ВВП через бюджет у країнах X, Y і Z.

Так, частка перерозподілу ВВП через бюджет у країні X становитиме

$$\frac{3739602362}{1431700102} \times 100\% = 26\%$$

Так, частка перерозподілу ВВП через бюджет у країні Y становитиме

$$\frac{899752975}{1557673456} \times 100\% = 58\%$$

Так, частка перерозподілу ВВП через бюджет у країні Z становитиме

$$\frac{799346781}{20871896554} \times 100\% = 38\%$$

Відповідь. X - 26%, Y – 58%, Z – 38%. Модель перерозподілу ВВП через бюджет у країні X є моделлю американського типу, модель країни Y є моделлю скандинавського типу, а модель країни Z є моделлю західноєвропейського типу.

Тестові завдання

1. Вкажіть форму фінансового забезпечення, що передбачає надання коштів на підставах поворотності, платності, строковості та забезпеченості:

- а) бюджетне фінансування;
- б) кредит;
- в) самофінансування;
- г) лізинг.

2. Вкажіть форму фінансового забезпечення, що передбачає фінансування діяльності підприємства за рахунок його власних фінансових ресурсів:

- а) бюджетне фінансування;
- б) кредит;
- в) самофінансування;
- г) лізинг.

3. Вкажіть форму фінансового забезпечення, що передбачає передачу права на користування майном суб'єкту підприємницької діяльності на певний термін на платній основі:

- а) бюджетне фінансування;
- б) кредит;
- в) самофінансування;
- г) лізинг.

4. Яка з вказаних моделей перерозподілу ВВП передбачає високий рівень самофінансування юридичних і фізичних осіб і незначний рівень централізації ВВП у бюджеті (25-30%)?

- а) американська;
- б) західноєвропейська;
- в) скандинавська;
- г) адміністративна.

5. Яка з вказаних моделей перерозподілу ВВП передбачає поміркований рівень централізації ВВП у бюджеті (35-45%) та функціонування у соціальній сфері і державних і комерційних установ?

- а) американська;
- б) західноєвропейська;
- в) скандинавська;
- г) адміністративна.

6. Яка з вказаних моделей перерозподілу ВВП передбачає високий рівень концентрації ВВП у бюджеті (50-60%)?

- а) американська;
- б) західноєвропейська;
- в) скандинавська;

г) жодна з вказаних.

7. З вказаних опцій оберіть ту категорію, яка належить до об'єктів фінансових відносин:

- а) держава;
- б) фізичні особи;
- в) юридичні особи;
- г) ВВП.

8. З вказаних опцій оберіть ту категорію, яка належить до суб'єктів фінансових відносин:

- а) держава;
- б) прибуток;
- в) національне багатство;
- г) ВВП.

9. Яка з вказаних функцій фінансів полягає у розподілі та перерозподілі національного доходу?

- а) функція мобілізації фінансових ресурсів;
- б) розподільча функція;
- в) контрольна функція;
- г) жодна з вказаних.

10. Яка з вказаних функцій фінансів полягає у контролі за розподілом та використанням фінансових ресурсів, за діяльністю суб'єктів обмінно-розподільчих відносин?

- а) функція мобілізації фінансових ресурсів
- б) розподільча функція
- в) контрольна функція
- г) жодна з вказаних

11. Яка з вказаних функцій фінансів полягає у залученні коштів для фінансового забезпечення діяльності держави та суб'єктів господарювання?

- а) функція мобілізації фінансових ресурсів
- б) розподільча функція
- в) контрольна функція
- г) жодна з вказаних

12. Сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави і суб'єктів господарювання і можуть бути використані для фінансового забезпечення їх діяльності – це:

- а) фінансові відносини;
- б) суб'єкти фінансових відносин;
- в) фінансовий механізм;
- г) фінансові ресурси.

13. До якої з вказаних стадій руху доходів слід віднести стягнення непрямих податків?

- а) первинні доходи (первинний розподіл);
- б) вторинні доходи (перерозподіл);
- в) кінцеве споживання (вторинний розподіл);

г) до жодної з вказаних.

14. До якої з вказаних стадій руху доходів слід віднести сплату податків та зборів (окрім непрямих)?

- а) первинні доходи (первинний розподіл);
- б) вторинні доходи (перерозподіл);
- в) кінцеве споживання (вторинний розподіл);
- г) до жодної з вказаних.

15. До якої з вказаних стадій руху доходів слід віднести виплату зарплату працівника бюджетної сфери?

- а) первинні доходи (первинний розподіл);
- б) вторинні доходи (перерозподіл);
- в) кінцеве споживання (вторинний розподіл);
- г) до жодної з вказаних.

16. До якої з вказаних стадій руху доходів слід віднести отримання виручки за реалізовану продукцію?

- а) первинні доходи (первинний розподіл);
- б) вторинні доходи (перерозподіл);
- в) кінцеве споживання (вторинний розподіл);
- г) до жодної з вказаних.

17. До якої з вказаних стадій руху доходів слід віднести фінансування з бюджету проектів, спрямованих на регіональний розвиток?

- а) первинні доходи (первинний розподіл);
- б) вторинні доходи (перерозподіл);
- в) кінцеве споживання (вторинний розподіл);
- г) до жодної з вказаних.

18. До якої з вказаних стадій руху доходів слід віднести виплату заробітної плати працівникам підприємства недержавної форми власності?

- а) первинні доходи (первинний розподіл);
- б) вторинні доходи (перерозподіл);
- в) кінцеве споживання (вторинний розподіл);
- г) до жодної з вказаних.

19. До якої з вказаних стадій руху доходів слід віднести сплату внесків до державних позабюджетних фондів?

- а) первинні доходи (первинний розподіл);
- б) вторинні доходи (перерозподіл);
- в) кінцеве споживання (вторинний розподіл);
- г) до жодної з вказаних.

20. Сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням і використанням фінансових ресурсів на основі розподілу і перерозподілу національного доходу - це :

- а) фінансові ресурси;
- б) фінансовий контроль;
- в) фінансове забезпечення;
- г) фінанси.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність фінансів? Проведіть компаративний аналіз дефініцій, сформульованих різними науковцями.
2. Які функції виконують фінанси?
3. Розкрийте сутність категорії «фінансові ресурси»?
4. Які джерела формування фінансових ресурсів Вам відомі?
5. Які типи фінансових відносин Вам відомі?
6. Розкрийте роль регулюючої функції фінансів при стимулюванні соціально-економічних процесів у суспільстві?
7. Що таке фінансове забезпечення?
8. Які форми фінансового забезпечення Вам відомі?
9. Назвіть приклади первинних і вторинних доходів при реалізації розподільчої функції фінансів?
10. У чому полягає контрольна функція фінансів?
11. Які моделі перерозподілу ВВП через бюджет Вам відомі?
12. У чому полягає відмінність західноєвропейської, американської та скандинавської моделей перерозподілу ВВП через бюджет?
13. Охарактеризуйте мікрорівень вивчення фінансів.
14. Охарактеризуйте макрорівень дослідження фінансів.
15. Розкрийте взаємозв'язок фінансів та інших економічних категорій.
16. Розкрийте роль регулюючої функції фінансів при дестимулюванні соціально-економічних процесів у суспільстві?
17. Яка модель перерозподілу ВВП через бюджет характерна для України?
18. Розкрийте зміст трьох стадій руху доходів.
19. Назвіть основні принципи фінансового контролю.
20. У чому полягає сутність функції мобілізації фінансових ресурсів?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Біла О.Г., Чуй І.Р. Фінанси: Навчальний посібник. – Львів: «Магнолія 2006», 2012. – 390с.
2. Давиденко Н. М., Данилевська-Жугунісова О. Є. Фінанси: підручник / Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. - Київ : Компринт, 2014. - 491 с.
3. Іжевський П.Г., Кошонько О.В. Фінанси: Навчальний посібник. – Львів: «Магнолія 2006», 2013. – 373с.
4. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
5. Кремень О.І., Кремень В.М. Фінанси: Навчальний посібник. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 416с.
6. Фінанси: Навчальний посібник / За заг. ред.. Меглаперідзе А.С. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 420с.
7. Фінанси: Навчальний посібник / За ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова. – 2-ге вид. пер.і доп. – К.:Знання, 2012. – 687с.

8. Фінанси: Навчальний посібник / О.П.Близнюк, Л.І.Лачкова, В.І.Оспішев та ін.; За ред. В.І.Оспіщева. – К.:Знання, 2006. – 415с.
9. Юхименко П.І. Теорія фінансів : підручник / П.І. Юхименко, В.М. Федосов, Л.Л. Лазебник ; за ред. В.М. Федосова, СІ. Юрія. - К. : Центр навч. л-ри, 2010. - 576 с

Тема 8. Фінансова система

Зміст

1. Сутність фінансової системи держави та її організаційні основи.
2. Бюджетна система держави
3. Податкова система держави

1. Сутність фінансової системи держави та її організаційні основи.

Згідно з П.Г.Іжевським та О.В.Кошонько, **фінансова система** – це сукупність ринків та інших інструментів, використовуваних для укладення фінансових оборудок, обміну активами і ризиками [3, с.14].

Як вважають Д.І.Коваленко та В.В.Венгер, **фінансова система** – це сукупність відокремлених але взаємопов'язаних між собою сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи обміну, розподілу і перерозподілу ВВП, відповідну систему фінансових органів та інститутів[7, с.321].

В.І.Оспішев розглядає **фінансову систему** за двома категоріями [23, с.24]:

- ✓ **За внутрішньою структурою** – це сукупність відносно відокремлених та взаємопов'язаних підсистем і ланок, які відображають специфічні форми та методи фінансових відносин;
- ✓ **За організаційною будовою** – це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему управління фінансами у країні.

Фінансову систему України розділяють на три основні сфери: централізовані фінанси, децентралізовані фінанси та фінансову інфраструктуру. **Централізовані фінанси** у свою чергу поділяються на державний бюджет, місцеві бюджети (буде розглянуто у наступному питанні цієї теми), державні позабюджетні цільові фонди (буде розглянуто у темі 10) , державний кредит (буде розглянуто у темі 15), фінанси державних та муніципальних підприємств (буде розглянуто у темі 9). **Децентралізовані фінанси** поділяються на фінанси підприємств та установ недержавної форми власності (буде розглянуто у темі 9) та фінанси населення (буде розглянуто у темі 10). **Фінансову інфраструктуру** поділяють на фінансовий ринок та систему органів управління фінансами.

Основні складові **фінансового ринку**: ринок грошей та капіталів (розглянутого у темі 3), фондовий ринок (буде розглянуто у темі 14), ринок кредитних ресурсів (буде розглядатися у темах 11 і 17), ринок фінансових послуг (буде розглянуто у темі 18).

В управлінні фінансами виділяють стратегічне та оперативне управління. **Стратегічне управління** покладено на Верховну Раду України (ВРУ), Кабінет Міністрів України та апарат Президента України. **Верховна Рада** як законодавчий орган формує нормативно-правове поле фінансової діяльності в Україні. Одною з її основних фінансових функцій є прийняття щорічного закону про державний бюджет. До складу ВРУ входять комітети з питань бюджету, фінансової та банківської діяльності, економічної політики, податкової і митної

політики та інші. **Президент** підписує або ветоє закони, прийняті Верховною Радою, у рамках своїх повноважень видає укази щодо регулювання фінансової системи України. **Кабінет Міністрів України** як орган виконавчої влади забезпечує проведення податкового, бюджетного, структурно-галузевого, інвестиційного та інших напрямів політики держави. Він розробляє щорічний проект закону про державний бюджет, обслуговує державний борг України, організовує державне страхування та ін.

Склад кабінету міністрів України станом на 23.07.2016

Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр – міністр економічного розвитку і торгівлі України, Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, Віце-прем'єр-міністр України (три посади), Віце-прем'єр-міністр - Міністр регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України, Міністр Кабінету Міністрів України, Міністр екології та природних ресурсів України, Міністр з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Міністр аграрної політики та продовольства України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр енергетики та вугільної промисловості України, Міністр закордонних справ України, Міністр інформаційної політики України, Міністр культури України, Міністр інфраструктури України, Міністр молоді та спорту України, Міністр оборони України, Міністр освіти і науки України, Міністр соціальної політики України, Міністр фінансів України, Міністр юстиції України [20].

До **органів оперативного управління фінансами** належать Рахункова Палата України, Національний Банк України (детальніше він буде розглянутий у темі 16), Державна фіскальна служба України, Державне казначейська служба України, Державна фінансова інспекція України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Державна служба статистики та ін.

Рахункова палата підзвітна Верховній Раді України та регулярно її інформує про результати своєї роботи. Рахункова палата:

1) здійснює фінансовий аудит та аудит ефективності щодо:

- ✓ надходжень до державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів та інших доходів, включаючи адміністрування контролюючими органами таких надходжень;
- ✓ проведення витрат державного бюджету, включаючи використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Вищої ради юстиції, Генеральної прокуратури України та інших органів, безпосередньо визначених Конституцією України; використання коштів державного бюджету, наданих місцевим бюджетам та фондам загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування; здійснення таємних видатків державного бюджету;

- ✓ управління об'єктами державної власності, що мають фінансові наслідки для державного бюджету, включаючи забезпечення відрахування (сплати) до державного бюджету коштів, отриманих державою як власником таких об'єктів, та використання коштів державного бюджету, спрямованих на відповідні об'єкти;
- ✓ надання кредитів з державного бюджету та повернення таких коштів до державного бюджету;
- ✓ операцій щодо державних внутрішніх та зовнішніх запозичень, державних гарантій, обслуговування і погашення державного та гарантованого державою боргу;
- ✓ використання кредитів (позик), залучених державою до спеціального фонду державного бюджету від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій, виконання міжнародних договорів України, що призводить до фінансових наслідків для державного бюджету, у межах, які стосуються таких наслідків;
- ✓ здійснення державних закупівель за рахунок коштів державного бюджету;
- ✓ виконання державних цільових програм, інвестиційних проектів, державного замовлення, надання державної допомоги суб'єктам господарювання за рахунок коштів державного бюджету;
- ✓ управління коштами державного бюджету центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів;
- ✓ стану внутрішнього контролю розпорядників коштів державного бюджету;
- ✓ інших операцій, пов'язаних із надходженням коштів до державного бюджету та їх використанням;
- ✓ виконання кошторису доходів та витрат Національного банку України;

2) проводить експертизу поданого до Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України та готує відповідні висновки;

3) аналізує виконання Державного бюджету України та готує відповідні висновки, а також пропозиції щодо усунення виявлених відхилень і порушень;

4) аналізує річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України, поданий Кабінетом Міністрів України, та готує відповідні висновки з оцінкою ефективності управління коштами державного бюджету, а також пропозиції щодо усунення виявлених порушень та вдосконалення бюджетного законодавства;

5) аналізує ефективність використання суб'єктами господарювання пільг із сплати до державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів, доцільність функціонування пільгових режимів оподаткування та їх вплив на загальний стан надходжень державного бюджету;

6) здійснює попередній аналіз, до розгляду на засіданнях комітетів Верховної Ради України та на пленарних засіданнях Верховної Ради України, звіту Антимонопольного комітету України та звіту Фонду державного майна України в частині, що впливає на виконання державного бюджету;

7) здійснює за зверненням органів місцевого самоврядування, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, державних підприємств та інших суб'єктів господарювання державного сектору економіки заходи державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) щодо відповідних місцевих бюджетів та діяльності суб'єктів звернення;

8) направляє за результатами заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) обов'язкові для розгляду рішення Рахункової палати;

9) аналізує реалізацію наданих Рахунковою палатою рекомендацій (пропозицій) з метою оцінки їх результативності;

10) звертається до суду у разі порушення об'єктами контролю повноважень членів Рахункової палати та посадових осіб апарату Рахункової палати, зокрема щодо усунення перешкод у реалізації таких повноважень;

11) у разі виявлення ознак кримінального або адміністративного правопорушення інформує про них відповідні правоохоронні органи;

12) здійснює співробітництво з вищими органами фінансового контролю інших держав, міжнародними організаціями, укладає з ними угоди про співробітництво, проводить з органами фінансового контролю інших держав спільні та паралельні аудити;

13) здійснює методичну та методологічну роботу з питань державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту);

14) забезпечує проведення для посадових осіб апарату Рахункової палати навчання та підвищення кваліфікації;

15) здійснює інші повноваження, визначені законом.

2. Об'єктами контролю Рахункової палати при виконанні повноважень, визначених частиною першою цієї статті, є державні органи, органи місцевого самоврядування, інші бюджетні установи, у тому числі закордонні дипломатичні установи України, суб'єкти господарювання, громадські чи інші організації, фонди загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, Національний банк України та інші фінансові установи.

3. Рахункова палата за результатами здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту):

1) регулярно інформує Верховну Раду України, Президента України про результати здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), включаючи факти порушень бюджетного законодавства;

2) подає Верховній Раді України висновки щодо проекту закону про Державний бюджет України;

3) щокварталу подає Верховній Раді України висновки про стан виконання закону про Державний бюджет України, а також пропозиції щодо усунення виявлених відхилень і порушень;

4) подає Верховній Раді України висновки і пропозиції щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

4. Рахункова палата може надавати в межах компетенції консультації Верховній Раді України, Президенту України, Кабінету Міністрів України,

міністерствам, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування [6].

Основні завдання Державної фіскальної служби України:

1) реалізація державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів;

2) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування:

- ✓ державної податкової політики;
- ✓ державної політики у сфері державної митної справи;
- ✓ державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів;
- ✓ державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- ✓ державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску;
- ✓ державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів [12].

Державна казначейська служба України (Казначейство України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України. Казначейство України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів. Казначейство України є учасником системи електронних платежів Національного банку України. Казначейство України відповідно до покладених завдань:

- ✓ здійснює через систему електронних платежів Національного банку України розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних із міжнародними фінансовими організаціями проектів;
- ✓ управляє ліквідністю субрахунків єдиного казначейського рахунка;
- ✓ за погодженням із Мінфіном України залучає на поворотній основі кошти єдиного казначейського рахунка для покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України та для надання середньострокових позик місцевим бюджетам;
- ✓ здійснює відкриття та закриття рахунків поточного бюджетного періоду, а також відкриття рахунків наступного бюджетного періоду;
- ✓ здійснює безспірне вилучення коштів із місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України;
- ✓ здійснює повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету, за поданням органів, що контролюють справляння надходжень бюджету;
- ✓ нараховує штрафи за неповне або несвочасне повернення коштів надміру сплачених податків відповідно до законодавства;
- ✓ здійснює розподіл коштів між державним бюджетом, бюджетами областей, Києва, а також між місцевими бюджетами відповідно до нормативів відрахувань, визначених бюджетним законодавством, і перерахування розподілених коштів за належністю;
- ✓ проводить взаємні розрахунки між державним бюджетом та бюджетами областей, Києва, а також між місцевими бюджетами у порядку, встановленому законодавством;
- ✓ веде базу даних про мережу розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, складає та веде єдиний реєстр розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;
- ✓ веде бухгалтерський облік усіх операцій з виконання державного та місцевих бюджетів;
- ✓ зводить та складає звітність про виконання державного, місцевих і зведеного бюджетів та подає звітність органам законодавчої і виконавчої влади в обсязі та строки, визначені бюджетним законодавством. Складає та подає відповідним місцевим фінансовим органам звітність про виконання місцевих бюджетів;
- ✓ та здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на Казначейство України Президентом України [16].

Державна фінансова інспекція України.

До складу органів Державної фінансової інспекції України входять Держфінінспекція України та її територіальні органи – державні фінансові інспекції в Автономній Республіці Крим, областях, Києві, районах, містах або міжрайонні, об'єднані в районах та містах державні фінансові інспекції, головні державні фінансові інспектори в районах та містах.

Основними завданнями Держфінінспекції України є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій щодо її формування.

Держфінінспекція України відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює державний фінансовий контроль за:

- ✓ використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно (далі – підконтрольні установи), за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів;
- ✓ дотриманням законодавства про державні закупівлі;
- ✓ діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за рішенням суду, винесеним на підставі подання прокурора або слідчого для забезпечення розслідування кримінальної справи;

2) здійснює контроль за:

- ✓ виконанням функцій з управління об'єктами державної власності;
- ✓ цільовим використанням коштів державного і місцевих бюджетів;
- ✓ цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), одержаних під державні (місцеві) гарантії;
- ✓ складанням бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету;
- ✓ станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів;
- ✓ усуненням виявлених недоліків і порушень;

3) забезпечує участь представників Держфінінспекції України в ревізійних комісіях господарських організацій, у яких корпоративні права держави перевищують 50 відсотків статутного капіталу;

4) вживає в установленому порядку заходів до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме:

- ✓ вимагає від керівників та інших службових осіб підконтрольних установ усунення виявлених порушень законодавства;
- ✓ звертається до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів;
- ✓ проводить аналіз стану додержання фінансової дисципліни та про його результати повідомляє органи виконавчої влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування;
- ✓ готує і подає до відповідних державних органів пропозиції щодо усунення та запобігання причинам і умовам, які призвели до допущення недоліків і порушень;
- ✓ здійснює контроль за виконанням вимог і пропозицій, поданих Держфінінспекцією України та її територіальними органами міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування за результатами державного фінансового контролю, та інформує про це Кабінет Міністрів України і Мінфін України;
- ✓ застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладає стягнення, санкції до осіб, винних у порушенні законодавства;
- ✓ передає правоохоронним органам матеріали ревізій у разі встановлення порушень законодавства, що передбачають кримінальну відповідальність або містять ознаки корупційних діянь; інформує правоохоронні органи про факти інших виявлених порушень законодавства;

5) подає щомісяця Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України та Мінфіну України звіти про узагальнені результати контролю за дотриманням бюджетного законодавства;

6) забезпечує погодження призначення на посади та звільнення з посад керівників контрольно-ревізійних підрозділів у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів;

7) координує діяльність, погоджує плани внутрішньої роботи контрольно-ревізійних підрозділів у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та здійснює оцінку фахового рівня працівників таких підрозділів;

8) здійснює контроль за проведенням внутрішньої контрольно-ревізійної роботи у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

9) отримує та аналізує звітність про роботу контрольно-ревізійних підрозділів у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

10) розглядає листи, заяви і скарги громадян про факти порушення законодавства з фінансових питань, вживає згідно із законодавством відповідних заходів для їх усунення;

11) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Держфінінспекції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру;

12) здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на неї Президентом України.

Територіальні органи Держфінінспекції України виконують покладені на Держфінінспекцію України завдання та функції в межах своїх повноважень на відповідній території, крім функцій, зазначених в пунктах 3, 5, 7, 8 [13].

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України. Основними завданнями Нацкомфінпослуг є:

- 1) формування та забезпечення реалізації політики державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг (крім ринку банківських послуг і ринків цінних паперів та похідних цінних паперів);
- 2) розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг та вирішення системних питань їх функціонування;
- 3) забезпечення розроблення та координації єдиної державної політики щодо функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;
- 4) здійснення в межах своїх повноважень державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства у відповідній сфері;
- 5) захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг;
- 6) узагальнення практики застосування законодавства України з питань фінансових послуг і ринків та розроблення пропозицій щодо їх вдосконалення;
- 7) розроблення і затвердження обов'язкових до виконання нормативно-правових актів з питань, що належать до її компетенції;
- 8) координація діяльності з іншими державними органами;
- 9) запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг [18].

Місією ***Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку***, як державного колегіального органу, є забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо цінних паперів і функціонування фондового ринку в Україні, а також здійснення правового регулювання відносин, що виникають на ринку цінних паперів, захист інтересів громадян України та держави, запобігання зловживанням та порушенням на фондовому ринку, координація діяльності міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади у цій сфері. Відповідно до покладеної місії, діяльність Комісії спрямована на всебічне сприяння розвитку українського ринку цінних паперів як одного з

найважливіших сегментів вітчизняної економіки. Основними завданнями Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку є:

1. Формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринку цінних паперів та їх похідних в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів.
2. Координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та їх похідних.
3. Здійснення національного регулювання та контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних на території України, а також у сфері спільного інвестування.
4. Захист прав інвесторів шляхом застосування заходів з запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень.
5. Сприяння розвитку ринку цінних паперів.
6. Узагальнення практики застосування законодавства України з питань випуску та обігу цінних паперів в Україні, розробка пропозицій щодо їх вдосконалення [14].

Державна служба статистики України (Держстат) є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі та який реалізує державну політику у сфері статистики.

Основними завданнями Держстату є:

- 1) реалізація державної політики у сфері статистики;
- 2) внесення на розгляд Міністра економічного розвитку і торгівлі пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері статистики.

Держстат відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністрові економічного розвитку і торгівлі;
- 2) розробляє за участю державних органів та інших заінтересованих юридичних осіб і подає Міністру економічного розвитку і торгівлі проекти довгострокових програм розвитку державної статистики та щорічних планів державних статистичних спостережень;
- 3) організовує виконання довгострокових програм розвитку державної статистики та щорічних планів державних статистичних спостережень і подає звіти про їх виконання Міністрові економічного розвитку і торгівлі;
- 4) затверджує статистичну методологію та звітно-статистичну документацію статистичних спостережень (крім державних класифікаторів техніко-економічної та соціальної інформації), а також типові форми первинної облікової документації, необхідної для їх проведення;

- 5) здійснює керівництво всіма роботами, пов'язаними з підготовкою переписів населення та сільськогосподарських переписів, забезпечує проведення таких переписів, оброблення, узагальнення, поширення і використання їх результатів, розробляє та затверджує програми переписів і переписний інструментарій, календарний план підготовки та проведення переписів, методики переписів, Концепцію технології оброблення даних перепису населення, програми розроблення матеріалів переписів;
- 6) здійснює формування інформаційної бази для прогнозування та аналізу тенденцій і закономірностей соціально-економічного розвитку, складає національні рахунки;
- 7) забезпечує відповідність статистичної інформації критеріям якості, готує звіти для користувачів щодо якості статистичних даних;
- 8) організовує і проводить статистичні спостереження за соціально-економічними та демографічними явищами і процесами, екологічною ситуацією в Україні та її регіонах шляхом збирання форм державної статистичної звітності та проведення спеціально організованих статистичних спостережень (переписів, одноразових обліків, опитувань, вибірових обстежень, у тому числі населення (домогосподарств);
- 9) розробляє, вдосконалює та впроваджує науково обґрунтовану статистичну методологію;
- 10) забезпечує створення та ведення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України та реєстрів респондентів статистичних спостережень;
- 11) розробляє, вдосконалює та впроваджує звітно-статистичну документацію, а також типові форми первинної облікової документації, необхідної для проведення статистичних спостережень;
- 12) погоджує за поданням державних органів, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб, методологію та звітну документацію, що пов'язані із збиранням і використанням адміністративних даних, даних банківської, митної, фінансової статистики, статистики платіжного балансу тощо;
- 13) забезпечує методологічне керівництво погосподарським обліком у сільських населених пунктах;
- 14) складає загальний табель (перелік) і альбом форм державних статистичних спостережень, а також типових форм первинної облікової документації, необхідних для проведення державних статистичних спостережень, перелік звітної документації, що пов'язана із збиранням і використанням адміністративних даних;
- 15) забезпечує респондентів звітно-статистичною документацією (крім державних класифікаторів техніко-економічної та соціальної інформації) відповідно до плану державних статистичних спостережень;
- 16) проводить моніторинг та оптимізацію звітного навантаження на респондентів;
- 17) використовує у статистичних цілях адміністративні дані та іншу необхідну інформацію, укладає угоди щодо взаємообміну інформаційними ресурсами з

державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими юридичними особами, що провадять діяльність, пов'язану із збиранням і використанням статистичної інформації та адміністративних даних;

18) надає державним органам та органам місцевого самоврядування статистичну інформацію в обсягах, за формами і в строки, визначені планом державних статистичних спостережень або окремими рішеннями Кабінету Міністрів України;

19) проводить моніторинг та задовольняє потреби користувачів у статистичній інформації;

20) забезпечує рівний доступ користувачів до статистичної інформації та оприлюднення основних положень статистичної методології;

21) забезпечує відповідно до законодавства збереження та захист статистичної інформації, дотримання її конфіденційності;

22) проводить фундаментальні дослідження та прикладні розробки в галузі статистики;

23) забезпечує розроблення та реалізацію єдиних технологічних підходів до збирання, опрацювання та передачі статистичної інформації на базі єдиної методології та сучасних інформаційних технологій;

24) забезпечує функціонування та розвиток інтегрованої інформаційно-аналітичної системи органів державної статистики;

25) забезпечує запровадження та функціонування системи управління якістю в органах державної статистики;

26) забезпечує використання в практиці органів державної статистики міжнародних статистичних стандартів та рекомендацій;

27) здійснює міжнародне співробітництво з питань, що належать до його компетенції, бере участь у підготовці та укладає в порядку, передбаченому законодавством, відповідні міжнародні договори, забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання зобов'язань за міжнародними договорами України;

28) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, заходи щодо співробітництва з ЄС, розробляє пропозиції щодо адаптації законодавства України у сфері статистики до законодавства ЄС;

29) здійснює міжнародні та міжрегіональні статистичні зіставлення;

30) здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;

31) забезпечує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації виробників і користувачів статистичної інформації з питань статистики, обліку, звітності та використання сучасних інформаційних технологій;

32) забезпечує здійснення соціального діалогу у питаннях реалізації державної політики у сфері трудових відносин, оплати праці, охорони праці та соціального захисту;

33) здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Держстату, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління;

34) здійснює інші повноваження, визначені законом [17].

2. Бюджетна система держави та державний борг

Головною підсистемою фінансової системи є бюджетна система. **Бюджетна система України** - сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. **Бюджет** - план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [1].

1. Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

- ✓ принцип єдності бюджетної системи України - єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;
- ✓ принцип збалансованості - повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період;
- ✓ принцип самостійності - Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;
- ✓ принцип повноти - до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;
- ✓ принцип обґрунтованості - бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

- ✓ принцип ефективності та результативності - при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням (далі - гарантовані послуги), при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;
- ✓ принцип субсидіарності - розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача;
- ✓ принцип цільового використання бюджетних коштів - бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;
- ✓ принцип справедливості і неупередженості - бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;
- ✓ принцип публічності та прозорості - інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів [1].

Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Державний бюджет забезпечує потреби всієї держави, місцеві бюджети забезпечують потреби місцевої влади.

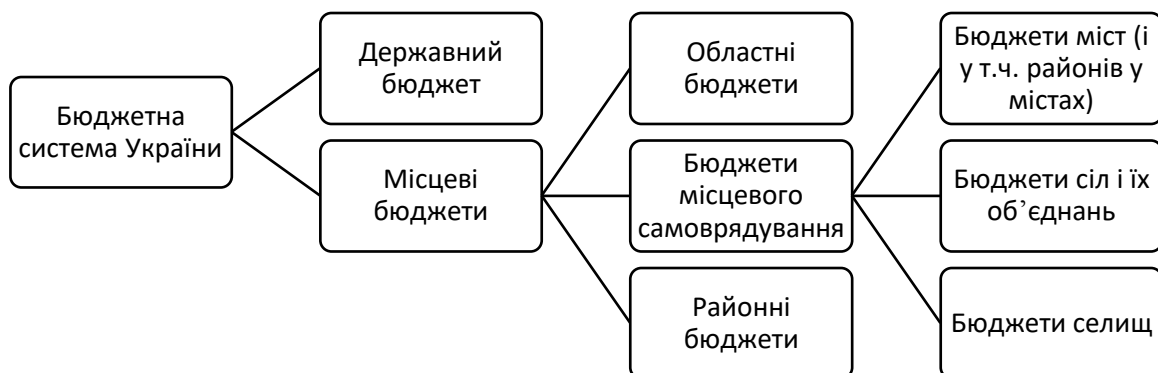

Рис. 8.1. Бюджетна система України (розроблено на основі [11])

Місцеві бюджети є складовою частиною бюджетної системи України. Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні, міські, селищні, сільські бюджети та бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним

планом формування територій громад. На сьогодні (23.07.2016) налічується 10838 місцевий бюджет (без місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та території АТО) [11].

Усі місцеві бюджети є самостійними, що забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом місцевих органів влади визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети.

Для розробки та виконання бюджету розроблено **бюджетну класифікацію** – це єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів; Бюджетна класифікація використовується для складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування і боргу, а також для забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників. Бюджетна класифікація є обов'язковою для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень. Бюджетна класифікація має такі складові частини [1]:

- ✓ класифікація доходів бюджету;
- ✓ класифікація видатків та кредитування бюджету;
- ✓ класифікація фінансування бюджету;
- ✓ класифікація боргу.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ);

Класифікація доходів бюджету. Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- ✓ податкові надходження. Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори
- ✓ неподаткові надходження. Неподатковими надходженнями визнаються: доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, інші неподаткові надходження
- ✓ доходи від операцій з капіталом.
- ✓ трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого

самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі [1].

Розглянемо ці категорії детальніше. Бюджет розділяється на державний і місцеві бюджети, і доходи цих бюджетів формуються по-різному. До доходів Державного бюджету України включаються доходи бюджету, за винятком тих, що закріплені за місцевими бюджетами. Особливо визначено шляхи наповнення загального та спеціального фондів державного бюджету. Зокрема, до доходів загального фонду Державного бюджету України належать:

- ✓ податок на доходи фізичних осіб, що сплачується у розмірі 25 відсотків на відповідній території України (крім території міст Києва та Севастополя) та у розмірі 60 відсотків – на території міста Києва;
- ✓ військовий збір;
- ✓ 90 відсотків податку на прибуток підприємств;
- ✓ 50 відсотків рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування; 50 відсотків рентної плати за спеціальне використання води; 75 відсотків рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату, яка зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі);
- ✓ податок на додану вартість;
- ✓ акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів та з ввезених на митну територію України підакцизних товарів;
- ✓ ввізне та вивізне мито;
- ✓ рентна плата за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами та за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України;
- ✓ рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України;
- ✓ плата за проїзд автомобільними дорогами транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні;
- ✓ кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України»;
- ✓ інші доходи, які у встановленому порядку зараховуються до загального фонду державного бюджету [1].

Джерела формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині доходів відрізняються від тих, що наповнюють загальний фонд, наприклад, це судовий збір та надходження від звернення застави у дохід держави; 30 відсотків грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності та інші доходи.

Видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать:

погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування. **Класифікація видатків та кредитування бюджету.** Видатки та кредитування бюджету класифікуються за:

- ✓ бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету);
- ✓ ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету);
- ✓ функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету) [1].

Видатки бюджету класифікуються за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні (економічна класифікація видатків бюджету). Тут виділяють поточні та капітальні видатки. **Класифікація кредитування бюджету** систематизує кредитування бюджету за типом позичальника та поділяє операції з кредитування на надання кредитів з бюджету і повернення кредитів до бюджету. У складі витрат (видатків) бюджету виділяються витрати (видатки) споживання і витрати (видатки) розвитку відповідно до бюджетної класифікації [1].

Склад видатків та кредитування Державного бюджету України. Видатки та кредитування Державного бюджету України включають бюджетні призначення, встановлені законом про Державний бюджет України на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією бюджетного процесу та заходів. **Джерелами формування загального фонду Державного бюджету України у частині кредитування є:** надходження внаслідок стягнення простроченої заборгованості перед державою за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії, кредитами з державного бюджету, якщо інше не встановлено законом про Державний бюджет України; повернення кредитів, наданих з державного бюджету, що не мають цільового призначення, згідно із законом; повернення кредитів до державного бюджету, наданих для реалізації інвестиційних проектів за рахунок кредитів (позик), залучених державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій, якщо інше не встановлено законом про Державний бюджет України [1].

Результати аналізу дохідної та видаткової частин бюджету представлені у вигляді так званого «зведеного бюджету». **Зведений бюджет** є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя [11].

Структура джерел формування доходів місцевих бюджетів відрізняється від доходів державного бюджету. Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок податкових надходжень, неподаткових надходжень та трансфертів. До **податкових надходжень** відносяться загальнодержавні і місцеві податки. У

бюджетному кодексі визначено частки тих загальнодержавних податків, які передаються до місцевих бюджетів. До **неподаткових надходжень** належать адміністративні збори, надходження від штрафів, доходи від власності та підприємницької діяльності, та ін.

Так, до доходів загального фонду місцевих бюджетів, належать:

✓ Частка податку на доходи фізичних осіб, розмір відрізняється у різних адміністративних одиницях. Так, по всій території України (крім території міст Києва та Севастополя), до місцевого бюджету потрапляє 60 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується на відповідній території. У Києві – 40 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується на території міста Києва. У Севастополі (коли він перебував під владою України) – 100 відсотків податку на доходи фізичних осіб що сплачувалося на території міста Севастополя.

- ✓ державне мито, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування за місцем вчинення дій та видачі документів;
- ✓ акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів, що зараховується до бюджетів об'єднаних територіальних громад, міських бюджетів;
- ✓ 10 відсотків податку на прибуток підприємств, який зараховується до бюджету міста Києва;
- ✓ податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності.
- ✓ єдиний податок, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- ✓ збір за місця для паркування транспортних засобів, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- ✓ туристичний збір, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- ✓ плата за надання адміністративних послуг, що справляється за місцем надання послуг;
- ✓ та ін. [1].

Досліджуючи бюджетний кодекс, а зокрема дохідну частину місцевих бюджетів, слід відзначити, що місто Київ (а до анексії АРК Крим і Севастополь) має значно більше можливостей наповнити бюджет, у порівнянні з іншими адміністративними пунктами.

Видатки місцевих бюджетів розподіляються на видатки на здійснення делегованих державних повноважень та видатки на здійснення власних повноважень. **Видатки на здійснення державних повноважень** – це видатки на забезпечення конституційного ладу держави, суверенітету, видатки на судову владу, правоохоронну діяльність, національну оборону, проведення загальнодержавних виборів, та ін. Такі видатки враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів. **Видатки на здійснення власних повноважень** – це видатки на реалізацію прав, обов'язків та функцій місцевого самоврядування. Вони фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів і не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів. Наприклад, це

видатки на місцеву пожежну охорону, позашкільну освіту, транспорт, дорожнє господарство та ін.

Видатки місцевих бюджетів розмежовуються на основі *принципу субсидіарності* з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг та наближення їх до безпосереднього споживача. Оскільки потреби місцевих бюджетів як правило (окрім м.Києва) значно перевищують їх доходи (виділені їм бюджетним кодексом), то місцеві бюджети традиційно є дефіцитними та потребують додаткових коштів. Нині розроблено низку показників, спрямованих розрахувати спроможність місцевого бюджету забезпечити свої фінансові потреби, та суму, яку слід передати до того чи іншого місцевого бюджету. Зокрема, широко використовується індекс податкоспроможності території, на основі розрахунку якого проводиться регіональна політика бюджетного вирівнювання, про яку детальніше буде сказано нижче.

Всі доходи місцевих бюджетів поділяються на доходи, що враховуються і не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів. *Міжбюджетні трансферти* – це кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Розрізняють такі види міжбюджетних трансфертів [1]:

- ✓ *базову дотацію* – трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій;
- ✓ *субвенції; субвенції* – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції; Наприклад, з державного бюджету до місцевих можна передавати субвенції на здійснення державних програм соціального захисту, субвенція на виконання інвестиційних проєктів, освітня субвенція, медична субвенція та ін. *Порядок та умови надання субвенції* з державного бюджету місцевим бюджетам, яка вперше визначена законом про Державний бюджет України, затверджуються Кабінетом Міністрів України не пізніше 30 днів з дня набрання ним чинності
- ✓ *реверсну дотацію* - кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій;
- ✓ *додаткові дотації*, наприклад, додаткова дотація з державного бюджету на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою. Розподіл додаткових дотацій між місцевими бюджетами здійснюється на підставі критеріїв, визначених Кабінетом Міністрів України.

У Державному бюджеті України затверджується обсяг міжбюджетних трансфертів окремо для кожного з відповідних місцевих бюджетів, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів.

Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності обласних бюджетів. Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності обласних бюджетів

здійснюється окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб з урахуванням таких параметрів:

- ✓ кількість населення;
- ✓ надходження податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб, за останній звітний бюджетний період;
- ✓ індекси податкоспроможності відповідного обласного бюджету, що визначаються окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб [1].

Індекс податкоспроможності відповідного обласного бюджету є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності такого бюджету порівняно з аналогічним середнім показником по всіх обласних бюджетах України у розрахунку на одну людину. При здійсненні вирівнювання враховується значення індексу податкоспроможності відповідного обласного бюджету. Якщо значення індексу:

- ✓ в межах 0,9-1,1 – вирівнювання не здійснюється;
- ✓ менше 0,9 – надається базова дотація відповідному обласному бюджету в обсязі 80 відсотків суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9;
- ✓ більше 1,1 – передається реверсна дотація з відповідного обласного бюджету в обсязі 50 відсотків суми, що перевищує значення такого індексу 1,1 [1].

Бюджет може складатися із **загального та спеціального фондів**. До загального фонду відносять кошти, що призначені для реалізації загальних функцій, а до спеціального – кошти, що мають інше призначення, у тому числі позабюджетні кошти бюджетних установ та організацій. Спеціальні фонди в бюджеті України в середньому складають п'яту частину. Їх обсяги та використання чітко регламентовані і залежать від надходжень. Розподіл бюджету на загальний і спеціальний фонди стосується не тільки державного бюджету України, а й місцевих бюджетів, які можуть бути поділені на загальний і спеціальний фонди за наявності такої норми у законі про бюджет. Окремо також виділяють **Резервний фонд бюджету**. Резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України. У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов'язково [1].

У складі загального фонду державного бюджету створюється Державний фонд регіонального розвитку. При складанні проекту Державного бюджету України та прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди державний фонд регіонального розвитку передбачається в обсязі не менше 1 відсотка прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період. Кошти державного фонду регіонального розвитку спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку (у тому числі проектів

співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів [1].

Дефіцит та профіцит бюджету.

Дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету). *Профіцит бюджету* – перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету). Затвердження бюджету з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету. Профіцит бюджету затверджується з метою погашення боргу, забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів та придбання цінних паперів [1].

Бюджетний процес.

Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Стадіями бюджетного процесу визнаються [1]:

- ✓ складання проектів бюджетів;
- ✓ розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- ✓ виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- ✓ підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.
- ✓ Кабінет Міністрів України (а зокрема Міністерство фінансів України) розробляє проект закону про Державний бюджет України.

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року. Міністерство фінансів України до 15 травня року, що передує плановому, доводить до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного і соціального розвитку, плановий та прогнозні на наступні за плановим два бюджетні періоди загальні обсяги державних капітальних вкладень на розроблення та реалізацію державних інвестиційних проектів (крім тих, що здійснюються із залученням державою кредитів (позик) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій, а також із коштів державного фонду регіонального розвитку) для підготовки за участю Комітету Верховної Ради України з питань бюджету у триденний строк пропозицій щодо розподілу таких державних капітальних вкладень між головними розпорядниками бюджетних коштів за результатами відбору державних інвестиційних проектів. Кабінет Міністрів України приймає постанову про схвалення проекту закону про Державний бюджет України та подає його разом з

відповідними матеріалами Верховній Раді України та Президенту України не пізніше 15 вересня року, що передує плановому. Розгляд та затвердження Державного бюджету України відбувається у Верховній Раді України за спеціальною процедурою, визначеною регламентом Верховної Ради України. Протягом трьох днів з дня прийняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України подає Президенту України обґрунтування і розрахунки щодо бюджетних показників такого закону, змінених порівняно з проектом закону про Державний бюджет України, поданим Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України на розгляд у першому читанні. Якщо Президент України повернув до Верховної Ради України для повторного розгляду закон про Державний бюджет України із вмотивованими і сформульованими пропозиціями, які передбачають зміни бюджетних показників, Кабінет Міністрів України у тижневий строк подає Верховній Раді України зміни до показників, зазначених у текстових статтях такого закону, та оновлені додатки до нього відповідно до пропозицій Президента України [1].

Обслуговування виконання державного бюджету реалізовується **державним казначейством України**.

При виконанні державного бюджету і місцевих бюджетів застосовується казначейське обслуговування бюджетних коштів. Казначейство України забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку, відкритого у Національному банку України.

Казначейське обслуговування бюджетних коштів передбачає:

- ✓ розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства;
- ✓ контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень бюджету, взятті бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів та здійсненні платежів за цими зобов'язаннями;
- ✓ ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання бюджетів з дотриманням національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актів Міністерства фінансів України;
- ✓ здійснення інших операцій з бюджетними коштами.

В органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів (далі – органи Казначейства України), бюджетним установам відкриваються рахунки у встановленому законодавством порядку [1].

Єдиний казначейський рахунок – рахунок, відкритий центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, у Національному банку України для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів Національного банку України, на якому консолідуються кошти державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування та кошти інших клієнтів, які відповідно до законодавства знаходяться на казначейському обслуговуванні. Обсяги тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, пов'язаних із забезпеченням захищених видатків

загального фонду, покриваються Казначейством України в межах поточного бюджетного періоду, а тимчасові касові розриви Пенсійного фонду України, пов'язані з виплатою пенсій, - у межах фактичного дефіциту коштів на цю мету за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку на договірних умовах без нарахування відсотків за користування цими коштами з обов'язковим їх поверненням до кінця поточного бюджетного періоду [1].

3. Податкова система держави

Державна податкова справа – сфера діяльності контролюючих органів, передбачена податковим кодексом та іншими актами законодавства України, спрямована на формування і реалізацію державної податкової політики в частині адміністрування податків, зборів, платежів. *Адміністрування* податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок) та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи (далі – податків, зборів, платежів) – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом [15].

Податкова система України – це сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому податковим кодексом порядку.

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до податкового кодексу. *Збором* (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій [15].

Виділяють *дві функції податків*: фіскальну та розподільчо-регулюючу. Суть *фіскальної функції* полягає у тому, що з допомогою податків формуються фінансові ресурси держави. Податки виступають основним джерелом доходів бюджетів різних рівнів [2, с. 27]. *Розподільчо-регулююча функція* полягає у тому, що за допомогою податків відбувається перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту між державою та її суб'єктами і через елементи податку (об'єкт, суб'єкт, ставка, пільги тощо) держава в змозі регулювати вартісні пропорції такого розподілу. Змінюючи пропорції функціонування ресурсів в економіці, оподаткування суттєво впливає на процес виробництва, нагромадження капіталу, інвестування, платоспроможний попит і пропозицію. Завдяки податкам держава має можливість регулювати різні аспекти соціально-економічного життя на макrorівні, а на макrorівні – впливати на конкретну

поведінку платника податків. Маніпулюючи пропорціями та режимами вилучення в суб'єктів господарювання або домогосподарств частки їхніх доходів, податок може відповідно міняти напрями їхньої діяльності [2, с.28].

Під час встановлення податку обов'язково визначаються такі *елементи*:

- ✓ **платники податку.** Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів. У сплаті податків платниками певну роль покладено і на податкових агентів. **Податковим агентом** визнається особа, на яку покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків. Наприклад, податковим агентом є організація, де працює платник податку.
- ✓ **об'єкт оподаткування.** Об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.
- ✓ **база оподаткування.** База оподаткування – це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання. **Податкове зобов'язання** – сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установленій законом строк). У випадку несплати податкового зобов'язання на його суму нараховується пеня. **Пеня** – сума коштів у вигляді відсотків, нарахованих на суми грошових зобов'язань, не сплачених у встановлені законодавством строки
- ✓ **ставка податку;** Ставкою податку визнається розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування. **Абсолютною (специфічною)** є ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування. **Відносною (адвалорною)** визнається ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування [15]. Залежно від характеру зв'язку з об'єктом оподаткування розрізняють ставки таких видів:

- **Пропорційна** – процентна ставка, яка забезпечує пропорцію нарахування податків;
- **Прогресивна** – при збільшенні об'єкта оподаткування збільшується ставка податку.
- **Регресивна** – при збільшенні об'єкта оподаткування зменшується ставка податку [2, с.40].

- ✓ **порядок обчислення податку;**
- ✓ **податковий період.** Податковим періодом визнається встановлений цим Кодексом період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів. Податковим періодом може бути: календарний рік, календарне півріччя, календарні три квартали, календарний квартал, календарний місяць, календарний день.
- ✓ **строк та порядок сплати податку та подання звітності** про обчислення і сплату податку.
- ✓ можуть передбачатися **податкові пільги** та порядок їх застосування. Податкова пільга – передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, визначених законодавством [15].

За формою оподаткування податки поділяють на прямі і непрямі (див. табл. 8.1).

Табл. 8.1

Характерні особливості прямих і непрямих податків

<i>Прямі податки</i>	<i>Непрямі податки</i>
Платить і несе на собі одна особа	Сплачує одна особа, а податкове навантаження несе інша
Включаються у ціну на стадії виробництва у виробників	Включаються у ціну тільки на стадії реалізації як надбавка до ціни товару
Стягуються за декларацією і за кадастрами	Стягуються за тарифами
Стягуються з виробництва цінностей: доходу і майна	Стягуються зі споживання цінностей: витрат і користування речами
Відносно прогресивний податок	Відносно регресивний податок
Відносно нестійкі надходження до бюджету	Відносно стійкі надходження до бюджету
Відносно складні розрахунки	Відносно прості розрахунки
Наприклад, податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб.	Наприклад, податок на додану вартість (ПДВ)

Джерело: складено автором на основі [2, с.58-59].

Прямі податки розподіляють податковий тягар так, що ті, хто має вищі доходи, платять більше. Непрямі податки включаються в ціну і їх платить кінцевий споживач. Переважно їх сплачують платники, які більше споживають, тобто ті, які мають більші доходи [24, с.58-59]. Розглянемо відмінності прямих і непрямих податків на прикладі податку з доходів фізичних осіб, податку на прибуток підприємств та ПДВ. Податок з доходів сплачується самою фізичною особою або її податковим агентом (установою, де працює ця особа), а ПДВ при покупці товару сплачує покупець, а перераховує на рахунки казначейства – продавець. Виробник, розраховуючи очікуваний прибуток, оптимальну ціну на товар і плануючи сплачувати податок на прибуток, включає цю суму в ціну товару. Таким чином, податок на прибуток включається у ціну ще на стадії виробництва товару його виробником. А податок на додану вартість додається до ціни товару на стадії його реалізації його продавцем як надбавка до ціни.

В Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори. До загальнодержавних належать податки та збори, що є обов'язковими до сплати на усій території України. До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

До **загальнодержавних** податків належать:

- ✓ податок на прибуток підприємств;
- ✓ податок на доходи фізичних осіб;
- ✓ податок на додану вартість; **Податок на додану вартість** - непрямий податок.
- ✓ акцизний податок; **Акцизний податок** - непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених податковим кодексом як підакцизні, що включається до ціни таких товарів (продукції).
- ✓ екологічний податок;
- ✓ рентна плата;
- ✓ плата за користування надрами;
- ✓ плата за землю;
- ✓ фіксований сільськогосподарський податок;
- ✓ державне мито [5];

До **загальнодержавних зборів** належать:

- ✓ збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
- ✓ збір за користування радіочастотним ресурсом України;
- ✓ збір за спеціальне використання води;
- ✓ збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- ✓ збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства
- ✓ збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
- ✓ збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів всіх форм власності;

- ✓ плата за використання всіх видів ресурсів [4];
- ✓ військовий збір.

До *місцевих податків* належать:

- ✓ податок на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки;
- ✓ єдиний податок;
- ✓ транспортний податок;
- ✓ плата за землю (у складі податку на майно) [10].

До *місцевих зборів* належать:

- ✓ збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- ✓ збір за місця для паркування транспортних засобів;
- ✓ туристичний збір [9].

Види перевірок платників податків з боку контролюючих органів.

Контролюючі органи мають право проводити камеральні, документальні (планові або позапланові; виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки.

Камеральною вважається перевірка, яка проводиться у приміщенні контролюючого органу виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків та даних системи електронного адміністрування податку на додану вартість (даних органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, в якому відкриваються рахунки платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, даних Єдиного реєстру податкових накладних та даних митних декларацій), а також даних Єдиного реєстру акцизних накладних та даних системи електронного адміністрування реалізації пального [15].

Документальною перевіркою вважається перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх передбачених податковим кодексом податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами) та яка проводиться на підставі податкових декларацій (розрахунків), фінансової, статистичної та іншої звітності, реєстрів податкового та бухгалтерського обліку, ведення яких передбачено законом, первинних документів, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку і пов'язані з нарахуванням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також отриманих в установленому законодавством порядку контролюючим органом документів та податкової інформації, у тому числі за результатами перевірок інших платників податків. ***Документальна планова перевірка*** проводиться відповідно до плану-графіка перевірок. ***Документальною виїзною перевіркою*** вважається перевірка, яка проводиться за місцезнаходженням платника податків чи місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така перевірка. ***Документальною невиїзною перевіркою*** вважається перевірка, яка проводиться в приміщенні контролюючого органу [15].

Фактичною вважається перевірка, що здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника. Така перевірка здійснюється контролюючим органом щодо дотримання норм законодавства з питань регулювання обігу готівки, порядку здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, патентів, свідоцтв, у тому числі про виробництво та обіг підакцизних товарів, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами) [15].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Розрахувати обсяг дотації вирівнювання, яка надається з міського бюджету міста Х бюджету села Y, якщо кількість населення міста Х становить 255,775 (тис. чол.), а кількість населення села Y - 2,663 (тис. чол.), прогнозний індекс відносної податкоспроможності бюджету цього села - 0,04525, прогнозний обсяг доходів (кошика доходів) зведеного бюджету міста - 430 866 тис.грн., розрахунковий показник обсягу видатків на утримання органів місцевого самоврядування становить 130 тис. грн., розрахунковий показник обсягу видатків на культуру – 98,5 тис. грн., розрахунковий показник обсягу нерозподілених видатків 1,5 тис. грн. (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [19])

Розв'язок

Обсяг дотації вирівнювання (T_i) розраховується за формулою, де V_i - розрахунковий показник обсягу видатків населеного пункту, а D_i – обсяг доходів, закріплений за бюджетом населеного пункту.

$$T_i = (V_i - D_i) \quad (8.1)$$

Для пошуку обсягу доходів, закріплених за бюджетом населеного пункту D_i слід скористатися формулою розрахунку прогнозного обсягу закріплених за бюджетом населеного пункту (RD_{izak}), і потім використати отримане значення для розрахунку обсягу дотації.

$$RD_{izak} = (K_{ip1} \times N_i \times D_{prohn}) / N_u \quad (8.2)$$

де

RD_{izak} - прогнозний обсяг закріплених за бюджетом села доходів бюджету

K_{ip1} – прогнозний індекс відносної податкоспроможності бюджету села на відповідний рік,

N_u - чисельність наявного населення міста Х за відповідний рік

N_i – чисельність наявного населення села Y за відповідний рік

D_{prohn} - прогнозний обсяг доходів зведеного бюджету міста Х, врахований під час визначення обсягу міжбюджетного трансферту між державним бюджетом та зведеним бюджетом міста Х на плановий бюджетний період без урахування

обсягу податку з доходів фізичних осіб, що утримується з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержуваних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу

Розрахуємо прогнозний обсяг закріплених за бюджетом села доходів бюджету

$$RD_{izak} = (0,04525 \times 2,663 \times 430\,866) / 255,775 = 202,99 \text{ (тис. грн.)}$$

Розрахунковий показник обсягу видатків бюджету села (V_i), який використовується для розрахунку суми трансферту, слід розрахувати за формулою, що враховує основні видатки цього населеного пункту:

$$V_i = V_{yi} + V_{ki} + V_{hi}, \quad (8.3)$$

де V_{yi} - розрахунковий показник обсягу видатків на утримання органів місцевого самоврядування;

V_{ki} - розрахунковий показник обсягу видатків на культуру;

V_{hi} - розрахунковий показник обсягу нерозподілених видатків.

Розрахуємо обсяг видатків бюджету села Y

$$V_i = 130 + 98,5 + 1,5 = 230 \text{ (тис.грн.)}$$

Таким чином, розрахунковий показник обсягу видатків села Y становить 230 тис. грн., а обсяг доходів, закріплених за бюджетом цього села становить 202,99 тис. грн.

Обсяг дотації вирівнювання (T_i) розраховується за формулою 8.1

Таким чином,

$$T_i = 230 - 202,99 = 27,1 \text{ тис. грн.}$$

Відповідь. Обсяг дотації вирівнювання для села Y становить 27,1 тис. грн..

Тестові завдання

1. Який державний орган здійснює грошову емісію в Україні?

- а) міністерство фінансів України;
- б) державне казначейство України;
- в) національний банк України;
- г) рахункова палата.

2. Яка складова платіжного балансу відображає платежі за надані послуги?

- а) рахунок поточних операцій;
- б) рахунок операцій з капіталом;
- в) фінансовий рахунок;
- г) жодна з вказаних складових.

3. Яка складова платіжного балансу відображає платежі за експортовані та імпортовані товари?

- а) рахунок поточних операцій;
- б) рахунок операцій з капіталом;
- в) фінансовий рахунок;
- г) жодна з вказаних складових.

4. Який державний орган в Україні здійснює реєстрацію комерційних банків?

- а) міністерство фінансів України;
- б) державне казначейство України;

- в) національний банк України;
- г) рахункова палата.

5. Який держаний орган призначає голову НБУ згідно законодавства України?

- а) кабінет міністрів України;
- б) верховна Рада за поданням прем'єр-міністра;
- в) верховна Рада за поданням президента;
- г) рахункова палата.

6. Маркет-тейкер на фінансовому ринку – це:

- а) активний учасник ринку, який котирує валюти і диктує свої умови іншим учасникам ринку;
- б) пасивний учасник ринку, що запитує котирування;
- в) учасник ринку, який виступає посередником на валютному ринку;
- г) організатор торгів на валютному ринку.

7. Яка з вказаних систем виконання державного бюджету нині діє в Україні?

- а) банківська;
- б) змішана (містить елементи банківської та казначейської);
- в) казначейська;
- г) жодна з вказаних.

8. Перевищення доходів бюджету над його видатками – це:

- а) дефіцит бюджету;
- б) профіцит бюджету;
- в) міжбюджетний трансферт;
- г) бюджетна класифікація.

9. Який з вказаних податків належить до місцевих податків?

- а) податок на додану вартість;
- б) акцизний податок;
- в) податок на прибуток підприємств;
- г) єдиний податок.

10. Який з вказаних податків належить до непрямих податків?

- а) податок на прибуток підприємств;
- б) податок на доходи фізичних осіб;
- в) податок на додану вартість;
- г) єдиний податок

11. Якому з вказаних органів належать наступні функції та повноваження? «Повноваження проводити фінансові перевірки, ревізії в апараті Верховної Ради України, органах виконавчої влади, Національному банку України, Фонді державного майна України, інших підзвітних Верховній Раді України органах»

- а) рахункова палата ВРУ;
- б) державна казначейська служба України;
- в) міністерство фінансів України;
- г) рада НБУ.

12. Субвенція – це:

- а) форма зовнішніх державних запозичень;

- б) форма внутрішніх державних запозичень;
- в) процедура формування бюджетного кошторису;
- г) міжбюджетний трансферт.

13. Сума коштів у вигляді відсотків, нарахованих на суми грошових зобов'язань, не сплачених у встановлені законодавством строки – це:

- а) штраф;
- б) пеня;
- в) митний платіж;
- г) податок.

14. Ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування називається:

- а) адвалорна;
- б) відносна;
- в) відсоткова;
- г) специфічна.

15. Ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування називається:

- а) адвалорна;
- б) абсолютна;
- в) специфічна;
- г) фіксована.

16. В Україні застосовуються такі ставки податку на доходи фізичних осіб:

- а) 15% і 20%;
- б) 0%, 15% і 20%;
- в) 0%, 15% і 18%;
- г) 0% і 22%

17. Який з вказаних зборів не належить до місцевих зборів в Україні:

- а) військовий збір;
- б) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- в) збір за місця для паркування транспортних засобів;
- г) туристичний збір.

18. Який з вказаних податків належить до місцевих податків?

- а) акцизний податок;
- б) податок на доходи фізичних осіб;
- в) податок на прибуток підприємств;
- г) транспортний податок.

19. Який з вказаних податків і зборів не належить до місцевих?

- а) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- б) єдиний податок;
- в) екологічний податок ;
- г) транспортний податок.

20. Який з вказаних податків і зборів не належить до загальнодержавних?

- а) фіксований сільськогосподарський податок;
- б) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- в) екологічний податок ;
- г) державне мито.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття фінансової системи та охарактеризуйте її структуру.
2. Які джерела бюджетних доходів Вам відомі?
3. У чому полягає різниця у забезпеченні дохідної частини державного та місцевого бюджетів?
4. Наведіть приклади видатків, що реалізуються з державного та місцевого бюджетів.
5. Що таке дефіцит (профіцит) бюджету?
6. Що таке міжбюджетний трансферт? Що таке субвенція?
7. Як забезпечуються надходження до позабюджетних фондів?
8. Які функції виконують податки?
9. Які види податкових ставок Вам відомі?
10. У чому полягає різниця між прямими і непрямими податками?
11. Які податки в Україні забезпечують найбільші надходження до бюджету?
12. Наведіть приклади загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в Україні.
13. Охарактеризуйте фінансовий механізм цієї системи.
14. Розкрийте поняття державних фінансів та державної фінансової політики.
15. Що таке фінансове планування і контроль?
16. Що таке секвестр бюджету?
17. Які органи в Україні відповідають за фінансове планування на державному рівні, реалізацію фінансової політики та здійснення фінансового контролю?
18. Які види фінансових перевірок Вам відомі?
19. Поясніть значення терміну «податковий агент».
20. Що таке «пеня»?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст.572
2. Іванов Ю.Б., Крисоватий А.І., Десятнюк О.М. Податкова система. Підручник. – К.: Атіка, 2006. - 290с.
3. Іжевський П.Г., Кошонько О.В. Фінанси: Навчальний посібник. – Львів: «Магнолія 2006», 2013. – 373с.
4. Загальнодержавні збори / Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-zbori-/>

5. Загальнодержавні податки / Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-podatki/>
6. Закон України «Про Рахункову палату» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 36, ст.360
7. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
8. Кремень О.І., Кремень В.М. Фінанси: Навчальний посібник. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 416с.
9. Місцеві збори / Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/mistsevi-zbori/>
10. Місцеві податки / Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/mistsevi-podatki/>
11. Офіційна веб-сторінка Міністерства фінансів. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet>
12. Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/pro-sfs-ukraini/zavdannya--funktsii/>
13. Офіційна веб-сторінка Державної фінансової інспекції. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/84005>
14. Офіційна веб-сторінка Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/about/description/mission>
15. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112
16. Положення про Державну казначейську службу // Указ Президента України від 13 квітня 2011 року №460/2011
17. Положення про Державну службу статистики України // Постанова КМУ від 23 вересня 2014 року №481
18. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг // Указ Президента України від 23 листопада 2011 року №1070/2011
19. Розрахунок обсягу міжбюджетних трансфертів між бюджетом м. Суми та бюджетом с.Піщане на 2012 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meria.sumy.ua/engine/download.php?id=960>
20. Склад кабінету міністрів України / Офіційна сторінка Кабінету міністрів України «Урядовий портал» Електронне джерело. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=247077361
21. Фінанси: Навчальний посібник / За заг. ред.. Меглаперідзе А.С. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 420с.
22. Фінанси: Навчальний посібник / За ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова. – 2-ге вид. пер.і доп. – К.:Знання, 2012. – 687с.

23. Фінанси: Навчальний посібник / О.П.Близнюк, Л.І.Лачкова, В.І.Оспіщев та ін.; За ред. В.І.Оспіщева. – К.:Знання, 2006. – 415с.
24. Фінанси : підручник / Н. М. Давиденко, О. Є. Данилевська-Жугунісова; Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. - Київ : Компринт, 2014. - 491 с.

Тема 9. Фінанси суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій

1. Сутність та функції фінансів підприємства.
2. Склад активів підприємства
3. Фінансова звітність підприємства
4. Аналіз фінансового стану підприємства

1. Сутність та функції фінансів підприємства.

Фінанси підприємства – це сукупність економічних відносин з формування, розподілу та використання різноманітних фондів підприємства для забезпечення його сталого і безперервного процесу виробництва та досягнення максимуму прибутку [2, с.11].

Функції фінансів підприємств - це певні взаємопов'язані групи, що об'єднують фінансові трансакції, які виконуються підприємствами. В більшості літературних джерел функції фінансів підприємств поділяють на чотири: формування, розподіл, використання, контролю. О. Д. Данілов та Т. В. Паєнтко виокремлюють такі функції:

- акумулююча - мобілізація та накопичення фінансових ресурсів у процесі виробничо-фінансової діяльності;
- розподільча - розподіл та використання фінансових ресурсів для забезпечення виробничої, інвестиційної діяльності та соціально-економічного розвитку підприємства;
- контрольна - проявляється у здійсненні постійного моніторингу за формуванням та використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення [22].

В свою чергу С. В. Ковальчук та І. В. Форкун наводять такі функції:

- ✓ **формування грошових надходжень та фондів**(проявляється при формуванні статутного капіталу, залученні коштів із зовнішніх джерел, акумуляції коштів зі складу виручки від реалізації, формуванні нерозподіленого прибутку, залученні спеціальних цільових коштів);
- ✓ **розподілу та використання грошових фондів** (проявляється при забезпеченні податкових та неподаткових платежів до бюджету та інших централізованих фондів, використання грошових коштів з метою виробничого та соціального розвитку, вкладення вільних грошових коштів в найбільш прибуткові операції);
- ✓ **регулювання та контролю грошових потоків і фондів** (проявляється при виборі найбільш раціональних способів формування статутного капіталу і залучення додаткових коштів в оборот підприємства, формування організаційної структури управління фінансами, яка забезпечить оптимізацію грошових потоків, визначення умов господарських договорів, що пов'язані із способами та строками розрахунків, виплатою штрафних санкцій, впровадженні системи фінансового планування для відображення руху грошових потоків; при здійсненні обліку та контролю грошових потоків і фондів [22].

Раціональніше функції фінансів підприємств варто розподіляти залежно від об'єкта та суб'єкта фінансових відносин. *Залежно від об'єкта* виділяють відтворювальну та розподільчу функцію. А *залежно від суб'єкта* – функції планування, формування, організації, регулювання та контролюючу функцію

Відтворювальна функція - збалансування матеріальних і фінансових ресурсів на всіх стадіях кругообігу в процесі простого і розширеного відтворення.

Розподільча функція - використання грошових фондів, підтримання ефективної структури капіталу підприємства.

Функція планування - визначення обсягу і джерел фінансових ресурсів по всіх централізованих і децентралізованих фондах, їх розподіл між матеріальною і нематеріальною сферами на перспективу.

Функція формування - формування статутного фонду, у процесі розподілу грошових надходжень до основних та оборотних коштів.

Функція організації - створення підрозділів фінансової служби, визначення їх повноважень, встановлення вертикальних і горизонтальних зв'язків між ними.

Контролююча функція - виявлення відхилень від плану та своєчасне внесення коректив.

Функція регулювання - регламентування розподільчих процесів як на макроекономічному середовищі так і на рівні підприємства [22].

Основною метою фінансово-господарської діяльності підприємства є задоволення суспільних потреб і одержання прибутку.

Фінансова робота на підприємстві – це специфічна діяльність, направлена на своєчасне і повне забезпечення підприємства фінансовими ресурсами для самозадоволення його відтворювальних потреб, активної інвестиційної діяльності і виконання всіх його фінансових зобов'язань перед бюджетом, податковою службою, банками, іншими підприємствами і власними працівниками. Предметом фінансової роботи на підприємстві є його фінансові відносини і фінансові потоки. Організація фінансових відносин зводиться до побудови раціональних схем відносин підприємства з партнерами по бізнесу і з усіма фінансовими інститутами держави. Метою організації фінансових потоків є забезпечення їх достатності, своєчасності і синхронізації як обов'язкових передумов фінансової рівноваги підприємства і його фінансового благополуччя. Основними напрямками фінансової роботи на підприємствах є:

- фінансове планування;
- оперативна фінансова робота;
- контрольно-аналітична робота [2, с.19].

Фінансові ресурси підприємства — це грошові нагромадження та доходи, які знаходяться в розпорядженні підприємства, створюються у процесі розподілу і перерозподілу виручки та прибутку і зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення й задоволення інших суспільних потреб.

Фінансові ресурси підприємств, переважаючою формою виявлення яких є фонди грошових коштів, мають такі характерні ознаки:

- фінансові ресурси як у статичному плані, так і під час руху завжди виражають відношення власності, тобто вони належать або державі, або підприємствам, або приватному сектору економіки, або населенню;
- фінансові ресурси завжди мають певне джерело створення і певне цільове призначення;
- формування й використання фінансових ресурсів завжди має свою правову сторону і регламентується законодавчими та нормативними актами [1].

Джерелами формування фінансових ресурсів у такому випадку є власний і залучений капітал.

1. Власний капітал:

- уставний капітал;
- амортизаційний фонд;
- прибуток.

2. Залучений капітал:

- отримані кредити;
- пайові та інші внески;
- отримані інвестиції;
- кошти, мобілізовані на фінансовому ринку [2, с.23].

Фінансова політика підприємства це сукупність заходів в області організації фінансових відносин з метою здійснення своїх функцій і задач, відображених у стратегії і тактиці розвитку з урахуванням зовнішніх і внутрішніх умов функціонування підприємства. Розрізняють політику доходів і політику витрат:

- політика доходів направлена на максимізацію фінансових надходжень;
- політика витрат на оптимізацію використання мобілізованих фінансових ресурсів з метою задоволення потреб підприємства [2, с.23].

В основу організації фінансів підприємств покладено комерційний розрахунок, який базується на принципах:

- саморегулювання;
- самоокупності;
- самофінансування.

При розробці фінансової стратегії підприємства вчені та практики рекомендують враховувати такі стратегічні цілі:

- максимізація прибутку підприємства;
- оптимізація структури капіталу;
- досягнення прозорості фінансово-економічного стану підприємства;
- забезпечення інвестиційної привабливості підприємства;
- створення ефективного фінансового механізму;
- використання ринкових способів залучення додаткових фінансових ресурсів [1].

Фінансовими методами є фінансове планування, фінансовий облік, фінансовий аналіз, фінансове регулювання і фінансовий контроль.

Під **фінансовими інструментами** розуміють будь-який контракт, з якого виникає фінансовий актив для одного підприємства або фінансове зобов'язання, або інструмент капітального характеру (тобто пов'язаний з участю в капіталі)

для іншого. Фінансові інструменти включають як первинні інструменти (дебіторську і кредиторську заборгованість, акції), так і похідні (фінансові опціони, ф'ючерси і форварди, процентні і валютні свопи). Операції з фінансовими інструментами супроводжуються **ризиками**: ціновим, валютним, процентним, ринковим, кредитним, ліквідності, грошового потоку й ін.

Правове забезпечення функціонування фінансового механізму включає законодавчі акти, ухвали, накази, циркулярні листи й інші правові документи органів управління. Нормативне забезпечення функціонування фінансового механізму утворюють інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки і роз'яснення і т.п. Інформаційне забезпечення функціонування фінансового механізму складається з різного роду і виду економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації.

До **фінансової інформації** відносяться: інформування про фінансову стійкість і платоспроможність своїх партнерів і конкурентів, ціни, курси, дивіденди, відсотки на товарному, фондовому і валютному ринках і т.п.; повідомлення про положення справ на біржовому, позабіржовому ринках, про фінансову і комерційну діяльність будь-яких гідних уваги господарюючих суб'єктів; різні інші відомості [2, с.25].

2. Склад активів підприємства

Склад активів підприємства наступний [2, с.23]:

1. Необоротні активи:

- нематеріальні активи;
- основні фонди;
- незавершене будівництво;
- довгострокові фінансові інвестиції;
- довгострокова дебіторська заборгованість;
- відкладені податкові активи;
- інші необоротні активи.

2. Оборотні активи:

2.1. Оборотні фонди:

- оборотні кошти у виробничих запасах (крім готової продукції);
- оборотні кошти у виробництві.

2.2. Фонди обігу:

- готова продукція;
- дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги;
- дебіторська заборгованість за розрахунками;
- грошові кошти та їх еквіваленти.

Розглянемо їх детальніше.

Нематеріальний актив – немонетарний актив без фізичної субстанції, який утримується підприємством з метою використання у процесі виробництва або поставки товарів і надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для адміністративних цілей [20, с.170]

До *незавершеного будівництва* відноситься вартість незавершених капітальних інвестицій у будівництво, створення, виготовлення, реконструкцію, модернізацію, придбання необоротних активів (включаючи необоротні матеріальні активи, призначені для заміни діючих, і устаткування для монтажу), що здійснюються підприємством, а також авансові платежі для фінансування капітального будівництва.

Основні засоби (основні фонди) – матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [2, с.28]. На об'єкти основних фондів та на нематеріальні активи нараховується амортизація. Амортизація – це систематичний розподіл вартості активу, що амортизується протягом строку корисного використання активу [20, с.161].

Довгострокові фінансові інвестиції – це фінансові інвестиції на період більше одного року, а також усі інвестиції, які не можуть бути вільно реалізовані в будь-який момент.

Довгострокова дебіторська заборгованість – це заборгованість фізичних та юридичних осіб, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу.

Відстрочені податкові активи – це сума податку на прибуток, що підлягає відшкодуванню в наступних періодах унаслідок тимчасової різниці між обліковою та податковою базами оцінки. До інших необоротних активів відносяться суми необоротних активів, які не можуть бути включені до наведених вище статей «Необоротних активів» [2, с.34].

Оборотні активи підприємства розглянемо на прикладі балансу підприємства. У балансі виділяються наступні статті оборотних активів:

1. Запаси:
 - 1.1. Виробничі запаси.
 - 1.2. Тварини на вирощуванні та відгодівлі.
 - 1.3. Незавершене виробництво.
 - 1.4. Готова продукція.
 - 1.5. Товари.
2. Векселі одержані.
3. Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги.
4. Дебіторська заборгованість за розрахунками:
 - 4.1. З бюджетом.
 - 4.2. За виданими авансами.
 - 4.3. З нарахованих доходів.
 - 4.4. Із внутрішніх розрахунків.
5. Інша поточна дебіторська заборгованість.
6. Поточні фінансові інвестиції.
7. Грошові кошти та їх еквіваленти.

8. Інші оборотні активи.
9. Витрати майбутніх періодів [2, с.34-35].

3. Фінансова звітність підприємства

Фінансова звітність базується на даних бухгалтерського обліку та складається з п'яти частин – баланс підприємства, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал, примітки до фінансової звітності [2, с.142].

Баланс підприємства надає користувачу повну достовірну та точну інформацію про його майновий і фінансовий стан на звітну дату. Така інформація відображає фактичне фінансове становище підприємства та призначена для утворення основ прийняття економічно обґрунтованих рішень. Показники, відображені у балансі підприємства, дають визначення трьом елементам фінансових звітів, які формують структуру балансу: активам, зобов'язанням і власному капіталу підприємства (компанії) [2, с.143].

Активи – це ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, забезпечить отримання економічних вигод у майбутньому [20]. Власний капітал є складовою активів підприємства, який залишається після вирахувань його зобов'язань.

Зобов'язання – це зобов'язання, які є у підприємства у даний час і виникли внаслідок минулих подій, погашення яких призведе до відтоку ресурсів, що втілюють економічні вигоди для підприємства.

Актив балансу складається з трьох розділів:

1. **Необоротні активи** (I розділ) – кошти, що використовуються більш ніж рік (або більш ніж операційний цикл, що перевищує рік), частками переносять свою вартість на продукт, який виробляється.
2. **Оборотні активи** (II розділ) – кошти, призначені для використання протягом операційного циклу або 12 місяців.
3. **Витрати майбутніх періодів** (III розділ) – це кошти, витрачені протягом поточного або попереднього звітного періоду, але відносяться до витрат наступних звітних періодів.

Пасив балансу складається з п'яти розділів:

1. **Власний капітал** (I розділ) – кошти уставного фонду, резервного фонду, додаткового та додатково вкладеного капіталу, нерозподілений прибуток та ін.
2. **Забезпечення майбутніх витрат і платежів** – витрати на оплату майбутніх відпусток, гарантійні зобов'язання по витратах на матеріальне заохочення і охорону праці і т.п., а також інші забезпечення (створення резервів, пов'язаних з особливістю технологічного процесу) і залишки засобів цільового фінансування, цільові надходження.
3. **Довгострокові зобов'язання** – це зобов'язання, що повинні бути погашені в період, що перевищує один рік.
4. **Поточні зобов'язання** – це зобов'язання, що покриваються оборотними активами або погашаються в результаті утворення нових короткострокових зобов'язань протягом одного року.

5. **Доходи майбутніх періодів** – кошти, що були отримані протягом поточного або попереднього звітних періодів, але відносяться до наступних звітних періодів [2, с.143].

Балансове співвідношення має наступний вигляд:

$$\text{Актив} = \text{Власний капітал} + \text{Зобов'язання} \quad (9.1)$$

Призначення **Звіту про фінансові результати** – показувати прибутки (збитки) підприємства. Прибуток використовується для оцінки діяльності підприємства, оскільки головною метою комерційної діяльності є отримання прибутку, та як база для інших оцінок, таких як прибуток на акцію і т.п. Метою складання звіту про фінансові результати є узагальнення показників про прибутки (збитки), які отримало підприємство.

Звіт про фінансові результати складається з трьох розділів:

1. Фінансові результати.
2. Елементи операційних витрат.
3. Розрахунок показників прибутковості акцій.

При складанні звіту оперують поняттями:

Доходи – це збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які ведуть до зростання власного капіталу (за винятком капіталу за рахунок вкладів власників).

Витрати – це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення власного капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками).

Збиток – перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були зроблені ці витрати [20, с. 162, 165].

Прибуток – сума, на яку дохід перевищує пов'язані з ним витрати.

Звичайна діяльність – діяльність підприємства, зафіксована в засновницьких документах.

Надзвичайна подія – подія або операція, які відрізняються від звичної діяльності підприємства і про які не передбачається, що вони повторюватимуться періодично або в кожному подальшому звітному періоді. Доходи та витрати підприємства протягом звітного періоду відображаються у звіті про фінансові результати.

Чистий прибуток (збиток) отриманий протягом звітного періоду збільшує (зменшує) власний капітал підприємства. Крім того, існують прибутки та збитки, які не відображаються у звіті про фінансові результати, а включаються до складу власного капіталу. Такі прибутки та збитки включають, наприклад, результати переоцінки основних коштів, довгострокові інвестиції тощо. Даний звіт розкриває основний мотив діяльності підприємства – формування чистого прибутку шляхом віддзеркалення всіх джерел отримання доходів, напрямів витрачання коштів та обліку податкової політики [2, с.144].

Потік грошових коштів відображається в **Звіті про рух грошових коштів**. Звіт про рух грошових коштів відображує рух грошових коштів на підприємстві протягом звітного періоду. Він складається з трьох розділів, у

яких розкривається рух коштів у результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства. Результат звіту показує зміни у стані грошових коштів, що відбулися протягом звітного періоду. Звіт дає змогу відповісти на запитання: збільшився чи зменшився обсяг грошових коштів на підприємстві й за рахунок чого це збільшення чи зменшення відбулося [19]?

При складанні цього звіту користуються наступними поняттями:

1. Грошові кошти – готівка, кошти на рахунках у банках і депозити до запитання.
2. Еквіваленти грошових коштів – це короткострокові високоліквідні фінансові інвестиції, що можуть вільно конвертуватися у грошові кошти, для них характерні незначні ризики зміни вартості.
3. Операційна діяльність – основна діяльність підприємства, а також інші види діяльності, що не є інвестиційними чи фінансовими [20, с.171].
4. Інвестиційна діяльність – сукупність операцій з придбання або продажу необоротних активів, фінансових інвестицій, які не є еквівалентами грошових коштів.
5. Фінансова діяльність – діяльність, що призводить до зміни розміру і складу власного капіталу і зобов'язань.
6. Негрошові операції – операції, що не вимагають використання грошових коштів і їх еквівалентів (бартерні операції, отримання активів шляхом фінансової оренди, придбання активів шляхом емісії акцій і т.д.). Негрошові операції, пов'язані з фінансовою або інвестиційною діяльністю повинні розкриватися в примітках.

Внутрішні зміни у складі грошових коштів і їх еквівалентів не відображаються в даному звіті. Розкриття інформації про зміни в структурі власного капіталу відображається в *Звіті про власний капітал*. Власний капітал умовно поділяють на дві частини:

- 1) капітал, що був залучений від власників;
- 2) накопичений у результаті діяльності власний капітал.

До першої групи можна віднести уставний капітал, додатково вкладений капітал, несплачений капітал та вилучений капітал. До другої – резервний капітал, інший додатковий капітал і нерозподілений прибуток. Також у цьому звіті фіксуються зміни облікової політики підприємства, які відносяться до розподілу отриманого чистого прибутку. У примітках до даного звіту підприємство розкриває призначення та умови використання кожного елементу власного капіталу (окрім статутного), а також докладну інформацію про акції підприємства (кількість, номінал, підписка, характер внесків, список засновників, розмір дивідендів, і т.д.). Сума власного капіталу на початок періоду може бути скорегована у результаті змін у політиці бухгалтерського обліку або виправлення помилок минулих періодів (корегування початкового сальдо нерозподіленого прибутку), що також веде до змін у власному капіталі підприємства. Тому, інформація, що надана у звіті про власний капітал, дає змогу користувачам оцінити причини та наслідки змін, що відбуваються у власному капіталі підприємств [2, с.145-146].

4. Аналіз фінансового стану підприємства

Основними напрямками фінансового аналізу є:

- 1) аналіз структури балансу;
- 2) аналіз прибутковості діяльності підприємства і структури виробничих витрат;
- 3) аналіз платоспроможності (ліквідності) і фінансової стійкості підприємства;
- 4) аналіз оборотності капіталу;
- 5) аналіз рентабельності капіталу;
- 6) аналіз продуктивності праці.

Аналіз фінансового стану підприємства можна проводити за наступною умовною схемою:

- 1) перевірка показників бухгалтерського обліку за формальними та якісними ознаками;
- 2) попередній аналіз фінансового стану на основі загальних показників аналітичного балансу-нетто (економічне читання фінансової звітності);
- 3) аналіз змін майнового стану підприємства (попередній аналіз фінансового стану та його зміни);
- 4) аналіз фінансової стійкості підприємства;
- 5) аналіз ліквідності балансу;
- 6) аналіз фінансових результатів;
- 7) аналіз тенденцій зміни фінансового стану підприємства (аналіз фінансових коефіцієнтів) [2, с.151-153].

Існують наступні *методи фінансового аналізу*:

1) *Горизонтальний* (ретроспективний, подовжній, часовий) аналіз. Горизонтальний аналіз - це порівняння величин окремих статей, розділів і валюти балансу за кілька періодів, на підставі чого визначають напрямки і тенденції змін цих показників (абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту). Цей аналіз називають також трендовим [4].

2) *Вертикальний* (глибинний, структурний) аналіз. Вертикальний аналіз дозволяє оцінити якість балансу з точки зору його структури і тенденції її зміни [4].

3) *Аналіз чинника*. Припускає оцінку впливу окремих чинників на підсумкові фінансові показники з метою визначення причин, що викликають зміни їх значень. При цьому може використовуватися метод ланцюгових підстановок (елімінування). Даний метод аналізу використовується, як правило, при проведенні внутрішнього фінансового аналізу [2, с.157].

4) *Компаративний аналіз*. Цей різновид аналізу передбачає зіставлення фінансових показників підприємства, що аналізується з середніми значеннями по галузі або аналогічними показниками подібних підприємств.

Оцінка майнового стану підприємства дає можливість визначити абсолютні і відносні зміни статей балансу за певний період, відстежити тенденції їх зміни і визначити структуру фінансових ресурсів підприємства. Для оцінки майнового стану доцільно розрахувати такі показники, які характеризують виробничий потенціал підприємства: – коефіцієнт зносу основних засобів; – коефіцієнт оновлення основних засобів; – коефіцієнт вибуття основних засобів.

За наслідками аналізу робиться висновок щодо абсолютної величини і структури балансу, динаміка зміни вартості активів підприємства, окремих статей балансу підприємства порівняно з попередніми періодами, наголошуються позитивні і негативні тенденції таких змін. Особлива увага надається наявності і структурі простроченої заборгованості підприємства [2, с.157].

Далі вивчаються динаміка та структура власних обігових коштів і поточних зобов'язань. Джерелами власних коштів є статутний капітал, відрахування з прибутку (до резервного фонду, фондів спеціального призначення: фонду накопичення і фонду споживання); нерозподілений прибуток (або непокритий збиток); довгострокові зобов'язання. Аналіз наявності та руху власних обігових коштів господарського суб'єкта вимагає визначення фактичного розміру коштів і факторів, що впливають на їх динаміку [2, с.159].

Вкладення капіталу повинно бути ефективним. Під ефективністю використання капіталу розуміють величину прибутку на одну гривню вкладеного капіталу. **Ефективність капіталу** – комплексне поняття, що враховує використання обігових коштів, основних фондів, нематеріальних активів. Тому аналіз ефективності капіталу здійснюється за складовими частинами зобов'язань, потім виконується загальний аналіз. Ефективність використання обігових коштів характеризується перш за все їх оборотністю. Під оборотністю розуміємо час проходження коштами різних стадій виробництва й обігу. **Коефіцієнт оборотності коштів** характеризує розмір обсягу виручки від реалізації у розрахунку на одну гривню обігових коштів [2, с.167-168]. Коефіцієнт оборотності коштів – це фондвіддача оборотних коштів. Зростання його свідчить про більш ефективне використання обігових коштів.

Важливим показником ефективності використання обігових коштів є також **коефіцієнт завантаження коштів в обігу**. Коефіцієнт завантаження коштів в обігу характеризує суму обігових коштів, авансованих на одну гривню виручки від реалізації продукції. Ефективність використання основних засобів вимірюється показниками **фондовіддачі та фондомісткості**. Фондовіддача основних засобів визначається відношенням обсягу виручки від реалізації продукції до середньої вартості основних засобів. Фондомісткість продукції це величина, зворотна фондвіддачі. **Ефективність використання капіталу в цілому**. Капітал у цілому являє собою суму обігових коштів, основних засобів, нематеріальних активів, інших активів і дорівнює підсумку активу балансу підприємства. Ефективність капіталу визначається рівнем рентабельності. Самофінансування означає фінансування за рахунок власних джерел: амортизаційних відрахувань і прибутку. Ефективність самофінансування і його рівень залежать від питомої ваги власних джерел. Рівень самофінансування можна визначити за допомогою **коефіцієнта самофінансування** [2, с. 168 -175].

Ефективність діяльності підприємства можна оцінити за економічним ефектом та економічною ефективністю. **Економічний ефект**, по-перше, є різницею між результатами економічної діяльності і витратами, виробленими для їх отримання і використовування. Коли результатом економічної діяльності є не тільки економічні, але і ширші соціально-економічні наслідки, правильніше

говорити про соціально-економічний ефект. Якщо результати економічної діяльності перевищують витрати, маємо позитивний економічний ефект (оцінюваний, наприклад, прибутком); у протилежному випадку – негативний (наприклад, збиток). Ефект як різниця між вартістю продукту і витратами на його виробництво виникає, за інших рівних умов, в двох випадках: по-перше, коли зростає продукт (зростання обсягу виробництва); по-друге, коли скорочуються витрати (економія ресурсів).

У економічних розрахунках найбільш поширено три показники економічного ефекту:

- річний – різниця між річним продуктом і річними витратами;
- інтегральний – сума річних ефектів або різниця між сумарним продуктом і сумарними витратами за розрахунковий період;
- середньорічний – середня з річних ефектів за розрахунковий період.

Також економічний ефект можна розглядати як різницю між початковою і досягнутою абсолютною економічною ефективністю даної економічної системи при її зміні або зміні умов її функціонування. Економічний ефект від зміни системи може розглядатися як різниця між річними ефектами до і після зміни або як різниця між інтегральними ефектами за ряд років, наприклад за п'ятиліття, що передувало і слідувало за їх зміною.

Найпоширенішим показником, що характеризує економічний ефект, є прибуток. **Прибуток** – це кінцевий результат діяльності підприємства, який характеризує абсолютну ефективність його роботи. Податок на прибуток є одним з джерел формування доходів бюджету. Сума прибутку, яку отримує підприємство, обумовлена обсягом продажу продукції, її якістю і конкурентоспроможністю на внутрішньому та зовнішньому ринках, асортиментом, рівнем затрат, а також інфляційними процесами [2, с. 176]. Поява прибутку безпосередньо пов'язана з появою категорії «витрати виробництва». Прибуток — це та частина додаткової вартості продукту, що реалізується підприємством, яка залишається після покриття витрат виробництва. Відособлення частини вартості продукції у вигляді витрат виступає в грошовому виразі як собівартість продукції. Додатковий продукт — це вартість, створювана виробниками понад вартість необхідного продукту. Додатковий продукт властивий усім суспільно-економічним формаціям і є однією з важливих умов їхнього успішного розвитку. Прибуток — це частина додаткової вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу. Підприємство одержує прибуток після того, як втілена у створеному продукті вартість буде реалізована і набере грошової форми.

Отже, об'єктивна основа існування прибутку пов'язана з необхідністю первинного розподілу додаткового продукту. Прибуток — це форма прояву вартості додаткового продукту. Таким чином, прибуток є об'єктивною економічною категорією. Тому на його формування впливають об'єктивні процеси, що відбуваються в суспільстві, у сфері виробництва й розподілу валового внутрішнього продукту [21].

Водночас прибуток — це підсумковий показник, результат фінансово-господарської діяльності підприємств як суб'єктів господарювання. Тому прибуток відбиває її результати і зазнає впливу багатьох чинників. Є особливості у формуванні прибутку підприємств залежно від сфери їхньої діяльності, галузі господарства, форми власності, розвитку ринкових відносин. На формування прибутку як фінансового показника роботи підприємства, що відбивається в бухгалтерському обліку, в офіційній звітності суб'єктів господарювання, впливає встановлений порядок визначення фінансових результатів діяльності; обчислення собівартості продукції (робіт, послуг); загальногосподарських витрат; визначення прибутків (збитків) від фінансових операцій, іншої діяльності. Отже, на формування абсолютної суми прибутку підприємства впливають: результати, тобто ефективність його фінансово-господарської діяльності; сфера діяльності; галузь господарства; установлені законодавством умови обліку фінансових результатів [21].

Прибутковість господарського суб'єкта характеризується абсолютними та відносними показниками. Абсолютний показник прибутковості – це сума прибутку. Відносний показник – рівень рентабельності. **Рентабельність** – це прибутковість виробничо-господарського процесу. Її величина вимірюється рівнем рентабельності. Показники рентабельності визначають фінансові результати стосовно отриманого доходу від реалізації, а також залучення власного майна та капіталу, при чому у визначеннях застосовується чистий прибуток.

Рентабельність продукції визначається як відношення чистого прибутку до виручки від реалізації.

Рентабельність майна визначається як відношення чистого прибутку до загальної суми господарських коштів.

Рентабельність власного капіталу визначається як відношення чистого прибутку до розміру власного капіталу

Рентабельність основної діяльності господарчих суб'єктів, пов'язаних із виробництвом продукції (товарів, робіт, послуг), визначається процентним відношенням прибутку від реалізації продукції до собівартості продукції

У процесі аналізу вивчають динаміку зміни обсягу **чистого прибутку**, рівня рентабельності та фактори, що їх визначають. Основні фактори, які впливають на чистий прибуток – це обсяг виручки від реалізації продукції, рівень рентабельності, прибутки від позареалізаційних операцій, витрати за позареалізаційними операціями, величина податку на прибуток та інших податків, які сплачуються з прибутку. Аналіз прибутковості господарського суб'єкта проводиться у порівнянні з плановим і базовим періодом. В умовах значних інфляційних процесів важливо забезпечити зіставність показників і виключити їх вплив на зростання цін [2, с. 177]. Аналіз проводиться за показниками роботи за рік.

Показники фінансової стійкості. Фінансово стійким є таке підприємство, яке за рахунок власних коштів покриває кошти вкладені в активи (основні засоби, нематеріальні активи, оборотні кошти), не допускає невинуватих

дебіторської і кредиторської заборгованостей і розраховується у строк по своїх зобов'язаннях. Головним у фінансовій діяльності є правильна організація та використання оборотних коштів.

Характеристика фінансової стійкості включає у себе аналіз:

- складу та розміщення активів господарчого суб'єкта;
- динаміки та структури джерел фінансових ресурсів;
- наявності власних обігових коштів;
- кредиторської заборгованості;
- наявності та структури обігових коштів;
- дебіторської заборгованості;
- платоспроможності [2, с. 178].

Наступним етапом аналізу є виявлення платоспроможності господарського суб'єкта. **Платоспроможністю** (ліквідністю підприємства) є його спроможність здійснювати платежі наявними засобами, або засобами, які постійно поповнюються за рахунок його діяльності. Платоспроможність характеризує життєздатність підприємства. Аналіз платоспроможності виконується шляхом порівняння наявності та надходження коштів із платежами першої необхідності. Найбільш чітко платоспроможність визначається шляхом її аналізу за відносно короткий термін (тиждень, півмісяця). Платоспроможність - це коефіцієнт, що являє собою відношення сум наявних платіжних засобів до суми термінових платежів на визначену дату або період. Якщо коефіцієнт більше або дорівнює одиниці, це означає, що господарський суб'єкт платоспроможний. Якщо коефіцієнт менше одиниці, слід встановити причини нестачі платіжних коштів (зниження росту суми виручки, доходу, прибутку, не- правильне використання обігових коштів) [2, с. 187].

Кредитоспроможність – наявність у позичальника (контрагента банку) передумов для проведення кредитної операції і його спроможність повернути борг у повному обсязі та в обумовлені договором строки. Кредитоспроможність позичальника визначається за показниками, що характеризують його здатність своєчасно розраховуватися за раніше одержаними кредитами, його поточне фінансове становище, спроможність у разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел і забезпечити оперативну конверсію активів у ліквідні кошти. Українські банки розробляють власні внутрішні положення та методики аналізу кредитоспроможності позичальника, в основу яких, як правило, покладено методичні рекомендації Національного банку України щодо оцінювання банками кредитоспроможності та фінансової стабільності позичальника. Банк визначає кредитоспроможність та платоспроможність позичальника під час надання кредиту, протягом строку дії договору з періодичністю, визначеною Положенням про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями та в разі зміни первісних умов договору, в т.ч. пов'язаних із фінансовими труднощами позичальника [7].

Ліквідність господарчого суб'єкта – це спроможність його швидко погашати свою заборгованість. Вона визначається співвідношенням величини

заборгованості та ліквідних коштів, тобто коштів, які можуть бути використані для погашення боргів. Ліквідність господарчого суб'єкта означає ліквідність його балансу. Ліквідність означає безумовну плато- спроможність господарчого суб'єкта та вимагає постійного рівняння між активами та зобов'язаннями як за загальною сумою, так і за строками виникнення. Аналіз ліквідності балансу полягає у порівнянні коштів активу, згрупованих за ступенем їх ліквідності та розташованих у порядку зменшення ліквідності, з зобов'язаннями по пасиву, згрупованими за строками їх погашення та розташованими у порядку зростання термінів [2, с. 189].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Первісна вартість будівлі 500 000 грн. Очікуваний строк служби – 15 років. Ліквідаційна вартість – 20 000 грн. Розрахувати щорічну суму амортизації будівлі (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [23]).

Розв'язок

Для того, щоб знайти щорічну суму амортизації слід скористатися формулою

$$A = \frac{P_v - L_v}{T} = \frac{500000 - 20000}{15} = 32000 \text{ грн.} \quad (9.1)$$

Відповідь. Щорічна сума амортизації складає 32000 грн.

Розв'язати задачу за таких умов: На основі запропонованих даних (табл. 9.1) розрахуйте прибуток, який забезпечує підприємству виробництво та реалізація товарів А, Б і В. Визначте який з товарів забезпечує підприємству найбільший прибуток (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [11]).

Таблиця 9.1

Вихідні дані

Показник	Товар		
	А	Б	В
Ціна одиниці продукції, грн.	350	460	300
Повна собівартість одиниці продукції, грн.	290	180	250
Обсяг реалізації продукції, шт.	4240	1450	2500

Розв'язок

Для розрахунку прибутку від виготовлення товарів А, Б і В слід по кожному товару знайти різницю між загальним обсягом реалізації товарів у вартісному вимірі та повною собівартістю з розрахунку на весь випуск продукції.

Для розрахунку собівартості всього випуску продукції слід помножити повну собівартість одиниці продукції (у гривнях) на обсяг її реалізації у натуральному вимірі (у штуках).

Таким чином,

Собівартість всього випуску товару А становить $290 \cdot 4240 = 1'229'600$ грн.

Собівартість всього випуску товару Б становить $180 \cdot 1450 = 261'000$ грн.

Собівартість всього випуску товару В становить $250 \cdot 2500 = 625'000$ грн.

Для розрахунку обсягу реалізації у вартісному вимірі слід помножити ціну одиниці (у гривнях) продукції на обсяг її реалізації (у штуках).

Таким чином,

Обсяг реалізації у вартісному вимірі товару А становить $350 \cdot 4240 = 1'484'000$ грн.

Обсяг реалізації у вартісному вимірі товару Б становить $460 \cdot 1450 = 667'000$ грн.

Обсяг реалізації у вартісному вимірі товару В становить $300 \cdot 2500 = 750'000$ грн.

Отже,

Прибуток від реалізації товару А становить $1'484'000 - 1'229'600 = 254'400$ грн.

Прибуток від реалізації товару Б становить $667'000 - 261'000 = 406'000$ грн.

Прибуток від реалізації товару В становить $750'000 - 625'000 = 125'000$ грн.

Відповідь. найбільший прибуток підприємство отримує від виробництва та реалізації товару Б, він становить 406'000 грн.

Розв'язати задачу за таких умов: Загальна кількість акцій підприємства становить 500'000 шт., 50'000 з них – привілейовані, а решта – прості. Чистий прибуток підприємства за звітний період становив 55 млн.грн. За привілейованими акціями дивіденди виплачується у сумі 90 грн. на 1 акцію. Ціна простої акції на ринку становить 320 грн., а привілейованої – 450 грн. Прийміть рішення щодо перспективності інвестицій у прості або привілейовані акції цього підприємства якщо Вам стало відомо, що наступного року може відбутися зниження чистого прибутку підприємства на 10%, і ринкові ціни акцій поки-що залишаються незмінними. Підтвердіть Ваше рішення розрахунками дивідендної віддачі простих і привілейованих акцій. Відомо, що дохідність привілейованих акцій залишиться незмінною (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [5]).

Розв'язок

Щоб розрахувати дивідендну віддачу акцій слід спочатку визначити який дохід сплачувався за цими акціями у звітному періоді. Дані щодо дохідності привілейованих акцій відомі з умовою задачі – 90 грн. на одну акцію. Для визначення дивідендної віддачі привілейованих акцій слід знайти

співвідношення їх дохідності та ринкової ціни і помножити результат на 100%. Таким чином дивідендна віддача привілейованих акцій складе

$$\frac{90}{450} \times 100\% = 20\%$$

Для визначення дохідності простих акцій слід спочатку визначити який прибуток припадатиме на ці акції. Так, чистий прибуток підприємства склав 55 млн. грн. З цього прибутку сплачуються дивіденди за привілейованими акціями. За звітний період було сплачено

$$50000 \times 90 = 4500000 \text{ грн.}$$

Отже, для сплати дивідендів за простими акціями залишилося

$$55000000 - 45000000 = 10000000 \text{ грн.}$$

Кількість простих акцій становить

$$10000000 - 5000000 = 5000000 \text{ шт.}$$

На одну просту акцію припадає дохід у розмірі

$$\frac{10000000}{5000000} = 20 \text{ грн.}$$

Дивідендна віддача простих акцій складе

$$\frac{20}{60} \times 100\% = 33\%$$

Очевидно, що дивідендна віддача простих акцій у звітному періоді була вищою, ніж привілейованих.

Якщо очікується зниження чистого прибутку підприємства, то виплати за привілейованими акціями не зміняться. Виплати за простими акціями знизяться.

Якщо прибуток знизиться на 10%, то він становитиме

$$55000000 - 5500000 = 50000000 \text{ грн.}$$

На одну просту акцію припадає дохід у розмірі

$$\frac{50000000}{5000000} = 100 \text{ грн.}$$

Оскільки поки-що ціна простих акцій не змінюється, то дивідендна віддача становитиме

$$\frac{100}{300} \times 100\% = 33,33\%$$

Відповідь. навіть при можливому зниженні чистого прибутку підприємства інвестиції у прості акції є більш вигідними, ніж у привілейовані. Звичайно, при збереженні такої тенденції інвестиційну стратегію слід буде переглянути.

Тестові завдання

1. Документ, який засвідчує право на певну частину власності підприємства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів – це:

- а) вексель;
- б) чек;
- в) облігація;
- г) акція.

2. Щоб визначити спроможність підприємства сплачувати свої поточні зобов'язання слід проаналізувати його:

- а) майновий стан;
- б) ліквідність;
- в) фінансову стійкість;
- г) рентабельність.

3. Щоб визначити ефективність вкладення коштів у підприємство та раціональність їхнього використання слід проаналізувати його:

- а) майновий стан;
- б) ліквідність;
- в) рентабельність;
- г) фінансову стійкість.

4. Який вид аналізу дозволяє оцінити якість балансу з точки зору його структури і тенденції її зміни?

- а) горизонтальний;
- б) вертикальний;
- в) трендовий;
- г) ретроспективний.

5. Базова ставка податку на прибуток підприємств в Україні становить:

- а) 0%;
- б) 16%;
- в) 18%;
- г) 19%.

6. До необоротних активів підприємства включаються:

- а) незавершене будівництво;
- б) готова продукція;
- в) дебіторська заборгованість;
- г) грошові кошти

7. До оборотних активів підприємства включаються:

- а) нематеріальні активи;
- б) основні фонди;
- в) незавершене будівництво;
- г) грошові кошти

8. Яка з вказаних категорій належить до оборотних активів підприємства?

- а) основні засоби;
- б) довгострокові інвестиції;
- в) нематеріальні активи;
- г) дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги.

9. Яка з вказаних категорій належить до необоротних активів підприємства?

- а) основні засоби;
- б) дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги;
- в) гроші та їх еквіваленти;
- г) запаси.

10. Який вид аналізу передбачає порівняння величин окремих статей, розділів і валюти балансу за кілька періодів, на підставі чого визначають напрямки і тенденції змін цих показників:

- а) горизонтальний;
- б) вертикальний;
- в) глибинний;
- г) структурний.

11. Який вид аналізу передбачає порівняння величин окремих статей, розділів і валюти балансу за кілька періодів, на підставі чого визначають напрямки і тенденції змін цих показників:

- а) горизонтальний;
- б) вертикальний;
- в) глибинний;
- г) структурний.

12. Фінансування підприємства за рахунок амортизаційних відрахувань і прибутку означає:

- а) залучення інвестицій;
- б) залучення позики;
- в) кредитування;
- г) самофінансування.

13. Який з наступних показників розраховується як відношення чистого прибутку до виручки від реалізації:

- а) рентабельність продукції;
- б) рентабельність майна;
- в) рентабельність власного капіталу;
- г) рентабельність основної діяльності.

14. Який з наступних показників розраховується як відношення чистого прибутку до загальної суми господарських коштів:

- а) рентабельність продукції;
- б) рентабельність майна;
- в) рентабельність власного капіталу;
- г) рентабельність основної діяльності.

15. Який з наступних показників розраховується як відношення чистого прибутку до розміру власного капіталу:

- а) рентабельність продукції;
- б) рентабельність майна;
- в) рентабельність власного капіталу;
- г) рентабельність основної діяльності.

16. Який з наступних показників визначається процентним відношенням прибутку від реалізації продукції до собівартості продукції:

- а) рентабельність продукції;
- б) рентабельність майна;
- в) рентабельність власного капіталу;
- г) рентабельність основної діяльності.

17. Наявність у позичальника (контрагента банку) передумов для проведення кредитної операції і його спроможність повернути борг у повному обсязі та в обумовлені договором строки називають

- а) ліквідністю підприємства;
- б) кредитоспроможністю підприємства;
- в) рентабельністю підприємства;
- г) фінансовою стійкістю підприємства.

18. Спроможність здійснювати платежі наявними засобами, або засобами, які постійно поповнюються за рахунок його діяльності називають:

- а) ліквідністю підприємства;
- б) кредитоспроможністю підприємства;
- в) рентабельністю підприємства;
- г) прибутковістю підприємства.

19. Підприємство, яке за рахунок власних коштів покриває кошти вкладені в активи (основні засоби, нематеріальні активи, оборотні кошти), не допускає невиправдані дебіторської і кредиторської заборгованостей і розраховується у строк по своїх зобов'язаннях називають:

- а) рентабельним;
- б) прибутковим;
- в) фінансово стійким;
- г) кредитоспроможним.

20. Який показник розраховується як відношення обсягу виручки від реалізації продукції до середньої вартості основних засобів:

- а) чистий прибуток;
- б) коефіцієнта самофінансування;
- в) Коефіцієнт оборотності коштів;
- г) фондвіддача основних засобів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність фінансів підприємств?
2. Розкрийте структуру активів підприємства.
3. Розкрийте поняття фінансових ресурсів підприємств.
4. Які функції фінансів підприємств Вам відомі?
5. Що таке доходи та витрати підприємств? Класифікуйте їх.
6. Розкрийте економічний зміст прибутку, його склад.
7. Які методи фінансового аналізу Вам відомі?
8. Розкрийте сутність рентабельності та вкажіть її види.
9. Що таке ліквідність?
10. Розкрийте зміст поняття «кредитоспроможність»
11. У чому полягає суть поняття «платоспроможність»?
12. У чому полягає відмінність між необоротними та оборотними активами підприємства?
13. Назвіть приклади оборотних активів підприємства.
14. Назвіть приклади необоротних активів підприємства.

15. Розкрийте сутність категорії «фінансовий інструмент».
16. Які різновиди фінансових інструментів Вам відомі?
17. Які джерела формування фінансових ресурсів Вам відомі?
18. Що таке «нематеріальні активи»?
19. Розкрийте структуру балансу підприємства.
20. Які документи допомагають оцінити фінансовий стан підприємства?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Азаренкова Г. М. Фінанси підприємств : навч. посібник [для самот. вивч. дисципліни]. / Г. М. Азаренкова, Т. М. Журавель, Р. М. Михайленко. - 3-тє вид., виправл. і доп. - К. : Знання-Прес, 2009. – 299 с. Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/14170120/finansii/funktsiyi_finansiv_pidpriyemstv
2. Базецька Г. І. Фінанси підприємства: планування та управління у виробничій сфері [текст]: навч. посіб. / Г. І. Базецька, Л. Г. Суботовська, Ю. В. Ткаченко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 292 с.
3. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144
4. Грабовецький, Б. Є. Економічний аналіз : навчальний посібник / Б. Є. Грабовецький. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 85 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://subject.com.ua/economic/analysis/62.html>
5. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика [Текст]. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
6. Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств/ Центральна спілка споживчих товариств України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://uazakon.com/big/text892/pg1.htm>
7. Кредитоспроможність / Глосарій НБУ. Електронне джерело. Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123417&cat_id=123213
8. Наказ Міністерства фінансів України від 28.03.2013 №433 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності"
9. Наказ Міністерства фінансів України від 28.04.2006 №415 Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 31 «Фінансові витрати»
10. Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.99 №290 Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»

11. Непочатенко О.О. Фінанси підприємств: підручник / О.О.Непочатенко, Н.Ю.Мельничук. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 504 с.
12. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»/ Наказ Міністерства фінансів України №87 від 07.02.13
13. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» / Наказ Міністерства фінансів України №318 від 27.04.2000
14. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» / Наказ Міністерства фінансів України №242 від 18.10.1999
15. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» / Наказ Міністерства фінансів України №246 від 20.10.1999
16. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» / Наказ Міністерства фінансів України №318 від 31.12.99
17. Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації / Наказ Міністерства фінансів України, Фонду державного майна №49/121 від 26.01.2001
18. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» / Наказ Міністерства фінансів України №39 від 25.02.2000
19. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент: Підручник. - К.: Знання, 2006. - 439 с. Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/15060913/finansii/zvit_pro_ruh_groshovih_koshtiv
20. Шемет О.О. Фінансовий аналіз: Навчальний посібник. – К., 2005. – 196с.
21. Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. 3-тє вид., перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2001. — 460 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/73/26/>
22. Фінанси підприємств : підручник / О. О. Непочатенко, Н. Ю. Мельничук. – Умань: Соцінський, 2012.– 501 с. Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/14170120/finansii/funktsiyi_finansiv
23. Ярошкевич Н.Б. Фінанси підприємств: навч. посіб. / Н.Б. Ярошкевич. – К.: Знання, 2012. – 341 с.

Тема 10. Фінанси населення

Зміст

1. Поняття фінансів населення та фінансів домогосподарств
2. Фінансові аспекти соціального захисту населення
3. Інвестиційна діяльність населення

1. Поняття фінансів населення та фінансів домогосподарств

Фінанси населення є однією з важливих сфер фінансової системи, що обумовлюється такими факторами:

- ✓ населення поряд з юридичними особами є платниками податків, обов'язкових зборів та платежів за рахунок яких формується певна частина доходів держави
- ✓ населення є одним з основних постачальників інвестиційного капіталу держави
- ✓ розвиток фінансової системи частково підпорядкований забезпеченню інтересів громадян, їх груп та об'єднань [13].

Фінанси населення стосуються економічної категорії "домашнє господарство" (домогосподарство), як це прийнято світовою практикою планування фінансів різних рівнів. *Домогосподарство* — це економічна одиниця, що складається з однієї людини або кількох людей, які ведуть спільне господарство, що забезпечує економіку факторами виробництва і використовує зароблені кошти для поточного споживання та оплати послуг і заощадження з метою задоволення своїх потреб [14].

Функції домогосподарств:

- ✓ вони є основними споживачами благ країни
- ✓ вони забезпечують економіку країни відповідними ресурсами
- ✓ вони виконують виробничу функцію
- ✓ вони виконують інвестиційну функцію (за рахунок заощаджень) [13].

Фінанси домашніх господарств — це грошові фонди, що формуються у громадян з доходів, одержаних у результаті трудової, господарської та інших видів діяльності. Фінанси домашніх господарств функціонують у межах фінансової системи країни і мають прямі й зворотні зв'язки з державними фінансами та фінансами підприємств. Фінанси держави та фінанси підприємств спрямовуються на нагромадження або споживання. До нагромаджень належать усі вкладення коштів на розширення виробництва, створення основних фондів усіх видів або нагромадження грошових ресурсів у кредитних установах і фінансових інститутах. Споживанням є вкладення коштів у матеріальні блага та послуги, що призначені для відтворення робочої сили і споживаються населенням [14].

Фонд споживання в загальнонаціональному масштабі — це загальна сума споживання населення країни, обмежена розміром ВВП, національним доходом та необхідними відрахуваннями з національного доходу на невиробничу сферу і страхові фонди на непередбачені витрати. Фінанси населення в масштабі країни складаються з фонду оплати праці (підсумовуються на рівні підприємств) і

виплат із громадських соціальних фондів, спрямованих на соціальний захист населення. Співвідношення фонду оплати праці та виплат із громадських соціальних фондів становлять структуру фонду споживання країни [14].

До джерел фінансів домогосподарств належать:

- заробітна плата, отримана у виробничій і невиробничій сферах (у складі собівартості продукції і послуг);
- пенсії, стипендії, субсидії, допомога тощо (за рахунок надходжень до суспільних фондів споживання у вигляді податків і відрахувань);
- доходи від підсобного господарства;
- доходи від надання послуг населенню;
- доходи від володіння цінними паперами;
- інші доходи (спадок, аліменти, гонорари тощо).

Обсяг фінансів домашніх господарств і їх структура за джерелами надходжень залежать від впливу низки чинників, основним з яких є рівень розвитку економіки країни. За допомогою цього чинника визначають частку національного доходу, що спрямовується на споживання у вигляді як оплати праці, так і соціального захисту з боку держави непрацездатних членів суспільства. Важливим чинником є також розвиненість ринкових відносин, від якої залежить ступінь економічної активності працездатного населення, що дає змогу підвищити доходи від самостійної діяльності в межах домогосподарства [14].

Структура фінансів домогосподарств за напрямками розподілу коштів формується виходячи з необхідності першочергового забезпечення розширеного відтворення робочої сили, тобто залежить від обсягу витрат на фізіологічні потреби населення, які є пріоритетними. ***Структура витрат домашніх господарств:***

- ✓ придбання матеріальних благ для відтворення робочої сили у її фізичному вигляді;
- ✓ витрати на оплату послуг, що забезпечують фізичне відтворення робочої сили (відпочинок, платне медичне обслуговування);
- ✓ витрати на духовний розвиток і освіту для відтворення якості робочої сили (як доповнення до безкоштовного бюджетного фінансування);
- ✓ податки та збори;
- ✓ страхові внески;
- ✓ довгострокові вклади населення в цінні папери і банківські депозити;
- ✓ витрати на розвиток приватного підприємництва. Матеріальні цінності, які купує населення, називаються матеріальними благами.

Структуру витрат на матеріальні блага, що споживає населення, утворює співвідношення витрат на окремі види товарів (продукти харчування, одяг тощо). У розвинених країнах сучасна структура споживання, яка визнана оптимальною, приблизно така: продукти харчування — 30 %, інші матеріальні блага — 70 %. Нині в Україні структура споживання протилежна, що свідчить про низький життєвий рівень населення і неможливість за рахунок фінансів домогосподарств забезпечити всебічний розвиток особистості [14].

В Україні важливою витратною статтею населення є сплата податків та інших обов'язкових платежів. Основне місце серед податкових платежів у населення займає сплата *податку з доходів фізичних осіб*. Платниками цього податку є

- ✓ фізична особа - резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;
- ✓ фізична особа - нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;
- ✓ податковий агент.

Ставка податку з доходів фізичних осіб з 01.01.2016 становить 18 відсотків бази оподаткування доходів, визначених розділом 4 Податкового кодексу України. В тому числі це заробітна плата, доходи від надання майна у лізинг, іноземні доходи, отримані резидентом, страхові платежі за договорами недержавного пенсійного забезпечення тощо. Це також стосується «пасивних доходів», таких як проценти на поточний чи депозитний банківський рахунок, проценти на вклад у кредитних спілках, процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним сертифікатом). Ставка податку 15% встановлена для пенсій, щомісячного довічного грошового утримання, які отримуються платником з Пенсійного фонду України чи бюджету у частині перевищення над триразовим розміром мінімальної зарплати. Ставка 0% встановлена для вартості власності, що успадковується від члена сім'ї першого ступеню споріднення, вартості власності, що успадковується дитиною-інвалідом, грошових заощаджень, розміщених до 2 січня 1992 року до Ощадбанку СРСР [9].

2. Фінансові аспекти соціального захисту населення

Фінансовий аспект забезпечення соціального захисту населення з боку держави становлять кошти, що надходять в домогосподарства у вигляді безпосередніх виплат та надання послуг з боку сфери охорони здоров'я, освіти та культури, що сплачуються за рахунок фінансових ресурсів бюджетної системи і державних цільових страхових фондів. Сума коштів необхідного соціального захисту населення залежить переважно від середнього рівня життя населення: що нижчі доходи населення з фонду оплати праці, то більша питома вага видатків бюджету у структурі фінансів домогосподарств. Соціальний захист населення полягає в забезпеченні мінімального рівня споживання населення. Такий захист передбачає надання кожній людині державою певних гарантій споживання, що закріплені законодавчо. Гарантії держави є соціально-економічними: соціальними — з огляду на їх спрямованість на певні групи населення, які особливо потребують державної підтримки, економічними — стосовно визначення розміру гарантій з погляду їх необхідного розміру і водночас можливостей держави. Усі види гарантій обов'язково мають фінансові джерела покриття і надаються лише в межах сум, затверджених у бюджеті поточного року. З урахуванням наявності джерел фінансування соціальний захист

населення має різний рівень за роками і відповідає загальній динаміці державного бюджету [14].

Соціально-економічні гарантії держави населенню надаються в трьох напрямках.

1. Держава встановлює для повноцінного працівника нормальний рівень споживання через гарантований мінімальний рівень оплати праці, індексацію оплати праці відповідно до рівня інфляції, помірні податки та свободу підприємництва.

2. Держава шляхом бюджетного фінансування в мінімальному розмірі задовольняє пріоритетні потреби суспільства. Держава піклується про відтворення населення, оскільки до таких пріоритетних потреб суспільства належать загальна освіта, виховання дітей, охорона здоров'я, культурно-пізнавальна робота.

3. Вирівнювання рівнів життя окремих груп населення, які з об'єктивних причин не можуть задовольнити свої споживчі потреби власною працею: за станом здоров'я, внаслідок втрати роботи, за умов загальної кризи в економіці. Таким групам населення надається допомога у вигляді прямих виплат (пенсії, допомога, стипендії) і податкових пільг, що збільшують реальні доходи. Економічна сутність державних гарантій полягає в перерозподілі національного доходу. Через фінансову систему у населення вилучається частина доданого продукту і перерозподіляється за окремими групами населення. Цей перерозподіл обмежується реальними можливостями державного бюджету, тобто розміром податкових надходжень [14].

Соціально-економічні гарантії населенню надаються державою у вигляді:

- ✓ реалізації прав громадян на працю та допомогу з безробіття;
- ✓ гарантії виплати заробітної плати та забезпечення її мінімального рівня;
- ✓ індексації всіх видів соціальної допомоги в умовах інфляції;
- ✓ надання допомоги і пільг малозабезпеченим верствам населення;
- ✓ виплати всіх видів пенсійного забезпечення [14].

До основних принципів соціального захисту населення як джерела поповнення фінансів населення належать:

- ✓ адресність надання допомоги, що означає отримання допомоги лише тими, хто її справді потребує;
- ✓ залучення до надання соціальної допомоги коштів як державного, так і місцевих бюджетів [14].

Ознайомлення з досвідом розвинених країн виявило загальні підходи до побудови механізму державного соціального захисту населення. До них належать:

- ✓ фінансування на державному рівні мінімального розміру соціальних гарантій;
- ✓ випереджальний перегляд рівня грошових виплат населенню в умовах інфляції (випереджальна індексація доходів), що виключає нові звернення за соціальною допомогою;

- ✓ перегляд розміру середньодушового доходу через інфляцію і призначення допомоги для підтримки купівельної спроможності малозабезпечених груп населення (розширення кола людей, які отримують державну допомогу) [14].

Важливою витратною статтею українців є сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Розглянемо спочатку основи соціального страхування в Україні.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування - це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Залежно від страхового випадку є такі **види загальнообов'язкового державного соціального страхування**:

- ✓ пенсійне страхування;
- ✓ страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- ✓ медичне страхування;
- ✓ страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- ✓ страхування на випадок безробіття;
- ✓ інші види страхування, передбачені законами України [8].

В Україні створено такі фонди соціального страхування:

- ✓ Пенсійний фонд України
- ✓ Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття
- ✓ Фонд соціального страхування України (адмініструє такі види страхування: у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (далі - страхування від нещасного випадку); медичне) [1];

Система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів:

Перший рівень - **солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування**, що базується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Другий рівень - **накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування**, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і

одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством. Введення другого рівня дозволить:

- урізноманітнити джерела одержання пенсії та забезпечити прийнятний її рівень;
- посилити залежність розміру пенсії від трудового вкладу особи;
- успадковувати кошти, обліковані на накопичувальному пенсійному рахунку, родичам померлої застрахованої особи;
- створити потужне джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки.

Третій рівень - *система недержавного пенсійного забезпечення*, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [7].

Суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є:

- ✓ недержавні пенсійні фонди;
- ✓ страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;
- ✓ банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків;
- ✓ вкладники та учасники пенсійних фондів, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування;
- ✓ вкладники пенсійних депозитних рахунків;
- ✓ учасники недержавного пенсійного забезпечення;
- ✓ засновники пенсійних фондів;
- ✓ роботодавці - платники корпоративних пенсійних фондів;
- ✓ саморегульвні організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення;
- ✓ органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення;
- ✓ адміністратори пенсійних фондів;
- ✓ компанії з управління активами;
- ✓ зберігачі;
- ✓ аудитори;
- ✓ особи, які надають консультаційні та агентські послуги відповідно до цього Закону.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- ✓ пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів відповідно до цього Закону;
- ✓ страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання

інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до цього Закону та законодавства про страхування;

- ✓ банківськими установами відповідно до цього Закону та законодавства про банківську діяльність шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законом [12].

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення. Пенсійна система доповнюється системою пільг, компенсацій, гарантій, програмою житлових субсидій та іншими видами державної соціальної допомоги громадянам похилого віку, інвалідам, сім'ям з дітьми тощо [7].

Основою функціонування пенсійної системи та системи соціального страхування в Україні є **єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування**. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування - це консолідований страховий внесок на пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття, який в обов'язковому порядку сплачується страхувальниками з метою забезпечення реалізації прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за соціальним страхуванням. З 2016 року встановлено **загальну ставку єдиного соціального внеску** - 22% і ставку для працівників-інвалідів 8,41%. Існує ще кілька винятків для організацій, де працюють інваліди. **Сплата єдиного внеску** здійснюється у національній валюті шляхом внесення відповідних сум єдиного внеску на рахунки органів доходів і зборів, відкриті в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів для його зарахування, крім єдиного внеску, який сплачується в іноземній валюті розташованими за межами України підприємствами, установами, організаціями (у тому числі міжнародними) за працюючих у них громадян України та громадянами України, які працюють або постійно проживають за межами України, відповідно до договорів про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. **Страхові кошти**, акумульовані на централізованих рахунках органів доходів і зборів, автоматично **перераховуються** не пізніше наступного операційного дня після їх зарахування на централізовані рахунки Пенсійного фонду, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, на рахунки Накопичувального пенсійного фонду, а у випадках, передбачених законом, - недержавних пенсійних фондів відповідно до визначених законом пропорцій [3].

3. Інвестиційна діяльність населення

Фінанси населення за джерелами формування належать до сфери споживання, але завжди від споживання у населення залишається частина коштів, що спрямовуються на заощадження, тобто нагромаджуються. Частина доходу домогосподарства, що не використовується на купівлю товарів і оплату послуг, а також на сплату податків, називається заощадженнями. Найпоширенішою формою заощаджень є використання частини доходу або для створення нагромаджень у вигляді готівки чи вкладів в ощадних банках, або для придбання цінних паперів.

У США економісти вважають, що виплата сімейними господарствами боргів так само є нагромадженнями, оскільки гроші, що виплачуються на погашення боргу, не спрямовуються ні на споживання, ні на сплату податків. Зауважимо, що не всі домогосподарства належать до категорії тих, що заощаджують. Наприклад, молоді сім'ї за рахунок позик витрачають набагато більше, ніж заробляють, щоб придбати деякі дорогі товари і оплатити послуги, такі, наприклад, як житло і освіта. Пенсіонери так само схильні витрачати більше коштів, але за рахунок вилучення засобів, нагромаджених у результаті заощаджень. Однак від'ємне значення заощаджень сімейних господарств такого типу перекривається додатним значенням заощаджень сімейних господарств, що складаються з осіб з високими доходами і стабільною кар'єрою.

Вільні кошти, що залишаються після всіх витрат на придбання матеріальних благ, оплату послуг та духовний розвиток, населення використовує:

- ✓ як резервний фонд у вигляді простого грошового нагромадження без інвестування;
- ✓ як інвестиційний фонд для отримання додаткового доходу його власником.

Вибір виду інвестування вільних фінансових ресурсів населення залежить від законодавчих передумов розширення підприємництва у країні й стану фінансового ринку (у тому числі фондового). Інвестиції населення здійснює:

- ✓ у засоби виробництва для індивідуальної підприємницької діяльності в межах законодавства про підприємництво;
- ✓ у цінні папери з метою отримання дивідендів за акціями або доходу за облігаціями;
- ✓ у банківські депозити (вклади) та ощадні сертифікати;
- ✓ у валютні ресурси.

Вибір між вкладеннями в цінні папери і банківські депозити ґрунтується на стандартному підході: за відсутності інфляції вибирається варіант найбільшої дохідності шляхом порівняння банківського відсотка закладами і розміру дивідендів за цінними паперами. В умовах інфляції населення переважно вибирає інвестування у валютні ресурси [14].

Інвестиційна діяльність громадян передбачає формування фінансового портфелю громадянина. Василенко Л.І. та Василенко А.В. дають наступне визначення цього поняття. **Фінансовий портфель** - це сукупність фінансових

активів фізичної особи. Він є джерелом особистого споживання, накопичення та інвестиційних вкладень.

Згідно підходу Василенко Л.І. та Василенко А.В. фінансовий портфель громадянина складається з трьох портфелів: споживчого, накопичувального та інвестиційного.

До *споживчого портфеля* входять витрати на поточне споживання (харчування, задоволення інтелектуальних потреб, придбання товарів тривалого користування) та непередбачувані витрати, пов'язані з хворобою, втратою працездатності.

Складники *накопичувального портфеля* - дорогоцінні метали та каміння, книги, колекції, антикваріат.

Інвестиційний портфель - це активи, спрямовані на інвестиції з метою підвищення свого добробуту, отримання додаткового доходу.

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Працівнику було нараховано зарплату у розмірі 5000 грн. Податок з доходу фізичних осіб становить 18%, військовий збір – 1,5%, єдиний соціальний внесок - 22%. Розрахуйте суму, яку отримає працівник в касі, та суму єдиного соціального внеску.

Розв'язок

Розрахуємо розмір податку на доходи фізичних осіб

$$5000 \times 18\% = 900 \text{ грн.}$$

Розрахуємо розмір військового збору

$$5000 \times 1,5\% = 75 \text{ грн.}$$

В касі працівник отримає

$$5000 - 900 - 75 = 4025 \text{ грн.}$$

Нарахуємо на заробітню плату єдиний соціальний внесок

$$5000 \times 22\% = 1100 \text{ грн.}$$

Відповідь. Працівник отримає в касі 4025 грн, а розмір єдиного соціального внеску буде становити 1100 грн.

Розв'язати задачу за таких умов: Працівниці було нараховано зарплату у розмірі 5000 грн. Податок з доходу фізичних осіб становить 18%, військовий збір – 1,5%, гранична сума для застосування податкової соціальної пільги становить 1930 грн., розмір звичайної соціальної пільги – 689 грн. Працівниця має трьох дітей віком до 18 років і подала до бухгалтерії заяву про застосування податкової соціальної пільги. Розрахуйте суму, яку отримає працівниця в касі.

Розв'язок

Спочатку розрахуємо розмір соціальної пільги працівниці

$$689\text{грн} \times 3 (\text{кількість}_\text{дітей}) = 2067\text{грн.}$$

Граничний обсяг соціальної пільги становить

$$1930\text{грн} \times 3 = 5790\text{грн.}$$

Розмір соціальної пільги працівниці менший, ніж граничний розмір, тому працівниця може застосувати податкову соціальну пільгу у повному обсязі. Так, працівниця має право на податкову соціальну пільгу у розмірі 2067 грн.

Розрахуємо розмір податку на доходи фізичних осіб

$$(5000\text{грн} - 2067\text{грн}) \times 18\% = 527,94\text{грн.}$$

Розрахуємо розмір військового збору

$$5000 \times 1,5\% = 75\text{грн.}$$

В касі працівниця отримає

$$5000 - 527,94 - 75 = 4397,06\text{грн.}$$

Відповідь. Працівниця отримає в касі 4397,06 грн.

Тестові завдання

1. Який з вказаних податків не сплачується фізичними особами?

- а) податок на додану вартість;
- б) акцизний податок;
- в) податок з доходів фізичних осіб;
- г) податок на прибуток підприємств.

2. Основна ставка податку з доходів фізичних осіб становить:

- а) 1,5%;
- б) 7%;
- в) 18%;
- г) 22%.

3. Акція, що дає право голосу, однак не гарантує отримання дивідендів:

- а) іменна;
- б) бездокументарна;
- в) проста;
- г) привілейована.

4. Акція, що дає її власнику переважні права на отримання дивідендів:

- а) іменна;
- б) бездокументарна;
- в) проста;
- г) привілейована.

5. Який з вказаних видів страхування є в Україні обов'язковим (не добровільним)?

- а) страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
- б) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- в) страхування повітряного транспорту;
- г) страхування життя.

6. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб не гарантує:

- а) кошти у валюті України, розміщені вкладниками на умовах договору банківського вкладу;
- б) кошти в іноземній валюті, розміщені вкладниками на умовах договору банківського вкладу;
- в) вклади у банківських металах;
- г) кошти, розміщені вкладниками шляхом оформлення іменного депозитного сертифікату.

7. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб гарантує:

- а) вклади у банківських металах;
- б) кошти, розміщені на рахунках фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності;
- в) кошти, розміщені вкладниками шляхом оформлення депозитного сертифікату на пред'явника;
- г) кошти, розміщені вкладниками шляхом оформлення іменного депозитного сертифікату.

8. Фонд гарантує відшкодування коштів за його вкладом та відшкодовує кошти в розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані на день прийняття рішення Національним банком України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, у розмірі загальної суми вкладів, але не більше:

- а) 100 тисяч гривень;
- б) 150 тисяч гривень;
- в) 200 тисяч гривень;
- г) 500 тисяч гривень.

9. Який з вказаних видів страхування є в Україні добровільним?

- а) страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
- б) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- в) особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;
- г) страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування.

10. Вкажіть який сектор ринку цінних паперів з вказаних є найбільш безпечним для інвестора, який не є фахівцем у царині ринку цінних паперів:

- а) первинний ринок цінних паперів;
- б) біржа;
- в) IPO;
- г) всі вказані сектори ринку цінних паперів містять однаковий ступінь ризику для інвесторів.

11. Який з вказаних видів страхування є в Україні обов'язковим?

- а) страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
- б) страхування життя;
- в) страхування кредитів (в тому числі відповідальності позичальника за неповернення кредиту);
- г) особисте страхування від нещасних випадків на транспорті.

12. Вкажіть ставку єдиного соціального внеску, яка діє в Україні з початку 2016 року?

- а) 0%;
- б) 18%;
- в) 22%;
- г) 25%.

13. Вкажіть ставку військового збору, яка діє в Україні?

- а) 0%;
- б) 1%;
- в) 1,5%;
- г) 5%.

14. Вкажіть об'єкт оподаткування військовим збором.

- а) стипендія;
- б) суми допомоги з вагітності і пологів;
- в) вартість путівок на відпочинок, оздоровлення і лікування;
- г) доходи, отримані резидентом за межами України.

15. Який з вказаних видів страхування є в Україні добровільним?

- а) авіаційне страхування цивільної авіації;
- б) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів ;
- в) страхування кредитів (в тому числі відповідальності позичальника за неповернення кредиту);
- г) особисте страхування від нещасних випадків на транспорті.

16. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб гарантує:

- а) вклади фізичних осіб у банківських металах;
- б) кошти фізичних осіб на поточних рахунках;
- в) вклади фізичних осіб у розмірі менше 10 грн.;
- г) вклади фізичних осіб, передані банку у довірче управління.

17. У розвинених країнах сучасна структура споживання, яка визнана оптимальною, має таке співвідношення:

- а) продукти харчування — 30 %, інші матеріальні блага — 70 %;
- б) продукти харчування — 50 %, інші матеріальні блага — 50 %;
- в) продукти харчування — 70 %, інші матеріальні блага — 30 %;
- г) продукти харчування — 90 %, інші матеріальні блага — 10 %.

18. Ставка податку з доходів фізичних осіб 18% застосовується до доходів:

- а) вартості власності, що успадковується від члена сім'ї першого ступеню споріднення;
- б) страхових платежів за договорами недержавного пенсійного забезпечення;
- в) грошових заощаджень, розміщених до 2 січня 1992 року до Ощадбанку СРСР;
- г) щомісячного довічного грошового утримання, які отримуються платником з Пенсійного фонду України у частині перевищення над триразовим розміром мінімальної зарплати.

19. Ставка податку з доходів фізичних осіб 0% застосовується до доходів:

- а) заробітної плати;
- б) проценти на поточний чи депозитний банківський рахунок;
- в) вартості власності, що успадковується від члена сім'ї першого ступеню споріднення,;
- г) доходи від надання майна у лізинг.

20. Ставка податку з доходів фізичних осіб 18% не застосовується до доходів:

- а) заробітної плати;
- б) проценти на поточний чи депозитний банківський рахунок;
- в) грошових заощаджень, розміщених до 2 січня 1992 року до Ощадбанку СРСР;
- г) іноземні доходи, отримані резидентом.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність фінансів населення?
2. Розкрийте поняття фінансових ресурсів населення.
3. Які джерела формування доходів населення Вам відомі? Класифікуйте їх.
4. Охарактеризуйте структуру використання доходів населенням.
5. Які фактори впливають на рівень доходів населення?
6. Які види податків сплачує фізична особа?
7. Охарактеризуйте особливості стягнення податку з доходів фізичних осіб в Україні
8. До яких позабюджетних фондів надходять кошти від єдиного соціального внеску?
9. Які відсоткові ставки використовуються при відрахуванні єдиного соціального внеску?
10. Охарактеризуйте систему пенсійного забезпечення, що нині діє в Україні.
11. Які види заощаджень гарантуються фондом гарантування вкладів фізичних осіб в Україні?
12. Які види страхування в Україні є обов'язковими, а які – добровільними?
13. Охарактеризуйте інвестиційну діяльність фізичних осіб
14. Що таке «фінансовий портфель громадянина»?
15. Що є підставою для стягнення податку з доходів фізичних осіб? Які відсоткові ставки використовуються при стягненні цього податку?
16. Охарактеризуйте систему пенсійного забезпечення, що нині діє в Україні.
17. Охарактеризуйте поняття фінансового портфелю громадянина.
18. Які форми заощаджень найбільш часто використовуються фізичними особами в Україні?
19. Вкажіть переваги і недоліки різних форм інвестицій для фізичної особи.
20. Які види страхування в Україні є обов'язковими, а які – добровільними?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 11, ст.75
2. Закон України Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 22, ст.171
3. Закон України Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування // Відомості Верховної Ради України, 2011, N 2-3, ст.11
4. Закон України Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів // Відомості Верховної Ради України, 2005, N 1, ст.1
5. Закон України Про систему гарантування вкладів фізичних осіб // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 50, ст.564
6. Закон України Про страхування // Відомості Верховної Ради України, 1996, N 18, ст. 78
7. Міністерство соціального захисту // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=140410&cat_id=140369
8. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 23, ст.121
9. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112
10. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» // Наказ Міністерства фінансів України №39 від 25.02.2000
11. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» // Наказ Міністерства фінансів України від 20.10.2003 №601
12. Про недержавне пенсійне забезпечення // Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV
13. Суть фінансів населення, функції, необхідність // Електронне джерело. Режим доступу: <http://economics-konspect.org/?content=3830>
14. Фінанси (теоретичні основи) : Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Грідчина, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук, Ю. Л. Субботовіч, К. М. Темчишина; ред.: М. В. Грідчина, В. Б. Захожай; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. - 2-е вид., виправл. і доповн. - К., 2004. - 312 с.
15. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб // Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/depositors/guarantee/>

Тема 11. Кредит у ринковій економіці

1. Сутність, функції та різновиди кредиту. Його роль у розвитку ринкової економіки.
2. Позичковий відсоток.
3. Основи банківського кредитування

1. Сутність, функції та різновиди кредиту

Кредит – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з переданням один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності [5, с.206].

Основними, найбільш визнаними є такі **принципи кредитування**:

- ✓ цільове призначення позички, тобто надання кредиту на конкретні цілі.
- ✓ строковість передання коштів кредитором позичальнику, тобто кредитування на заздалегідь визначений термін, що вказується у договорі.
- ✓ поверненість позичальником коштів кредитору в повному обсязі.
- ✓ забезпеченість позички, тобто наявність застави;
- ✓ платність користування позиченими коштами, тобто надання кредиту «під відсоток».

Сторони, які беруть участь у кредитних відносинах вважаються **суб'єктами кредитування** (кредиторами і позичальниками), а грошові чи матеріальні цінності або виконані роботи та надані послуги, щодо яких укладається кредитний договір, є **об'єктом кредиту**. **Кредитний договір** (credit agreement) – угода, відповідно до якої банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові в розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит і сплатити проценти. Кредитний договір укладається в письмовій формі [19].

Кредитори – це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи), держава, банки. **Позичальники** – це учасники кредитних відносин, які мають потребу у додаткових коштах і одержують їх у позику від кредиторів. Позичальниками можуть бути ті ж особи, що можуть бути кредиторами [5, с.208-209]. Сьогодні найбільшим кредитором є населення, а позичальником – держава.

Науковці виділяють такі основні **функції кредиту**:

- ✓ **Перерозподільча** функція кредиту – полягає у тому, що тимчасово вільні кошти юридичних і фізичних осіб за допомогою кредиту передаються у тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їх виробничих або особистих потреб.
- ✓ **Емісійна** функція – полягає у використанні кредиту для регулювання кількості грошей в обігу.

- ✓ **Контрольна** функція – полягає у тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника [5, с. 212].

Роль кредиту у ринковій економіці є суттєвою і багатогранною. У своїй перерозподільній функції кредит, який характеризується високою мобільністю, активно впливає на всі процеси суспільного відтворення, значною мірою регулюючи його [18, с.420]. Важливу роль відіграє кредит у переміщенні капіталу між галузями економіки, регіонами країни та у масштабах світового господарства. Кредит відіграє значну роль в організації грошових розрахунків — готівкових і безготівкових. Кредит сприяє розширенню виробництва. Він також допомагає суб'єктам господарювання забезпечувати безперебійність кругообігу основного й оборотного капіталу. Особливо значною є роль кредиту в забезпеченні тимчасової потреби в коштах, обумовленої сезонністю виробництва та реалізації продукції [18, с.420-421]. Тому важливу роль кредит відіграє у розвитку передусім сільського господарства.

В умовах економічної кризи кредит відіграє значну роль у відновленні діяльності підприємств, які тривалий час простоювали, допомагає їм змінити асортимент продукції, що випускається, або поліпшити її якість, зробити цю продукцію конкурентоспроможною на внутрішньому і світовому ринках. Важливу роль кредит відіграє й у раціональному використанні робочих площ на підприємствах, які зменшили обсяги випуску раніше освоєної продукції, даючи можливість організувати на них виробництво нової продукції, що користується попитом серед споживачів [18, с. 421].

Емісійна функція кредиту проявляється не лише у його використанні як складової грошово-кредитного мультиплікатора, а й у рамках згладжування економічного циклу. Проголошений монетарною владою України курс на реалізацію політики інфляційного таргетування вимагає проведення виваженої монетарної політики, яка поміж іншим передбачатиме й жорсткий контроль грошово-кредитної емісії.

Види кредиту

1. За кредиторами:

- ✓ **Фірмові (комерційні, міжгосподарські) кредити.** **Фірмовий кредит** – це позика, що надається постачальником покупцю у вигляді відстрочки платежу. Найбільш поширені терміни фірмового кредиту – 8-10 років. Серед них слід вказати:

Вексельний кредит. Цей різновид полягає у використанні векселю як інструменту гарантування оплати відстроченого платежу. Вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Найбільш надійною гарантією оплати є вексель, авальований банком покупця. Аваль – гарантія оплати векселя або чека третьою особою.

Аванс покупця. Цей різновид полягає у наданні авансу продавцю. Розмір авансового платежу складає, як правило, близько 10-30% загальної

вартості угоди. Іноді при виготовленні продукції на замовлення аванс надається виробнику ще до початку виробництва.

Кредит за відкритим рахунком. У даному випадку продавець записує на рахунок покупця борг у розмірі вартості поставленої продукції та відсотки за користування кредитом, а покупець зобов'язується погасити цей борг.

- ✓ **Банківські кредити.** Їх класифікація детально розглядається у підпункті 3.
- ✓ **Урядові кредити** – надані урядами від імені держави
- ✓ **Кредити міжнародних фінансово-кредитних організацій**
- ✓ **Змішані кредити** – надані кредиторами різних типів, наприклад, державними та міжнародними установами.

2. За джерелами виділяють міжурядові кредити та кредити міжнародних фінансових організацій.

3. За цільовим призначенням розрізняють цільові (зв'язані) кредити та нецільові (фінансові) кредити.

Цільові кредити поділяються на:

- ✓ Комерційні – для закупівлі певних товарів і послуг;
- ✓ Інвестиційні – для будівництва конкретних об'єктів, придбання цінних паперів;
- ✓ Проміжні – для змішаних форм вивезення капіталів, товарів і послуг, наприклад, інжинірингу.

Розглянемо найбільш поширені різновиди комерційних кредитів. Серед населення поширеним різновидом кредитів є споживчий кредит. **Споживчий кредит** (consumer loan; consumer credit) – кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) фізичним особам на придбання споживчих товарів або послуг у тимчасове користування, під процент, на умовах строковості та платності. Споживчий кредит, зазвичай, надається для придбання товарів тривалого користування (автомобілі, меблі, складна побутова техніка), на споживчі цілі, на навчання, лікування тощо. Споживчий кредит можуть надавати банки, кредитні спілки, ломбарди, а також підприємства торгівлі чи сфери послуг. Поширення набуло споживче кредитування під заробітну плату без визначення цілі одержання кредиту. Його перевагами є короткі терміни оформлення та відсутність поручителів або застави. Такі кредити можуть надаватися на основі **кредитної картки** [13].

За кордоном одним з найбільш поширених кредитів за участю фізичних осіб є іпотечний кредит. В Україні, внаслідок високих кредитних ставок таких різновид кредитування не є настільки поширеним. **Іпотечний житловий кредит** (residential mortgage loan) – довгостроковий кредит, що надається фізичній особі, товариству співвласників квартир або житловому кооперативу для фінансування витрат, пов'язаних з будівництвом або придбанням квартири чи житлового будинку (з урахуванням землі, що знаходиться під таким житловим будинком, чи присадибної ділянки), які надаються у власність позичальника з прийняттям кредитором такого житла (землі, що знаходиться під ним, чи присадибної ділянки) під заставу [9]. **Іпотека** (mortgage) – вид забезпечення

виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні та користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому законодавством. **Іпотекодавець** - особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання власного зобов'язання або зобов'язання іншої особи перед іпотекодержателем. Іпотекодавцем може бути боржник або майновий поручитель. **Іпотекодержатель** - кредитор за основним зобов'язанням [15]. **Предметом іпотеки** можуть бути один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов:

- ✓ нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності або на праві господарського відання, якщо іпотекодавцем є державне або комунальне підприємство, установа чи організація;
- ✓ нерухоме майно може бути відчужене іпотекодавцем і на нього відповідно до законодавства може бути звернене стягнення;
- ✓ нерухоме майно зареєстроване у встановленому законом порядку як окремий виділений у натурі об'єкт права власності, якщо інше не встановлено законодавством [15].

Предметом іпотеки також може бути об'єкт незавершеного будівництва, майнові права на нього, інше нерухоме майно, яке стане власністю іпотекодавця після укладення іпотечного договору, за умови, що іпотекодавець може документально підтвердити право на набуте ним у власність відповідне нерухоме майно у майбутньому. Обтяження такого нерухомого майна іпотекою підлягає державній реєстрації у встановленому законом порядку незалежно від того, хто є власником такого майна на час укладення іпотечного договору. Частина об'єкта нерухомого майна може бути предметом іпотеки лише після її виділення в натурі і реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості, якщо інше не встановлено законодавством. Іпотека поширюється на частину об'єкта нерухомого майна, яка не може бути виділеною в натурі і була приєднана до предмета іпотеки після укладення іпотечного договору без реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості. Ризик випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування предмета іпотеки несе іпотекодавець, якщо інше не встановлено іпотечним договором. Предметом іпотеки може бути право оренди чи користування нерухомим майном, яке надає орендарю чи користувачу право будувати, володіти та відчужувати об'єкт нерухомого майна. Таке право оренди чи користування нерухомим майном вважається нерухомим майном [15].

4. За формою кредитування виділяють грошові кредити та товарні кредити (надаються експортерами у товарній формі з подальшою оплатою у грошовій або і у іншій товарній формі).

5. За формою забезпечення виділяють забезпечені та бланкові кредити.

- ✓ **Забезпечені кредити** передбачають використання застави. **Застава** – спосіб забезпечення виконання зобов'язань, укладених суб'єктами

економічної діяльності. Це форма гарантії, яку надає позичальник кредиторіві в обумовленому обсязі та у визначені терміни. Зазвичай, застава – це певна власність, яка на основі заставного зобов'язання передається кредитору на випадок, якщо позичальник не зможе сплачувати свої боргові платежі (нерухомість, товари, цінні папери, тощо). Кредитор має право в разі невиконання боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, задовольнити свої вимоги до позичальника за рахунок заставленої власності переважно перед іншими кредиторами цього боржника.

- ✓ **Бланкові кредити** надаються під зобов'язання позичальника вчасно його погасити, застава умовами надання кредиту не передбачена, однак відсоткова ставка, як правило, є вищою, ніж при наданні забезпеченого кредиту. Банки надають такі кредити лише надійним позичальникам – юридичним і фізичним особам, які мають довготривалі ділові стосунки з банком, стабільні джерела погашення кредиту та хорошу кредитну історію. Банкам дозволено видавати бланкові кредити лише в межах наявних власних коштів.

6. За строками:

- ✓ Надкороткострокові – овернайт, тижневі, до трьох місяців. **Овернайт** надається на термін до наступного робочого дня. В Україні банки найчастіше його використовують для управління ліквідністю з метою виконання економічних нормативів НБУ.
- ✓ Короткострокові – до 1 року
- ✓ Середньострокові – від 1 до 5 років
- ✓ Довгострокові – понад 5 років

7. За формою надання:

- ✓ Грошові кредити – кошти зараховуються на рахунок позичальника і надходять у його розпорядження;
- ✓ Акцептні кредити – застосовуються у формі акцепта покупцем тратти, виставленої продавцем. Перед настанням терміну оплати покупець вносить до свого банку суму, необхідну для оплати продукції та послуг банку, а банк погашає його заборгованість перед продавцем.
- ✓ Депозитні сертифікати – цінні папери, що свідчать про внесення коштів на депозитний рахунок. Ощадний (депозитний) сертифікат підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифікату) на одержання зі після завершення встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.
- ✓ Облігаційні позики та ін.

8. **За валютною позики.** Найчастіше кредит надається у валюті, емітентом якої є кредитор.

2. Позичковий відсоток.

Позичковий процент є платою за користування позичковим капіталом, його ціною. **Норма позичкового процента** — це відношення суми річного

доходу, одержаного на позичковий капітал, до суми капіталу, наданого в позичку, помножене на 100. На практиці норма позичкового процента виступає у формі **процентної ставки** — відносної величини доходу за фіксований проміжок часу, тобто відношення доходу (процентних грошей) до суми боргу за одиницю часу. Інтервал часу, до якого застосовується процентна ставка, називається **періодом нарахування процентів**. За такий період беруть рік, півріччя, квартал, місяць або день. Щоб визначитись із величиною процентної ставки, потрібно її привести до річної ставки, помноживши ставку за півріччя, квартал, місяць чи день відповідно на 2, 4, 12 чи 365 [18, с.414].

Нарахування позичкових відсотків пов'язано з концепцією різниці теперішньої і майбутньої вартості грошей. **Майбутня вартість грошей** – це та сума, в яку повинні перетворитись через певний час, вкладені сьогодні під процент гроші. Розрахунок майбутньої вартості грошей пов'язаний з процесом нарощування початкової суми. **Нарощування** – це збільшення початкової суми грошей шляхом приєднання до неї суми процентних платежів.

Для розрахунку майбутньої вартості грошей використовується формула складних процентів:

$$FV = PV(1+r)^n \quad (11.1)$$

де FV – майбутня вартість грошей,

PV – теперішня вартість грошей,

r – річна відсоткова ставка.

n – кількість періодів нарахування відсотків.

Формула не перераховує відсотки у десяткові дроби, тому слід це зробити самостійно і підставляти у формулу значення відсоткової ставки уже перераховане у десяткові дроби. Якщо відсотки нараховуються щороку, то n – це кількість років, якщо ж відсотки нараховуються двічі на рік, то n – це кількість півріч. Якщо ж відсотки нараховуються, наприклад, щоквартально, то n – це кількість кварталів. У той же час слід пам'ятати, що річну відсоткову ставку у випадку нарахування відсотків двічі на рік слід поділити навпіл, а у випадку нарахування відсотків щоквартально – річну ставку слід поділити на чотири.

Існують різні **способи нарахування процентів**, які залежать від умов договору позички. Відповідно застосовують різні види процентних ставок, кожна з яких має свої ознаки. Процентні ставки можуть бути **фіксованими** або **«плаваючими»**. **Фіксовані процентні ставки** залишаються незмінними протягом усього періоду дії кредитного договору. **Плаваючі ставки** змінюються разом з базовою ставкою, яку було обрано за основу. Також розрізняють **прості та складні процентні ставки**. На відміну від простої процентної ставки складні відсотки нараховуються з урахуванням нарощення суми у попередньому періоді. *Інакше кажучи, у результаті використання складних процентів* простий процент не сплачується наприкінці кожного періоду, а додається до суми основного вкладу і в наступному періоді також приносить доход. Розрізняють два методи нарахування складних процентів: класичний метод і метод ануїтетних платежів.

Для розрахунку загальної суми відсотків за кредитом за класичним методом слід скористатися наступною формулою:

$$I = \frac{2 \times L - \frac{L \times (n-1)}{n}}{2} \times n \times \frac{i}{100} \quad (11.1)$$

де I – загальна сума відсотків за кредитом

L – сума позики

n – кількість періодів нарахування відсотків

i – відсоткова ставка, що нараховується за період

Загальну суму відсотків за методом анuitетних платежів слід розрахувати за наступною формулою

$$I = L \times (K \times n - 1) \quad (11.2)$$

де

I – загальна сума відсотків

L – сума кредиту

K – коефіцієнт анuitету

n – кількість періодів нарахування відсотків

Для розрахунку щорічного платежу за кредитом за принципом анuitету слід скористатися наступною формулою

$$A = K \times L \quad (11.3)$$

де A – сума щорічного платежу

K – коефіцієнт анuitету

L – сума кредиту

Для розрахунку коефіцієнта анuitету слід скористатися наступною формулою

$$K = \frac{i \times (1+i)^n}{(1+i)^n - 1} \quad (11.4)$$

де K – коефіцієнт анuitету;

i – відсоткова ставка (оскільки формулою не передбачено переведення відсотків у десяткові дробки, то слід зробити це самостійно);

n – кількість періодів нарахування відсотків

3. Основи банківського кредитування

Кредитування є однією з головних напрямів діяльності банківських установ.

Кредитні операції (lending operations; credit operations) – вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів шляхом їх надання в тимчасове користування або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування на певних умовах, а також надання гарантій, поручительств, акредитивів, акцептів, авалів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу, видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій репо, будь-яке продовження строку

погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми (відстрочення платежу) [10].

Банківський кредит – це

1. Позичковий капітал банку у грошовій формі та в банківських металах, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання.

2. Форма фінансового кредиту, який банк надає своєму позичальнику на певний строк на умовах повернення та платності.

3. Будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми [1, с.54].

З точки зору банку банківський кредит – це кредитна операція, яка здійснюється відповідно до кредитної угоди про надання кредиту та супроводжується записами на банківських рахунках з відповідним відображенням їх у балансах кредитора та позичальника.

Банківські кредити поділяються на багато різновидів.

Так, **за цільовим призначенням** вони поділяються на цільові та нецільові (фінансові).

За забезпеченням виділяють такі різновиди: забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами); гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи); з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації); незабезпечені (бланкові). Видами забезпечення банківського кредиту можуть бути: застава, гарантія, поручительство. Крім того, кредитний ризик може забезпечуватися страхуванням. Для більшої надійності забезпечення кредиту може укладатися тристороння угода: банк – гарант (поручитель, страхова організація) – позичальник [1, с.55].

За термінами банківський кредит поділяється на короткостроковий (умовно до одного року), середньостроковий (від одного до трьох років) і довгостроковий (понад три роки). Короткострокові банківські кредити можуть надаватись у разі тимчасових фінансових труднощів, що виникають у позичальників у зв'язку із витратами виробництва та обігу, не забезпечених надходженнями коштів у відповідному періоді. Середньострокові банківські кредити можуть надаватись на оплату обладнання, поточні витрати, на фінансування капітальних вкладень. Довгострокові банківські кредити надаються для формування основних фондів. Об'єктами кредитування можуть бути капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво, на приватизацію тощо [1, с.55]. Згідно з українським законодавством короткостроковим вважається кредит на строк, що не перевищує один рік, а довгостроковим – кредит на строк, що перевищує один рік.

За кількістю кредиторів банківські кредити поділяються на двосторонні, паралельні та синдикатні (консорціумні). Двосторонні кредити передбачають участь одного кредитора і одного позичальника. Метою паралельних та синдикатних кредитів є надання одному позичальнику кредиту на значну суму, дотримуючись при цьому нормативів кредитного ризику. Також вони можуть затосовуватися у випадку недостачі кредитних ресурсів і неможливості кредитування позичальника одним банком. Паралельні і синдикатні кредити мають багато спільних рис, однак і певні відмінності. Так, у обох випадках у кредитуванні приймає кілька кредиторів, але у випадку паралельного кредиту кожен кредитор укладає з позичальником свою кредитну угоду на ту частку кредиту, яку він надає. У випадку синдикатного кредиту кредитна угода одна. Її укладає один з кредиторів, який виконує роль банку-менеджера даної кредитної угоди. Він перераховує кредит позичальнику, приймає платежі у рахунок погашення кредиту і відсотків та перераховує відсотки банкам-учасникам синдикату. Основною метою синдикатного (консорціумного) кредиту є проектне фінансування крупних інфраструктурних об'єктів, кредитування операцій з придбання активів, торгові кредити, лізингові операції, рефінансування заборгованості тощо. Особливою формою кредитування притаманною банківським консорціумам є компенсаційні угоди. Вони передбачають погашення заборгованості у формі зустрічних поставок продукції. Позичальник отримує кредит у формі обладнання і гасить його поставками продукції, виготовленої за допомогою цього обладнання.

За формою надання виділяють кредити у готівковій, безготівковій або змішаній формах.

За технологією надання у банківському кредитуванні виділяють: разовий кредит, відкриту кредитну лінію, контокорентний кредит, гарантійні кредити (із заздалегідь обумовленою датою надання, за потребою, із стягненням комісії за зобов'язання), овердрафт, [4, с.55] факторинг, фінансовий лізинг, акцептний, акцептно-рамбурсний та ін.

Кредитна лінія – це кредитна угода, згідно якої протягом певного проміжку часу банк виділяє позичальнику кредит у межах узгодженої суми (ліміту кредитування) на умовах, що відрізняються від умов одноразового надання кредиту (як правило, за користування кредитною лінією банк стягує з клієнта додаткову плату). На умовах кредитної лінії у межах встановленого ліміту позичальник може одержувати додаткові кошти відповідно до своєї потреби. Кредитну лінію використовують у тому випадку, коли позичальник час від часу потребує залучення значних коштів або наперед не може точно вказати необхідну суму кредитних ресурсів.

Контокорентний кредит – вид банківського кредиту, що надається клієнтам з високою кредитною репутацією, та які мають регулярну потребу в позичках. Контокорентний кредит може надаватися як в національній, так і в іноземній валюті. Для такого кредитування між банком і клієнтом укладається угода, відкривається поточний рахунок з овердрафтом (контокорент) і встановлюється ліміт кредитування. Кошти, одержані в результаті

контокорентного кредиту, використовуються тільки для фінансування поточного виробництва та обігу і не можуть бути використані для фінансування інвестицій. Наявність дебетового сальдо (овердрафту) на контокорентному рахунку означає, що банк надав клієнту контокорентний кредит. Плата за такий кредит складається з процентів, нарахованих на щоденні дебетові залишки на контокорентному рахунку та комісійних платежів (оборотної комісії). Проценти за користування контокорентним кредитом вищі, ніж для інших банківських кредитів, що обумовлено специфікою функціонування контокорентного рахунку (зручність для клієнта та сплата банком процентів за користування коштами клієнта). Контокорентний кредит може надаватися як під забезпечення, так і без нього. Контокорентний кредит класифікують як позичку до запитання. Погашення контокорентного кредиту здійснюється за рахунок коштів, що надходять на поточний рахунок клієнта, шляхом їх переведення з дебету рахунку в кредит рахунку [1, с.223-224].

Овердрафт – поширена в міжнародній банківській практиці форма короткострокового кредиту в межах встановленого банком ліміту, що дозволяє здійснювати розрахунки, коли у клієнта на поточному рахунку недостатньо коштів. За умов овердрафту кредитування банком розрахункового рахунку клієнта здійснюється для оплати розрахункових документів при нестачі або відсутності на розрахунковому рахунку клієнта-позичальника коштів. Банк списує кошти з рахунку клієнта в повному обсязі, тобто автоматично надає клієнту кредит на суму, що перевищує залишок коштів. Овердрафт відрізняється від звичайного кредиту тим, що для погашення заборгованості спрямовуються всі кошти, що надходять на рахунок клієнта. Кредит «овердрафт» банк надає відповідно до укладеної з клієнтом угоди, в якій передбачаються максимальна сума кредиту, відсоткові ставки, порядок надання кредиту та умови його погашення тощо. Переваги овердрафту: швидкість проведення платежів; відсутність застави і витрат, пов'язаних із оформленням заставного майна; відсутність вимог до цільового використання наданого кредиту; автоматичне погашення за рахунок поточних надходжень на рахунок клієнта банку; у разі погашення овердрафту в день, коли виникла заборгованість, відсотки за користування кредитними коштами не сплачуються. При здійсненні міжнародних розрахунків банки виконують взаємні платіжні доручення за акредитивами, переказами тощо, зазвичай, у межах наявного залишку коштів на кореспондентських рахунках, однак за домовленістю можуть використовувати і овердрафт [1, с.306].

Факторинг – це технологія кредитування, при якій одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). Факторинг передбачає продаж дебіторської заборгованості.

Акцептний кредит полягає у акцептуванні покупцем тратти, виставленої продавцем. Перед настанням терміну оплати покупець вносить до свого банку суму, необхідну для оплати продукції та послуг банку, а банк погашає його

заборгованість перед продавцем. Акцептно-рамбурсний кредит передбачає використання акцептно-рамбурсного акредитиву. Міжбанківське рамбурсування є механізмом організації відшкодування виконуючому банку грошових коштів, виплачених ним по акредитиву, шляхом пред'явлення вимоги про відшкодування коштів рамбурсуючому банку. Рамбурсуючий банк, в свою чергу, відшкодувавши кошти виконуючому банку, вимагає відшкодування від банку-емітента.

За договором *фінансового лізингу* лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Револьверні кредити — це кредити, які автоматично поновлюються в межах обумовленого кредитним договором розміру на заздалегідь узгоджених умовах. Якщо сума кредиту не перевищує встановленого ліміту та строків погашення, кредит надається автоматично і не потребує додаткового погодження умов між клієнтом і банком. Такі кредити надається, як правило, позичальникам, які мають постійні відносини з банком, хорошу кредитну історію, або під надійні гарантії.

За характером повернення розрізняють кредити: з одноразовим поверненням (заборгованість погашається один раз у термін, вказаний в угоді), з погашенням у розстрочку (окремими платежами протягом устанавленого кредитним договором терміну), з регресією платежів (коли кредити були видані під гарантію, поручительство чи інше боргове зобов'язання третьої особи, і при несплаті кредиту боржником виникає регресна вимога до гаранта).

За способами погашення виділяють такі види: погашення однією сумою в кінці строку; рівними частинами через рівні проміжки часу на основі узгодженого графіка погашення кредиту та сплати процентів; нерівними частинами через різні проміжки часу (складний кредит, прогресивний кредит, сезонний кредит). Зазвичай, використовують два основних методи платежів: ануїтетний або диференційований платіж [1, с.55].

За ступенем ризику кредити, як правило, поділяються на дві групи — на стандартні та з підвищеним ризиком. Стандартні надаються тим позичальникам, що мають хорошу кредитну історію та належну фінансову стійкість. До кредитів з підвищеним ризиків належать бланкові кредити та кредити, надані клієнтам з нестійким фінансовим становищем або незадовільною кредитною історією. У банківському портфелі виділяють такі різновиди кредитів: стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні, безнадійні.

Серед банківських кредитів слід окремо зупинитися на *міжбанківських кредитах*. Це – кредити, що надаються на міжбанківському ринку одним банком іншому за рахунок тимчасово вільних коштів. Зазвичай, міжбанківський кредит – це короткостроковий кредит, одержаний (наданий) з метою дотримання вимог економічних нормативів, підтримки ліквідності, платоспроможності та стабільності функціонування банків.

Діяльність банківської установи супроводжується багатьма видами ризику, які будуть розглянуті у темі 17. У рамках даного питання зупинимося лише на одному різновиді банківського ризику – кредитному ризику. **Кредитний ризик** (credit risk) – наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання. Кредитний ризик є в усіх видах діяльності, де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника. Він виникає кожного разу, коли банк надає кошти, бере зобов'язання про їх надання, інвестує кошти або іншим чином ризикує ними відповідно до умов реальних чи умовних угод незалежно від того, де відображається операція - на балансі чи поза балансом [8].

Під час оцінки кредитного ризику розрізняють **індивідуальний та портфельний кредитний ризик**. Джерелом **індивідуального кредитного ризику** є окремий, конкретний контрагент банку – позичальник, боржник, емітент цінних паперів. Оцінка індивідуального кредитного ризику передбачає оцінку кредитоспроможності окремого контрагента, тобто його індивідуальну спроможність своєчасно та в повному обсязі розрахуватися за взятими зобов'язаннями. **Портфельний кредитний ризик** виявляється у зменшенні вартості активів банку (іншій, ніж внаслідок зміни ринкової процентної ставки). Джерелом портфельного кредитного ризику є сукупна заборгованість банку за операціями, яким притаманний кредитний ризик, – кредитний портфель, портфель цінних паперів, портфель дебіторської заборгованості тощо. Оцінка портфельного кредитного ризику передбачає оцінку концентрації та диверсифікації активів банку [8].

Важливою передумовою зниження кредитного ризику банку є правильна оцінка кредитоспроможності позичальника. **Кредитоспроможність** (creditworthiness of borrower) – наявність у позичальника (контрагента банку) передумов для проведення кредитної операції і його спроможність повернути борг у повному обсязі та в обумовлені договором строки. Кредитоспроможність позичальника визначається за показниками, що характеризують його здатність своєчасно розрахуватися за раніше одержаними кредитами, його поточне фінансове становище, спроможність у разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел і забезпечити оперативну конверсію активів у ліквідні кошти. Українські банки розробляють власні внутрішні положення та методики аналізу кредитоспроможності позичальника, в основу яких, як правило, покладено методичні рекомендації Національного банку України щодо оцінювання банками кредитоспроможності та фінансової стабільності позичальника. Банк визначає кредитоспроможність та платоспроможність позичальника під час надання кредиту, протягом строку дії договору з періодичністю, визначеною Положенням про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями та в разі зміни первісних умов договору, в т.ч. пов'язаних із фінансовими труднощами позичальника [10].

Реалізуючи кредитні операції банк формує кредитний портфель. **Кредитний портфель** (credit portfolio) – сукупність усіх банківських позик, що структуровані за певними параметрами відповідно до завдань визначеної банком кредитної політики. Обсяг кредитного портфелю оцінюється за балансовою вартістю всіх кредитів банку, в т.ч. прострочених, пролонгованих і сумнівних. У структурі балансу банку кредитний портфель розглядається як єдине ціле та складова частина активів банку, яка має свій рівень дохідності та відповідний рівень ризику [10].

Обсяг і структура кредитного портфелю банку визначаються такими чинниками:

- ✓ розмір банку (капіталу);
- ✓ правила регулювання банківської діяльності;
- ✓ офіційна кредитна політика банку; досвід і кваліфікація менеджерів;
- ✓ рівень дохідності різних напрямів розміщення коштів [10].

Структура кредитного портфелю банку залежить від:

- ✓ суб'єктів кредитування (юридичні та фізичні особи);
- ✓ стану обслуговування боргу (високий, добрий, задовільний, слабкий, незадовільний);
- ✓ класу боржника (клас боржника – юридичної особи (від 1 до 9) визначається в залежності від отриманого значення інтегрального показника фінансового стану боржника з урахуванням величини підприємства);
- ✓ категорії якості кредиту (від I до V, з урахуванням стану обслуговування боргу та класу боржника – юридичної особи). Банк з метою розрахунку резервів класифікує активи/надані фінансові зобов'язання за такими категоріями якості:

I (найвища) - немає ризику або ризик є мінімальним;

II - помірний ризик;

III - значний ризик;

IV - високий ризик;

V (найнижча) - реалізований ризик.

Заборгованість за активами/наданими фінансовими зобов'язаннями, віднесеними до V категорії, є безнадійною [10].

- ✓ показника ризику кредиту, який залежить від фактичних значень інтегрального показника фінансового стану боржника-юридичної особи, коефіцієнта покриття боргу, якості менеджменту боржника – юридичної особи, ринків збуту продукції, наявності бізнес-планів, рейтингів боржника – юридичної особи та інших подій та обставин, що можуть вплинути на своєчасність та повноту погашення боргу;
- ✓ видів економічної діяльності;
- ✓ валюти кредитування;
- ✓ строків кредитування тощо [10].

Залежно від **ступеню кредитного ризику** виділяють наступні різновиди кредитних операцій.

- ✓ "Стандартні" кредитні операції - це операції, за якими кредитний ризик є незначним.
- ✓ "Під контролем" - це кредитні операції, за якими кредитний ризик є незначним, але може збільшитися внаслідок виникнення несприятливої для позичальника ситуації.
- ✓ "Субстандартні" кредитні операції - це операції, за якими є імовірність несвоєчасного погашення заборгованості в повній сумі та в строки, що передбачені кредитним договором;
- ✓ "Сумнівні" кредитні операції - це операції, за якими виконання зобов'язань з боку позичальника/контрагента банку в повній сумі під загрозою, імовірність повного погашення кредитної заборгованості низька;
- ✓ "Безнадійні" кредитні операції - це операції, імовірність виконання зобов'язань за якими з боку позичальника/контрагента банку практично відсутня, ризик за такими операціями дорівнює сумі заборгованості за ними.

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Клієнт тримав кредит на суму 200 000 грн. строком на 5 років під 30% річних. Передбачено погашення тіла кредиту рівними частинами щороку, тобто класична схема погашення кредиту. Використовуючи формулу складних відсотків розрахуйте суму відсотків за користування кредитом, яку сплатить клієнт.

Розв'язок

Для розрахунку загальної суми відсотків за кредитом слід скористатися наступною формулою

$$I = \frac{2 \times L - \frac{L \times (n-1)}{n}}{2} \times n \times \frac{i}{100} \quad (11.1)$$

де I – загальна сума відсотків за кредитом

L – сума позики

n – кількість періодів нарахування відсотків

i – відсоткова ставка, що нараховується за період

Таким чином,

$$I = \frac{2 \times 200000 - \frac{200000 \times (5-1)}{5}}{2} \times 5 \times \frac{30}{100} = 180000 \text{ грн.}$$

Відповідь. Загальна сума відсотків за кредитом становить 180'000 грн.

Розв'язати задачу за таких умов: Клієнт отримав кредит на суму 500 000 грн. строком на 5 років під 30% річних. Передбачено повернення кредиту зі сплатою однакової суми щороку (ануїтет). Використовуючи формулу складних відсотків розрахуйте суму щорічного платежу та загальну суму відсотків за користування кредитом, яку сплатить клієнт.

Розв'язок

Для розрахунку щорічного платежу за кредитом за принципом ануїтету слід скористатися наступною формулою

$$A = K \times L \quad (11.2)$$

де A – сума щорічного платежу

K – коефіцієнт ануїтету

L – сума кредиту

Для розрахунку коефіцієнта ануїтету слід скористатися наступною формулою

$$K = \frac{i \times (1+i)^n}{(1+i)^n - 1} \quad (11.3)$$

де K – коефіцієнт ануїтету;

i – відсоткова ставка (оскільки формулою не передбачено переведення відсотків у десяткові дробки, то слід зробити це самостійно);

n – кількість періодів нарахування відсотків

Таким чином

$$A = \frac{0,3 \times (1+0,3)^5}{(1+0,3)^5 - 1} \times 500000 = 205290,77 \text{ грн.}$$

Загальну суму відсотків слід розрахувати за наступною формулою

$$I = L \times (K \times n - 1) \quad (11.4)$$

де

I – загальна сума відсотків

L – сума кредиту

K – коефіцієнт ануїтету

n – кількість періодів нарахування відсотків

$$I = 500000 \times (0,4106 \times 5 - 1) = 526453,87 \text{ грн.}$$

Відповідь. Щорічно клієнт буде сплачувати 205290,77 грн. Загальна сума відсотків за користування кредитом становитиме 526453,87 грн.

Розв'язати задачу за таких умов:

Клієнт взяв кредит на термін 3 роки. Ставка становить 30% річних. Комісія становить 1% від суми кредиту і стягується банком при видачі кредиту. Розрахуйте реальну ефективну ставку кредиту (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [5]).

Розв'язок

Реальна відсоткова ставка враховує не тільки відсоткову ставку за користування кредитом, а й всі комісії і додаткові витрати по кредиту, і таким чином

демонструє реальну вартість кредиту для позичальника. Адже банк стягує комісію зразу при наданні кредиту, і тому клієнт отримує на руки не всю суму кредиту, а суму, меншу на розмір комісії. Але, незважаючи на це, клієнт сплачує відсотки за користування всією сумою кредиту, і на ту суму, яку клієнт фактично не отримав, також нараховуються відсотки.

Для розрахунку реальної ефективної ставки слід скористатися формулою

$$J_{eff} = \frac{1+J}{\sqrt[n]{1-g}} - 1 \quad (11.5)$$

де

J_{eff} - реальна відсоткова ставка

J - звичайна відсоткова ставка за користування кредитом (у вигляді десяткового дробу)

n - кількість періодів нарахування відсотків

g - комісія (у вигляді десяткового дробу)

Таким чином,

$$J_{eff} = \frac{1+0,3}{\sqrt[3]{1-0,01}} - 1 = \frac{1,3}{\sqrt[3]{0,99}} - 1 = \frac{1,3}{0,9967} - 1 = 0,3043$$

Таким чином, реальна відсоткова ставка становить

$$0,3043 \times 100\% = 30,43\%$$

Відповідь. Реальна відсоткова ставка становить 30,43%.

Тестові завдання

1. Кредит без забезпечення – це:

- а) бланковий кредит;
- б) паралельний кредит;
- в) консорціумний кредит;
- г) кредитна лінія.

2. Цей різновид кредиту дає змогу позичальнику використовувати кредит поступово в межах обумовленої кредитним договором суми та терміну:

- а) консорціумний кредит;
- б) паралельний кредит;
- в) кредитна лінія;
- г) кредит «овернайт».

3. Комерційний кредит передбачає:

- а) створення банківського консорціуму;
- б) відстрочку платежу чи аванс;
- в) спекулятивні валютні операції;
- г) відкриття кредитної лінії комерційним банком.

4. Які з вказаних банківських операцій не є кредитними операціями банку:

- а) фінансовий лізинг;
- б) випуск акредитива;
- в) аваль векселя;
- г) випуск банківських облігацій.

5. Які з вказаних банківських операцій не є кредитними операціями банку:

- а) факторинг;
- б) фінансовий лізинг;
- в) надання гарантій чи поручительств;
- г) розміщення акцій банку.

6. Кредит, який надається одному позичальнику кількома кредиторами:

- а) синдикований кредит;
- б) револьверний кредит;
- в) кредит «овердрафт»;
- г) кредит «овернайт».

7. Кредит, який автоматично поновлюється в межах обумовленого кредитним договором розміру:

- а) консорціумний кредит;
- б) паралельний кредит;
- в) револьверний кредит;
- г) кредит «овернайт».

8. Суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з переданням один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах зворотності, платності та добровільності – це:

- а) відносини купівлі-продажу;
- б) фіскальні відносини;
- в) експропріація;
- г) кредит.

9. Спосіб розрахунку за кредитом, який передбачає сплату однакової суми кожного року протягом всього часу користування кредитом - це:

- а) сеньйораж;
- б) ануїтет;
- в) овердрафт;
- г) арбітраж.

10. Який з вказаних термінів використовується для позначення одноденного кредиту?

- а) ануїтет;
- б) овердрафт;
- в) овернайт;
- г) арбітраж.

11. LIBOR – це:

- а) Лондонська міжбанківська ставка залучення ресурсів;
- б) Лондонська міжбанківська ставка пропозиції ресурсів;
- в) міжнародна розрахункова одиниця МВФ;
- г) міжнародний паритет купівельної спроможності валют.

12. LIBID – це:

- а) Лондонська міжбанківська ставка залучення ресурсів;
- б) Лондонська міжбанківська ставка пропозиції ресурсів;
- в) міжнародна розрахункова одиниця МВФ;

г) міжнародний паритет купівельної спроможності валют.

13. Овердрафт – це:

- а) згода боржника оплатити переказний вексель;
- б) передавальний надпис на векселі;
- в) здійснення платежу по чеку лише у безготівковій формі і лише банку чекотримача;
- г) згода банку оплатити суму більшу, ніж та що перебуває на рахунку його клієнта.

14. Короткостроковим вважається кредит:

- а) строк якого не перевищує одну добу;
- б) строк якого не перевищує один місяць;
- в) строк якого не перевищує один рік;
- г) строк якого не перевищує два роки.

15. Довгостроковим вважається кредит:

- а) строк якого перевищує один місяць;
- б) строк якого перевищує один рік;
- в) строк якого перевищує п'ять років;
- г) строк якого перевищує десять років.

16. Сукупність усіх банківських позик, що структуровані за певними параметрами відповідно до завдань визначеної банком кредитної політики – це:

- а) маржа;
- б) кредитна лінія;
- в) кредитний ризик;
- г) кредитний портфель.

17. Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання – це:

- а) кредитний ризик;
- б) валютний ризик;
- в) системний ризик;
- г) ризик ліквідності.

18. Кредит, за яким продовжено термін погашення суми основного боргу – це:

- а) прострочений кредит;
- б) прологнований кредит;
- в) бланковий кредит;
- г) стабілізаційний кредит.

19. Різновид кредиту, для надання якого клієнту, що має бездоганну репутацію, відкривається активно-пасивний рахунок з овердрафтом і встановлюється кредитний ліміт:

- а) стабілізаційний кредит;
- б) контокорентний кредит;

- в) бланковий кредит;
- г) кліринг.

20. Механізм організації відшкодування виконуючому банку грошових коштів, виплачених ним по акредитиву, шляхом пред'явлення вимоги про відшкодування коштів – це:

- а) пролонгування;
- б) рамбурсування;
- в) кліринг;
- г) лістинг.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає зміст кредитних відносин?
2. Які функції кредиту Ви знаєте?
3. Класифікуйте види кредитування.
4. У чому полягає суть комерційного кредиту?
5. Що таке банківський кредит? Класифікуйте різновиди банківських кредитів.
6. У чому полягає суть ануїтету?
7. У чому полягає зміст позичкового процента?
8. У чому відмінності нарахування простого і складного відсотку?
9. Вкажіть переваги та недоліки фіксованої та плаваючої ставки процента з точки зору позичальника та кредитора.
10. Що таке «кредитний портфель банку»?
11. Що таке «овердрафт»? Вкажіть плюси і мінуси овердрафту.
12. У чому полягає суть фінансового лізингу?
13. Що таке факторинг?
14. У чому полягає різниця між «паралельним» та «консорціумним» кредитуванням?
15. Що таке «кредитний ризик»? Які види кредитного ризику Вам відомі?
16. Вкажіть потенційні плюси і мінуси кредиту у іноземній валюті.
17. Що таке процентний ризик і як можна його мінімізувати?
18. Які чинники впливають на розмір процентної ставки?
19. У чому відмінність номінальної та реальної ставки процента?
20. У чому полягають натуралістична та капіталотворча теорії кредиту?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г.Арбузов, Ю.В.Колобов, В.І.Міщенко, С.В.Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504с.
2. Глосарій банківської термінології НБУ // Електронне джерело. Режим доступу:
http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=124734&cat_id=124733.
3. Господарський кодекс України

4. Зайцев О.В. Фінансові розрахунки. Теорія і практика: Навчальний посібник. – К.: Кондор-Видавництво, 2013. – 548с
5. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
6. Козик В.В., Панкова Л.А., Карп'як Я.С., Григор'єв О.Ю., Босак А.О. Зовнішньоекономічні операції і контракти: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 608 с.
7. Круш П.В., Клименко О.В. Інфляція: суть, форми та її оцінка: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
8. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» // Постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 р. № 104.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI
10. Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями // Постанова Правління Національного банку України від 25.01.2012 р. № 23.
11. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» // Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 р. № 559.
12. Про банки і банківську діяльність // Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III.
13. Про захист прав споживачів // Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII.
14. Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України // Постанова НБУ №481 від 27.12.2007
15. Про іпотеку // Закон України від 05.06.2003 № 989-IV.
16. Про фінансовий лізинг // Закон України від 16.12.1997 № 723/97.
17. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг // Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III.
18. Савлук М.І. Гроші та кредит: Підручник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / заг. ред. Михайло Іванович Савлук. - К.: Київ. нау. екон. ун-т, 2006. - 744 с.
19. Цивільний Кодекс України // Закон України від 16.01.2003 № 435-IV.

Тема 12. Кредитні системи

Зміст

1. Поняття кредитної системи та її структура.
2. Роль банківського нагляду у регулюванні кредитної системи держави.
3. Платіжна система як елемент кредитної системи держави

1. Поняття кредитної системи та її структура.

Кредитна система – це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних проблем населення [3, с.227].

Кредитна система в кожній державі має свої особливості, що відбивають специфіку організації суспільного виробництва в його конкретних історичних умовах. Однак у цілому кредитні системи країн з високорозвиненою ринковою економікою мають багато спільного. Як правило, до своєї структури вони включають банківську систему і систему небанківських кредитних установ [16].

Д.І. Коваленко та В.В. Венгер у організаційній структурі кредитної системи виділяють дві складові:

1. Банківський сектор. Тут виділяють центральний банк та комерційні банки (комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки) [3, с.228]. Банківську систему визначають як законодавчо визначену, чітко структуровану та субординовану сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру [15, с.446]. Центральний банк та його діяльність детально розглянуто у темі 16. Комерційні банки та їх операції розглядаються у темі 17.

Залежно від підпорядкованості банків, відповідно до чинного банківського законодавства, розрізняють **два основних типи побудови банківської системи**: однорівнева та дворівнева.

Однорівнева банківська система передбачає горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій та функцій. Усі банки, що діють у країні (включаючи й центральні банки), перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури. Такий принцип побудови банківської системи характерний для економічно слабкорозвинених держав, а також для країн із тоталітарним, адміністративно-командним режимом управління.

Дворівнева банківська система характерна для держав із ринковою економікою, передбачає відносини підпорядкування між центральним і комерційними банками. На першому рівні банківської системи

знаходиться центральний (емісійний) банк, який є емісійним центром держави і відповідає за сталість грошової та банківської систем [4].

2. Небанківські фінансові посередники. Тут розділяють сектор договірно-фінансових кредитних установ (це пенсійні фонди, страхові компанії, лізингові компанії, ломбарди) та інвестиційних фінансово-кредитних установ (це інвестиційні фонди, кредитні товариства, факторингові компанії, та ін.) [3, с.228]. Небанківські фінансові посередники розглядаються у темі 18 цього конспекту.

2. Роль банківського нагляду у регулюванні кредитної системи держави.

Банківський нагляд (banking supervision) – система заходів щодо контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку [11].

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі та застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності. **Банківський нагляд на консолідованій основі** – це нагляд, що здійснюється Національним банком України за банківською групою з метою забезпечення стабільності банківської системи та обмеження ризиків, на які наражається банк внаслідок участі в банківській групі, шляхом регулювання, моніторингу та контролю ризиків банківської групи у визначеному Національним банком порядку. Небанківські фінансові установи, які є учасниками банківської групи, також підлягають нагляду з боку Національного банку в межах нагляду на консолідованій основі. Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду [11].

Завданнями банківського регулювання та нагляду є:

- ✓ захист інтересів клієнтів і вкладників, які розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління та шахрайства;
- ✓ створення конкурентного середовища в банківському секторі;
- ✓ забезпечення прозорості банківського сектору;
- ✓ підвищення стійкості та ефективності банківської діяльності;
- ✓ підтримка необхідного рівня стандартів і професіоналізму в банківському секторі [11].

Основними принципами організації сучасного банківського нагляду є:

- ✓ багаторівневність системи нагляду за банками;
- ✓ постійне вдосконалення нормативного та методичного забезпечення наглядових процесів;
- ✓ вдосконалення наукового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення банківського нагляду;
- ✓ постійне підвищення кваліфікації спеціалістів банківського нагляду;

- ✓ посилення публічності та прозорості фінансового стану банків, широке використання механізмів ринкової самодисципліни;
- ✓ використання досвіду інших країн, запровадження міжнародних стандартів і кращої практики банківського нагляду [11].

Нагляд за діяльністю банківських установ визначається на підставі аналізу:

- ✓ видів і структури активних операцій (напрямки розміщення коштів банку);
- ✓ видів і структури пасивних операцій (джерел коштів банку);
- ✓ підходів до управління капіталом і капіталізацією банку;
- ✓ ліквідності банку та ліквідності балансу банку; збалансованості витрат і доходів, а також рівня прибутковості банку;
- ✓ рівня адміністративно-господарського, фінансового та стратегічного управління (менеджменту);
- ✓ рівня ризик-менеджменту в банку;
- ✓ системи внутрішнього контролю та аудиту;
- ✓ характеру взаємозв'язків банку з клієнтами та кредиторами тощо [11].

З метою реалізації контролю за фінансовим станом банків другого рівня центральний банк встановлює економічні нормативи їх діяльності. **Економічні нормативи діяльності банків** (economic ratios; regulatory ratios for banks) – показники, встановлені Національним банком України з метою регулювання банківської діяльності на основі безвиїзного нагляду для здійснення моніторингу діяльності окремих банків і банківської системи в цілому. Національний банк України встановлює наступні економічні нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками:

1. **Нормативи капіталу:** мінімального розміру регулятивного капіталу – Н1 (500 млн. грн. за деякими винятками для банків, які отримала ліцензію до 11.07.2014); достатності (адекватності) регулятивного капіталу – Н2 (не менше 10%); достатності основного капіталу Н3 – (не менше 7%)
2. **Нормативи ліквідності:** миттєва ліквідність – Н4 (не менше 20%); поточна ліквідність – Н5 (не менше 40%); короткострокова ліквідність – Н6 (не менше 60%).
3. **Нормативи кредитного ризику:** максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента – Н7 (не більше 25%); великих кредитних ризиків – Н8 (не більше 8-ми кратного розміру регулятивного капіталу); максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру – Н9 (не більше 25%).
4. **Нормативи інвестування:** інвестування в цінні папери окремо за кожною установою – Н11 (не більше 15%); загальної суми інвестування – Н12 (не більше 60%) [2].

Для визначення рейтингу банку другого рівня використовуються рейтингові оцінки. **Система CAMELS** (CAMELS) – офіційно визнана система рейтингування банків, яку широко використовують наглядові органи багатьох країн світу. Система CAMELS є бальною та ґрунтується на поєднанні бухгалтерського та експертного підходів. Нагляд за банками, що ґрунтується на

оцінках ризиків за цією рейтинговою системою, полягає у визначенні загального стану банку на підставі єдиних критеріїв, що охоплюють усі напрями його діяльності. Метою оцінки банків за рейтинговою системою CAMELS є визначення їх фінансового стану, якості операцій та менеджменту, виявлення недоліків, що можуть призвести до банкрутства банку та вимагають посиленого контролю з боку органів банківського нагляду, а також вжиття відповідних заходів для виправлення недоліків і стабілізації фінансового стану банку. Основою рейтингової системи CAMELS є оцінка ризиків і визначення рейтингових оцінок за такими **основними компонентами**:

- ✓ Достатність капіталу – Capital Adequacy (C) – оцінка розміру капіталу банку з точки зору його достатності для захисту інтересів вкладників і підтримки платоспроможності.
- ✓ Якість активів – Asset Quality (A) – спроможність забезпечити повернення активів, вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку.
- ✓ Менеджмент – Management (M) – оцінка методів управління банком з точки зору ефективності діяльності, методів управління та контролю.
- ✓ Надходження – Earnings (E) – достатність доходів банку для перспективного розвитку та зростання.
- ✓ Ліквідність – Liquidity (L) – здатність банку забезпечити своєчасне та повне виконання своїх зобов'язань.
- ✓ Чутливість до ринкового ризику – Sensitivity to Risk (S) – ступінь реагування банку на зміну ситуації на ринку [8].

Комплексна рейтингова оцінка за рейтинговою системою CAMELS визначається для кожного банку відповідно до рейтингових оцінок за зазначеними шістьма компонентами. Рейтингова система дає можливість оцінити всі фактори, за якими оцінюється якість управління, фінансовий стан і якість операцій кожного банку. За рейтинговою системою CAMELS для кожного банку встановлюється цифровий рейтинг за шістьма компонентами, а комплексна рейтингова оцінка визначається на підставі рейтингових оцінок за кожним із цих компонентів. Кожен компонент рейтингової системи оцінюється за п'ятибальною шкалою, де оцінка «1» є найвищою, а оцінка «5» – найнижчою. Комплексна рейтингова оцінка банку визначається за такими **критеріями**:

- ✓ оцінка «1» – стан банку «сильний»;
- ✓ оцінка «2» – стан банку «стабільний»;
- ✓ оцінка «3» – стан банку «задовільний»;
- ✓ оцінка «4» – стан банку «слабкий, критичний»;
- ✓ оцінка «5» – стан банку «незадовільний» [8].

3. Платіжна система як елемент кредитної системи держави

Невід'ємним елементом кожної кредитної системи є платіжні системи, які її обслуговують. **Платіжна система** - це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система. Обов'язковою функцією, що

має виконувати платіжна система, є проведення переказу коштів. Правила платіжної системи мають установлювати організаційну структуру платіжної системи, умови участі, порядок вступу та виходу із системи, управління ризиками, порядок ініціювання та здійснення переказу і взаєморозрахунків за цим переказом у системі, порядок вирішення спорів учасників між собою та між учасниками і користувачами, систему захисту інформації, порядок проведення реконсиляції. **Реконсиляція** - процедура контролю, яка полягає в ідентифікації та перевірці виконання кожного переказу за допомогою щонайменше трьох показників, визначених платіжною системою [13].

Учасниками платіжної системи є:

- ✓ платіжна організація – юридична особа, що визначає правила роботи платіжної системи, а також виконує інші функції щодо забезпечення діяльності платіжної системи та несе відповідальність згідно з чинним законодавством та укладеними договорами;
- ✓ учасник платіжної системи – юридична особа, що на підставі договору з платіжною організацією надає послуги користувачам платіжної системи щодо проведення переказу коштів за допомогою цієї системи та відповідно до законодавства України має право надавати такі послуги;
- ✓ оператор послуг платіжної інфраструктури – клірингова установа, процесингова установа та інші особи, уповноважені надавати окремі види послуг в платіжній системі або здійснювати операційні, інформаційні та інші технологічні функції щодо переказу коштів;
- ✓ користувач платіжної системи – юридична або фізична особа, якій надається послуга платіжної системи щодо виконання переказу коштів учасником платіжної системи.

Реєстр платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури веде Національний банк України.

Розрізняють внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи.

Внутрішньодержавна платіжна система - платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах певної держави.

В Україні для забезпечення внутрішньодержавних міжбанківських розрахунків використовується Система електронних платежів (СЕП), яку створив і адмініструє Національний банк України. Це система типу «брутто», тобто кожен платіжний інструмент безпосередньо впливає на коррахунки учасників СЕП.

Міжнародна платіжна система - платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу. До таких систем належать «SWIFT», «TARGET» та ін.

Важливим інструментом валютного ринку виступає **Співтовариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication - SWIFT)**, яке було створено

в 1973 р. 239 банками 15 країн. Це кооперативне товариство, що забезпечує комунікаційну платформу, продукти і послуги зв'язку більш ніж 10000 банківським організаціям і діє у 212 країнах.

Організація перебуває під наглядом центральних банків так званої групи G-10 починаючи з 1998 року. Оскільки організація зареєстрована у Бельгії, то основні регулюючі функції виконує Національний Банк Бельгії. Для банків — учасників системи СВІФТ були розроблені міжнародні стандарти, які систематизують різноманітні вимоги до інформації, призначеної для електронної обробки. У більшості країн, банки яких беруть участь у системі, створено національні пункти, через які замовлення передаються в міжнародні розрахункові центри, а через їх посередництво - на місце призначення.

Україна також співпрацює з СВІФТ. Перші вісім українських банків було підключено до мережі СВІФТ у вересні 1993 року [5].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: На поточний гривневий рахунок підприємства X у банку надійшло 200 000 грн. Того ж дня фізична особа Y відкрила депозитний строковий рахунок, номінований у доларах, у сумі 150 000 дол., а фізична особа Z відкрила строковий депозитний рахунок, номінований у євро, у сумі 60000 євро. Офіційні курси USD/UAH=24,993, EUR/UAH=27,537. Вкажіть, яка сума у гривневому еквіваленті повинна надійти на спеціальний кореспондентський рахунок в НБУ, якщо згідно вимог НБУ комерційні банки зобов'язані формувати на цьому рахунку не менше 40% від суми своїх обов'язкових резервів на початок кожного операційного дня, і відомо, що нормативи обов'язкового резервування становлять: за коштами вкладів юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах на вимогу і коштами на поточних рахунках – 6,5%, за строковими коштами і вкладками (депозитами) юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах – 3%. Визначте яку додаткову суму цей банк тепер зможе використати для активних операцій (розрахуйте суму у гривневому еквіваленті).

Розв'язок

Для визначення суми, яку цей банк повинен перерахувати на спеціальний рахунок в НБУ, слід спочатку визначити загальний обсяг обов'язкових резервів, які повинен сформувати банк у зв'язку із залученням коштів на рахунки фізичних та юридичних осіб.

Зокрема надходження на гривневий рахунок підприємства X вимагатимуть розширення обсягів резервів НБУ на 6,5% від суми, що надійшла.

$$200000 \times 6,5\% = 13000 \text{ грн.}$$

За строковими вкладками у іноземній валюті передбачено формування резервів у обсязі 3% від вкладу. Тому слід знайти 3% від вкладу фізичної особи Y і здійснити перерахунок отриманої суми в гривні згідно офіційного обмінного курсу.

$$150000 \times 3\% \times 24,993 = 1124685 \text{ грн.}$$

За короткостроковими вкладками у іноземній валюті передбачено формування резервів у обсязі 3% від вкладу. Тому слід знайти 3% від вкладу фізичної особи Z і здійснити перерахунок отриманої суми в гривні згідно офіційного обмінного курсу.

$$60000 \times 3\% \times 27,537 = 495666 \text{ грн.}$$

Таким чином, загальний обсяг обов'язкових резервів, який повинен бути сформований банком складає

$$13000 + 1124685 + 495666 = 1750351 \text{ грн.}$$

Відомо, що на спеціальному рахунку на початок операційного дня слід мати не менше 40% від обсягу обов'язкових резервів. Тому на спеціальному рахунку банк зобов'язаний сформувати не менше від такого обсягу коштів:

$$1750351 \times 40\% = 700140,4 \text{ грн.}$$

Відповідь. На спеціальному рахунку в НБУ банк повинен сформувати обов'язкові резерви у сумі не менше 70014,04 грн.

Тестові завдання

1. Українська банківська система є:

- а) однорівневою системою;
- б) дворівневою системою;
- в) трьохрівневою з ієрархічною структурою управління;
- г) трьохрівневою з матричною структурою управління.

2. Вкажіть групу суб'єктів, які не належать до парабанківських фінансово-кредитних установ:

- а) банки;
- б) інвестиційні компанії;
- в) страхові компанії;
- г) ломбарди.

3. Яка з вказаних небанківських фінансово-кредитних установ спеціалізується на покупці предметів довгострокового користування і наданні їх у довгострокову оренду?

- а) страхові компанії;
- б) інвестиційні компанії;
- в) лізингові компанії;
- г) ломбарди.

4. Який з вказаних банків емітує готівкові та безготівкові кошти?

- а) Національний банк України;
- б) Ощадний банк України;

- в) Національний банк України і Ощадний банк України;
- г) Райффайзен банк Аваль.

5. Банківська система СРСР була:

- а) однорівневою системою;
- б) дворівневою системою;
- в) трьохрівневою;
- г) чотирьохрівневою.

6. Який банк згідно українського законодавства вважається системоутворюючим?

- а) Національний банк України;
- б) державний банк;
- в) банк, зобов'язання якого становлять не менше 10% загальних зобов'язань банківської системи;
- г) банк, зобов'язання якого становлять не менше 50% загальних зобов'язань банківської системи.

7. Вкажіть елемент рейтингової оцінки CAMELS, який відображає достатність доходів банку для перспективного розвитку та зростання:

- а) достатність капіталу;
- б) якість активів;
- в) надходження;
- г) ліквідність.

8. Один із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк України встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених і розміщених грошових коштів на відповідний період:

- а) таргетування інфляції;
- б) валютна інтервенція;
- в) норма резервування;
- г) облікова ставка.

9. CAMELS – це:

- а) Товариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій;
- б) Національна система масових електронних платежів;
- в) програмно-технічний комплекс, створений з метою оперативного ведення клієнтом своїх рахунків у банку та обміну технологічною інформацією;
- г) система рейтингування банків.

10. Яка група економічних нормативів НБУ вважається нормативами ліквідності?

- а) Н1,Н2,Н3;
- б) Н4,Н5,Н6;
- в) Н7,Н8,Н9;
- г) Н11,Н12.

11. Вкажіть елемент, що не використовується рейтинговою системою CAMELS:

- а) достатність капіталу;
- б) якість активів;
- в) валютна позиція;
- г) менеджмент.

12. Українська банківська система є:

- а) однорівневою системою;
- б) дворівневою системою;
- в) трьохрівневою з ієрархічною структурою управління;
- г) трьохрівневою з матричною структурою управління.

13. Яка з вказаних парабанківських фінансово-кредитних установ спеціалізується на викупі дебіторської заборгованості?

- а) кредитна спілка;
- б) факторингова компанія;
- в) лізингова компанія;
- г) ломбард.

14. Вкажіть елемент рейтингової оцінки CAMELS, який відображає здатність банку забезпечити своєчасне та повне виконання своїх зобов'язань:

- а) достатність капіталу;
- б) якість активів;
- в) надходження;
- г) ліквідність.

15. Вкажіть елемент рейтингової оцінки CAMELS, який відображає спроможність забезпечити повернення активів, вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку:

- а) достатність капіталу;
- б) якість активів;
- в) надходження;
- г) ліквідність.

16. Вкажіть елемент рейтингової оцінки CAMELS, який відображає ступінь реагування банку на зміну ситуації на ринку:

- а) чутливість до ринкового ризику;
- б) достатність капіталу;
- в) надходження;
- г) ліквідність.

17. Вкажіть яка з вказаних опцій найбільш повно дає відповідь на питання «який суб'єкт (група суб'єктів) здійснює безготівкову емісію у державі»:

- а) центральний банк;
- б) комерційні банки;
- в) центральний банк і комерційні банки;
- г) парабанки.

18. Вкажіть яка з вказаних опцій дає відповідь на питання «який суб'єкт (група суб'єктів) визначає обсяги готівкової емісії у державі та реалізує її»:

- а) центральний банк;

- б) комерційні банки;
- в) парабанки;
- г) небанківські фінансово-кредитні установи.

19. Вкажіть яких з вказаних центральних банків не перебуває у власності держави:

- а) Національний банк України;
- б) Банк Росії;
- в) Банк Англії;
- г) Федеральна резервна система.

20. Вкажіть який з вказаних центральних банків був створений як комерційний банк і лише потім отримав право монопольної емісії і набув статус центрального:

- а) Національний банк України;
- б) Банк Росії;
- в) Банк Англії;
- г) Федеральна резервна система.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття, принципи побудови та структуру кредитної системи.
2. Охарактеризуйте банківську та парабанківську системи .
3. З яких елементів складається сучасна кредитна система?
4. Які функції банківської кредитної системи Вам відомі?
5. Які функції виконує центральний банк у банківській кредитній системі?
6. У чому полягає сутність банківського нагляду?
7. У чому полягає сутність рейтингової оцінки банків другого рівня?
8. Які економічні нормативи діяльності банків в Україні Вам відомі?
9. Які функції комерційних банків у банківській кредитній системі? Чи відрізняються вони від функцій банків у парабанківських кредитних системах?
10. Розкрийте сутність «платіжної системи» та її роль у функціонуванні кредитних систем. Які види платіжних систем Вам відомі?
11. Вкажіть основні типи кредитних систем.
12. У чому полягає стійкість кредитної системи?
13. Які типи побудови банківської кредитної системи Вам відомі?
14. Які шляхи створення центральних банків Вам відомі?
15. Які види небанківських фінансових посередників Вам відомі?
16. Вкажіть місце інвестиційних компаній серед небанківських фінансових посередників.
17. У чому полягає зміст діяльності факторингових компаній?
18. Розкрийте зміст діяльності кредитних спілок.
19. У чому полягає зміст рейтингової оцінки CAMELS?
20. Які економічні нормативи НБУ Вам відомі?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Батрименко В.В. Розрахунки та платежі у зовнішній торгівлі європейських країн: навчальний посібник / В.В.Батрименко. – К.:Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2009. – 298с.
2. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні // Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368.
3. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика [Текст]. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
4. Лисенков Ю.М., Коротка Т.А. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: навч. посібн. – К.: Зовнішня торгівля, 2005. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/17/1412.html>
5. Офіційний сайт Асоціації «УкрСВІФТ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrswift.org/index.php?lang_id=2&menu_id=1
6. Офіційний сайт Співтовариства всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.swift.com/index.page?lang=en>
7. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению. – Вашингтон // Международный Валютный Фонд, 2007. – 324 с
8. Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS // Постанова Правління Національного банку України від 08.05.2002 р. № 171.
9. Про затвердження Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку // Рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 05.07.2012 р. № 2.
10. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи // Постанова Національного банку України від 17.09.2015 р. № 615.
11. Про Національний банк України // Закон України від 20.05.1999 р. № 679 – XIV.
12. Про організацію формування та обігу кредитних історій // Закон України від 23.06.2005 р. № 2704-IV.
13. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні // Закон України від 05.04.2001 № 2346-III
14. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб // Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI.
15. Савлук М.І. Гроші та кредит [Текст]: Підручник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / заг. ред. Михайло Іванович Савлук. - К.: Київ. нац. екон. ун-т, 2006. - 744 с.
16. Щетинін А.І. Гроші та кредит: Підручник. Видання 4-те, перероблене та доповнене. Щетинін А.І. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 440с.

Тема 13. Валютні системи та міжнародні розрахунки

Зміст

1. Сутність та еволюція валютних систем.
2. Валюта і валютний курс.
3. Валютний ринок та валютні операції.
4. Міжнародні розрахунки

1. Сутність та еволюція валютних систем.

У секторі міжнародних валютних відносин основне місце займає валютна система. Розрізняють національні, регіональні та світові валютні системи. Вони взаємодіють між собою, утворюючи єдину цілісну систему міжнародних валютних відносин.

Національна валютна система — це форма організації економічних відносин держави, за допомогою якої реалізуються міжнародні розрахунки, формуються та використовуються валютні ресурси держави. До основних елементів національної валютної системи відносять такі:

- ✓ національна валюта — грошова одиниця країни;
- ✓ органи, що регулюють валютний сектор економіки;
- ✓ режим курсу національної валюти;
- ✓ конвертованість валюти;
- ✓ принципи організації валютного ринку.

Національною валютою України є гривня. **Органами валютного регулювання і контролю** є Національний банк України, Кабінет Міністрів України, уповноважені банки (тобто банки, що мають ліцензію НБУ щодо діяльності на території України), Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері надання послуг поштового зв'язку, Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи.

У міжнародній практиці використовують фіксовані та плаваючі (гнучкі) режими валютних курсів, а також їх комбінації. **Фіксований валютний курс** (fixed exchange rate) передбачає наявність певного офіційного співвідношення, який підтримують органи державного валютного контролю. **Плаваючий валютний курс** (floating exchange rate) це курс, який визначається на ринку під впливом попиту та пропозиції.

Конвертованість валюти (convertibility) – здатність національної валюти обмінюватися на валюти інших країн та міжнародні платіжні засоби. Розрізняють повну та часткову конвертованість валюти. При **повній конвертованості** відсутні обмеження на використання грошової одиниці та її обмін на іноземні валюти як для резидентів, так і для нерезидентів. При **частковій**

конвертованості на деякі обмінні операції існують певні обмеження (за видами операцій, сумами, термінами, категоріями суб'єктів валютного ринку тощо). **На валютному ринку** реалізуються поточні і термінові валютні операції з метою забезпечення реальних потреб у валюті, спекуляції та хеджування.

Важливою складовою регулювання національної валютної системи є аналіз платіжного балансу країни. **Платіжний баланс** – це співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, та сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. Розробка і складання платіжного балансу є обов'язковою умовою для всіх країн – членів Міжнародного валютного фонду і базується на єдиній методології відповідно до стандартної класифікації компонентів і структури зведеної інформації.

Світова валютна система — це форма організації міжнародних валютних відносин, що історично склалася і закріплена міждержавними домовленостями. Це сукупність інструментів і міждержавних інституцій, за допомогою яких здійснюється платіжно-розрахунковий оборот у рамках світового господарства.

Першою в історії світовою валютною системою була система, що спиралася на єдині правила обігу золотого грошового товару і відома під назвою системи золотого стандарту.

Паризька валютна система - система золотого стандарту, або золотого монометалізму була започаткована на Міжнародній конференції в Парижі в 1867 р. Згідно з умовами золотого стандарту роль загального еквівалента закріплюється за золотом, в обігу функціонують золоті монети або грошові знаки, розмінні на золото. Ера класичного золотого стандарту розпочалася в 1821 р., коли після завершення наполеонівських війн Велика Британія зробила фунт стерлінгів конвертованою в золото валютою. Протягом ХІХ ст. і початку ХХ ст. золото відіграло головну роль у міжнародній грошово-валютній системі.

Існувало три форми золотого стандарту — золотомонетна, золотозливкова та золотовалютна. Розглянемо переваги і недоліки кожної з них.

Золотомонетний стандарт як класична форма золотого монометалізму передбачав вільний обіг золотих монет і виконання золотом усіх функцій грошей. При золотому стандарті в його класичній золотомонетній формі не існувало будь-яких валютних обмежень. Золото можна було вільно продавати й купувати, перевозячи його з однієї країни до іншої. Ціна на валютний метал встановлювалася на основі закону вартості, тобто визначалася кількістю суспільно необхідної праці, витраченої на видобуток та транспортування дорогоцінного металу.

Система золотомонетного стандарту забезпечувала надзвичайну валютну стабільність. Однак у рамках даної системи обсяги грошової емісії держав були обмежені їх золотими резервами, що позбавляло держави можливості вирішувати свої бюджетні проблеми шляхом додаткової емісії. Безпосередньою реакцією на будь-яке збільшення обсягів паперової емісії й інфляційне знецінення національних грошей були відплив золота за кордон і зменшення золотих запасів. Тому низка держав були змушені відмовлятися від золотого стандарту, що найбільш часто траплялося з державами у стані війни, що

потребували додаткового фінансування військових витрат. Тому Перша світова війна фактично поклала кінець золотому стандарту у його класичному вигляді.

Перша світова війна фактично поклала кінець золотому стандарту у його класичному вигляді. У 1922 році на *Генуезькій економічній конференції* було визначено підвалини нової світової валютної системи, яка реанімувала золотий стандарт у дещо зміненому вигляді. Умови, у яких формувалася нова форма золотого стандарту відрізнялися від умов формування Паризької системи золотого стандарту. У 1867 році (коли було визначено основи цього стандарту) більшість золотих запасів світу належали Британській імперії. Після першої світової війни Британія не змогла відновити золотий стандарт, а США, навпаки, накопичили суттєві золоті запаси. США мали всі підстави щоб диктувати світовій фінансовій спільноті умови, вигідні перш за все для американських банкірів. Однак у 1922 році у Генуї на основній післявоєнній міжнародній економічній конференції Банк Англії провів вдалий дипломатичний хід. Банк Англії більше не тримав більшу частину світового запасу золотих зливків, і тому британська сторона запропонувала певну модифікацію старого стандарту. За правилами нового золотого стандарту США повинні були виступати як остаточний гарант для валют Британії, решти Європи і всього світу. Великобританія, зокрема, могла тепер тримати свої резерви не у золоті, як це було до 1914 року, а, переважно, в доларах, у той час як країни континентальної Європи, що все ще відновлювалася після війни, могли тримати свої запаси не в золоті, а в фунтах стерлінгів[24, с.40].

В дійсності ця нова схема дозволяла Британії вибудовувати піраміду із своєї валюти (стерлінга) і своїх кредитів на основі доларів, а не золота, якого їй не вистачало. Залежні від Британії держави могли, в свою чергу, вибудовувати свої валютні піраміди, стираючись на стерлінг. Це фактично означало, що після 1925 року лише США залишаються на строгому золотому стандарті, а решта держав світу переходять на національні паперові гроші. Це дозволило Британії відновлювати свою домінуючу роль у Європі і у всьому світі як світового банкіра, спираючись на очевидну чи неочевидну підтримку долара і американського золота [24, с.40].

Фінансова криза, що розпочалася у 1929 році у США, підірвала підвалини цієї системи і відтоді потреба регулювання міжнародних валютних відносин частково вирішувалася шляхом створення валютних блоків і зон, сформованих переважно за регіональним чи колоніальним принципом.

Після завершення Другої світової війни потреба у упорядкуванні світової валютної системи знову постала, тим більше, що на світовій фінансовій арені відбувся суттєвий перерозподіл сил на користь США. У 1944 р. у американському містечку Бреттон-Вудс відбулася конференція, що поклала початок існуванню третьої світової валютної системи – *Бреттон-Вудської валютної системи*. Офіційно система вважалася золотовалютною, неофіційно іменувалася золотодоларовою. Тут же було започатковано створення Міжнародного валютного фонду і Міжнародного Банку Реконструкції і Розвитку.

Згідно з Бреттон-Вудським договором основними інструментами міжнародних розрахунків ставали золото і резервні валюти, статус яких отримали американський долар і англійський фунт стерлінгів. Встановлювався офіційний золотий вміст цих валют. Однак внаслідок обмежених золотих запасів Великобританії фунт стерлінгів використовувався у ролі резервної валюти зі значними обмеженнями.

Основні принципи Бреттон-Вудської валютної системи:

- ✓ золото виконувало роль платіжного засобу та розрахункової одиниці у міжнародному обігу. Єдиною конвертованою у золото валютою став долар США;
- ✓ валютні курси офіційно закріплювали золотий вміст валют за посередництвом долара США. Золотий вміст долара становив 0,888671 грама чистого золота, тобто ціна однієї унції золота дорівнювала 35 дол;
- ✓ купівля-продаж золота були дозволені лише центральним банкам держав;

Дефолт США на початку 70-років ХХ століття ознаменував завершення існування Бреттон-Вудської валютної системи. Потреба у впорядкуванні світової валютної системи призвела до Ямайської конференції, що відбулася у 1976 році у м.Кінгстон. Саме там, було підписано угоду про формування **Ямайської валютної системи**.

На відміну від своїх попередниць, це була система плаваючих валютних курсів, не прив'язана до золота.

Головні положення Кінгстонської валютної системи були наступними:

- ✓ кожна країна — член МВФ отримувала право обирати режим валютного курсу;
- ✓ золото перестало бути еталоном вартості і була відмінена його офіційна ціна. Золото перетворювалося на товар, були зняті обмеження на операції з золотом, які склали основу Бреттон-Вудської системи.
- ✓ кожна валюта отримувала право бути резервною валютою.
- ✓ розширювалися наглядові повноваження Міжнародного валютного фонду;
- ✓ одним з основних елементів нової системи стали Спеціальні права запозичення (СПЗ, Special Drawing Rights - SDR) – міжнародні платіжні засоби, вартість яких розраховувалася на основі вартості кошика валют провідних держав світу. Нині СПЗ розраховуються на основі вартості чотирьох валют – долара США, євро, британського фунта стерлінгів та японської єни.

2. Валюта і валютний курс. Конвертованість валюти.

Валюта - це грошова одиниця держави чи групи держав. Термін «валюта» використовується у таких значеннях:

- ✓ **національна валюта** — грошова одиниця певної держави. До валюти

України відносять валюту України, платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті України.

- ✓ **іноземна валюта** — це як іноземна валюта, так і банківські метали, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або банківських металах
- ✓ **міжнародна (регіональна) валюта** — міжнародна або регіональна грошова розрахункова одиниця.

Валютні цінності (currency valuables) – цінності, по відношенню до яких валютним законодавством країни встановлено особливий режим обігу на території країни та при перетині її кордонів.

Згідно з чинним законодавством України до **валютних цінностей віднесено:**

- ✓ валюту України – грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають у обігу та є законними платіжними засобами на території України; вилучені з обігу або такі, що вилучаються та підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, а також кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших фінансових установах на території України;
- ✓ платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи, виражені у валюті України;
- ✓ іноземну валюту – іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають у обігу та є законними платіжними засобами на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або вилучаються та підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України;
- ✓ платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах [20].

Валютний курс (exchange rate) - це ціна грошової одиниці однієї держави, виражена у грошових одиницях іншої держави. Валютний курс залежить від багатьох чинників, серед яких можна виокремити чинники структурного та кон'юнктурного характеру.

Структурні чинники відображають стан економіки країни-емітента, чинять довготерміновий вплив і становлять основу валютного курсу. Це чинники, що діють всерйоз і надовго. Серед структурних чинників виділяють: місце країни на світовому ринку товарів та послуг, показники економічного розвитку держави, динаміку обсягів грошової маси в обігу, темпи інфляції, рівень і динаміку облікової ставки та нормативів резервування, стан і структуру

платіжного балансу країни, обсяги дефіциту державного бюджету, обсяги внутрішніх та зовнішніх запозичень, платоспроможність країни та ін.

Кон'юнктурні чинники мають короткостроковий і спекулятивний характер. Ці чинники швидко формуються, чинять суттєвий вплив, але їх дія швидко минає. До кон'юнктурних чинників відносять: формування інфляційних очікувань, спекулятивні валютні операції, політичні події, тощо.

Валютне котирування – це фіксація курсу однієї грошової одиниці стосовно іншої грошової одиниці. При повному котируванні встановлюється курс покупки валюти (сторона bid) і продажу (сторона offer). Різниця між цими курсами називається «спред» (spread) або «маржа». Одиницею виміру спреда є 0,0001, яка називається «пункт». При котируванні валютних курсів у кожній валютній парі є валюта котирування і база котирування. **Валютою котирування** є та валюта, курс якої визначають, а **базою** — валюта, з якою порівнюють цю грошову одиницю. Виокремлюють два **види котирування: пряме і обернене**. При прямому котируванні визначають ціну одиниці іноземної валюти, виражену у одиницях національної валюти. При оберненому – навпаки, визначають ціну одиниці національної валюти в одиницях іноземної валюти.

Для оцінки макроекономічних параметрів використовують декілька різновидів валютного курсу.

Номінальний двосторонній валютний курс — це ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти.

Реальний валютний курс — це номінальний валютний курс, помножений на співвідношення цін країни валюти котирування (внутрішніх цін) до цін країни базової валюти (зовнішніх цін).

Крос-курс (cross-rate) — це співвідношення між двома іноземними валютами, яке визначають на основі курсу цих валют щодо третьої валюти. Історично склалося, що цією третьою валютою виступає, як правило, долар США.

У міжнародній практиці використовують фіксовані та плаваючі (гнучкі) режими валютних курсів, а також їх комбінації. **Фіксований валютний курс** (fixed exchange rate) передбачає наявність певного офіційного співвідношення, який підтримують органи державного валютного контролю. **Плаваючий валютний курс** (floating exchange rate) це курс, який визначається на ринку під впливом попиту та пропозиції.

Конвертованість валюти (convertibility) – здатність національної валюти обмінюватися на валюти інших країн та міжнародні платіжні засоби. Розрізняють повну та часткову конвертованість валюти.

При **повній конвертованості** відсутні обмеження на використання грошової одиниці та її обмін на іноземні валюти як для резидентів, так і для нерезидентів.

При **частковій конвертованості** на деякі обмінні операції існують певні обмеження (за видами операцій, сумами, термінами, категоріями суб'єктів валютного ринку тощо).

Таким чином розрізняють:

- вільно конвертовані валюти;
- валюти з обмеженою конвертованістю;
- неконвертовані валюти.

Гривня вважається валютою з *поточною конвертованістю*. Це означає конвертованість лише для поточних операцій, тобто вільний обмін національної валюти на іноземну здійснюється з метою проведення платежів за поточними статтями платіжного балансу.

Конвертованою вважається та валюта, країна походження якої взяла на себе зобов'язання, передбачені пунктами 2, 3, 4 ст. VIII Угоди про Міжнародний валютний фонд.

Класифікатор іноземних валют та банківських металів НБУ поділяє валюти та банківські метали на три групи:

1. Вільно конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та продаються на головних валютних ринках світу і дозволяються для здійснення інвестицій в Україну, та банківські метали.
2. Вільно конвертовані валюти, які широко не використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та не продаються на головних валютних ринках світу.
3. Неконвертовані валюти, курс яких Національним банком України не визначається.

2. Валютний ринок і валютні операції

Валютний ринок – це сукупність відносин з купівлі-продажу іноземних валют, інших валютних цінностей, цінних паперів у іноземній валюті та руху іноземних капіталів, що забезпечуються сукупністю спеціалізованих установ та організацій.

Найбільшими міжнародними валютними ринками вважають валютні ринки Лондона, Нью-Йорка, Франкфурта-на-Майні, Парижа, Цюриха, Токіо, Сінгапура, Гонконгу та ін.

Міжнародний валютний ринок сприяє розвитку міжнародних торговельних відносин, забезпечує реалізацію міжнародних розрахункових операцій, формування валютних курсів, страхування валютних ризиків та реалізацію спекулятивних операцій.

Серед *головних учасників валютного ринку* виділяють:

- ✓ центральні і комерційні банки;
- ✓ інвестиційні, пенсійні, хедж-фонди;
- ✓ крупні ТНК;
- ✓ валютні біржі та брокерські фірми;
- ✓ державні органи.

Міжнародний валютний ринок можна поділити на сектори за різними ознаками:

- ✓ за видами операцій (ринки ф'ючерсів, опціонів, тощо);

- ✓ за масштабом (національні, регіональні);
- ✓ за місцем торгівлі (біржовий і позабіржовий)

Інституційну основу функціонування світового валютного ринку складають:

- ✓ сукупність міжнародних організацій та міжнародних договорів, що регулюють їх діяльність;
- ✓ банки та інші фінансово-кредитні інституції;
- ✓ валютні біржі.

З точки зору торгової стратегії та поведінки на валютному ринку виділяють такі **групи гравців**:

- ✓ бики – учасники торгів, які купують валютні цінності очікуючи зростання цін, сподіваючись у майбутньому продати їх дорожче;
- ✓ ведмеді – учасники торгів, які очікують падіння цін і тому схильні до продажу цінностей, очікуючи згодом закрити позицію купивши їх вже за зниженою ціною;
- ✓ вівці – недосвідчені учасники або такі, які просто нездатні самостійно обирати торгову стратегію. Вони піддаються загальним настроям на ринку, діють, пізно відкривають чи закривають позиції і виступають жертвами і джерелом заробітку тих учасників, які вчасно вгадали тренд.
- ✓ свині – жадібні учасники торгів, які, вгадавши тренд, до останнього чекають ще більшої зміни цін активів на їхню користь, і програють, не встигаючи закрити позицію вчасно.

Валютні операції (foreign exchange operations) – операції, пов'язані з переміщенням або переходом права власності на валютні цінності. Виділяють такі валютні операції: поточні неторговельні; поточні торговельні; операції, пов'язані з рухом капіталу.

За термінами валютні операції поділяються на:

- ✓ поточні;
- ✓ термінові.

Поточні операції реалізуються у межах трьох робочих днів. Вони поділяються на:

- ✓ *tod* (від *англ. today*) – сьогодні укладається угода і сьогодні ж вона реалізується. Тобто, «сьогодні на сьогодні».
- ✓ *tom* (від *англ. tomorrow*) - сьогодні укладається угода і завтра вона реалізується. Тобто, «сьогодні на завтра».
- ✓ *spot* – сьогодні укладається угода і післязавтра вона реалізується. До уваги беруться лише робочі дні. Тобто, «сьогодні на післязавтра», або «сьогодні на другий робочий день».

Термінові операції – це ті, термін реалізації яких перевищує три робочі дні, тобто це все, що довше за «spot», наприклад, форвард, ф'ючерс.

Форвардний контракт - двостороння угода за стандартною (типовою) формою, яка засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) базовий актив у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни такого продажу під час укладення форвардного контракту. Основна мета валютних форвардів – забезпечення реальних потреб суб'єктів у валюті

(наприклад, для міжнародної торгівлі чи інвестицій) чи хеджування валютних ризиків.

Ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) - стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) базовий актив у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на момент укладення контракту. Ф'ючерсний контракт - контракт, аналогічний до форвардного, але він відбувається за стандартизованими умовами: здійснюється тільки на біржах, форма та умови контрактів уніфіковані, і розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через розрахункову палату біржі, яка гарантує своєчасність і повноту платежів. Їх головна мета – хеджування (страхування ризику) та спекуляція.

Валютний своп (currency swap) – валютна операція за договором, умови якого передбачають покупку (продаж) іноземної валюти зі зворотним її продажем (купівлею) на певну дату в майбутньому з фіксацією умов цих операцій у момент укладення договору. Учасники обох угод – ті самі. У своп-угоді завжди використовуються дві дати. Перша називається «дата валютування», друга – «дата завершення свопу».

Опціон (від англ. option - вибір, право вибору) - стандартний документ, що засвідчує право придбати (продати) базовий актив на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на час укладення такого контракту. Опціон – це фінансовий інструмент, який дає його власнику право вибору щодо того, чи здійснювати угоду, яка є предметом опціонної угоди. Продавець опціону зобов'язується виконати угоду якщо такими будуть побажання власника опціону. За продаж цього зобов'язання продавець опціону отримує **премію** (грошову винагороду). Покупець опціону (тобто той, хто стає його власником) платить продавцю премію, купуючи тим самим право вибору – реалізувати опціон, чи відмовитися від нього залежно від того чи вигідною для власника опціону буде реалізація цього опціону за поточної ринкової ситуації. Таким чином, премія - ціна, що сплачується покупцем опціону його продавцю за набуте право скористатися опціоном.

За цілями та механізмом реалізації валютні операції поділяються на:

- ✓ конверсійні;
- ✓ депозитно-кредитні.

Конверсійні операції – операції з купівлі-продажу узгоджених сум однієї валюти за іншу валюту за узгодженим курсом на певну дату.

Мета конверсійних операцій:

- ✓ міжнародна торгівля, туризм, інвестиції;
- ✓ спекулятивні валютні операції;
- ✓ хеджування валютних ризиків.

Депозитно-кредитні операції полягають у залученні та розміщенні тимчасово вільних коштів з метою отримання прибутку.

4. Міжнародні розрахунки

Розрахунок (settlement) – це:

- ✓ Операція, дія, що припиняє зобов'язання щодо переказу грошових коштів або цінних паперів між двома чи більше сторонами.
- ✓ Завершення угоди, відповідно до якої продавець переказує цінні папери або інші фінансові інструменти покупцю, а покупець переказує гроші продавцю. Розрахунок може бути остаточним або умовним. Розрахунок здійснюється на підставі розрахункового документа, що містить доручення та/або вимогу про перерахування коштів з рахунка платника на рахунок отримувача.

Міжбанківські розрахунки (interbank settlements) – система регулювання та здійснення грошових вимог та зобов'язань, що виникають між банками, їх філіями та клієнтами банків. Міжбанківські розрахунки призначені для здійснення платіжних трансакцій між банками, обумовлених виконанням платежів їх клієнтів, або власних зобов'язань одного банку перед іншим. На основі міжбанківських розрахунків:

- ✓ відбувається завершення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності з купівлі-продажу товарів (послуг), цінних паперів тощо;
- ✓ здійснюються розрахунки з фінансовими органами щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- ✓ реалізуються фінансово-економічні зв'язки між самими банками щодо виконання взаємних зобов'язань.

Основними видами міжбанківських розрахунків є:

- ✓ розрахунки на основі організації кореспондентських відносин між банками;
- ✓ розрахунки на основі кореспондентських рахунків, відкритих у центральному банку. Як правило, це повні розрахунки, що виконуються на валовій основі. Їх можна характеризувати як платежі-брутто;
- ✓ розрахунки через клірингові установи, які називають платежі-нетто.

Формами проведення міжбанківських розрахунків є платежі, здійснювані з використанням:

- ✓ Системи електронних платежів Національного банку (СЕП);
- ✓ власних платіжних систем банківських установ;
- ✓ прямих кореспондентських відносин між банками [11].

Розрізняють розрахунки типу «брутто» і «нетто». Розрахунки типу «**брутто**» передбачають, що кожен платіжний інструмент безпосередньо впливає на коррахунки учасників розрахунків. До системи такого типу належить СЕП. Розрахунки типу «**нетто**» передбачають використання клірингу. **Кліринг** (clearing) – система безготівкових розрахунків між країнами, підприємствами, банками за товари, послуги, цінні папери, валютні цінності, що базується на зарахуванні взаємних вимог і зобов'язань.

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов:

Розрахувати крос-курс CHF/UAH якщо банк котирує такі спот-курси:

USD/UAH spot = 24,7665-24,8677.

USD/CHF spot= 0,9005-0,9188.

Розв'язок

Для розрахунку крос-курсу слід визначити до якого типу котирування належать курси валют, на основі яких буде розрахований крос-курс. Якщо обидва вихідні курси мають котирування одного типу (пряме чи обернене), то слід використовувати ділення, а якщо курси мають котирування різного типу (пряме і обернене) – то слід використовувати множення. У даному випадку долар є базою і для гривні, і для швейцарського франка, тому слід використовувати ділення. Для розрахунку співвідношення CHF/UAH слід співвідношення USD/UAH поділити на співвідношення USD/CHF. Адже у цьому випадку у чисельнику опиниться CHF, а у знаменнику UAH.

$$\frac{USD}{UAH} / \frac{USD}{CHF} = \frac{USD \times CHF}{UAH \times USD} = \frac{CHF}{UAH} \quad (13.1)$$

Якби ми розділили навпаки (поділили б USD/CHF на USD/UAH) то отримали б курс UAH/CHF.

$$\frac{USD}{CHF} / \frac{USD}{UAH} = \frac{USD \times UAH}{CHF \times USD} = \frac{UAH}{CHF} \quad (13.2)$$

Тепер слід визначити які саме курси покупки і продажу USD/UAH і USD/CHF слід обирати для отримання курсів покупки і продажу CHF/UAH. Для цього слід звернути увагу на те за якими саме курсами банк купує і продає франк за гривню. У наступній таблиці курси покупки і продажу CHF/UAH позначені відповідно як X та Y (табл. 13.1).

Таблиця 13.1

Вихідні дані

Курс	За цими курсами	
USD/UAH spot	Банк купує долар за гривню або, інакше кажучи, продає гривню	Банк продає долар за гривню або, інакше кажучи, <i>купує гривню</i>
	24,7665	24,8677

USD/CHF spot	Банк купує долар за франк або, інакше кажучи, <i>продає</i> <i>франк</i>	Банк продає долар за франк або, інакше кажучи купує франк
	0,9005	0,9188
CHF/UAH	Банк купує франк за гривню або, інакше кажучи, <i>продає</i> <i>гривню</i>	Банк продає франк за гривню або, інакше кажучи, <i>купує</i> <i>гривню</i>
	X	Y

Для того, щоб знайти курс X слід скористатися курсами, за якими банк купує франк і продає гривню, тобто слід використати курси 0,9188 і 24,7665 (виділено в таблиці жирним шрифтом). А для того, щоб знайти курс Y слід використати курси, за якими банк продає франк і купує гривню, тобто слід використати курси 0,9005 і 24,8677 (позначені у таблиці курсивом). Якщо з'єднати ці курси лініями, утвориться хрест, звідки і походить назва «крос-курс» (cross – (англ.) хрест).

Тепер слід згадати, що нам потрібно ділити USD/UAH на USD/CHF. Отже,

$$X = \frac{24,7665}{0,9188} = 26,9553$$

$$Y = \frac{24,8677}{0,9005} = 27,6154$$

Таким чином,

$$CHF / UAH = 26,9553 - 27,6154$$

Якщо для розрахунку крос-курсу використовується ділення – курси обираються саме за «принципом хреста». Однак якщо крос-курс розраховується на основі курсів з котируванням різного типу (пряме і обернене) і використовується множення – то «принцип хреста» діяти не буде. У такому випадку слід визначити які саме курси (покупки чи продажу) слід знайти і обирати курси для розрахунку вже за цим принципом – так, як це зроблено у таблиці.

Відповідь. CHF / UAH = 26,9553 – 27,6154

Розв'язати задачу за таких умов: Розрахувати крос-курс EUR/CHF якщо банк котирує такі спот-курси:

USD/EUR=0,7740-0,7780

CHF/USD=0,9910-0,9950

Розв'язок

Для розрахунку крос-курсу слід визначити до якого типу котирування належать курси валют, на основі яких буде розрахований крос-курс. Якщо обидва вихідні курси мають котирування одного типу (пряме чи обернене), то слід використовувати ділення, а якщо курси мають котирування різного типу (пряме і обернене) – то слід використовувати множення. У даному випадку котирування

належать до різного типу. Отже, слід використовувати множення. Однак якщо помножити дані курси то отримаємо співвідношення CHF/EUR.

$$\frac{USD}{EUR} \times \frac{CHF}{USD} = \frac{CHF}{EUR}$$

Для отримання курсу EUR/CHF слід поділити одиницю на отримане співвідношення CHF/EUR.

$$\frac{1}{\frac{CHF}{EUR}} = \frac{EUR}{CHF}$$

Слід пам'ятати, що у випадку множення слід не використовувати «принцип хреста», а перемножити два курси bid і два курси offer. Адже слід звернути увагу на те за якими саме курсами банк купує і продає євро за франк. У наступній таблиці курси покупки і продажу CHF/ EUR позначені відповідно як X та Y

Курс	За цими курсами	
USD/EUR spot	Банк купує долар за євро або, інакше кажучи, <i>продає євро</i>	Банк продає долар за євро або, інакше кажучи, купує євро
	0,7740	0,7780
CHF/USD spot	Банк <i>купує франк</i> за долар	Банк продає франк за долар
	0,9910	0,9950
CHF/EUR	Банк купує франк за євро або, інакше кажучи, <i>продає євро</i>	Банк продає франк за євро або, інакше кажучи, <i>купує євро</i>
	X	Y
EUR/CHF	Банк купує євро за франк або, інакше кажучи, <i>продає франк</i>	Банк продає євро за франк або, інакше кажучи, <i>купує франк</i>
	1/Y	1/X

Таким чином, слід перемножити два курси bid і два курси offer, поділити одиницю на отримані результати і поміняти місцями курси покупки і продажу.

$$X = 0,7740 \times 0,9910 = 0,7670$$

$$Y = 0,7780 \times 0,9950 = 0,7741$$

$$\frac{EUR}{CHF} = \frac{1}{0,7741} - \frac{1}{0,7670} = 1,2918 - 1,3038$$

Відповідь. EUR/CHF=1,2918-1,3038.

Тестові завдання

1. *Поставка валюти через один робочий день (сьогодні – на післязавтра)– це:*
а) тод;

- б) том;
- в) спот;
- г) форвард.

2. Міжнародні платіжні засоби які використовуються МВФ для безготівкових розрахунків через записи на спеціальних рахунках та як розрахункова одиниця МВФ:

- а) долар США;
- б) євро;
- в) SDR;
- г) PPP.

3. Товариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій відоме як:

- а) FOREX;
- б) SWIFT;
- в) Western Union;
- г) TELEX.

4. Падіння купівельної спроможності національної валюти відносно інших валют – це її:

- а) девальвація;
- б) ревальвація;
- в) дефляція;
- г) рестрикція.

5. Вартість SDR сьогодні базується на вартості:

- а) долара США і золота;
- б) долара США, фунта стерлінгів, золота;
- в) долара США, фунта стерлінгів, євро, японської єни;
- г) долара США, фунта стерлінгів, французького франка, німецької марки, японської єни.

6. Індосамент – це:

- а) згода оплатити тратту;
- б) зобов'язання відкрити акредитив;
- в) згода оплатити соло-вексель;
- г) передавальний надпис на векселі.

7. Згода оплатити вексель - це:

- а) індосамент;
- б) алонж;
- в) акцепт;
- г) акредитив.

8. Скільки валют входить до кошика SDR?

- а) 2;
- б) 3;
- в) 4;
- г) 5.

9. Які валюти входять до кошика SDR?

- а) долар США, євро, японська єна, англійський фунт стерлінгів;
- б) долар США, євро, англійський фунт стерлінгів, швейцарський франк;
- в) долар США, євро, японська єна, китайський юань;
- г) долар США, канадський долар, євро, англійський фунт стерлінгів, швейцарський франк, японська єна, китайський юань.

10. Вільно конвертовані валюти, які торгуються на головних валютних ринках світу належать до:

- а) першої групи Класифікатора НБУ;
- б) другої групи Класифікатора НБУ;
- в) третьої групи Класифікатора НБУ;
- г) не включені до Класифікатора НБУ.

11. Які з вказаних організацій не входять до Групи Світового Банку?

- а) Міжнародний банк реконструкції і розвитку;
- б) Багатостороння агенція гарантії інвестицій;
- в) Міжнародна асоціація розвитку;
- г) Європейський банк реконструкції і розвитку.

12. Які з вказаних організацій не входять до Групи Світового Банку?

- а) Міжнародний банк реконструкції і розвитку;
- б) Європейський банк реконструкції і розвитку;
- в) Багатостороння агенція з гарантії інвестицій;
- г) Всі вказані організації належать до Групи Світового Банку.

13. У форвардному валютному контракті курс купівлі-продажу:

- а) фіксується у момент укладення угоди;
- б) розраховується у момент купівлі-продажу валюти за заздалегідь визначеною методикою;
- в) розраховується як середньозважений курс купівлі-продажу на дату здійснення угоди;
- г) жодна відповідь не вірна.

14. Кліринг – це:

- а) система кредитування центральним банком комерційного банку, коли на рахунку-ностро його банку-кореспондента недостатньо коштів для всіх термінових платежів;
- б) система безготівкових розрахунків, що базується на заліку взаємних вимог і зобов'язань фізичних та юридичних осіб;
- в) система міжбанківських розрахунків типу «брутто»;
- г) система операцій щодо надання центральним банком кредиту рефінансування.

15. Яку з вказаних платіжних систем комерційні банки використовують для міжбанківського переказу гривні?

- а) СЕП;
- б) НСМЕП;
- в) SWIFT;
- г) Fedwire.

16. При котируванні валюти 1 пункт це:

- а) 0.1;
- б) 0.01;
- в) 0.001;
- г) 0.0001.

17. Спред – це:

- а) курс купівлі;
- б) курс продажу;
- в) різниця між курсами покупки і продажу;
- г) кредитне плече.

18. Акредитив, що автоматично поновлюється на раніше домовлених умовах після використання початкової суми:

- а) акредитив з „червоною смугою”;
- б) підтверджений;
- в) револьверний;
- г) безвідзивний.

19. Акредитив, який передбачає попереднє депонування коштів імпортера називають:

- а) підтверджений;
- б) покритий;
- в) відновлювальний;
- г) компенсаційний.

20. У світовій практиці страхування валютних ризиків називають:

- а) валютною інтервенцією;
- б) валютним акцептуванням;
- в) валютним таргетуванням;
- г) валютним хеджуванням.

Питання для самоконтролю

1. Які елементи складають національну та світову валютну систему?
2. Охарактеризуйте еволюцію світової валютної системи.
3. Поясніть зв'язок валютного курсу та паритету купівельної спроможності.
4. Які види валютного курсу Вам відомі?
5. Що таке «крос-курс»?
6. Які чинники впливають на валютний курс?
7. Класифікуйте валютні операції.
8. Розкрийте зміст міжбанківських розрахунків.
9. Поясніть зв'язок валютного курсу та паритету купівельної спроможності.
10. Що таке валютна позиція і валютний арбітраж?
11. Охарактеризуйте міжнародний валютний ринок
12. Що таке міжнародний кредит? Вкажіть його основні форми.
13. Які міжнародні валютно-фінансові і кредитні організації Вам відомі? Які їх основні функції?

14. Що таке конвертованість? Які види конвертованості Вам відомі?
15. У чому відмінність форвардних і ф'ючерсних валютних операцій?
16. Що таке «опціон»?
17. Які елементи складають національну валютну систему?
18. Охарактеризуйте еволюцію світової валютної системи.
19. Що таке «валютний своп»?
20. Розкрийте суть клірингу.

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г.Арбузов, Ю.В.Колобов, В.І.Міщенко, С.В.Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504с.
2. Бездітко Ю.М., Мануйленко О.О., Стасюк Г.А. Валютне регулювання: Навчальний посібник. – Херсон: ОЛДІ-плюс, 2009. – 272 с.
3. Береславська О. І., Наконечний О. М., Пясецька М. Г., Боришкевич О. В., Гордон В. Б. Міжнародні розрахунки та валютні операції: Навч. посіб. / Київський національний економічний ун-т; Українська фінансово-банківська школа при КНЕУ / М.І. Савлук (ред.). — К. : Видавництво КНЕУ, 2002. — 390с.
4. Бутук О.І. Валютно-фінансові відносини: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 349 с.
5. Голюк В.Я. Міжнародні кредитно- розрахункові і валютні операції [Електронний ресурс]: конспект лекцій для студентів напряму підготовки 030601 «Менеджмент» спеціальності 7.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», 8.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» / НТУУ «КПІ»; уклад. В. Я. Голюк. – Електронні текстові дані (1 файл: 966 Кбайт). – Київ : НТУУ «КПІ», 2015. – 144 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/14448>
6. Дзюблук О.В. Валютна політика: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 422с.
7. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті // Постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 № 22.
8. Методичний коментар до платіжного балансу України // Платіжний баланс і зовнішній борг України. – 2013. – II квартал. - С.102-107.
9. Методологічний коментар // Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 10.
10. Методологічні основи розробки платіжного балансу та зовнішнього боргу України // Платіжний баланс і зовнішній борг України за 2009 р. – К.: НБУ. – 2010.
11. Міжбанківські розрахунки // Глосарій НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123445
12. Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підруч. для ВНЗ. — 5-те вид. перероб. і доп. / Боринець С.Я. — К., 2008. — 582 с.

13. Міжнародні розрахунки і валютні операції; навч. посіб. / Т.С.Шебет, А.С.Коряк, О.М.Дибя; за заг. ред. Т.С. Шебет. – К.:КНЕУ, 2009. – 348 с.
14. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
15. Найман Э. Малая энциклопедия трейдера / Эрик Л. Найман. – 7-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 403 с.
16. Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
17. Положення про встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів // Постанова Національного банку України від 12.11.2003 р. № 496
18. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою // Постанова Правління Національного банку від 10.08.2005 р. № 281.
19. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні // Закон України від 05.04.2001 № 2346-III.
20. Про систему валютного регулювання і валютного контролю // Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993р. № 15-93.
21. Про цінні папери та фондовий ринок // Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV.
22. Румянцев А.П., Голюк В.Я., Тонких О.Г. Міжнародні фінансові відносини: Навч. посіб. – К. Центр учбової літератури, 2008. – 348 с.
23. Шило В.П., Доровська С.С., Ільїна С.Б., Іванова Н.С. Міжнародні фінанси: Теоретично-практичний посібник. – К.: Кондор, 2010 р. – 346 с.
24. Энгдаль У.Ф. Боги денег: Уолл-Стрит и смерть Американского века [Текст].- С.-П.: Геликон плюс, 2011- 452 с.
25. Ющенко В.А., Міщенко В.І. Валютне регулювання: Навч. посіб. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 1999. – 359 с.

Тема 14. Фондовий ринок та фінансові інструменти

Зміст

1. Сутність фондового ринку та фондової біржі
2. Сутність та класифікація видів фінансових інструментів.

1. Сутність фондового ринку та фондової біржі

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) - сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

На фондовому ринку здійснюються такі **види професійної діяльності**:

- ✓ діяльність з торгівлі цінними паперами;
- ✓ діяльність з управління активами інституційних інвесторів;
- ✓ депозитарна діяльність;
- ✓ діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку;
- ✓ клірингова діяльність.

Учасники фондового ринку - емітенти або особи, що видали неемісійні цінні папери, інвестори в цінні папери, інституційні інвестори, професійні учасники фондового ринку, об'єднання професійних учасників фондового ринку, у тому числі саморегульовані організації професійних учасників фондового ринку. Важливу посередницьку роль на фондовому ринку відіграють брокери та дилери. **Брокерська діяльність** - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема на підставі договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи. **Дилерська діяльність** - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом [25].

Головним регулюючим органом фондового ринку в Україні є **Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку**. Саме вона в установленому нею порядку видає ліцензію на провадження певного виду професійної діяльності на фондовому ринку [25].

Згідно законодавства України фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, та провадить свою діяльність відповідно до Цивільного кодексу України, законів, що регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб, з особливостями, визначеними законодавством. Прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками). Фондова біржа утворюється не менше ніж двадцятьма засновниками - торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку. Частка одного торговця цінними паперами не може бути більшою ніж 5 відсотків статутного капіталу фондової біржі. Фондова біржа

набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації. Державна реєстрація фондової біржі здійснюється в порядку, встановленому Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців". Фондова біржа має право провадити діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку з моменту отримання ліцензії Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Діяльність фондової біржі зупиняється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, якщо кількість її членів стала меншою за 20. Якщо протягом шести місяців прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється. Членами фондової біржі можуть бути виключно торговці цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку та взяли на себе зобов'язання виконувати всі правила, положення і стандарти фондової біржі [25].

Виведення цінного паперу на фондовий ринок розпочинається з його емісії. **Емісія** - сукупність дій емітента, що провадяться в установленій законодавством послідовності і спрямовані на розміщення емісійних цінних паперів серед їх перших власників [25]. Нині все частіше зустрічається термін «**IPO**» (*initial public offering*- англ.), що перекладається як первинна публічна пропозиція, тобто первинний продаж акцій компанії на відкритому ринку. Іноді використовується андеррайтинг. **Андеррайтинг** - укладення торговцем цінними паперами договорів щодо відчуження цінних паперів та/або здійснення дій чи надання послуг, пов'язаних з таким відчуженням, у процесі емісії цих цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента на підставі відповідного договору з емітентом [25].

Для початку торгів цінним папером на біржі він повинен пройти процедуру лістингу. **Лістинг** - сукупність процедур із включення цінних паперів до реєстру фондової біржі та здійснення контролю за відповідністю цінних паперів і емітента умовам та вимогам, установленим у правилах фондової біржі. Протилежною процедурою є **делістинг** - процедура виключення цінних паперів з реєстру фондової біржі, якщо вони не відповідають правилам фондової біржі, з подальшим припиненням їх обігу на фондовій біржі або переведенням у категорію цінних паперів, допущених до обігу без включення до реєстру фондової біржі [25]. Механізм визначення та/або фіксації на фондовій біржі ринкової ціни емісійного цінного паперу, що перебуває в обігу на такій біржі називається **котируванням**.

2. Сутність та класифікація видів цінних паперів.

Фінансовий інструмент – це контракт, результатом якого є створення фінансового активу одного суб'єкта господарювання і фінансового зобов'язання чи інструменту власного капіталу у іншого суб'єкта господарювання.

Фінансові інструменти в бухгалтерському обліку поділяються на:

- ✓ фінансові активи;
- ✓ фінансові зобов'язання;
- ✓ інструменти власного капіталу;

- ✓ похідні фінансові інструменти.

Фінансові активи включають: грошові кошти, не обмежені для використання, та їх еквіваленти; дебіторську заборгованість, не призначену для перепродажу; фінансові інвестиції, що утримуються до погашення; фінансові активи, призначені для перепродажу; інші фінансові активи.

Фінансові зобов'язання включають фінансові зобов'язання, призначені для перепродажу, та інші фінансові зобов'язання.

До інструментів власного капіталу належать прості акції, частки та інші види власного капіталу.

Похідні фінансові інструменти включають ф'ючерсні контракти, форвардні контракти та інші похідні фінансові інструменти.

Згідно з іншою класифікацією **серед фінансових інструментів виділяють:**

- ✓ валютні фінансові інструменти, які передбачають обмін однієї грошової одиниці на іншу;
- ✓ відсоткові фінансові інструменти, які приносять прибуток за фіксованими чи плаваючими ставками;
- ✓ майнові інструменти, наприклад, акції, дорогоцінні метали, сировина, товари.

Таким чином, **до фінансових інструментів відносять** цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), інструменти грошового обігу, відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) в разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу чи фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у т.ч. тих, що передбачають грошову форму оплати (курсіві та відсоткові опціони).

Цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам[25].

Класифікація цінних паперів

За порядком розміщення цінні папери поділяють на емісійні та неемісійні.

Емісійними цінними паперами визнаються такі цінні папери, які розміщуються випусками, мають рівні обсяг і терміни здійснення прав усередині одного випуску незалежно від часу придбання цінного паперу. Випуск емісійних цінних паперів вимагає обов'язкової державної реєстрації, без якої визнається недійсним. Таким чином, емісійні цінні папери є об'єктом масового випуску і при їх випуску, як правило, невідомі перші набувачі емісійних цінних паперів [3, с.165] (наприклад, акції чи облігації).

Неемісійні цінні папери можуть існувати виключно в документарній формі і за формою випуску можуть бути лише ордерними або на пред'явника [25].

Неемісійні цінні папери характеризуються тим, що видаються емітентом конкретному набувачу. При випуску неемісійних цінних паперів не вимагається здійснювати реєстрацію емісії. Неемісійні цінні папери називають комерційними цінними паперами, адже зазвичай вони є наслідком укладення комерційних правочинів. На відміну від емісійних цінних паперів, у яких існує один боржник і значна кількість кредиторів - осіб, які придбали емісійні цінні папери одного випуску, комерційні цінні папери передбачають одного боржника і, як правило, одного кредитора [3, с.165] (наприклад, векселі, чеки)

Цінні папери *за формою існування* поділяються на бездокументарні цінні папери та документарні цінні папери. **Бездокументарним цінним папером** є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів. **Документарним цінним папером** є паперовий або електронний документ, оформлений у визначеній законодавством формі, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити [25].

Цінні папери *за формою випуску* можуть бути на пред'явника, іменні або ордерні [25]. *Іменним цінним папером* є такий цінний папір, який легітимує свого держателя в якості закріплених у цінному папері прав, якщо його ім'я зафіксоване в тексті документа, а також у реєстрі власників іменних цінних паперів, який веде відповідна особа. До іменних цінних паперів належать, наприклад, акції чи облігації. *Ордерним цінним папером* є такий документ, держатель якого визначений в якості зазначеного в ньому права, якщо на ньому зупиняється безперервний ряд передавальних написів. Ордерні цінні папери передаються шляхом вчинення на них передавального напису - індосаменту, який може бути іменним або бланковим. Ордерними цінними паперами є вексель і коносамент. Належним чином легітимованим суб'єктом прав, що закріплюються в *цінних паперах на пред'явника*, буде особа, яка є держателем цінного паперу. Цінними паперами на пред'явника є казначейські зобов'язання республіки і пред'явницькі акції, ощадні сертифікати та облігації внутрішніх і місцевих позик [3, с.165].

Іменні цінні папери відрізняються від цінних паперів на пред'явника тим, що останні, на відміну від іменних, не фіксують імені свого держателя. Для належної легітимації за цінними паперами на пред'явника достатньо пред'явити такий цінний папір. Дещо складнішою є ситуація з розмежуванням ордерних та іменних цінних паперів. Враховуючи те, що у ордерних, як і в документарних іменних цінних паперах, може бути зафіксоване ім'я уповноваженої особи. Однак на відміну від іменних цінних паперів, обов'язковим реквізитом яких є ім'я уповноваженої особи, ордерні можуть передаватися шляхом бланкового індосаменту, тобто шляхом здійснення передавального напису без зазначення ім'я набувача. Крім того, характерною ознакою іменних цінних паперів є те, що власники таких паперів фіксуються не тільки у тексті цінного паперу, а також у спеціальному реєстрі, який веде емітент або інша особа. У випадку ж з ордерними цінними паперами реєстр їх власників не ведеться [3, с.165].

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів [25]:

1) **пайові цінні папери** - цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді

дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН). До пайових цінних паперів відносяться:

- а) акції;
- б) інвестиційні сертифікати;
- в) сертифікати ФОН;
- г) акції корпоративного інвестиційного фонду.

2) **боргові цінні папери** - цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів відносяться:

- а) облігації підприємств;
- б) державні облігації України;
- в) облігації місцевих позик;
- г) казначейські зобов'язання України;
- г) ощадні (депозитні) сертифікати;
- д) векселі;
- е) облігації міжнародних фінансових організацій;

3) **іпотечні цінні папери** - цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносяться:

- а) іпотечні облігації;
- б) іпотечні сертифікати;
- в) заставні;

4) **приватизаційні цінні папери** - цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) **похідні цінні папери** - цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

б) **товаророзпорядчі цінні папери** - цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Розглянемо найбільш поширені цінні папери.

Акція - іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів

та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Акціонерне товариство розміщує тільки іменні акції. У разі існування акцій у документарній формі власникові акцій видається сертифікат акції (акцій). У сертифікаті акції (акцій) зазначаються вид цінного паперу, найменування акціонерного товариства, серія і номер сертифіката, міжнародний ідентифікаційний номер цінного паперу, тип і клас акцій, номінальна вартість акції, кількість акцій, що належить власникові за таким сертифікатом, ім'я (найменування) власника, підпис керівника емітента або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою емітента (уповноваженої особи) [25].

Акціонерне товариство розміщує акції двох типів - прості та привілейовані. **Прості акції** надають їх власникам право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів, на участь в управлінні акціонерним товариством, на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації та інші права, передбачені законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Прості акції надають їх власникам однакові права. Прості акції не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери акціонерного товариства. Надання будь-яких гарантій щодо отримання доходу (дивідендів) за простими акціями забороняється. **Привілейовані акції** надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій, права на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, а також надають права на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом і законом, який регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків. Реєстрацію випуску акцій здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [25].

Облігація - цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом емісії (для державних облігацій України - умовами їх розміщення) строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом емісії (для державних облігацій України - умовами їх розміщення). Перехід права власності на облігації емітента до іншої особи не є підставою для звільнення емітента від виконання зобов'язань, що підтверджуються облігацією. Облігації можуть існувати виключно в бездокументарній формі [25].

Емітент, у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, може розміщувати відсоткові, цільові та дисконтні облигації.

Відсоткові облигації - облигації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів.

Цільові облигації - облигації, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг відповідно до вимог, встановлених проспектом емісії (для державних облигацій України - умовами їх розміщення), а також шляхом сплати коштів власнику таких облигацій у випадках та порядку, передбачених проспектом емісії облигацій (для державних облигацій України - умовами їх розміщення).

Дисконтні облигації - облигації, що розміщуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облигації, яка виплачується власнику облигації під час її погашення становить доход (дисконт) за облигацією.

Емітент може розміщувати іменні облигації та облигації на пред'явника. Обіг облигацій дозволяється після реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення облигацій та видачі свідоцтва про реєстрацію випуску облигацій [25].

Вексель - цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Векселі можуть бути прості або переказні та існують виключно у документарній формі.

Казначейське зобов'язання України - державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті. Емісія казначейських зобов'язань України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку [25].

Погашення та сплата доходу за казначейськими зобов'язаннями України гарантується доходами Державного бюджету України. Казначейські зобов'язання України можуть бути:

- ✓ довгострокові - понад п'ять років;
- ✓ середньострокові - від одного до п'яти років;
- ✓ короткострокові - до одного року.

Емітентом казначейських зобов'язань України виступає держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України. Казначейські зобов'язання України можуть бути іменними або на пред'явника. Казначейські зобов'язання України розміщуються у документарній або

бездокументарній формі. У разі розміщення казначейських зобов'язань України у документарній формі видається сертифікат [25].

Інвестиційний сертифікат - цінний папір, який розміщується інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчує право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді. Емітентом інвестиційних сертифікатів виступає інвестиційний фонд, інвестиційна компанія або компанія з управління активами пайового інвестиційного фонду. Кількість проголошених інвестиційних сертифікатів пайового інвестиційного фонду зазначається у проспекті емісії. Інвестиційні сертифікати можуть надавати його власнику право на отримання доходу у вигляді дивідендів [25].

Ощадний (депозитний) сертифікат - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав. Ощадний (депозитний) сертифікат є неемісійним цінним папером, що видається на певний строк (під відсотки, передбачені умовами його видачі). Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника та існують виключно у документарній формі. В ощадному (депозитному) сертифікаті зазначаються вид цінного паперу, найменування і місцезнаходження банку, що випустив сертифікат, серія і номер сертифіката, дата випуску, сума депозиту, процентна ставка, строк отримання вкладу, підпис керівника банку або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою банку. Права за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом передаються в порядку, встановленому для відступлення права вимоги. Передача прав за ощадним (депозитним) сертифікатом на пред'явника здійснюється шляхом передачі ощадного (депозитного) сертифіката. Доход за ощадними (депозитними) сертифікатами виплачується під час пред'явлення їх для оплати в банк, що розмістив ці сертифікати. У разі дострокового пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката до оплати банк виплачує суму вкладу та відсотки (закладами на вимогу), якщо умовами випуску сертифіката не передбачено інший розмір відсотків [25].

Особливого розвитку останнім часом дістали деривативи, тобто похідні фінансові інструменти. ***Дериватив*** - стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати або продати базовий актив на визначених умовах у майбутньому.

Базовий актив - товари, цінні папери, кошти, що є предметом виконання зобов'язань за деривативом. Основою деривативу можуть бути активи (товари, акції, облігації, позики та ін.), індекси (на відсоткові ставки, валютні курси, фондові індекси, індекси споживчих цін) або інші умови.

Продавець за деривативом - особа, яка згідно з форвардним та/або ф'ючерсним контрактами має продати базовий актив контракту, а згідно з опціоном зобов'язується продати (купити) базовий актив опціону.

Покупець за деривативом - особа, яка згідно з форвардним та/або ф'ючерсним контрактами має купити базовий актив контракту, а згідно з опціоном має право купити (продати) базовий актив опціону.

Деривативи мають бути укладені в письмовій формі.

Форвардний контракт - двостороння угода за стандартною (типовою) формою, яка засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) базовий актив у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни такого продажу під час укладення форвардного контракту. Основна мета валютних форвардів – забезпечення реальних потреб суб'єктів у валюті (наприклад, для міжнародної торгівлі чи інвестицій) чи хеджування валютних ризиків. Форварди - це угоди типу **ОТС** (від англ. «over-the-counter» - *через прилавок*) – позабіржові угоди. Форварди укладаються на умовах, зручних для кожного конкретного банківського клієнта. Сума угоди, її термін, валютна пара – є для кожного клієнта індивідуальними, і визначаються у результаті домовленостей клієнта з банком. Тому форвардна угода, не відміну від ф'ючерсу, не є стандартною, що визначає її низьку ліквідність на вторинному ринку. Форвард є обов'язковим до виконання сторонами угоди.

Ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) - стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) базовий актив у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на момент укладення контракту. Ф'ючерсний контракт - контракт, аналогічний до форвардного, але він відбувається за стандартизованими умовами: здійснюється тільки на біржах, форма та умови контрактів уніфіковані, і розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через розрахункову палату біржі, яка гарантує своєчасність і повноту платежів. Їх головна мета – хеджування (страхування ризику) та спекуляція.

Розрізняють валютні ф'ючерси, процентні ф'ючерси та ф'ючерси на фондовий індекс.

Валютний ф'ючерс - це контракт, базовим активом яких є певна сума валюти. Обсяги прибутку (збитку) учасників торгів такими контрактами визначається як результат зростання чи падіння ринкового валютного курсу у порівнянні зі значенням курсу, зафіксованим у контракті.

Ф'ючерс на фондовий індекс – це контракт, базовим активом яких є фондовий індекс. Обсяги прибутку (збитку) учасників торгів такими контрактами визначається як результат зростання чи падіння фондового індексу у порівнянні з його значенням, зафіксованим у контракті. Для визначення суми прибутку (збитку) учасника торгів з такими контрактами використовується множник специфікації, виражений у грошових одиницях. На дату виконання контракту сплачується грошова сума, рівна добутку множника на різницю значення індексу при закритті контракту в останній день торгівлі і ціною ф'ючерсного контракту. Якщо значення індексу при виконанні контракту нижче за ціну контракту, то має місце збиток покупця контракту і прибуток його продавця, і навпаки.

Відсотковий ф'ючерс – це договірне зобов'язання купити (прийняти) та продати (поставити) відсотковий інструмент згідно з обумовленими в контракті термінами і процентною ставкою у майбутньому. Таким відсотковим інструментом може виступати казначейський вексель чи облігація.

Розрізняють валютні, процентні свопи та свопи активів.

Валютний своп (currency swap) – валютна операція за договором, умови якого передбачають покупку (продаж) іноземної валюти зі зворотним її продажем (купівлею) на певну дату в майбутньому з фіксацією умов цих операцій у момент укладення договору.

Процентний своп - це контрактна угода між двома сторонами, відомими як учасники свопу, про обмін потоками грошових коштів, які розраховані за різними ставками, але виходячи з однієї суми, відомої як умовна сума. Як правило, один потік коштів розраховується за фіксованою ставкою, а інший - за плаваючою ставкою [26].

Своп активів – полягає у обміні процентними платежами в одній чи в різних валютах. Однак процентні платежі пов'язані не з залученням коштів, а з їх інвестуванням. Оскільки кошти інвестуються під фіксовану чи плаваючу процентну ставку в ті чи інші активи, цей своп отримав назву активів.

Опціон (від англ. option - вибір, право вибору) - стандартний документ, що засвідчує право придбати (продати) базовий актив на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на час укладення такого контракту. Опціон – це фінансовий інструмент, який дає його власнику право вибору щодо того, чи здійснювати угоду, яка є предметом опціонної угоди. Продавець опціону зобов'язується виконати угоду якщо такими будуть побажання власника опціону. Розрізняють такі різновиди опціонів: товарні (на товари і товарні ф'ючерси); валютні (на валюту і валютні ф'ючерси); фондові (на фондові індекси, на акції); відсоткові (на майбутню відсоткову ставку, відсоткові ф'ючерси).

Відсотковий опціон дає його власнику право залучити кошти під певну відсоткову ставку у майбутньому, або відмовитися від цього залежно від рівня і динаміки ринкової відсоткової ставки. Виділяють опціони «Cap» і «Floor». «Cap» покликаний зафіксувати максимальну відсоткову ставку для того учасника угоди, хто планує у майбутньому залучати кошти і страхується від зростання відсоткової ставки. «Floor» фіксує мінімальну відсоткову ставку для того, хто планує розміщувати кошти і страхується від падіння ставок.

Фондовий опціон – це опціон на фондовий індекс чи акції. Базовим активом опціону на фондовий індекс є значення фондового індексу. За аналогією з ф'ючерсом на фондовий індекс, Обсяги прибутку (збитку) учасників торгів такими контрактами визначається як результат зростання чи падіння фондового індексу у порівнянні з його значенням, зафіксованим у контракті. Для визначення суми прибутку (збитку) використовується так званий «множник». Для опціонів на акції базовим активом є акції.

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Спот-курс євро відносно долара становить EUR/ USD = 1,3125. На міжбанківському ринку відсоткова ставка за річними позиками у доларах США становить 9%, у євро – 8%. Розрахувати ціну ф'ючерсу на євро, виражену у доларах, якщо термін ф'ючерсу становить 1 рік.

Розв'язок

Для того, щоб знайти ціну ф'ючерса слід скористатися формулою

$$Pf = Ps \times \left(\frac{1 + I_1(t)}{1 + I_2(t)} \right)^{t/360} \quad (14.1)$$

де

Pf – ціна ф'ючерса

Ps – спот-курс валюти, ф'ючерс якої нас цікавить, відносно тієї валюти, у якій цей ф'ючерс повинен бути виражений. Котирування повинно бути обернене. Національною валютою у цьому випадку вважається валюта, ф'ючерс якої нас цікавить. А та валюта – у цій буде виражено ф'ючерс – є вважається іноземною.

I_1 - відсоткова ставка за позиками у валюті, у якій повинен бути виражений ф'ючерс (повинна бути виражена у вигляді десяткового дробу)

I_2 – відсоткова ставка за позиками у валюті, ф'ючерс якої нас цікавить (повинна бути виражена у вигляді десяткового дробу)

t – термін від продажу ф'ючерсу до виконання ф'ючерсного контракту. Слід зазначити, що у окремих країнах у вказаній формулі базовою кількістю днів у році вважається 365, а не 360 днів

Таким чином,

$$Pf = 1,3125 \times \left(\frac{1 + 0,09}{1 + 0,08} \right)^{360/360} = 1,3247 \text{ дол.}$$

Отже, ціна ф'ючерса на євро, виражена у доларах, є вищою від поточного курсу, оскільки ціна ф'ючерса відображає очікування ринку щодо майбутньої вартості євро і долара. Це ж очікування проявляється у відсоткових ставках – по долару вони є вищими, ніж по євро.

Відповідь. Ціна річного ф'ючерса на євро становить 1,3247 дол.

Розв'язати задачу за таких умов:

Торгуються ф'ючерсні контракти на S&P500. Множник специфікації становить 250 доларів. Учасник А купив ф'ючерсний контракт по ціні 1450 у учасника Б. На дату закриття контракту значення індексу становило 1480. Якою буде сума виграшу (програшу) учасників торгів і хто з них виграє (програє)?

Розв'язок

Зростання індексу з 1450 до 1480 вигідне для учасника А і не вигідне для учасника Б. Виграш учасника А і, відповідно, програш учасника Б становитиме:

$$(1480 - 1450) \times 250 \text{ дол.} = 7500 \text{ дол.}$$

Відповідь. 7500 дол. виграє учасник А і програє учасник Б.

Розв'язати задачу за таких умов: Треjder купив опціон “call” європейського типу зі страйком EUR/USD=1,35 на суму 1 млн. євро. Премія становила 0,05 дол. за 1 євро. На дату реалізації опціону ринковий курс становив EUR/USD=1,5. Визначте прибуток (збиток) цього трейдера.

Розв'язок

Для того, щоб розрахувати прибуток (збиток) трейдера спочатку слід визначити чи вигідним для нього був напрямок зміни валютного курсу. У даному випадку опціон «call» дає трейдеру можливість купити 1 млн.євро за курсом EUR/USD=1,35, у той час як ринковий курс становить EUR/USD=1,5. Оскільки у опціонному контракті вказано курс, який є нижчим від ринкового, то це вигідно для трейдера, і він скористається цим опціоном для покупки 1 млн. євро за курсом EUR/USD=1,35. Треjder тепер може продати 1 млн. євро за ринковим курсом, тому слід вважати, що його дохід (без урахування заплаченої раніше премії) становив

$$1000000 \times (1,5 - 1,35) = 150000 \text{ дол.}$$

Однак, не слід забувати, що на покупку цього опціона трейдер свого часу потратив певну суму - премію. Вона становила

$$1000000 \times 0,05 = 50000 \text{ дол.}$$

Тому виграш трейдера становив

$$150000 - 50000 = 100000 \text{ дол.}$$

Відповідь. Виграш трейдера становив 100000 дол.

Розв'язати задачу за таких умов: Треjder продав опціон “put” європейського типу зі страйком EUR/USD=1,125 на суму 500000 євро. Премія становила 0,08 доларів за 1 євро. На дату реалізації опціону ринковий курс становив EUR/USD=1,13. Визначте прибуток (збиток) цього трейдера.

Розв'язок

Розв'язуючи задачу на коротку позицію (адже наш трейдер продав опціони) слід розглядати ситуацію з позиції його контрагентів і прийняти рішення щодо того наскільки вигідною буде зміна курсу для контрагента і якими будуть його дії. У даному випадку реалізація опціону контрагенту нашого трейдера не вигідна, оскільки він може продати валюту на ринку вигідніше (тобто за вищим курсом), ніж за опціонною угодою. Наш трейдер отримав від продажу опціона суму премії - 40000 доларів. Це і є його прибутком.

Відповідь. Виграш трейдера становив 40000 дол.

Розв'язати задачу за таких умов: Треjder купив два опціони - «Call» і «Put» з однаковим страйком EUR/USD=1,125. Премії були однаковими і становили 0,05 дол. за 1 євро. Суми опціонів дорівнювали 1000000 євро кожна. Розрахуйте який

прибуток отримає трейдер якщо ринковий курс зміниться і становитиме на дату реалізації опціону EUR/USD=1,3?

Розв'язок

Реалізація опціону «Put» трейдеру не вигідна. У даному випадку трейдер реалізує опціон «Call» і купить 1000000 євро за курсом EUR/USD=1,125. Він може продати ці 1000000 євро за курсом EUR/USD=1,3. Його прибуток від цієї операції становитиме:

$$(1,3 - 1,125) \times 1000000 = 175000 \text{ дол.}$$

Однак, слід не забувати, що він вже заплатив премію за два опціони. Тому його остаточний результат становитиме:

$$175000 - 100000 = 75000 \text{ дол.}$$

Відповідь. Виграш трейдера становив 75000 дол.

Розв'язати задачу за таких умов: Трейдер продав два опціони - «Call» і «Put». Страйк опціона «Call» становив EUR/USD=1,32, а страйк опціона «Put» становив EUR/USD=1,27. Премії були однаковими і становили 0,05 дол. за 1 євро. Суми опціонів дорівнювали 1000000 євро кожна. Розрахуйте який прибуток отримає трейдер якщо ринковий курс зміниться і становитиме на дату реалізації опціону EUR/USD=1,4?

Розв'язок

Розв'язуючи задачу на коротку позицію (адже наш трейдер продав опціони) слід розглядати ситуацію з позиції його контрагентів і прийняти рішення щодо того наскільки вигідною буде зміна курсу для контрагента і якими будуть його дії. У даному випадку реалізація опціону «Put» контрагенту не вигідна. У даному випадку контрагент прийме рішення щодо реалізації опціону «Call». Наш трейдер не зможе відмовитися, адже він вже продав право вибору і отримав суму премії (50000 дол за один опціон). Наш трейдер буде змушений продати 1000000 євро за курсом EUR/USD=1,32, у той час як ринковий курс становить EUR/USD=1,4. Очевидно, що ця операція йому не вигідна і трейдер втратить:

$$(1,32 - 1,4) \times 1000000 = 80000 \text{ дол.}$$

Однак, слід не забувати, що він вже отримав премію за два опціони. Тому його остаточний результат становитиме:

$$100000 - 80000 = 20000 \text{ дол.}$$

Трейдер отримає 20000 доларів прибутку. Його контрагент на цьому опціоні заробив 30000 дол. А на опціоні «Put» контрагент нашого трейдера отримав збиток у розмірі премії – 50000 дол.

Відповідь. Виграш трейдера становив 20000 дол.

Тестові завдання

1. Фінансовий інструмент, який передбачає продаж базового активу і його зворотній викуп:

- а) форвард;
- б) ф'ючерс;
- в) своп;
- г) опціон.

2. До деривативів не належать:

- а) ф'ючерси;
- б) опціони;
- в) свопи;
- г) акції.

3. Контрактна угода на купівлю чи продаж стандартизованої суми валюти за стандартною специфікацією валют та узгодженою ціною – це:

- а) спот;
- б) форвард;
- в) ф'ючерс;
- г) акція.

4. Операція, яка поєднує купівлю або продаж валюти на умовах „спот” із одночасним продажем (або купівлею) тієї ж валюти на певний термін на умовах „форвард”:

- а) ф'ючерс;
- б) форвард;
- в) своп;
- г) опціон.

5. Фінансовий інструмент, який передбачає наявність у однієї зі сторін угоди лише права, а не зобов'язання на покупку чи продаж базового активу:

- а) форвард;
- б) ф'ючерс;
- в) своп;
- г) опціон.

6. Термінова угода двох сторін, внаслідок якої одна зі сторін отримує право, а інша – зобов'язання здійснити операцію по купівлі-продажу валюти – це:

- а) форвард;
- б) своп;
- в) опціон;
- г) ф'ючерс.

7. Установлена біржею мінімальна кількість цінних паперів та інших фінансових інструментів, яка може бути продана чи куплена під час торговельної сесії – це:

- а) крок зміни ціни (крок торгів);
- б) лот;
- в) спред;
- г) лістинг.

8. IPO має місце:

- а) на первинному ринку цінних паперів;
- б) на вторинному ринку цінних паперів;
- в) при хеджуванні валютного ризику;
- г) при спекуляції цінними паперами.

9. Облігації, що розміщуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість:

- а) відсоткові;
- б) цільові;
- в) дисконтні;
- г) бездокументарні.

10. Які з вказаних цінних паперів згідно законодавства України можуть існувати можуть існувати виключно у документарній формі?

- а) акції;
- б) акції корпоративного інвестиційного фонду;
- в) облігації;
- г) векселі.

11. Різновид облігацій, що реалізуються зі знижкою від номінальної вартості і погашаються за номіналом:

- а) купонна облігація;
- б) дисконтна облігація;
- в) цільова облігація;
- г) процентна облігація.

12. Різновид облігацій, що передбачає виплату доходу у вигляді річного процента, що встановлюється до номінальної вартості:

- а) дисконтна облігація
- б) конвертована облігація
- в) процентна облігація
- г) цільова облігація

13. Які з вказаних цінних паперів згідно законодавства України можуть існувати можуть існувати виключно у бездокументарній формі?

- а) казначейські зобов'язання;
- б) облігації;
- в) векселі;
- г) чеки.

14. Зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформляється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного паперу:

- а) акція;
- б) облігація;
- в) ф'ючерс;
- г) опціон.

15. Учасники фондового ринку, які зацікавлені у пониженні ціни акцій – це:

- а) бики;
- б) вовки;

- в) ведмеді;
- г) акули.

16. Учасники фондового ринку, які зацікавлені у підвищенні ціни акцій – це:

- а) бики;
- б) вовки;
- в) ведмеді;
- г) акули.

17. Які суб'єкти біржової торгівлі діють від імені своїх клієнтів-інвесторів, емітентів чи фінансових посередників, купуючи чи продаючи цінні папери. При цьому права власності на куплені цінні папери чи отримані від їх реалізації гроші належать їх клієнтам?

- а) емітенти;
- б) інвестори;
- в) брокери;
- г) дилери.

18. Які з вказаних суб'єктів біржової торгівлі діють ризикують власними коштами, здійснюючи купівлю цінних паперів з метою їх подальшого перепродажу?

- а) брокери;
- б) дилери;
- в) реєстратори;
- г) депозитарії.

19. Процедура включення цінних паперів до переліку цінних паперів, що торгуються на біржі називається:

- а) лістинг;
- б) делістинг;
- в) андеррайтинг;
- г) емісія.

20. Процедура виключення цінних паперів з переліку цінних паперів, що торгуються на біржі називається:

- а) лістинг;
- б) делістинг;
- в) андеррайтинг;
- г) емісія.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте фондовий ринок, його сутність та структуру.
2. Вкажіть найбільш поширені інструменти фондового ринку. Класифікуйте їх.
3. Розкрийте поняття фінансових інститутів ринку.
4. Що таке IPO?
5. Що таке «андеррайтинг»?
6. У чому полягає відмінність лістингу від делістингу?
7. Що таке акція? У чому різниця між простою та привілейованою акцією?

8. Які різновиди боргових цінних паперів Вам відомі?
9. Що таке облігація? Які види облігацій Вам відомі?
10. Що таке «казначейське зобов'язання»?
11. Які фінансові інструменти вважаються деривативами?
12. Що таке «базисний актив»?
13. У чому полягає сутність інструментів на фондовий індекс?
14. Які види відсоткових фінансових інструментів Вам відомі?
15. Охарактеризуйте ринок цінних паперів в Україні.
16. Що таке казначейське зобов'язання?
17. Що таке вексель? Які види векселів Вам відомі?
18. Розкрийте зміст депозитного сертифікату.
19. У чому полягає зміст депозитарної діяльності?
20. Що таке «інвестиційний сертифікат»?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504 с. – (Інституційні засади розвитку банківської системи України)
2. Береславська О. І., Наконечний О. М., Пясецька М. Г., Боришкевич О. В., Гордон В. Б. Міжнародні розрахунки та валютні операції: Навч. посіб. / Київський національний економічний ун-т; Українська фінансово-банківська школа при КНЕУ / М.І. Савлук (ред.). — К. : Видавництво КНЕУ, 2002. — 390с.
3. Бірюков І.А., Заїка Ю.О. Цивільне право України. Загальна частина Навчальний посібник / К.: КНТ, 2006.- 480 с.
4. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 17, ст.184)
5. Зайцев О.В. Фінансові розрахунки. Теорія і практика: Навчальний посібник. – К.: Кондор-Видавництво, 2013. – 548с.
6. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах // Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492.
7. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті // Постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22
8. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків // Постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 р. №104.
9. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України // Постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361

10. Міжнародні розрахунки і валютні операції; навч. посіб. / Т.С.Шемер, А.С.Коряк, О.М.Дибя; за заг. ред. Т.С. Шемер. – К.:КНЕУ, 2009. – 348 с.
11. Найман Э. Малая энциклопедия трейдера / Эрик Л. Найман. – 7-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 403 с.
12. Офіційний сайт Асоціації «УкрСВІФТ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrswift.org/index.php?lang_id=2&menu_id=1
13. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>
14. Офіційний сайт Співтовариства всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.swift.com/index.page?lang=en>
15. Офіційний сайт Української фондової біржі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrse.com.ua>
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» // Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 р. № 559.
17. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою // Постанова Правління Національного банку від 10.08.2005 р. № 281
18. Порядок проведення Національним банком операцій з купівлі-продажу іноземної валюти на умовах «своп» // Постанова Національного банку України від 05.12.2011 р. № 434.
19. Про банки і банківську діяльність // Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III.
20. Про внесення змін до Порядку реєстрації випуску опціонних сертифікатів та проспекту їх емісії // Рішення ДКЦПФР від 05.02.2013 № 132
21. Про депозитарну систему України // Закон України від 06.07.2012р. №5178
22. Про затвердження Інструкції про порядок організації та здійснення валюто-обмінних операцій на території України та змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України // Постанова Національного банку України від 12.12.2002 р. № 502.
23. Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів // Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.1999 р. № 632
24. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні // Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III.
25. Про цінні папери та фондовий ринок // Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV.
26. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: підручник. — 2 -ге вид., стер. — К.: Знання, 2008. — 535с. Електронний ресурс. Джерело доступу: http://pidruchniki.com/1601101339402/finansiv/svop_aktiviv

27. Шило В.П., Васькова В.Н. Організація міжнародних банківських операцій: Навч. посіб. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 224 с.
28. Шило В.П., Доровська С.С., Ільїна С.Б., Іванова Н.С. Міжнародні фінанси: Теоретично-практичний посібник. – К.: Кондор, 2010 р. – 346 с.

Тема 15. Державний кредит і державний борг

Зміст

1. Державний кредит і державні запозичення, їх класифікація
2. Сутність державного боргу та його структура.
3. Місце цінних паперів серед боргових зобов'язань держави.
4. Обслуговування та управління державним боргом.

1. Державний кредит і державні запозичення, їх класифікація

При розгляді категорії державного кредиту у вітчизняній літературі використовують два підходи – широкий і вузький. Розгляд категорії державного кредиту у широкому сенсі передбачає врахування у рамках цієї категорії як відносин, де держава виступає позичальником і гарантом запозичень, так і відносин, де держава є кредитором. Як правило, державний кредит розглядають у вузькому сенсі, коли держава розглядається виключно як позичальник або гарант запозичень. Це пов'язано з тим, що держава, як правило, виступає саме позичальником, що і визначає передумови популярності саме вузького підходу. Так, Д.І.Коваленко та В.В.Венгер дають наступне визначення державного кредиту. Державний кредит, за своєю економічною сутністю - це сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними і юридичними особами – з іншого, за яких держава виступає кредитором і гарантом [3, с.438].

Д.І.Коваленко та В.В.Венгер наголошують, що основною формою державно-кредитних відносин є форма, коли держава виступає позичальником коштів. При цьому за допомогою державного кредиту залучаються вільні фінансові ресурси юридичних та фізичних осіб, які використовуються для задоволення державних потреб. Будучи кредитором, держава за рахунок коштів бюджету гадає на платній основі за умови обов'язкового повернення кредити юридичним і фізичним особам. Обсяг таких операцій значно менший, ніж при попередній формі. У тих випадках, коли держава бере на себе відповідальність за погашення позик або виконання інших зобов'язань, взятих на себе фізичними або юридичними особами, вона є гарантом (умовний державний кредит). У сфері міжнародних економічних відносин держава може виступати як у ролі позичальника, так і кредитора [3, с.438].

В.І. Оспіщев розглядає державний кредит у вузькому аспекті, приділяючи увагу лише тій частині відносин у рамках державного кредиту, де держава виступає позичальником. На його думку, **державний кредит** — це сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) стосовно питання мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості та платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може бути як позичальником, кредитором або гарантом. На думку науковця, державний кредит — одна з форм руху позикового капіталу, й

передусім тимчасово вільних грошових коштів населення і підприємств (об'єднань), різних фондів, кредитних і страхових установ, для фінансування державних видатків на добровільній основі за умов державної гарантії повернення запозичених коштів, і як правило, зі сплатою встановленого відсотка [7].

Джерелами фінансування кредиту є: грошові кошти юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), іноземних держав, міжнародних фінансових організацій, центральних та провідних комерційних банків. Фінансові ресурси, залучені шляхом використання державного кредиту, спрямовуються до державного бюджету, центрального банку або державного цільового фонду для фінансування визначених програм. Залучені кошти використовуються на умовах позики (платності, повернення, забезпечення тощо) [5].

В українському законодавстві термін державний кредит не використовується. Натомість виділяється категорія «державне запозичення».

Державне запозичення - операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету. Державні запозичення здійснюються в межах, визначених законом про Державний бюджет України, з дотриманням граничного обсягу державного боргу на кінець бюджетного періоду. Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень належить державі в особі міністра фінансів України, за дорученням Кабінету Міністрів України. Умови здійснення державних запозичень, у тому числі вид, валюту, строк та відсоткову ставку державного запозичення визначає Кабінет Міністрів України [1].

Кредити (позики) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проектів залучаються державою на підставі міжнародних договорів України і відносяться до державних зовнішніх запозичень. Кошти для реалізації таких інвестиційних проектів, а також витрати на обслуговування та погашення відповідних кредитів (позик) передбачаються у законі про Державний бюджет України протягом усього строку дії кредитних договорів. Відповідні міжнародні договори не потребують ратифікації, якщо інше не встановлено законом [1].

Метою запозичення коштів може бути:

- ✓ покриття бюджетного дефіциту;
- ✓ регулювання грошового обігу;
- ✓ залучення коштів для інвестиційних програм тощо [7].

У сучасних умовах державний кредит виконує такі основні **функції**:

- ✓ **фіскальну**, тобто сприяє акумуляції додаткових коштів до централізованих і децентралізованих фондів держави;
- ✓ **регулюючу** — регулює грошовий обіг за допомогою здійснення операцій на ринку цінних паперів (купівля-продаж державних цінних паперів Національним банком України з метою їх розміщення на відкритому ринкові), що впливає на пропозицію грошей і відповідно на позичковий процент [7].

- ✓ Д.І.Коваленко та В.В.Венгер виділяють ще *контрольну функцію* державного кредиту. Вона тісно переплітається з контрольною функцією фінансів, однак має і свої особливості. Зокрема ця функція пов'язана з діяльністю держави та станом централізованого фонду грошових коштів, та охоплює рух вартості в двосторонньому порядку, оскільки державний кредит передбачає повернення отриманих коштів. Також слід наголосити на тому, що ця функція здійснюється не тільки фінансовими структурами, а й кредитними установами [3, с.441].

До основних форм державного кредиту належать:

- 1) державні позики, що надаються на підставі кредитних угод;
- 2) позики, які залучаються державними органами управління шляхом емісії та розміщення державних боргових цінних паперів;
- 3) держані гарантії, що надаються урядом підприємствам і установам з метою залучення кредитних ресурсів;
- 4) вклади громадян в ощадні банки країни;
- 5) інші форми [5].

Кредитний метод залучення коштів до господарського обороту суттєво відрізняється від податкового. За допомогою податків держава примусово акумулює частину вартості, втіленої в доходах окремих соціальних верств. За кредитного методу держава переважно в добровільній формі залучає частину вартості, відображеної в позиковому капіталі, тобто частину суспільного капіталу, що відокремилася. Податковий метод держава використовує з метою акумуляції внутрішніх джерел, кредит дає їй змогу залучати не тільки внутрішні, але й зовнішні джерела [7].

Державні позики, що одержують на підставі кредитних угод, можуть бути внутрішніми і зовнішніми. За строками погашення вони бувають коротко-, середньо- і довгостроковими. За забезпеченням позики поділяються на заставні (забезпечені заставою) та беззаставні. Заставою можуть бути матеріальні цінності, грошові кошти, що перебувають у власності держави, або будуть одержані в майбутні періоди та ін. Беззаставні позики не мають певного забезпечення, їх надійність гарантується фінансовою стійкістю держави. Позики, що залучаються з використанням державних цінних паперів, також функціонують в різних варіантах. Це можуть бути цінні папери, що пропонуються внутрішнім і зарубіжним інвесторам. Вони, в свою чергу, можуть бути неринковими, тобто не підлягають обігу на фінансових ринках, і ринковими. Державні цінні папери також можуть бути процентними, вирашними і дисконтними [5].

Державні гарантії за кредити підприємствам і установам також входять до складу державного кредиту. Вони не передбачають витрачання державного бюджету в період одержання кредитів. Але в разі неповернення гарантованих позик у строки, передбачені кредитними угодами, погашення їх має здійснюватися за рахунок коштів державного бюджету. Проте їх раціональне використання сприяє стабілізації розвитку підприємницької діяльності і, тим самим, збільшенню надходжень до державного бюджету. Державні гарантії

можуть бути внутрішніми, тобто надаватися резидентам, і зовнішніми, тобто такими, що надаються нерезидентам [5].

2. Сутність державного боргу та його структура.

Державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення. Державні запозичення здійснюються з метою фінансування дефіциту державного бюджету, через залучення коштів (розміщення боргових інструментів) на внутрішньому або зовнішньому фінансових ринках. Ці кошти залучаються для використання в державному секторі економіки і їх ефективного трансформування у зростання дохідної частини бюджету [1].

Джерело: розроблено на основі [2].

Державний борг складається із прямого й гарантованого боргів: **Прямий борг** - це загальна сума безумовних боргових зобов'язань країни за отримані та непогашені на визначену дату кредити (позики), які з'являються в результаті державних запозичень; **Гарантований державою борг** - загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями [2].

З метою підвищення ефективності цього процесу, Мінфін здійснює комплекс заходів, спрямованих на ідентифікацію та проведення оцінки ризиків, їх мінімізацію, а також на здійснення моніторингу рівня зазначених ризиків для зменшення витрат державного бюджету на виконання гарантійних зобов'язань. Для кожного з проектів, де держава виступає гарантом, здійснюється аналіз його доцільності та відповідності державним завданням і пріоритетам [2].

Залежно від джерел, із яких здійснюються запозичення, державний борг може бути **внутрішнім** (заборгованість держави всім громадянам чи юридичним особам, які тримають внутрішні державні облигації) чи **зовнішнім** (запозичення держави на зовнішньому ринку) [2].

Управління державним боргом в Україні здійснюється при тісній взаємодії і співпраці Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Національного банку України та Державного казначейства України, що несуть відповідальність за розробку та реалізацію ефективної боргової стратегії держави, мета якої – забезпечення фінансової стабільності та боргової стійкості країни [2].

Місцевий борг - загальна сума боргових зобов'язань Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення. Верховна Рада Автономної Республіки Крим та міські ради мають право здійснювати місцеві внутрішні запозичення. Місцеві зовнішні запозичення можуть здійснювати лише Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Київська, Севастопольська міські ради, міські ради міст обласного значення. При цьому місцеві зовнішні запозичення шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій можуть здійснювати всі міські ради [1].

Гарантований Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста борг - загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено місцевими гарантіями.

Граничний обсяг державного (місцевого) боргу і гарантованого державою боргу, граничний обсяг надання державних (місцевих) гарантій визначаються на кожний бюджетний період законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет). **Загальний обсяг державного боргу** та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду *не може перевищувати 60 відсотків річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України* [1].

У разі очікуваного перевищення цієї граничної величини Кабінет Міністрів України невідкладно звертається до Верховної Ради України за дозволом на тимчасове перевищення такої граничної величини та подає для схвалення план заходів з приведення загального обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу до встановлених вимог [1].

Загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 200 відсотків (для міста Києва - 400 відсотків) середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів),

визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні [1].

У разі очікуваного перевищення цієї граничної величини місцевий фінансовий орган невідкладно звертається до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної міської ради за дозволом на тимчасове перевищення такої граничної величини та подає для схвалення план заходів з приведення такого загального обсягу боргу у відповідність із положеннями цього Кодексу за умови попереднього погодження з Міністерством фінансів України [1].

З метою забезпечення дотримання граничних обсягів державного (місцевого) боргу та державних (місцевих) гарантій Міністерство фінансів України веде *Реєстр державного боргу* і гарантованого державою боргу, Реєстр державних гарантій, а також Реєстр місцевих запозичень та місцевих гарантій. Реєстр державного боргу і гарантованого державою боргу є інформаційною системою боргових і гарантійних зобов'язань держави, що включає умови кредитних договорів і випуску державних цінних паперів та умови надання державних гарантій, відомості про стан обслуговування і погашення державного боргу. Реєстр державних гарантій є інформаційною системою, що містить відомості про надані протягом бюджетного періоду державні гарантії, місцеві запозичення та надані місцеві гарантії [1].

До складу *прямого державного боргу України* станом на 31.12.2015 року відноситься внутрішній борг, який містить заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку (казначейськими зобов'язаннями, ОВДП) та заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами (зокрема перед НБУ) та зовнішній борг, який містить заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій (ЄС, ЄБРР, ЄІБ, МБРР, МВФ та Фонд чистих технологій (МБРР)), заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав (Канади, Німеччини, Росії, США, Японії), заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ (зокрема Chase Manhattan Bank Luxembourg S.A.), заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку (ОЗДП) та інша заборгованість (сюди віднесено МВФ) [4].

До складу гарантованого державою боргу України станом на 31.12.2015 року відноситься внутрішній борг випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку (облігаціями Державної іпотечної установи, НАК «Нафтогаз України» та Укравтодору), Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами (зокрема, ВАТ «Державний експортно-імпортний банк України», ВАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ АБ «Укргазбанк») та інша заборгованість, а також зовнішній борг, до складу якого віднесено заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій (зокрема Європейське співтовариство з атомної енергії, ЄБРР, МБРР, МВФ), заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав (зокрема, Канади), заборгованість за позиками, одержаними

від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ (зокрема Citibank, N.A. London, Credit Suisse International, UniCredit Bank Austria AG, ВАТ "Газпромбанк", Державний банк розвитку КНР, Експортно-імпорتنний банк Китаю, Експортно-імпорتنний банк Кореї, Сбербанк Росії) та інша заборгованість (сюди віднесено МВФ) [4].

Найбільша частка боргу припадає на державний борг (більше 84%), решта – на гарантований державою борг. У структурі державного боргу більшу частку займає зовнішній борг – більше 52% всього боргу. Тут основну частку займають зобов'язання за цінними паперами, випущеними на зовнішньому ринку (більше 26%) та кредити міжнародних фінансових організацій (більше 21%). На внутрішній борг припадає всього 32%. Левову частку тут займають випущені на внутрішньому ринку цінні папери (32% всього боргу) [4].

Якщо структурувати державний борг України у розрізі валют погашення, то найбільша частка припадає на долари США (44%), українську гривню (30%) та СПЗ (19%). Також у переліку валют є канадський долар та японська єна. Якщо структурувати державний борг України у розрізі відсотковий ставок, то найбільша частка боргу припадає на фіксовані ставки (більше 67%), решта – на ставку МВФ (19%) та LIBOR (13,5%) [4].

3. Місце цінних паперів серед боргових зобов'язань держави.

Розгляд державного кредиту та державного боргу був би неповний без розгляду цінних паперів, які використовуються для формування держаних запозичень. Серед зобов'язань України станом на 31.12.2015 мають місце облігації внутрішньої та зовнішньої державної позики та казначейські зобов'язання.

За ознакою суб'єкта розміщення позик розрізняють облігації місцевих та державних позик. До *облігацій місцевих позик* належать облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик. Рішення про розміщення облігацій місцевих позик приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим або міська рада відповідно до вимог, установлених бюджетним законодавством. Реєстрацію випуску облігацій місцевих позик здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку. Особливості погашення та реалізації прав за облігаціями місцевих позик визначаються проспектом емісії облігацій відповідного випуску [6].

Державні облігації України можуть бути:

- ✓ довгострокові - понад п'ять років;
- ✓ середньострокові - від одного до п'яти років;
- ✓ короткострокові - до одного року.

Державні облігації України поділяються на облігації внутрішніх державних позик України, облігації зовнішніх державних позик України та цільові облігації внутрішніх державних позик України [6].

Облігації внутрішніх державних позик України - державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і

підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Номінальна вартість облігацій внутрішніх державних позик України може бути визначена в іноземній валюті [6].

Цільові облігації внутрішніх державних позик України - облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу. Основним реквізитом цільових облігацій внутрішніх державних позик України є зазначення передбаченого законом про Державний бюджет України на відповідний рік напряму використання залучених від розміщення таких облігацій коштів [6].

Кошти, залучені до Державного бюджету України від розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України, використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм і проектів на умовах їх повернення в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Фінансування здійснюється відповідно до кредитних договорів, що укладаються між державою в особі Міністерства фінансів України та отримувачем коштів. Умови кредитних договорів повинні відповідати умовам розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України з обов'язковим установленням дати обслуговування та погашення кредиту за п'ять днів до дати обслуговування та погашення цільових облігацій внутрішніх державних позик України [6].

Облігації зовнішніх державних позик України - державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Емісія державних облігацій України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Емісія державних облігацій України регулюється законом України про Державний бюджет України на відповідний рік, яким встановлюються граничні розміри державного зовнішнього та внутрішнього боргу [6].

Державні облігації України можуть бути іменними або на пред'явника. Державні облігації України можуть існувати виключно в бездокументарній формі. Рішення про розміщення облігацій зовнішніх та внутрішніх державних позик України та умови їх розміщення приймається згідно з Бюджетним кодексом України. Розміщення державних облігацій України здійснюється у разі дотримання на кінець року граничних розмірів державного зовнішнього та внутрішнього боргу, передбачених Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Умови розміщення та погашення облігацій внутрішніх державних позик України і цільових облігацій внутрішніх державних позик України, не визначені умовами розміщення, встановлюються Міністерством фінансів України відповідно до законодавства. Національний

банк України виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням облігацій внутрішніх державних позик та цільових облігацій внутрішніх державних позик України, їх погашенням і виплатою доходів за ними, а також провадить депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів [6]. Порядок проведення операцій, пов'язаних з розміщенням цих облігацій, встановлюється Національним банком України за погодженням з Міністерством фінансів України. Особливості провадження депозитарної діяльності з державними облігаціями України визначаються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку разом з Національним банком України. Розміщення, обслуговування та погашення облігацій зовнішніх державних позик України здійснює Міністерство фінансів України, яке може залучати для цього банки, інвестиційні компанії тощо [6].

Казначейське зобов'язання України - державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

Обсяг емісії казначейських зобов'язань України у сукупності з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Емісія казначейських зобов'язань України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Погашення та сплата доходу за казначейськими зобов'язаннями України гарантується доходами Державного бюджету України.

Казначейські зобов'язання України можуть бути:

- ✓ довгострокові - понад п'ять років;
- ✓ середньострокові - від одного до п'яти років;
- ✓ короткострокові - до одного року.

Казначейські зобов'язання України можуть бути іменними або на пред'явника.

Емітентом казначейських зобов'язань України виступає держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України. Казначейські зобов'язання України розміщуються у документарній або бездокументарній формі.

Рішення про розміщення казначейських зобов'язань України приймається згідно з Бюджетним кодексом України. У рішенні передбачаються умови розміщення та погашення казначейських зобов'язань України [6].

Серед зобов'язань, що складають гарантований державою борг мають місце облігації Державної іпотечної установи, НАК «Нафтогаз України» та Укравтодору [4].

4. Обслуговування та управління державним боргом.

Обслуговування державного (місцевого) боргу - операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним (місцевим) боргом. До таких операцій не належить погашення державного (місцевого) боргу [1].

Погашення державного (місцевого) боргу - операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів [1].

Витрати на обслуговування та погашення державного (місцевого) боргу здійснюються Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом).

Міністр фінансів України за погодженням з Національним банком України має право в межах поточного бюджетного періоду здійснювати на конкурсних засадах та/або шляхом проведення аукціонів розміщення тимчасово вільних коштів єдиного казначейського рахунку та коштів валютних рахунків державного бюджету на депозитах або шляхом придбання державних цінних паперів з подальшим поверненням таких коштів до кінця поточного бюджетного періоду [1].

Управління державним боргом – це комплекс заходів що здійснює держава у особі її уповноважених органів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, та забезпечення платоспроможності держави. Мета політики управління боргом – отримати найвищий ефект від фінансування за рахунок запозичених коштів та уникнути макроекономічних труднощів і проблем у майбутньому. Процес управління державним боргом включає кілька етапів:

- ✓ залучення коштів;
- ✓ розміщення запозичених коштів;
- ✓ повернення боргу та виплата відсотків [3, с.451].

З метою забезпечення платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів, застосовуються різноманітні методи коригування позикової політики. Найпоширенішими є рефінансування боргу та реструктуризація заборгованості. **Рефінансування державного боргу** – це погашення основної заборгованості й процентів за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик. **Реструктуризація заборгованості** полягає у тому, що на певних умовах відстрочується виплата частки боргу [3, с.453].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: На основі даних таблиці розрахуйте обсяг зовнішнього та внутрішнього боргу, що буде сформований на основі використання вказаних у таблиці боргових інструментів, визначте частку зовнішнього та внутрішнього боргу у загальній сумі коштів, що планується залучити до бюджету за допомогою цих інструментів, визначте частки різних боргових інструментів у загальному обсязі запозичень.

Таблиця 15.1

Боргові інструменти, за допомогою яких планується забезпечити фінансування державного бюджету (млн. грн.)

Боргові інструменти	Обсяг боргу, млн.грн.
Загальний фонд	
ОВДП (10-річні)	12000,0
ОВДП (12-місячні)	8424,1
ОВДП (2-річні)	8000,0
ОВДП (3-місячні)	1750,0
ОВДП (3-річні)	9000,0
ОВДП (5-річні)	5500,0
ОВДП (6-місячні)	4825,0
ОВДП (9-місячні)	6453,6
ОЗДП	28350,0
Світовий банк	4050,0
Спеціальний фонд	
ОВДП (3-річні) Агрофонд	5500,0
ЄБРР	854,1
Європейський інвестиційний банк	731,8
Німеччина	30,6
Світовий банк	3335,4
Японія	180,0

Для розрахунку внутрішнього боргу слід врахувати всі види ОВДП, Загалом - 60952,7 млн.грн. Так, згідно даних таблиці 15.1,

$$12000,0 + 8424,1 + 8000,0 + 1750,0 + 9000,0 + 5500,0 + 4825,0 + 6453,6 + 5000,0 = 60952,7 \text{ млн. грн}$$

Для розрахунку зовнішнього боргу слід врахувати ОЗДП, заборгованість перед групою Світового банку, ЄБРР, ЄІБ, Німеччиною та Японією. Загалом – 37531,9 млн. грн.

Так, згідно даних таблиці 15.1,

$$28350,0 + 4050,0 + 854,1 + 731,8 + 30,6 + 3335,4 + 180,0 = 37531,9 \text{ млн. грн.}$$

Загальна сума заборгованості за вказаними у таблиці борговими інструментами складає:

60952,7 + 37531,9 = 98484,6 млн. грн.

Частка внутрішнього боргу у загальному обсязі заборгованості становить 62%, частка зовнішнього боргу – 38%.

Частка 10-річних ОВДП у загальній сумі боргу становить 12,18%, 12-місячних ОВДП - 8,55%, 2-річних ОВДП - 8,12%, 3-місячних ОВДП – 1,78%, 3-річних ОВДП (загальний фонд) – 9,14%, 5-річних ОВДП – 5,58%, 6-місячні ОВДП – 4,9%, 9-місячних ОВДП – 6,55%, частка ОЗДП – 28,79%, частка заборгованості групі Світового банку (загальний фонд) – 4,11%, частка 3-річних ОВДП (спеціальний фонд) – 5,58%, частка заборгованості щодо ЄБРР – 0,87%, частка заборгованості щодо ЄІБ – 0,74%, частка Німеччини – 0,03%, частка Японії – 0,18%, частка заборгованості групі Світового банку (спеціальний фонд) – 3,39%.

Відповідь. Згідно з даними таблиці 15.1 загальний обсяг заборгованості становив 98484,6 млн. грн., в тому числі розмір внутрішнього боргу становив 60952,7 млн. грн. , а розмір зовнішнього боргу становив 37531,9 млн. грн. Частка внутрішнього боргу у загальному обсязі заборгованості становить 62%, частка зовнішнього боргу – 38%. Частка 10-річних ОВДП у загальній сумі боргу становить 12,18%, 12-місячних ОВДП - 8,55%, 2-річних ОВДП - 8,12%, 3-місячних ОВДП – 1,78%, 3-річних ОВДП (загальний фонд) – 9,14%, 5-річних ОВДП – 5,58%, 6-місячні ОВДП – 4,9%, 9-місячних ОВДП – 6,55%, частка ОЗДП – 28,79%, частка заборгованості групі Світового банку (загальний фонд) – 4,11%, частка 3-річних ОВДП (спеціальний фонд) – 5,58%, частка заборгованості щодо ЄБРР – 0,87%, частка заборгованості щодо ЄІБ – 0,74%, частка Німеччини – 0,03%, частка Японії – 0,18%, частка заборгованості групі Світового банку (спеціальний фонд) – 3,39%.

Розв'язати задачу за таких умов: Уряд України розміщує казначейські зобов'язання серії А. Номінальна вартість казначейського зобов'язання – 500 дол. США. У день випуску казначейські зобов'язання розміщуються за номінальною вартістю. Розміщення казначейських зобов'язань у наступні дні здійснюється за вартістю продажу, яка зростає протягом купонного періоду, з урахуванням накопиченого доходу, виходячи із встановленого розміру доходу за купоном. Дохід розміром у 1 дол. США накопичується протягом восьмиденного періоду. Після виплати купонного доходу вартість продажу казначейських зобов'язань знижується на суму сплати за купоном і періодично зростає до чергової виплати купонного доходу. Вартість продажу казначейських зобов'язань встановлюється на період вісім календарних днів та змінюється по його завершенні з урахуванням накопиченого протягом наступного восьмиденного періоду доходу, виходячи із встановленого розміру доходу за купоном. Наказом Мінфіну передбачено чотири купонні періоди:

- ✓ 1-й купонний період - з 10.10.2012 до 10.04.2013
- ✓ 2-й купонний період - з 11.04.2013 до 09.10.2013
- ✓ 3-й купонний період - з 10.10.2013 до 09.04.2014

✓ 4-й купонний період - з 10.04.2014 до 08.10.2014

Визначте вартість продажу 1 казначейського зобов'язання станом на 31.10.2012 і 20.04.2013.

Розв'язок

Оскільки наказом Мінфіну передбачено восьмиденний період накопичення доходу розміром 1 дол. США, то вартість продажу 1 казначейського зобов'язання протягом першого купонного періоду становить:

Таблиця 15.2

*Вартість продажу казначейського зобов'язання
протягом I купонного періоду*

Термін	Вартість продажу казначейського зобов'язання, дол. США
10.10.2012	500
11.10.2012 - 18.10.2012	501
19.10.2012 - 26.10.2012	502
27.10.2012 - 03.11.2012	503 і т.д.

Таким чином, 31.10.2012 вартість продажу казначейського зобов'язання становить 503 дол. США.

Відомо, що по закінченню купонного періоду відбувається виплата купонного доходу, і вартість продажу казначейського зобов'язання зменшується на розмір нарахованого купонного доходу. Тому вартість продажу казначейського зобов'язання протягом другого купонного періоду становить:

Таблиця 15.2

*Вартість продажу казначейського зобов'язання
протягом II купонного періоду*

Термін	Вартість продажу казначейського зобов'язання, дол. США
11.04.2013 - 18.04.2013	501
19.04.2013 - 26.04.2013	502 і т.д.

Таким чином, 20.04.2013 вартість продажу казначейського зобов'язання становить 502 дол. США.

Відповідь. Вартість продажу 1 казначейського зобов'язання станом на 31.10.2012 і 20.04.2013 становить, відповідно, 503 і 502 дол. США.

Тестові завдання

1. Який державний орган вважається позичальником при випуску ОВДП?

- а) Національний банк України;
- б) Кабінет міністрів України;

- в) Верховна рада України;
- г) Президент України.

2. Який державний орган безпосередньо організовує тендери з розміщення ОВДП?

- а) Національний банк України;
- б) Кабінет міністрів України;
- в) Верховна рада України;
- г) Президент України.

3. Оберіть термін, що означає метод управління державним боргом, який передбачає погашення основної заборгованості й процентів за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик:

- а) рефінансування;
- б) реструктуризація;
- в) капіталізація;
- г) пролонгація.

4. Оберіть термін, що означає метод управління державним боргом, який передбачає відстрочку виплати частки боргу:

- а) рефінансування;
- б) реструктуризація;
- в) капіталізація;
- г) уніфікація.

5. Який державний орган визначає граничний рівень дохідності ОВДП при їх розміщенні?

- а) Національний банк України;
- б) Кабінет міністрів України;
- в) Верховна рада України;
- г) Президент України.

6. Оберіть одну з вказаних опцій щоб заповнити проміжок у ч.2 статті 18 Бюджетного кодексу України: «Загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати _____ відсотків річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України»:

- а) 10%;
- б) 50%;
- в) 60%;
- г) 100%.

7. Основою плаваючої відсоткової ставки у зовнішніх запозиченнях України переважно виступає:

- а) облікова ставка НБУ
- б) LIBOR;
- в) KIBOR;
- г) LIBID.

8. Вкажіть країну, де, на Вашу думку розмір державного боргу (у абсолютному вираженні) перевищує борг інших вказаних країн:

- а) США;
- б) Австралія;
- в) Швейцарія;
- г) Україна.

9. Яка установа займається безпосереднім розміщенням казначейських зобов'язань України?

- а) Національний банк України;
- б) Міністерство фінансів України;
- в) Рахункова палата ВРУ;
- г) Ощадний банк України.

10. Вкажіть яке з перелічених тверджень щодо казначейських зобов'язань не відповідає українському законодавству:

- а) умови розміщення та погашення казначейських зобов'язань визначаються Національним банком України;
- б) розміщення казначейських зобов'язань проводиться безпосередньо ПАТ "Ощадбанк" або із залученням ним інших банків;
- в) погашення казначейських зобов'язань та виплата доходу за ними здійснюються за рахунок коштів державного бюджету;
- г) казначейські зобов'язання розміщуються на добровільних засадах серед фізичних осіб.

11. Вкажіть яке з перелічених тверджень щодо казначейських зобов'язань не відповідає українському законодавству:

- а) продаж, виплата доходу та погашення казначейських зобов'язань здійснюються у готівковій або безготівковій формі;
- б) казначейські зобов'язання розміщуються виключно у бездокументарній формі;
- в) казначейські зобов'язання розміщуються на добровільних засадах серед фізичних осіб;
- г) погашення казначейських зобов'язань та виплата доходу за ними здійснюються за рахунок коштів державного бюджету.

12. В українському законодавстві не використовується термін:

- а) державний кредит
- б) державне запозичення;
- в) державна облігація;
- г) державний борг.

13. Загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду не може перевищувати ___ відсотків середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні:

- а) 60%

- б) 100%;
- в) 200%;
- г) 400%

14. Загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду для м. Києва не може перевищувати ___ відсотків середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні:

- а) 60%
- б) 100%;
- в) 200%;
- г) 400%.

15. Вкажіть орган, який не чинить регулюючого впливу на випуск державних облигацій:

- а) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
- б) Міністерство фінансів України;
- в) Верховна рада України;
- г) Кабінет міністрів України.

16. Оберіть одну з вказаних опцій щоб заповнити проміжок у ч.3 статті 18 Бюджетного кодексу України: «Загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого боргу станом на кінець бюджетного періоду не може перевищувати ___ відсотків середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку, визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди». (Слід зазначити, що для м. Києва дані відрізняються.):

- а) 10%;
- б) 60%;
- в) 100%;
- г) 200%.

17. Державні облигації вважаються довгостроковими якщо їх термін:

- а) більше одного року;
- б) більше п'яти років;
- в) більше десяти років;
- г) більше двадцяти років.

18. Випуск якого з вказаних різновидів державних облигацій не відповідає би вимогам українського законодавства?

- а) іменні державні облигації;
- б) державні облигації на пред'явника;
- в) державні облигації в документарній формі;
- г) державні облигації в бездокументарній формі.

19. Вкажіть яке з наступних тверджень щодо казначейських зобов'язань не відповідає українському законодавству:

- а) казначейські зобов'язання України розміщуються серед фізичних та юридичних осіб;
- б) казначейські зобов'язання України можуть бути іменними або на пред'явника;
- в) казначейські зобов'язання України розміщуються у документарній або бездокументарній формі;
- г) казначейські зобов'язання України можуть бути довгострокові, середньострокові і короткострокові.

20. Яка з вказаних установ веде реєстр державного боргу в Україні?

- а) Національний банк України;
- б) Державне казначейська служба;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Рахункова палата України.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає суть державного кредиту.
2. Розкрийте зміст розподільчої, регулюючої та контрольної функції державного кредиту.
3. Охарактеризуйте основні форми та види державного кредиту.
4. Які різновиди державних боргових цінних паперів Вам відомі?
5. Класифікуйте державні позики.
6. Вкажіть джерела погашення державних позик.
7. Що таке державний борг?
8. Розкрийте поняття зовнішнього та внутрішнього державного боргу.
9. У чому полягає обслуговування державного боргу?
10. Що таке реструктуризація заборгованості?
11. Розкрийте механізм випуску та розміщення облігацій державної позики.
12. Вкажіть форми внутрішнього та зовнішнього державного кредиту.
13. У чому полягає суть гарантованих позик?
14. У чому полягає відмінність процентних та дисконтних позик?
15. Вкажіть джерела погашення державних позик.
16. Що таке державний борг?
17. Розкрийте поняття зовнішнього та внутрішнього державного боргу.
18. У чому полягає обслуговування державного боргу?
19. Які методи управління державним боргом Вам відомі?
20. Що таке реструктуризація заборгованості?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст.572
2. Державний борг // Офіційний веб-ресурс Міністерства фінансів України. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/borg/derzhavnij-borg>
3. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика [Текст]. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
4. Коротка інформація щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 31.12.2015) // Офіційний веб-ресурс Міністерства фінансів України. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/view/statystichni-materialy-shchodo-derzhavnoho-ta-harantovanoho-derzhavoiu-borhu-ukrainy-u--rotsi?category=borg&subcategory=statistichna-informacija-schodo-borgu>
5. Кудряшов, В. П. Курс фінансів: навч. посібник / В. П. Кудряшов. – Київ : Знання, 2008. – 431 с.
6. Про цінні папери та фондовий ринок // Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV.
7. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посіб./ За ред. В.І. Оспіщева . –К.: Знання, 2008.- 567 с.

Тема 16. Центральний банк та його роль в економіці

Зміст

1. Загальна характеристика та функції центральних банків.
2. Сутність та основні функції Національного банку України
3. Грошово-кредитна політика: типи та інструменти

1. Загальна характеристика та функції центральних банків.

Центральний банк - установа, у більшості випадків державна, основна ланка грошово-кредитної системи, орган державного регулювання грошового ринку та грошово-кредитної системи країни, якому надано монопольне право на здійснення емісії грошей, управління грошовим обігом, формування та управління офіційним золотовалютним резервом, а також контролю за діяльністю банків та інших фінансово-кредитних установ. У банківських системах більшості країн світу, які є дворівневими, центральні банки займають вищий рівень [1, с.472].

Історично центральні банки спочатку створювались як крупні приватні банки, наділені особливими повноваженнями. У більшості країн вони були створені як акціонерні компанії. Поступово такі банки монополізували функцію емісії банкнот та інші специфічні функції і ствердилися як центри національних грошово-кредитних систем. Одним із найстаріших центральних банків світу є Банк Швеції («РіксБанк»), який було створено в 1668 р. У більшості західних країн центральні банки були створені в XVIII–XX ст. Так, Банк Англії було створено в 1694 р., Банк Іспанії – в 1782 р., Банк Франції – в 1800 р., Центральний банк Нідерландів – у 1814 р., Австрійський національний банк – в 1816 р., Банк Португалії – в 1846 р., Рейхсбанк – у 1875 р., Банк Італії – в 1893 р., Національний банк Швейцарії – в 1905 р., Федеральна резервна система США – в 1913 р. [1 с. 472].

Діяльність центральних банків регулюється національним банківським законодавством, у якому визначено його організаційно-правовий статус, завдання та функції. У різних країнах центральні банки називають по-різному: народний, державний, центральний, емісійний, резервний. У більшості країн центральний банк належить державі. Однак в окремих країнах капітал центрального банку належить фінансово-кредитним установам і приватним особам, наприклад, в США та Італії. В Бельгії та Австрії державі належить 50% капіталу центрального банку, в Японії – 55%, у Швейцарії – 57% [1 с. 472].

Одержання прибутку не є метою центрального банку. Основними функціями центрального банку є: емісія, випуск в обіг грошових знаків і регулювання грошового обігу; розробка та реалізація грошово-кредитної (монетарної) політики; формування та управління офіційним золотовалютним резервом країни; регулювання та нагляд за діяльністю банків; функції фінансового агента уряду; встановлення правил бухгалтерського обліку та звітності для банків та інших фінансово-кредитних установ; визначення офіційної облікової ставки та офіційного курсу національної грошової одиниці до іноземних валют; складання та розробка прогнозу платіжного балансу,

збереження обов'язкових резервів банків та інших фінансових установ, їх кредитування [1 с. 472].

2. Сутність та основні функції Національного банку України

Національний банк України є центральним банком України. Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є частина його прибутку до розподілу, а при необхідності - Державний бюджет України. Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису адміністративних витрат, а у визначених цим Законом випадках - також за рахунок Державного бюджету України. Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і закріплено за ним на праві господарського відання. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Одержання прибутку не є метою діяльності Національного банку [10].

Керівними органами НБУ є Правління НБУ і Рада НБУ. Правління є виконавчим органом НБУ. Рада виконує наглядові функції. Очолює Правління Голова НБУ. До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Верховною Радою України та Президентом України. Верховна Рада України призначає чотирьох членів Ради Національного банку шляхом прийняття відповідної постанови. Президент України призначає чотирьох членів Ради Національного банку шляхом видання відповідного указу. Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою. Правління Національного банку є колегіальним органом та складається з шести осіб: Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку. Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років [10].

Відповідно до Конституції України *основною функцією Національного банку* є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи. Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України [10].

Національний банк виконує такі *функції* [10]:

1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг. Емісію грошових знаків — готівки — центральний банк здійснює на монопольних засадах. Він емітує готівку в обіг через комерційні банки. Центральний банк забезпечує ці банки готівкою в обмін на їхні резерви, що зберігаються на рахунках банків у центральному банку. У свою чергу, комерційні банки випускають готівку в обіг, забезпечуючи готівкою своїх клієнтів в обмін на їх депозити, що зберігаються на рахунках у банках. Цей процес відбувається і в зворотному напрямі, тобто таким самим шляхом центральний банк вилучає готівку з обігу через комерційні банки [2, с.100]

3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування.

4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу.

6) регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками. В Україні можуть створюватися внутрішньодержавні банківські та небанківські платіжні системи. До внутрішньодержавних банківських платіжних систем відносять системи міжбанківських розрахунків, системи масових платежів та внутрішньобанківські платіжні системи. В Україні для міжбанківських платежів НБУ створив Систему електронних платежів. Учасниками СЕП є банківські установи України. Безпосереднє обслуговування клієнтів банків цією системою не здійснюється. СЕП є системою типу «брутто», тобто кожний платіжний документ безпосередньо впливає на кореспондентські рахунки учасників СЕП.

7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

8) здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі;

9) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків;

10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

10-¹) здійснює попередню кваліфікацію осіб, які можуть брати участь у виведенні неплатоспроможних банків з ринку, та складає перелік таких осіб;

13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

14) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

15) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами.

16) аналізує та прогнозує динаміку макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складає платіжний баланс.

17) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

18) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

20) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

21) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

22) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

22-¹) здійснює відповідно до компетенції повноваження у сфері депозитарного обліку. Національний банк може здійснювати такі види депозитарної діяльності:

✓ обслуговування операцій емітента щодо випущених ним державних цінних паперів;

✓ зберігання та обслуговування обігу державних цінних паперів на рахунках у цінних паперах;

✓ кліринг і розрахунки за угодами щодо державних цінних паперів.

22-²) забезпечує облік і зберігання переданих йому цінних паперів та інших коштовностей, що конфісковані (заарештовані) на користь держави та/або таких, які визнані безхазяйними, для чого може відкривати рахунки в цінних паперах у депозитарних установах;

23) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;

25) визначає порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які

здійснені в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;

26) створює Засвідчувальний центр для забезпечення реєстрації, засвідчення чинності відкритих ключів та акредитації центрів сертифікації ключів, визначає порядок застосування електронного підпису, у тому числі електронного цифрового підпису в банківській системі України та суб'єктами переказу коштів;

27) видає ліцензії небанківським фінансовим установам, які мають намір стати учасниками платіжних систем, на переказ коштів без відкриття рахунків та відкликає їх відповідно до законодавства;

28) веде реєстр платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури;

29) здійснює нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків;

30) здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за небанківськими фінансовими установами-резидентами, які є платіжними організаціями та/або членами/учасниками платіжних систем у частині надання ними фінансової послуги щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій, зокрема Національного банку України (крім операторів поштового зв'язку в частині здійснення ними переказу коштів);

31) здійснює аналіз стану фінансової системи щодо фінансової стабільності.

2. Грошово-кредитна політика: типи та інструменти

Грошово-кредитна політика - комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених цим Законом засобів та методів [10].

Класифікація інструментів грошово-кредитної політики:

- *За характером впливу на грошовий ринок:* адміністративні (прямої дії) та ринкові (непрямої дії). Наприклад, політика обов'язкових резервних вимог є адміністративним інструментом, а процентна політика є ринковим інструментом.
- *Залежно від спрямованості регулятивного впливу:* загальної спрямованості та селективні. Інструменти загальної спрямованості впливають на всю грошово-кредитну систему держави, а селективні – лише на її окремі елементи, наприклад конкретні банки.
- *Залежно від періодичності використання:* постійної дії та разові. Наприклад, нормативи обов'язкового резервування є інструментом постійної дії, а стабілізаційний кредит – разової.

Інструменти, які найбільш часто використовуються в Україні:

Політика обов'язкових резервних вимог. Обов'язкові резерви – один із монетарних інструментів для регулювання обсягів грошової маси в обігу та управління грошово-кредитним ринком. Обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, за винятком коштів, залучених від банків-

резидентів, міжнародних фінансових організацій та коштів, залучених на умовах субординованого боргу. Банки України формують обов'язкові резерви, виходячи із встановлених Національним банком України нормативів обов'язкового резервування до зобов'язань щодо залучених банком коштів. Національний банк України може встановлювати для різних видів зобов'язань диференційовані нормативи обов'язкових резервів залежно від: строку залучення коштів (короткострокові зобов'язання банку, довгострокові зобов'язання банку); виду зобов'язань у розрізі валют (національна, іноземна, в т. ч. в банківських металах); суб'єктів (юридичні/фізичні особи, резиденти/ нерезиденти).

Для всіх банків установлюється єдиний порядок визначення та формування обов'язкових резервів. Залежно від стану грошово-кредитного ринку та прогнозу його подальшого розвитку Правління Національного банку України приймає окремі рішення щодо: звітного періоду резервування; нормативів обов'язкових резервів; складу зобов'язань банку (об'єкта резервування), щодо яких установлюються нормативи обов'язкових резервів; обсягу обов'язкових резервів, який має щоденно на початок операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України; порядку формування та зберігання коштів обов'язкових резервів на окремому рахунку в Національному банку України [3].

Формування та зберігання банками коштів обов'язкових резервів здійснюється в грошовій одиниці України на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України та/або на окремому рахунку в Національному банку України. За залишками коштів обов'язкових резервів, що перераховані банками на окремий рахунок у Національному банку України, Національний банк нараховує проценти в установленому ним порядку за умови дотримання банком порядку формування та зберігання обов'язкових резервів [3].

Процентна політика Національного банку - регулювання Національним банком попиту та пропозиції на грошові кошти через зміну процентних ставок за своїми операціями з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій. Головною метою процентної політики Національного банку як основного інструмента впливу на грошово-кредитний ринок є забезпечення цінової стабільності в середньостроковій перспективі. З метою реалізації процентної політики Національний банк установлює такі процентні ставки:

- ✓ облікову;
- ✓ за інструментами постійного доступу Національного банку. *Інструменти постійного доступу* - оперативне підтримання Національним банком ліквідності банків шляхом надання кредитів овернайт або оперативне вилучення Національним банком ліквідності банків шляхом розміщення депозитних сертифікатів овернайт;
- ✓ за депозитними сертифікатами Національного банку;
- ✓ за кредитами рефінансування [7].

Процентна ставка за інструментами з підтримання ліквідності, що є відмінними від стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської

системи, визначається згідно з нормативно-правовим актом Національного банку, який регулює відповідний інструмент з підтримання ліквідності [7].

Облікова ставка Національного банку - ключова процентна ставка Національного банку, яка є основним індикатором змін у грошово-кредитній політиці та орієнтиром вартості залучених та розміщених грошових коштів для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку. Облікова ставка встановлюється на основі комплексного аналізу та прогнозу макроекономічного, монетарного та фінансового розвитку, підготовленого Національним банком. Рішення щодо розміру облікової ставки затверджується Правлінням Національного банку України на засіданні з питань монетарної політики на підставі пропозицій Департаменту монетарної політики та економічного аналізу після обговорення на засіданні Комітету з монетарної політики. Національний банк оприлюднює розмір облікової ставки на сторінці Офіційного інтернет-представництва Національного банку [7].

Національний банк установлює коридор процентних ставок за інструментами постійного доступу з надання та вилучення ліквідності на термін овернайт (за кредитами овернайт та депозитними сертифікатами овернайт) з метою управління короткостроковими процентними ставками на міжбанківському ринку шляхом обмеження їх коливань навколо облікової ставки. Межі коридору процентних ставок симетричні щодо облікової ставки і в разі її зміни змінюються на аналогічну величину. Національний банк установлює розмір процентної ставки за кредитами овернайт на рівні облікової ставки плюс два процентних пункти. Національний банк установлює розмір процентної ставки за депозитними сертифікатами овернайт на рівні облікової ставки мінус два процентних пункти [7].

Національний банк установлює на рівні облікової ставки процентну ставку за операціями з розміщення депозитних сертифікатів строком до 14 днів (крім овернайт), які в умовах профіциту ліквідності в банківській системі мають найбільший вплив на стан грошово-кредитного ринку, що забезпечує роль облікової ставки як орієнтира вартості залучених та розміщених грошових коштів для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку [7].

Національний банк під час проведення процентного тендера з розміщення депозитних сертифікатів на строк понад 14 днів установлює процентну ставку за депозитними сертифікатами залежно від пропозицій, що надходять від банків. Рішення щодо граничної процентної ставки приймається заступником Голови Національного банку України, який згідно з розподілом функціональних обов'язків координує проведення операцій Національного банку з регулювання ліквідності банківської системи на підставі пропозицій Департаменту відкритих ринків. Рівень граничної процентної ставки не може перевищувати ставки за кредитами овернайт [7].

Національний банк установлює процентну ставку за кредитами рефінансування, наданими шляхом проведення кількісного тендера з підтримання ліквідності банків, та граничну процентну ставку за кредитами

рефінансування, наданими шляхом проведення процентного тендера з підтримання ліквідності банків, на рівні ставки за кредитами овернайт [7].

Національний банк здійснює регулювання ліквідності банківської системи в межах визначених монетарних параметрів та в обсягах, які потрібні для їх збалансування та управління грошово-кредитним ринком, шляхом застосування таких стандартних *інструментів*:

1) операції з рефінансування (кредити овернайт, кредити рефінансування).

Операції з рефінансування банків - операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку. Кредит рефінансування - кредит, що надається банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків. *Тендер з підтримання ліквідності банків* - це механізм, який передбачає надання Національним банком кредитів рефінансування банкам, що потребують підтримання ліквідності. НБУ організовує тендери двох типів: кількісні і процентні. Тендери з підтримання ліквідності банків проводяться щотижня з такою періодичністю: три тижні підряд - надання кредитів рефінансування строком до 14 днів; один тиждень - надання кредитів рефінансування строком до 90 днів.

Кількісний тендер - тендер, на якому Національний банк наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Процентний тендер - тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Кредит овернайт - кредит, який надається банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на підтримання ліквідності банку. Національний банк надає банкам кредити овернайт під заставу державних облігацій України (крім облігацій зовнішньої державної позики України) або депозитних сертифікатів або облігацій міжнародних фінансових організацій [9].

2) операції прямого репо. *Операція прямого репо* - це кредитна операція між Національним банком та банком з купівлі Національним банком цінних паперів з портфеля банку (далі - перша частина операції репо) з одночасним зобов'язанням банку здійснити зворотну купівлю (викуп) цих цінних паперів (далі - друга частина операції репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату. Операції прямого репо є нерегулярним стандартним інструментом, спрямованим на підтримку ліквідності банків у разі неочікуваних коливань ліквідності. Національний банк проводить операції прямого репо з державними облігаціями

України або облігаціями міжнародних фінансових організацій на підставі укладеного з банком генерального договору репо. Операції прямого репо здійснюються Національним банком без переходу права власності на цінні папери. Національний банк здійснює операції прямого репо на визначений строк, але не більше ніж на 90 календарних днів [9].

Національний банк установлює для банків однакові умови регулювання їх ліквідності та здійснює підтримку ліквідності банків, які не визнані такими, що проводять ризикову діяльність, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, і не віднесено до категорії неплатоспроможних. Національний банк може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку шляхом проведення відповідних операцій з рефінансування та операцій прямого репо, якщо банк має банківську ліцензію та дотримується таких основних вимог:

- 1) структура власності банку не визнана Національним банком непрозорою;
- 2) банк має генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій (вимагається в разі надання в заставу за кредитом іноземної валюти);
- 3) банк за всіма кредитами, наданими Національним банком та операціями прямого репо, не має простроченої заборгованості (основна сума кредиту, проценти за користування ним) та несплаченої пені;
- 4) банк уклав з Національним банком генеральний кредитний договір та/або генеральний договір репо [9].

3) операції з власними борговими зобов'язаннями. *Операції з власними борговими зобов'язаннями* - операції Національного банку з розміщення, обігу та погашення депозитних сертифікатів. *Депозитний сертифікат* Національного банку (далі - депозитний сертифікат) - це один з монетарних інструментів, що є борговим зобов'язанням Національного банку у формі записів на рахунках у системи кількісного обліку СЕРТИФ (з іменною ідентифікацією власників на підставі реєстру власників), який свідчить про розміщення в Національному банку коштів банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку. *Депозитний сертифікат овернайт* - боргове зобов'язання Національного банку, яке свідчить про розміщення банком коштів за оголошеною процентною ставкою в Національному банку на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на поглинання надлишкової ліквідності банку. Національний банк проводить з банками операції з власними борговими зобов'язаннями з метою вилучення коштів з обігу. Умовами для подання банком заявок на участь у проведенні операції з розміщення депозитних сертифікатів овернайт та на участь у тендерах із розміщення депозитних сертифікатів є:

- ✓ укладення генерального договору за операціями з розміщення депозитних сертифікатів Національного банку;
- ✓ своєчасне та в повному обсязі формування та зберігання банком обов'язкових резервів;
- ✓ відсутність простроченої заборгованості за усіма кредитами, наданими Національним банком та операціями прямого репо [9].

Тендер з розміщення депозитних сертифікатів - це механізм, через який банки розміщують у Національному банку тимчасово вільні кошти згідно з визначеними умовами. Національний банк здійснює операції з розміщення депозитних сертифікатів з такою періодичністю: щоденно - депозитні сертифікати до наступного робочого дня (овернайт); щотижня шляхом проведення кількісного або процентного тендера з розміщення депозитних сертифікатів - депозитні сертифікати строком до 14 днів. Національний банк залежно від ситуації, що склалася на грошово-кредитному ринку, та стану ліквідності банків може оголошувати позачергові тендери з розміщення депозитних сертифікатів строком до 90 днів, про що повідомляє банкам за допомогою засобів системи електронної пошти та на сторінці Офіційного інтернет-представництва [9].

4) операції з державними облігаціями України.

Національний банк з метою регулювання грошово-кредитного ринку може здійснювати операції з купівлі/продажу державних облігацій України як на біржовому, так і позабіржовому фондовому ринку шляхом:

- ✓ участі в біржових торгах, у тому числі шляхом проведення аукціонів з купівлі/продажу державних облігацій України;
- ✓ укладення договору з банком на торговельному майданчику фондової біржі/позабіржовому фондовому ринку [9].

Операції центрального банку з цінними паперами називають **операціями на відкритому ринку**.

Розрізняють такі групи цілей **грошово-кредитної політики**

Стратегічними звичайно є цілі, що визначені як ключові в загальноекономічній політиці держави. Ними можуть бути: зростання виробництва, зростання зайнятості, стабілізація цін, зменшення інфляції, збалансування платіжного балансу. З допомогою заходів монетарної політики одночасно досягти всіх перелічених цілей неможливо через обмеженість та специфіку її інструментарію. Тому в межах монетарної політики зазначені стратегічні цілі виявляються несумісними. Зокрема, стабілізація цін вимагає застосування монетарних заходів, які призводять до погіршення кон'юнктури, спаду виробництва та зайнятості. І навпаки, для зростання виробництва необхідно вживати заходів, які забезпечать пожвавлення кон'юнктури і можуть спричинити зростання цін, посилення інфляції. Виникає проблема конфлікту цілей. Тому центральний банк вибирає залежно від конкретної економічної ситуації одну із стратегічних цілей. Нею, як правило, є стабілізація цін (чи погашення інфляції), оскільки якраз вона найбільше відповідає головному призначенню центрального банку — підтримувати стабільність національних грошей. І через розв'язання цього завдання центральний банк сприяє досягненню інших стратегічних цілей [2, с.387].

Проміжні цілі монетарної політики полягають у таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей. Потреба в розробленні проміжних цілей спричинюється тим, що наявні у розпорядженні

центрального банку інструменти є монетарними і не спроможні безпосередньо впливати на процеси, що відбуваються в реальному секторі економіки (зростання виробництва, зайнятість, інвестиції, ціни та ін.). Оскільки в ринкових умовах економічне зростання, зайнятість, динаміка цін та інші макроекономічні показники визначаються передусім станом ринкової кон'юнктури, проміжними цілями монетарної політики є вибір таких показників, регулювання яких дає можливість змінити кон'юнктуру ринку відповідно до завдань стратегічних цілей. Зокрема, якщо ціллю загальноекономічної політики є економічне зростання при скороченні безробіття, то для цього потрібно досягти поживлення ринкової кон'юнктури. І навпаки, якщо стратегічною ціллю є стабілізація цін, то потрібно забезпечити стримування кон'юнктури ринку. А для цього необхідно вибрати адекватні цим ситуаціям монетарні змінні. До таких змінних відносять грошову масу та процентні ставки. Показник грошової маси визначається за агрегатами М1 чи М2, а показник процентної ставки — за процентами за короткочасними довгостроковими кредитами [2, с.390].

Однак і проміжні цілі не є об'єктом безпосереднього впливу центрального банку. Його інструменти не мають прямого виходу і на ці цілі, і йому доводиться шукати ще більш конкретні змінні монетарної сфери, через вплив на які можна їх досягти. Набір таких змінних називають *поточними (або тактичними) цілями* грошово-кредитної політики. В умовах України до поточних цілей можна віднести зміну грошової бази, облікової ставки, проценту за кредитами рефінансування, проценту за міжбанківським кредитом, обсягів кредитів рефінансування, обсягів обов'язкових резервів, валютного курсу та ін. [2, с.391].

Розрізняють наступні типи грошово-кредитної політики.

Експансійна політика полягає в довільному, швидкому зростанні пропозиції грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевіють», а інфляція набуває високих темпів. Тому цю політику називають ще *політикою інфляції*, або політикою «дешевих грошей». На етапі розгортання експансійної політики послаблюються контроль і обмеження на емісійну діяльність та операції з рефінансування центрального банку, на кредитну діяльність комерційних банків (знижується норма обов'язкового резервування, облікова ставка, ставки рефінансування, ставки на ринку міжбанківського кредиту тощо) [2, с.404].

Зазвичай метою переходу до експансійної політики проголошується посилення стимулювання ділової активності, економічного зростання та скорочення безробіття, тобто ті стратегічні цілі, які перебувають виключно в реальному секторі економіки і не зачіпають рівня цін. У короткостроковому періоді вказані цілі можуть бути досягнуті завдяки інтенсивному нарощуванню платоспроможного попиту та зменшенню процента за кредит. Ці чинники спричиняють зростання кредитних вкладень у реальний сектор, зростання інвестицій та обсягів виробництва, кількості робочих місць та зайнятості. Одночасно зростають доходи та заощадження населення, збільшуються інвестиційні ресурси, у тому числі банківські резерви, розвивається кредитування споживчих потреб населення. На цій основі активно

розширюється попит на споживчому ринку, що стимулює зростання виробництва товарів та послуг для населення [2, с.405].

Проте довготривале проведення такої політики призводить до безконтрольного нарощування пропозиції грошей та високої інфляції, яка спричинює тяжкі негативні наслідки в економіці. Зупинити нарощування інфляції і попередити чи усунути її негативні наслідки буває досить складно і потребує значних витрат. Тому уряди за нормальних обставин у країні намагаються уникати експансійної політики [2, с.405].

Більш доцільною і дієвою є *політика рефляції*, яку можна назвати ще політикою «м'якої» інфляції. Пропозиція грошей за цієї політики нарощується повільно, контрольовано. Рефляція зазвичай проводиться після дефляції (рестрикції), у зв'язку з чим вона передбачає поступове підвищення цін до рівня, на якому вони були до початку дефляції. Поступово відновлюються також обсяги грошей в обороті та рівень процента (знижується до попереднього рівня). Завдяки такій політиці інфляція підтримується на низькому рівні, стає регульованим стимулятором економічного зростання без відчутного негативного впливу на стабільність грошей. Важливо тільки не перейти межі, за якою інфляція набере форсованої динаміки, яка підірве вартість грошей [2, с.405].

Політика рестрикції (обмеження) полягає в різкому скороченні пропозиції грошей, зменшенні маси їх в обороті. Досягається це обмеженням грошово-кредитної емісії жорсткішими умовами та зниженням обсягів рефінансування центральним банком комерційних банків, зменшенням обсягів кредитування суб'єктів господарювання та населення. Застосовується звичайно в умовах високої інфляції з тим, щоб загальмувати подальше розкручування інфляційної спіралі. У таких умовах монетарна рестрикція супроводжується жорсткішими фіскально-бюджетними заходами впливу на кон'юнктуру ринку: підвищенням рівня оподаткування, зменшенням податкових пільг, скороченням бюджетних витрат і бюджетного дефіциту тощо. Тому політика рестрикції має протилежний щодо політики інфляції вплив на економіку і її ще називають *політикою дефляції*, або «*дорогих грошей*» [2, с.405].

Але разом з гальмуванням інфляції політика рестрикції послаблює ділову активність, знижує зайнятість, знижує темпи економічного зростання чи навіть скорочує обсяги виробництва. Адже за цієї політики обмежуються можливості підприємств одержувати банківські кредити, нарощувати власні інвестиційні ресурси, що призводить до скорочення інвестицій, спаду виробництва, зростання безробіття. Ці процеси ще підсилюються скороченням попиту населення на товари та послуги через скорочення доходів та заощаджень, зменшенням споживчого кредиту. Тому важливо своєчасно «відпустити» стримуючі чи обмежувальні монетарні заходи, щоб не допустити значних негативних наслідків в економіці [2, с.406].

Проте таке «відпускання» не повинне бути раптовим і невваженим, щоб економіка не зазнала нового інфляційного шоку. Для виведення економіки з рестрикційного шоку використовується ще один тип монетарної політики — *політика дезінфляції*. За своєю сутністю вона є «м'якою» формою рестрикції,

завдяки чому зниження ділової активності відбувається повільно і не спричинює глибоких економічних спадів. Економічне гальмування в межах цієї політики має обмежуватися лише рамками низьких темпів зростання виробництва [2, с.406].

Сьогодні у світі дедалі популярнішим є режим таргетування. **Таргетування** – проголошення кількісного визначення динаміки обраного показника протягом певного терміну та відповідальність центрального банку за дотримання проголошеного показника.

У світовій практиці мали місце таргетування монетарної маси, таргетування валютного курсу та таргетування інфляції, яке нині широко використовується багатьма центральними банками.

Основними елементами монетарного режиму **таргетування інфляції** є:

- 1) визначення центральним банком стабільності цін головним завданням монетарної політики та встановлення чітких кількісних показників рівня інфляції;
- 2) використання центральним банком усіх інструментів монетарної політики для досягнення поставленої цілі;
- 3) високий рівень операційної незалежності центрального банку;
- 4) відповідальність центрального банку за досягнення встановленого цільового показника інфляції;
- 5) проведення монетарної політики на основі оцінки інфляційного тиску та інфляційних очікувань [4].

Основними технічними параметрами таргетування інфляції є:

- 1) горизонт таргету, під яким розуміють часовий лаг, протягом якого центральний банк за допомогою інструментів монетарної політики повинен утримувати значення таргету. Як правило, горизонт таргетування є комбінацією середньо- та короткострокового періоду, який складається з цільового орієнтиру на середньостроковий період (близько 3 років) у поєднанні з щорічним проголошенням значення таргету;
- 2) вид таргету – обраний для таргетування один із показників інфляції – індекс споживчих цін або показник «базової» інфляції;
- 3) числова інтерпретація таргету – вибір точного числового значення або діапазону, в межах якого допускаються коливання таргету;
- 4) система підзвітності та відповідальності центрального банку [4].

Практичні завдання

Ситуаційна вправа

Національний банк України проводить відсотковий кредитний тендер. Комерційні банки надали кредитні заявки (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [6]):

Заявки комерційних банків.

Банк	Сума заявки, млн.грн.	Відсоткова ставка, вказана у заявці, % річних
«А»	20	18,0
«Б»	30	17,5
«В»	30	17,0
«Г»	10	17,0
«Д»	20	16,9

Центральний банк прийняв рішення про рефінансування комерційних банків у розмірі 70 млн.грн. Які заявки і якою мірою будуть задоволені ЦБ?

Аналіз ситуаційної справи

Аналізуючи цю ситуаційну справу слід пам'ятати принцип розподілу коштів Національним банком України на умовах відсоткового кредитного тендеру. Згідно з цим принципом спочатку задовольняються заявки, у яких вказано найбільшу відсоткову ставку, а за умови нестачі коштів для задоволення заявок, у яких вказано однакові відсоткові ставки, ці заявки задовольняються пропорційно вказаним у них обсягам бажаної позики. Таким чином, повністю будуть задоволені заявки банків А і Б. Заявки банків В і Г будуть задоволені пропорційно, тобто банк В отримає 75% суми, що залишилася після надання позик банкам А і Б, а банк Г отримає 25% цієї суми. Таким чином банк В отримає 15 млн.грн., а банк Г – 5 млн.грн.

Тестові завдання

1. Тендер з рефінансування, який передбачає подання банками заявок без зазначення відсоткової ставки називають:

- а) кількісним;
- б) відсотковим;
- в) стабілізаційним;
- г) цільовим.

2. Визначення та спрямування зусиль на досягнення певної цілі грошово-кредитної політики називається:

- а) експансія;
- б) рестрикція;
- в) рефінансування;
- г) таргетування.

3. Політика, яка передбачає швидке зростання пропозиції грошей, наслідком чого є їх здешевлення:

- а) монетарна експансія;
- б) монетарна рестрикція;
- в) політика дефляції;
- г) політика «дорогих грошей».

- 4. Політика, яка запроваджується для зниження темпів інфляції:**
- а) монетарна експансія;
 - б) монетарна рестрикція;
 - в) політика інфляції;
 - г) політика «дешевих грошей».
- 5. Яким чином формується склад Ради НБУ:**
- а) Кабінетом Міністрів України;
 - б) Верховною Радою України;
 - в) Президентом України;
 - г) Верховною Радою і Президентом України.
- 6. Валютні інтервенції, які не супроводжуються наступним розміщенням Національним банком України депозитних сертифікатів слід вважати**
- а) стерилізованими;
 - б) нестерилізованими;
 - в) такими, що зумовлюють інфляцію;
 - г) такими, що спричиняють девальвацію.
- 7. Валютні інтервенції, які супроводжуються наступним розміщенням Національним банком України депозитних сертифікатів слід вважати**
- а) стерилізованими;
 - б) нестерилізованими;
 - в) такими, що зумовлюють інфляцію;
 - г) такими, що спричиняють девальвацію.
- 8. Управління обліковою ставкою – це інструмент:**
- а) дисконтної політики;
 - б) девізної політики;
 - в) диверсифікації валютних резервів;
 - г) адміністративних заходів.
- 9. Операції центрального банку на відкритому ринку передбачають:**
- а) встановлення та корегування облікової ставки;
 - б) встановлення офіційного валютного курсу;
 - в) купівлю-продаж центральним банком державних цінних паперів;
 - г) адміністративні обмеження.
- 10. Купівля та продаж центральним банком цінних паперів є елементом:**
- а) валютних інтервенцій;
 - б) операцій РЕПО;
 - в) політики рефінансування;
 - г) облікової політики.
- 11. Визначення умов та обсягів надання кредитів центральним банком комерційним банкам становить сутність:**
- а) девізної політики;
 - б) операцій на відкритому ринку
 - в) рефінансування;
 - г) регулювання норми обов'язкових резервів.
- 12. Який з вказаних органів не належить до керівних органів НБУ:**

- а) рада НБУ;
- б) правління НБУ;
- в) голова НБУ;
- г) рахункова палата НБУ.

13. Яку з вказаних платіжних систем НБУ створив для міжбанківського переказу гривні

- а) СЕП;
- б) НСМЕП;
- в) SWIFT;
- г) VISA.

14. Які з вказаних функцій не належать до повноважень НБУ?

- а) рефінансування комерційних банків;
- б) розробка і затвердження Основних засад грошово-кредитної політики;
- в) розробка та затвердження державного бюджету;
- г) ведення державного реєстру банків.

15. Який орган здійснює поточне управління діяльністю НБУ?

- а) рада НБУ;
- б) правління НБУ;
- в) комісія НБУ;
- г) група радників НБУ.

16. Досягнення якого з вказаних показників залежить виключно від центрального банку?

- а) рівень інфляції;
- б) дефіцит державного бюджету;
- в) ВНП;
- г) рівень облікової ставки.

17. Які з вказаних дій центрального банку реалізуються у рамках монетарної експансії:

- а) зростання нормативів резервування;
- б) продаж депозитних сертифікатів;
- в) тендери по рефінансуванню;
- г) підвищення облікової ставки.

18. Якщо центральний банк розпочинає скуповувати у комерційних банків депозитні сертифікати і розширює рефінансування, то слід очікуване означає, що:

- а) центральний банк проводить монетарну рестрикцію;
- б) центральний банк проводить стерилізацію грошової маси;
- в) слід очікувати зростання обсягів кредитування реального сектора;
- г) слід очікувати падіння цін;

19. Які дії будуть оптимальними для центрального банку, який бажає утримувати стабільний валютний курс і ціни, якщо внаслідок позитивного платіжного балансу на національну валюту чиниться ревальваційний тиск:

- а) проведення тендерів по рефінансуванню;

- б) зниження нормативів обов'язкового резервування;
- в) зниження облікової ставки;
- г) валютна інтервенція і подальша стерилізація грошової маси.

20. Яким чином формується склад правління НБУ?

- а) його формує Президент України;
- б) його формує Верховна Рада України;
- в) його формує Кабінет міністрів України;
- г) його формує голова НБУ.

Питання для самоконтролю

1. Які функції центрального банку Вам відомі?
2. У чому полягає сутність грошово-кредитної політики? Які інструменти грошово-кредитної політики використовує центральний банк?
3. Охарактеризуйте організаційну структуру Національного банку України.
4. Розкрийте сутність процентної політики НБУ.
5. Що таке операції РЕПО?
6. У чому полягає сутність політики обов'язкових резервних вимог?
7. Які типи грошово-кредитної політики Вам відомі?
8. У чому полягає відмінність «монетарної експанції» від «монетарної рестрикції»?
9. Вкажіть основні етапи еволюції центральних банків.
10. Які групи цілей центрального банку Ви можете виокремити?
11. Що таке таргетування?
12. Охарактеризуйте Національний банк України.
13. Розкрийте принципи формування керівних органів НБУ та їх роль. На яких принципах ґрунтується діяльність НБУ?
14. Що таке рефінансування?
15. Які види тендерів з рефінансування Вам відомі? Розкрийте їх механізм.
16. Що таке кредит «овернайт»?
17. У чому полягає депозитарна діяльність НБУ?
18. Яку роль відіграє СЕП?
19. Розкрийте механізм емісії готівки в Україні.
20. Що таке «операції на відкритому ринку» і з якими цінними паперами вони здійснюються в Україні?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г.Арбузов, Ю.В.Колобов, В.І.Міщенко, С.В.Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504с.
2. Банківські операції: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. / А.М.Мороз, М.Ф.Пуховкіна, М.І.Савлук та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М.Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476с.

3. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні // Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368.
4. Інфляційне таргетування. Глосарій НБУ// Електронний ресурс. Режим доступу:
http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123682&cat_id=123322
5. Концепція запровадження нагляду (оверсайта) за платіжними системам в Україні: Постанова Правління Національного банку України від 15.09.2010 р. № 426
6. Методичні матеріали щодо поточного і підсумкового контролю знань студентів з навчальної дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / Укладач Пуховкіна М.Ф. - К.: Київ. нау. екон. ун-т, 2010. – 49 с.
7. Про затвердження Положення про основи процентної політики Національного банку України // Постанова Правління Національного банку України від 21.04.2016 р. № 277
8. Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України // Постанова Правління НБУ від 13.07.2010 р. № 327.
9. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи // Постанова Національного банку України від 17.09.2015 р. № 615.
10. Про Національний банк України // Закон України від 20.05.1999 р. № 679 – XIV.
11. Про цінні папери та фондовий ринок // Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV.
12. Цивільний кодекс України // Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV.

Тема 17. Комерційні банки як основна ланка кредитної системи

1. Сутність, організаційна структура та різновиди банків.
2. Капітал банку.
3. Банківські операції.
4. Доходи і видатки банківських установ.

1. Сутність та різновиди банків.

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до державного реєстру банків. Банки в Україні створюються відповідно до Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про господарські товариства» та нормативно-правових актів Національного банку. Учасниками банку можуть бути юридичні та фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважені ним органи. Організаційно-правовими формами створених в Україні банків є публічні акціонерні товариства або кооперативні банки. Вони можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані [14]. Кооперативні банки можуть створюватися в Україні, але з 2001 року, коли було прийнято закон про банки і банківську діяльність, було створено лише один банк (у 2002 році), який у цій формі проіснував лише рік. Банки в Україні функціонують на підставі банківської ліцензії НБУ і реєструються у Державному реєстрі банків.

Оргструктура банку - це внутрішня організація роботи кредитної установи, за допомогою якої структуруються і формалізуються підходи і методи управління, визначаються групи користувачів, розробляються методи контролю і внутрішніх організаційних відносин [9].

Розрізняють такі різновиди моделей організаційних структур. Найбільш традиційною вважається механістична. У цьому випадку кожен підрозділ спеціалізується на своєму колі операцій. **Механістичні структури** бувають:

1. **Функціональні** (і лінійно-функціональні) підрозділи створюються для вирішення певних завдань. При такій структурі в великих кредитних організаціях створюється вертикальна ієрархія департаментів, які діляться на управління, а ті в свою чергу - на відділи, відділи - на сектори, сектори - на групи і т. д. Функціональний розподіл найчастіше використовується невеликими і середніми кредитними організаціями. В його основі - поділ структур за операціями. Наприклад, створюються валютний, кредитний, операційний відділи і т. д.

2. **Дивізійна** структура, за якої розподіл організації орієнтований на споживача, продукт або регіон. В обов'язки співробітників відповідних управлінь входить повне обслуговування клієнтів за всіма видами наданих банком послуг. Вони повинні вміти пояснити правила надання послуг та дати свої рекомендації щодо можливої участі в операціях.

Найчастіше структурно співробітники поділені на дві-три управління: по роботі з фізичними особами, обслуговування юридичних осіб, іноді створюється спеціальний підрозділ для VIP-клієнтів. При дивізійній структурі існує поділ на фронт-офіс, який відповідає за роботу з клієнтами, проведення операцій, і бек-

офіс, на який покладено роботу з оформлення документації та інше обслуговування роботи фронт-офісу [9].

Фронт-офіс - операційний підрозділ банку та інші його структурні одиниці, які відповідають за розвиток і управління взаємовідносинами з контрагентами. У фронт-офісі відбувається безпосереднє спілкування з клієнтами, первинна верифікація наданих клієнтами даних, збір і аналіз поданого пакету документів, підготовка угод з клієнтами тощо. **Бек-офіс** – операційно-обліковий підрозділ банку, який забезпечує роботу підрозділів, що беруть участь в управлінні активами та пасивами, та здійснює діяльність щодо оформлення, обліку та реєстрації угод з цінними паперами, а також розрахунків з клієнтами. Завданням бек-офісу є формування кредитних справ і безпосереднє оформлення видачі кредиту, оцінка якості кредитного портфеля, відкриття рахунків, здійснення бухгалтерських операцій, документарне оформлення та супровід угод, укладених трейдерами компаній-контрагентів у фронт-офісі тощо. Бек-офіси існують у банках, інвестиційних компаніях та інших організаціях, які укладають угоди на ринку цінних паперів. Залежно від організаційної структури банку його бек-офіс може складатися із одного департаменту або може включати кілька підрозділів, пов'язаних з оформленням документації, управлінням ризиками, обліком та розрахунками. Деякі банки об'єднують частину функцій, що виконують бек-офіси, в так звану функцію **мідл-офісу** – підрозділу, який забезпечує підготовку та прийняття рішень [12].

Органічні **структури** - альтернатива механістичним - орієнтовані на швидкі зміни навколишнього середовища. До цієї групи належать такі структури:

- **Проектна**, діє для реалізації окремо взятого проекту;
- **Матрична**, являє собою поєднання традиційних механістичних структур з проектним підходом до реалізації цілей [9].

З точки зору ролі банку у економічній системі держави розрізняють центральний банк та банки другого рівня. Роль Національного банку України у економіці нашої держави було розглянуто у темі 16. Банки другого рівня в Україні існують у державній та комерційній формах власності. Традиційно у державній формі власності перебувають Державний ощадний банк України та Український експортно-імпорتنний банк. **Державний банк** – це банк, 100% статутного капіталу якого належить державі. Державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України, а його статутний капітал формується за рахунок коштів Державного бюджету. Органами управління державного банку є наглядова рада та правління банку. Наглядова рада є вищим органом управління державного банку, що здійснює контроль за діяльністю правління банку з метою збереження залучених у вклади грошових коштів, забезпечення їх повернення вкладникам і захисту інтересів держави як акціонера, а також здійснює інші функції, визначені Законом України «Про банки і банківську діяльність». Органом контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою. До складу наглядової ради входять члени наглядової ради банку, призначені

Верховною Радою України, Президентом України та Кабінетом Міністрів України. Рішення про зміну розміру статутного капіталу державного банку та припинення його діяльності приймається Кабінетом Міністрів України [14].

З огляду на особливу роль у фінансовій системі держави слід окремо зупинитися на системоутворюючих банках. **Системоутворюючий банк** – (systemically important bank; systemic bank) – банк, неможливість функціонування якого спричиняє значний вплив на функціонування банківської системи в цілому. Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» системоутворюючий банк – банк, зобов'язання якого становлять не менше 10% від загальних зобов'язань банківської системи [14].

За ознакою спеціалізації виділяють наступні різновиди комерційних банків:

Ощадні банки-фінансові установи, що спеціалізуються на обслуговуванні населення, залученні грошових заощаджень громадян, наданні кредитів та інших банківських послуг.

Іпотечний банк - банк, що спеціалізується на наданні довгострокових кредитів під заставу нерухомого майна (землі, будівель тощо) та випуску заставних листів, забезпечених нерухомістю.

Інноваційний банк спеціалізується на фінансуванні й кредитуванні інноваційних проектів. Кредитування здійснюється шляхом придбання відповідних акцій та розміщення облігаційних позик.

Інвестиційний банк залучає довгостроковий позичковий капітал і надає його в розпорядження позичальникам (підприємцям, державі) через випуск облігацій та інших видів боргових зобов'язань. Він з'ясовує характер і обсяг фінансових потреб позичальників, узгоджує умови позики, вибір виду цінних паперів, визначає термін їхньої нової емісії та розміщення серед інвесторів. Інвестиційний банк є не тільки посередником між інвестором і позичальником, а й гарантом емісії та організатором ринку.

Зовнішньоторговельний банк здійснює операції з кредитування експорту та імпорту за зовнішньоторговельними розрахунками, гарантує й обліковує векселі з експортних кредитів, наданих комерційними банками [4].

З точки зору резидентності розрізняють українські банки та банки з іноземним капіталом. **Банк з іноземним капіталом** – це банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10%. Поряд з поняттям банку з іноземним капіталом виділяють поняття «**іноземний банк**». Головними ознаками іноземного банку є розташування центру прийняття стратегічних рішень за кордоном і контроль іноземних власників [14].

З точки зору міжнародної діяльності банків розрізняють такі групи банків:

- ✓ **національні банки**, що мають лише невелике іноземне відділення, на яке припадає незначна частка активів, прибутків і персоналу. Такі відділення звичайно фінансують торговельні угоди, разові валютні операції, надають послуги із застосуванням акредитивів клієнтам у країні перебування, здійснюють обмежені кореспондентські відносини з іншими банками.

- ✓ **банки, міжнародні операції яких дають від 5 до 10 % їхніх прибутків.** Такі банки розширюють свою участь у міжнародних операціях через створення окремих філій і представництв у основних світових фінансових центрах, проведення оптових валютно-кредитних операцій, зокрема шляхом участі в різних міжнародних кредитних угодах. Іноземна мережа таких банківських установ має підпорядкований характер і в цілому виконує пасивну роль.
- ✓ **транснаціональні банки.** Ці міжнародні банківські угруповання є новим типом міжнародного банку і посередника в міжнародній міграції капіталу, їм належать сьогодні провідні позиції на світовому ринку капіталів. Транснаціональні банки - це найбільші банківські установи, котрі досягли такого рівня міжнародної концентрації й централізації капіталу, який дає їм змогу брати реальну участь у економічному розподілі світового ринку позичкових капіталів і валютно-кредитних ресурсів (кредитно-фінансових послуг). Відділення, філії та представництва в усіх головних світових фінансових центрах, де є необхідні технічні й комунікаційні можливості, досвідчений штат фахівців, дають змогу банкам цієї категорії не тільки фінансувати торгівлю, проводити масштабні операції з валютою і кредитом, а й виступати в ролі визнаних лідерів при формуванні міжнародних консорціумів банків, організації фінансування великих і престижних проектів, а також створювати обмежені угруповання з надання високоспеціалізованих послуг. Часто об'єктом фінансування таких банків стають найбільш інтернаціоналізовані галузі, такі як енергетична, суднобудування, автомобілебудування і т.ін. Міжнародні підрозділи таких банків являють собою "банк у банку", їм належить значна питома вага в сукупній системі управління всією монополією. ТНБ здійснюють міжнародні операції через складну мережу тісно пов'язаних закордонних філій, відділень і агентств, що розміщені в основних фінансових центрах світу, а також на національних ринках провідних країн. Закордонна структура ТНБ складається з відділень, філій, представництв, дочірніх та інших підконтрольних підрозділів. Дочірні й підконтрольні іноземні банки можуть контролюватися цілком і частково. Хоча цілком контрольований дочірній банк є в правовому відношенні самостійним, однак у фінансовому відношенні він абсолютно залежний. Представництва, навіть і не виконуючи прямих банківських операцій, посідають вагоме місце в системі ТНБ. Вони збирають різноманітну інформацію про країну перебування, установлюють попередні контакти з потенційною клієнтурою банків, вивчають можливості для інвестування капіталу. Однак основну роль за кордоном відіграють філії, що як представники солідних банків налагоджують вигідні зв'язки з іноземною клієнтурою.
- ✓ **офшорні банки.** Офшорними називають банки які зареєстровані у так званих офшорних зонах і користуються спеціально наданими податковими та іншими пільгами у проведенні фінансово-кредитних операцій, у тому числі з нерезидентами і в іноземній валюті. Найвідоміші офшорні банки розташовані в Панамі, на Кіпрі, Віргінських і Багамських островах, островах Гернси, Джерсі, Мен, Антильських островах, Арубі та ін. Без офшорних банків нині не обходяться операції практично жодного ТНБ.

✓ **глобальні банки** - банки, які діють на світовому фінансовому ринку і для яких цільовий ринковий сегмент не обмежений національним фінансовим ринком. У межах глобального банку міжнародні операції не виокремлюються, вони немовби не мають самостійного значення. На передній план у стратегії розвитку висуваються потенційна прибутковість того або іншого ринку незалежно від географічного розташування, можливість одержати на цьому ринку конкурентні переваги, відносна привабливість угод із конкретним клієнтом. Фінансові органи головного банку, використовуючи нові засоби обчислювальної техніки і зв'язку, здійснюють централізований контроль за ефективністю проведених операцій на національних і міжнародних ринках. Охоплюючи у своїй практиці весь спектр фінансових послуг, банки глобального характеру можуть оперативнo змінювати профіль своїх підрозділів. Глобальні банки можуть мати структуру з регіональною або продуктовою орієнтацією [18].

Регулювання відносин банку з клієнтом.

Відносини банку з клієнтом регулюються законодавством України, нормативно-правовими актами Національного банку України та угодами (договорами) між клієнтом та банком. Банк зобов'язаний докладати максимальних зусиль для уникнення конфлікту інтересів працівників банку і клієнтів, а також конфлікту інтересів клієнтів банку. Банкам забороняється вимагати від клієнта придбання будь-яких товарів чи послуг від банку або від спорідненої чи пов'язаної особи банку як обов'язкову умову надання банківських послуг. Банкам забороняється в односторонньому порядку змінювати умови укладених з клієнтами договорів, зокрема, збільшувати розмір процентної ставки за кредитними договорами або зменшувати її розмір за договорами банківського вкладу (крім вкладу на вимогу), за винятком випадків, встановлених законом.

Клієнт має право доступу до інформації щодо діяльності банку. Банки зобов'язані на вимогу клієнта надати таку інформацію:

- 1) відомості, які підлягають обов'язковій публікації, про фінансові показники діяльності банку та його економічний стан;
- 2) перелік керівників банку та його відокремлених підрозділів, а також фізичних та юридичних осіб, які мають істотну участь у банку;
- 3) перелік послуг, що надаються банком;
- 4) ціну банківських послуг;
- 5) іншу інформацію та консультації з питань надання банківських послуг;
- 6) щодо кількості акцій (паїв) банку, які знаходяться у власності членів виконавчого органу банку, та інформацію в обсязі, визначеному Національним банком України, про осіб, частки яких у статутному капіталі банку перевищують 5 відсотків [14].

2. Капітал банку.

Капітал банку – спеціально створені фонди і резерви, призначені для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності, відшкодування можливих збитків і які перебувають у користуванні банку. Слово «капітал» походить від лат. *capitalis* – головний. У Законі України «Про банки і

банківську діяльність» капітал банку визначається як залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань, що фактично характеризує поняття власного капіталу. Розрізняють такі *види капіталу банку*:

- ✓ підписний,
- ✓ статутний,
- ✓ власний,
- ✓ приписний,
- ✓ основний,
- ✓ додатковий,
- ✓ балансовий,
- ✓ регулятивний,
- ✓ економічний,
- ✓ гібридний тощо.

Підписний капітал банку – це величина капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів банку на внесення коштів за підпискою на акції. Банкам забороняється випуск акцій на пред'явника. Банки мають право придбавати власні акції або паї з наступним письмовим повідомленням Національного банку про укладені угоди.

Приписний капітал банку – це сума грошових коштів у вільно конвертованій валюті, надана іноземним банком філії для її акредитації.

Статутний капітал – сплачений та зареєстрований підписний капітал. Капітал банку не може бути меншим статутного капіталу.

Основний капітал банку включає сплачений і зареєстрований статутний капітал (сплачений та зареєстрований підписний капітал банку) та розкриті резерви, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у капітал, загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

Додатковий капітал банку капітал може включати:

1) нерозкриті резерви (крім того факту, що такі резерви не відображаються в опублікованому балансі банку, вони повинні мати такі самі якість і природу, як і розкритий капітальний резерв);

2) резерви переоцінки (основні засоби та нереалізована вартість «прихованих» резервів переоцінки в результаті довгострокового перебування у власності цінних паперів, відображених у балансі за історичною вартістю їх придбання);

3) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти, якщо вони є незабезпеченими, субординованими та повністю сплаченими; не можуть бути погашені за ініціативою власника; можуть вільно брати участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги про припинення торгових операцій; дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дозволяє здійснити такі виплати;

4) субординований борг.

Формування капіталу банку та капіталізація банку здійснюються шляхом грошових внесків. Грошові внески для формування та збільшення статутного

капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти – в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях. Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел. Банк має право збільшувати статутний капітал після того, як всі учасники повністю виконали свої зобов'язання щодо оплати паїв або акцій і попередньо оголошений підписний капітал (величина капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів банку на внесення коштів за підпискою на акції) повністю оплачено [1, с.206-207].

У процесі діяльності банку **капітал банку виконує операційну, захисну та регулюючу функції**. *Операційна функція* – забезпечення фінансової основи діяльності банку, підтримка обсягів, характеру та спрямованості банківських операцій відповідно до завдань банку. Капітал банку є основою організації та забезпечення діяльності банку. *Захисна функція* капіталу банку дозволяє забезпечити захист інтересів вкладників і кредиторів у непередбачуваних (кризових) ситуаціях шляхом збереження платоспроможності та підтримки ліквідності банку, оскільки ні залучені, ні запозичені кошти не можуть використовуватися для погашення збитків від поточної діяльності, оскільки вони самі є боргом. *Регулююча функція* капіталу банку пов'язана з функціонуванням банків відповідно до чинного законодавства та нормативними документами Національного банку, що дає останньому можливість контролювати діяльність банківських установ [1, с. 207].

Баланс банку – запис всіх грошово-кредитних операцій, проведених банком протягом певного періоду часу. Банківський баланс складається з двох частин. У лівій частині (актив) відображаються всі активи, а у правій (пасив) – зобов'язання та власний капітал банку. Банківський баланс відображає стан залучених і власних коштів банку, їх джерела, розміщення в кредитні та інші операції. *До складу активу входять*: каса, кошти на резервному та кореспондентському рахунках у центральному банку, а також на кореспондентських рахунках в інших банках, дебітори банку, кредити, видані банком, цінні папери, придбані банком акції, будівлі, обладнання та інші основні засоби. *До складу пасиву включають*: статутний капітал, додатковий капітал, кошти резервного фонду, кошти на поточних рахунках клієнтів банку, кошти на рахунках банків-кореспондентів, депозити юридичних і фізичних осіб, одержані в інших банках кредити, випущені зобов'язання (банківські векселі, депозитні та ощадні сертифікати, облігації) інша кредиторська заборгованість, інші фонди та резерви банку. Статті активу та пасиву у банківському балансі наводяться в порядку зменшення їх ліквідності. Відображення інформації в банківському балансі здійснюється на основі методу подвійного запису у вигляді бухгалтерського рівняння:

$$A = \Pi = Z + K, \quad (17.1)$$

де: А – активи, П – пасиви, З – зобов'язання, К – капітал. Такий запис називають класичним бухгалтерським рівнянням або функціональною обліковою моделлю [1, с.36].

Розглянемо банківські активи та пасиви детальніше. **Банківські активи** – ресурси банку та засоби, що класифікуються за напрямками розміщення та використання з метою одержання прибутку. Інколи активи банку визначаються як ресурси, контрольовані банком у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до збільшення економічної вигоди у майбутньому. Активи банку відображаються у активі балансу банку та включають: кошти в касі банку, кошти на кореспондентських рахунках, кошти в резервних фондах банку, надані кредити юридичним і фізичним особам, надані міжбанківські кредити, державні облігації, цінні папери, вкладення у факторингові та лізингові операції, дебітори, кошти, вкладені у спільну господарську діяльність та ін. Банківські активи поділяють на активи, які приносять і не приносять прибуток. До банківських активів, які не приносять прибутку, належать матеріальні та нематеріальні активи: кошти в касі, на кореспондентському рахунку, на резервних рахунках, а також основні засоби, матеріали, нематеріальні активи та відвернені кошти прибутку. Банківські активи, що приносять прибуток, поділяють на обліково-позичкові активи та банківські інвестиції. За характером забезпечення розрізняють позички забезпечені та незабезпечені (бланкові). До перших належать облік векселів і позички під заставу товарних запасів, рухомого майна, землі, нерухомості, цінних паперів, гарантії та поручительства тощо. Облік векселів і надання позичок без забезпечення пов'язані з підвищеними ризиками для банку. Банківські інвестиції – вкладення коштів банків у нерухоме та рухоме майно, інтелектуальні цінності, цінні папери з метою одержання прибутку. Банківські інвестиції можуть бути капітальні – придбання будинків, споруд, об'єктів нерухомості, основних фондів, нематеріальних активів і фінансові – придбання корпоративних прав, цінних паперів та інших фінансових інструментів. Розрізняють також інвестиції прямі, які передбачають внесення коштів або майна в статутний фонд юридичної особи в обмін на корпоративні права; портфельні інвестиції – придбання цінних паперів та інших фінансових активів [1, с.13].

Банківські пасиви – ресурси банку, які складаються з власних, залучених і запозичених коштів для проведення активних операцій та одержання прибутку. Банківські пасиви відображаються на пасивних бухгалтерських рахунках балансу банку. Власний капітал формується за рахунок акціонерного капіталу, відрахувань від прибутку та за рахунок нерозподіленого прибутку. Залучення ресурсів відбувається шляхом приймання коштів юридичних і фізичних осіб на вклади всіх видів. Запозичення банками коштів здійснюється шляхом одержання позик на міжбанківському ринку, а також шляхом випуску облігацій та інших зобов'язань. З розвитком банківської справи у пасивах зростає частка залучених коштів і знижується питома вага власного капіталу. До вищого класу банківських пасивів належать строкові вклади та депозити, які дозволяють банкам чіткіше прогнозувати свої ресурси та впевнено розміщувати кошти в активи. Центральні банки регулюють банківські пасиви шляхом встановлення нормативів обов'язкового резервування від залучених депозитів або шляхом встановлення адміністративних обмежень чи стимулів [1, с.66].

3. Банківські операції.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Банківську діяльність визначають через банківські послуги, які банк надає своїм клієнтам. Банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування). Банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) фінансові послуги, в т.ч. шляхом укладення з юридичними особами (комерційними агентами) агентських договорів. Перелік таких фінансових послуг встановлюється Національним банком. Крім надання фінансових послуг, банк може здійснювати діяльність щодо: 1) інвестицій; 2) випуску власних цінних паперів; 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей; 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа; 5) інкасації коштів і перевезення валютних цінностей; 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій); 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг [14]

Основною ознакою класифікації банківських операцій є відображення їх у балансі банку. Залежно від того, у якій частині балансу вони обліковуються, їх поділяють на **пасивні та активні**. Головна мета банку при здійсненні **пасивних операцій** полягає в акумуляції банківських ресурсів, які використовуються банком у процесі його діяльності. Тому найбільш точно визначення економічної сутності цього виду операцій – це операції, що забезпечують формування ресурсів банків

Пасивні операції – операції, за допомогою яких банки формують свої фінансові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій. Завдяки пасивним операціям формуються власні, залучені та запозичені кошти банку. До пасивних операцій належать: розміщення акцій банку, залучення вкладів, отримання кредитів від центрального банку та на міжбанківському ринку, випуск банківських облігацій, векселів та інших зобов'язань. Результати пасивних операцій відображаються у пасиві балансу банку. Часто під пасивними операціями розуміють лише залучення коштів на вклади та в позички, тобто операції з формування ресурсів банку, необхідних йому понад суму власного капіталу. Пасивні операції, пов'язані з розміщенням акцій чи залученням внесків засновників, відрахуваннями з поточного і нерозподіленого прибутку, сприяють збільшенню власного капіталу банку. Грошові кошти, які банки одержують шляхом приймання вкладів (депозитів), є залученими коштами. Таке залучення коштів називають депозитним. Кошти, одержані шляхом випуску облігацій або інших зобов'язань чи на основі запозичень на міжбанківському ринку, називають запозиченими коштами. Запозичені кошти найчастіше залучаються для підтримки ліквідності та платоспроможності банку. У пасивних операціях центральних банків переважає випуск банкнот, у інвестиційних – випуск і розміщення цінних паперів, а в

ощадних – залучення депозитів. Інколи практики називають процес залучення ресурсів фондуванням [1, с.323].

Активні операції – це операції з розміщення мобілізованих банком ресурсів у залишки в касі, у міжбанківські депозити, позички, інвестиції, основні засоби й товарно-матеріальні цінності. Активні операції – операції, спрямовані на розміщення та використання наявних у банку власних та залучених ресурсів з метою одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій та підтриманні необхідного рівня ліквідності. Активні операції поділяють на кредитні, обліково-кредитні та інвестиційні.

Банки зобов'язані підтримувати оптимальну структуру своїх активів і залежно від економічної ситуації змінювати її або на користь кредитів, або на користь інвестицій. На сьогоднішній день в Україні в структурі активних операцій банків переважають кредитні операції. **Кредитні операції** пов'язані з наданням кредитів на засадах строковості, зворотності та платності. Кредитні операції надзвичайно різноманітні. Їх поділяють на групи за такими категоріями: тип позичальника; засіб забезпечення; строк кредитування; об'єкти кредитування; вид рахунку; вид валюти кредитування; порядок видачі коштів; метод погашення; порядок нарахування і погашення процентів; ступінь ризику та ін. У кредитуванні, крім традиційних кредитів, широкого розвитку набули кредитні лінії, відновлювальні (роловерні) кредити та кредити з плаваючими процентними ставками. Операції, пов'язані з придбанням (обліком) векселів або використанням векселів як застави, відносять до **обліково-кредитних активних операцій**. До **інвестиційних активних операцій** належать операції з придбання банками цінних паперів. Специфікою інвестиційних активних операцій вітчизняних банків є висока частка в банківських портфелях цінних паперів облігацій внутрішньої державної позики. Розрізняють активні операції, які проводяться банком на комісійних засадах і за власний рахунок. Обліковуються активні операції за активом балансу або на активних рахунках позабалансового обліку [1, с.15].

Виділяють також **позабалансові операції**, які не відображаються в балансі банку через те, що їх здійснення не пов'язане з безпосереднім залученням та розміщенням ресурсів. Позабалансові операції пов'язані з необхідністю обліку активів та зобов'язань, що є додатковим забезпеченням інтересів банку, наприклад, облік застави, документів суворої звітності. Також до позабалансових операцій відноситься надання банківських гарантій. Банк на момент укладення угоди про гарантію ще не здійснює перерахування коштів її отримувачу, тому до моменту її можливої реалізації, кошти передбачені угодою враховуються поза балансом.

За функціональним призначенням розрізняють: операції, які виконують банки при формуванні своїх ресурсів; операції з розміщення наявних ресурсів та комісійно-посередницькі операції [18, с.23-27].

Згідно з українським законодавством банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування), а також здійснювати

іншу діяльність. Банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг.

До банківських послуг належать:

- 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;
- 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банківські послуги дозволяється надавати виключно банку. Центральний депозитарій цінних паперів має право провадити окремі банківські операції на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій, що видається у встановленому Національним банком України порядку [14].

Також банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) ***фінансові послуги***. ***Фінансова послуга*** - операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, - і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [5].

Фінансовими вважаються такі послуги:

- 1) випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;
- 2) довірче управління фінансовими активами;
- 3) діяльність з обміну валют;
- 4) залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- 5) фінансовий лізинг;
- 6) надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту;
- 7) надання гарантій та поручительств;
- 8) переказ коштів;
- 9) послуги у сфері страхування та у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- 10) професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню;
- 11) факторинг;
- 11-) адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах;
- 12) управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю відповідно до Закону України "Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю";
- 13) операції з іпотечними активами з метою емісії іпотечних цінних паперів;
- 14) банківські та інші фінансові послуги, що надаються відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" [5].

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо:

- 1) інвестицій;
- 2) випуску власних цінних паперів;
- 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);
- 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг [14].

Обмеження щодо діяльності банків. Банкам забороняється здійснювати ризикову діяльність, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку. Банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку.

Банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 відсотків капіталу банку. Це обмеження не поширюється на:

- 1) приміщення, яке забезпечує технологічне здійснення банківських функцій;
- 2) майно, яке перейшло банку у власність на підставі реалізації прав заставодержателя відповідно до умов договору застави;
- 3) майно, набуте банком з метою запобігання збиткам, за умови, що таке майно має бути відчужено банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього [14].

Розглянемо деякі різновиди банківських операцій детальніше.

Кредитні операції

До кредитних операцій відносять:

- ✓ розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.
- ✓ здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;
- ✓ надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- ✓ придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- ✓ лізинг.

Процентна ставка за кредитом може бути фіксованою або змінюваною. Тип процентної ставки визначається кредитним договором. Розмір процентів, тип процентної ставки (фіксована або змінювана) та порядок їх сплати за кредитним договором визначаються в договорі залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку, строку

користування кредитом, розміру облікової ставки та інших факторів. Фіксована процентна ставка є незмінною протягом усього строку кредитного договору. Встановлений договором розмір фіксованої процентної ставки не може бути збільшено банком в односторонньому порядку. Умова договору щодо права банку змінювати розмір фіксованої процентної ставки в односторонньому порядку є нікчемною. У разі застосування змінюваної процентної ставки кредитор самостійно, з визначеною у кредитному договорі періодичністю, має право збільшувати та зобов'язаний зменшувати процентну ставку відповідно до умов і в порядку, встановлених кредитним договором. Кредитодавець зобов'язаний письмово повідомити позичальника, поручителя та інших зобов'язаних за договором осіб про зміну процентної ставки не пізніше як за 15 календарних днів до дати, з якої застосовуватиметься нова ставка. У кредитному договорі встановлюється порядок розрахунку змінюваної процентної ставки із застосуванням погодженого сторонами індексу. Порядок розрахунку змінюваної процентної ставки повинен дозволяти точно визначити розмір процентної ставки за кредитом на будь-який момент часу протягом строку дії кредитного договору. Кредитор не має права змінювати встановлений кредитним договором порядок розрахунку змінюваної процентної ставки без згоди позичальника.

У разі застосування змінюваної процентної ставки у кредитному договорі повинен визначатися максимальний розмір збільшення процентної ставки [14].

Для проведення спільного фінансування банки можуть укласти угоди про **консорціумне кредитування**. В рамках такої угоди банки-учасники встановлюють умови надання кредиту та призначають банк, відповідальний за виконання угоди. Банки-учасники несуть ризик по наданому кредиту пропорційно до внесених у консорціум коштів.

Банк зобов'язаний мати структурний підрозділ, функціями якого є надання кредитів та управління операціями, пов'язаними з кредитуванням. Банкам забороняється прямо чи опосередковано надавати кредити для придбання власних цінних паперів, акцій інших банків та надання субординованого боргу банкам. Використання цінних паперів власної емісії для забезпечення кредитів можливе з дозволу Національного банку України. Банкам забороняється опосередковано здійснювати кредитні операції з пов'язаними з банком особами. Банк зобов'язаний при наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, додержуватись встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків. Банк має право видавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів. Надання безпроцентних кредитів забороняється, за винятком передбачених законом випадків. У разі несвоєчасного погашення кредиту або відсотків за його користування банк має право видавати наказ про примусову оплату боргового зобов'язання, якщо це передбачено угодою [14].

Основними джерелами формування банківських кредитних ресурсів є власні кошти банків, залишки на поточних рахунках, залучені кошти юридичних і фізичних осіб на депозитні рахунки, міжбанківські кредити та кошти, одержані

від випуску цінних паперів. Кредитні взаємовідносини між банком і суб'єктом господарської діяльності регламентуються на підставі кредитних угод, що укладаються між кредитором і позичальником у письмовій формі. В угодах визначають взаємні зобов'язання та відповідальність сторін, які не можуть змінюватися в односторонньому порядку. У разі неможливості позичальника сплатити борг він стягується з гарантів (поручителів) у встановленому порядку. Банк здійснює контроль за виконанням позичальником умов кредитної угоди, цільовим використанням кредиту, своєчасним і повним його погашенням. Протягом усього строку дії кредитної угоди банк зобов'язаний підтримувати ділові контакти з позичальником, аналізувати його фінансовий стан, перевіряти стан збереження заставленого майна тощо [1, с.55-56].

Прямі інвестиції банків

Банки здійснюють прямі інвестиції та операції з цінними паперами відповідно до законодавства України про цінні папери, інвестиційну діяльність та згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України. Банк має право здійснити інвестицію лише на підставі письмового дозволу Національного банку України, який надається в порядку, встановленому Національним банком України (це не поширюється на інвестиційні банки). Банк, регулятивний капітал якого повністю відповідає вимогам для здійснення інвестицій, встановленим нормативно-правовими актами Національного банку України, має право здійснити інвестицію без письмового дозволу, у разі якщо:

- 1) інвестиція у фінансову установу становить у сукупності не більш як 1 відсоток статутного капіталу банку;
- 2) інвестиція здійснюється до статутного капіталу бюро кредитних історій, що має ліцензію національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Банку забороняється інвестувати кошти в юридичну особу, статутом якої передбачена повна відповідальність її власників. Пряма та/або опосередкована участь банку у статутному капіталі будь-якої юридичної особи не має перевищувати 15 відсотків статутного капіталу банку. Сукупні інвестиції банку не мають перевищувати 60 відсотків розміру статутного капіталу банку. Ці вимоги не застосовуються в разі, якщо:

- 1) акції та інші цінні папери, придбані банком у зв'язку з реалізацією права заставодержателя і банк не утримує їх більше одного року;
- 2) інвестиція здійснюється в статутний капітал банку - учасника банківської групи;
- 3) цінні папери придбані банком за договором про андеррайтинг та знаходяться у власності банку не більше одного року;
- 4) акції та інші цінні папери придбані банком за рахунок та від імені своїх клієнтів.
- 5) банк є інвестиційним [14].

У кредитних системах багатьох країн важливу роль відіграють бюро кредитних історій. В Україні ці інститути поки-що перебувають на початковій стадії розвитку. **Бюро кредитних історій** (credit reference agency) – юридична

особа, виключною діяльністю якої є збір, оброблення, зберігання, захист і використання інформації, яка складає кредитну історію. Основним видом діяльності бюро кредитних історій є ведення кредитної історії. Бюро кредитних історій створюється у формі господарського товариства. Його засновниками можуть бути юридичні та фізичні особи. Статутний капітал бюро кредитних історій формується виключно за рахунок грошових коштів засновників і має бути не менше 5 млн. грн. На ведення своєї діяльності бюро кредитних історій повинно отримати відповідну ліцензію в Міністерстві юстиції України. Бюро кредитних історій діє на підставі Положення, яке регламентує правила формування і ведення кредитних історій та затверджується виконавчим органом бюро кредитних історій за погодженням з Уповноваженим органом. Бюро кредитних історій має право отримувати відомості та інформацію на договірних засадах. Користувачами бюро кредитних історій можуть бути банки, небанківські фінансові установи та інші суб'єкти господарської діяльності, які надають майно в кредит або послуги з відстроченням платежу. Бюро кредитних історій надають інформацію з кредитних історій у формі кредитних звітів, які містять інформацію, що відображає кредитну історію суб'єкта кредитної історії, та ведуть реєстр запитів щодо кредитних історій [3].

Розрахункові банківські операції

Для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть кореспондентські рахунки у Національному банку України та інших банках в Україні і за її межами, банківські рахунки для фізичних та юридичних осіб у гривнях та іноземній валюті.

Банківські розрахунки проводяться у готівковій та безготівковій формах згідно із правилами, встановленими нормативно-правовими актами Національного банку України.

Безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти платіжні доручення, платіжні вимоги, вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

Платіжні інструменти мають бути оформлені належним чином і містити інформацію про їх емітента, платіжну систему, в якій вони використовуються, правові підстави здійснення розрахункової операції і, як правило, держателя платіжного інструмента та отримувача коштів, дату валютування, а також іншу інформацію, необхідну для здійснення банком розрахункової операції, що цілком відповідають інструкціям власника рахунку або іншого передбаченого законодавством ініціатора розрахункової операції.

При виконанні розрахункової операції банк зобов'язаний перевірити достовірність та формальну відповідність документа [14].

Аналізуючи найбільш поширені банківські операції також слід зупинитися і на депозитних операціях. ***Банківський вклад (депозит)*** – угода, відповідно до якої одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї

грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором [2]. Договір банківського вкладу, в якому вкладником є фізична особа, є публічним договором. До відносин банку та вкладника за рахунком, на який внесений вклад, застосовуються положення про договір банківського рахунка, якщо інше не встановлено цією главою або не впливає із суті договору банківського вкладу [19].

Договір банківського вкладу укладається у письмовій формі. Письмова форма договору банківського вкладу вважається додержаною, якщо внесення грошової суми підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або сертифіката чи іншого документа, що відповідає вимогам, встановленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту. У разі недодержання письмової форми договору банківського вкладу цей договір є нікчемним [19].

Банківські вклади поділяють на:

- ✓ вклади на вимогу (видача вкладу на першу вимогу);
- ✓ строкові вклади (повернення вкладу зі спливом встановленого договором строку) [2].

Договір банківського вкладу укладається на умовах видачі вкладу на першу вимогу (вклад на вимогу) або на умовах повернення вкладу зі спливом встановленого договором строку (строковий вклад). Договором може бути передбачено внесення грошової суми на інших умовах її повернення. За договором банківського вкладу на вимогу банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника. Умова договору банківського вкладу на вимогу про відмову від права на одержання вкладу на першу вимогу є нікчемною. За договором банківського строкового вкладу банк зобов'язаний видати вклад та нараховані проценти за цим вкладом із спливом строку, визначеного у договорі банківського вкладу. Повернення вкладникові банківського строкового вкладу та нарахованих процентів за цим вкладом на його вимогу до спливу строку або до настання інших обставин, визначених договором, можливе виключно у випадках, якщо це передбачено умовами договору банківського строкового вкладу. Якщо вкладник не вимагає повернення суми строкового вкладу зі спливом строку, встановленого договором банківського вкладу, або повернення суми вкладу, внесеного на інших умовах повернення, після настання визначених договором обставин договір вважається продовженим на умовах вкладу на вимогу, якщо інше не встановлено договором [19].

Банк виплачує вкладникові проценти на суму вкладу в розмірі, встановленому договором банківського вкладу. Якщо договором не

встановлений розмір процентів, банк зобов'язаний виплачувати проценти у розмірі облікової ставки Національного банку України. Банк має право змінити розмір процентів, які виплачуються на вклади на вимогу, якщо інше не встановлено договором. У разі зменшення банком розміру процентів на вклади на вимогу новий розмір процентів застосовується до вкладів, внесених до повідомлення вкладників про зменшення процентів, зі спливом одного місяця з моменту відповідного повідомлення, якщо інше не встановлено договором. Встановлений договором розмір процентів на строковий вклад або на вклад, внесений на умовах його повернення у разі настання визначених договором обставин, не може бути односторонньо зменшений банком, якщо інше не встановлено законом. Умова договору щодо права банку змінювати розмір процентів на строковий вклад в односторонньому порядку є нікчемною. Проценти на банківський вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження вкладу у банк, до дня, який передує його поверненню вкладникові або списанню з рахунка вкладника з інших підстав. Проценти на банківський вклад виплачуються вкладникові на його вимогу зі спливом кожного кварталу окремо від суми вкладу, а невитребувані у цей строк проценти збільшують суму вкладу, на яку нараховуються проценти, якщо інше не встановлено договором банківського вкладу. У разі повернення вкладу виплачуються усі нараховані до цього моменту проценти [19].

Залучення депозиту також може здійснюватися у формі випуску (емісії) ощадних (депозитних) сертифікатів. *Ощадний (депозитний) сертифікат* – документ, що підтверджує внесення певної суми коштів внесеного в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Існує два принципових підходи до нарахування процентів:

- 1) декурсивне нарахування, коли проценти нараховуються в кінці розрахункового періоду;
- 2) антисипативне, коли проценти нараховуються на початку розрахункового періоду (авансом). На практиці переважно використовується декурсивний метод нарахування процентів.

У міжнародній практиці залежно від кількості днів у році та місяці виділяють *три методи розрахунку процентів*.

1. Англійський метод або метод «факт/ факт» – при розрахунку суми процентів беруть фактичну кількість днів у місяці та році.

2. Французький метод або метод «факт/360» – при розрахунку суми процентів беруть фактичну кількість днів у місяці, але тривалість року умовно прирівнюють до 360 днів.

3. Німецький метод або метод «30/360» – при розрахунку суми процентів беруть умовну кількість днів у місяці – 30, а в році – 360.

Незалежно від методу нарахування процентів, при визначенні кількості днів враховують перший день і не враховують останній день розміщення депозиту в банку. Проценти нараховуються на основі використання номінальної

процентної ставки (метод рівних частин) або фактичної процентної ставки (актуарний метод), що дає змогу розподілити витрати банку на основі поточної вартості депозиту в окремі періоди. Сплата процентів може здійснюватися авансово, разово в кінці строку дії депозиту, щомісяця, щоквартально тощо, залежно від укладеної угоди [1, с.52-53].

Для гарантування безпеки вкладів фізичних осіб у 1993 році в Україні було створено **Фонд гарантування вкладів фізичних осіб** – спеціалізована державна установа, яка нині виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. Фонд є економічно самостійною установою, яка не має на меті одержання прибутку, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в Національному банку України. Учасниками Фонду є банки та філії іноземних банків, які включені до Державного реєстру банків і мають банківську ліцензію на право здійснення банківської діяльності. Участь у Фонді банків і філій іноземних банків є обов'язковою. ПАТ «Державний ощадний банк України» не є учасником Фонду [1, с.462].

Джерелами формування коштів Фонду є:

- 1) початкові збори з учасників Фонду;
- 2) регулярні збори з учасників Фонду;
- 3) спеціальний збір до Фонду;
- 4) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;
- 4¹) кошти, залучені Фондом шляхом розміщення облігацій та/або видачі векселів Фонду;
- 5) доходи, одержані у вигляді процентів, нарахованих Національним банком України за залишками коштів на рахунках Фонду, відкритих в Національному банку України;
- 6) кредити, залучені від Національного банку України;
- 7) неустойка (штрафи, пеня), що стягується відповідно до цього Закону;
- 8) кошти, що були внесені Національним банком України в розмірі 20 мільйонів гривень на день створення Фонду;
- 9) кошти з Державного бюджету України (у тому числі облігації внутрішньої державної позики) та ін. [16].

Вкладнику гарантуються вклади у кожному з банків-учасників Фонду, але **на суму не більше 200 тис. грн.** в одному банку. **Фонд не гарантує кошти:**

1. суб'єкта підприємницької діяльності, який уклав, або на користь якого укладено договір банківського вкладу (депозиту) та/або банківського рахунку;
2. передані банку в довірче управління;
3. за вкладом у розмірі менше 10 гривень;
4. за вкладом, підтвердженим ощадним (депозитним) сертифікатом на пред'явника;
5. розміщені на вклад у банку особою, яка є пов'язаною з банком особою або була такою особою протягом року до дня прийняття Національним банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних;

6. розміщені на вклад у банку особою, яка надавала банку професійні послуги як аудитор, оцінювач, у разі якщо з дня припинення надання послуг до дня прийняття Національним банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних не минув один рік;
7. розміщені на вклад власником істотної участі банку;
8. за вкладами у банку, за якими вкладники на індивідуальній основі отримують від банку проценти за договорами, укладеними на умовах, що не є поточними ринковими умовами відповідно до статті 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність», або мають інші фінансові привілеї від банку;
9. за вкладом у банку, якщо такий вклад використовується вкладником як засіб забезпечення виконання іншого зобов'язання перед цим банком, у повному обсязі вкладу до дня виконання зобов'язань;
10. за вкладами у філіях іноземних банків;
11. за вкладами у банківських металах;
12. розміщені на рахунках, що перебувають під арештом за рішенням суду [10].

4. Доходи та видатки банківської установи.

Доходи банку – це збільшення економічної вигоди за сукупністю господарських операцій, крім операцій з реалізації додаткової кількості акцій банку, які ведуть до:

- ✓ збільшення суми активів банківської установи без відповідного збільшення суми її зобов'язань;
- ✓ зменшення суми зобов'язань банківської установи без відповідного зменшення суми її активів [11, с.127].

За джерелами утворення доходи банку розподіляють на процентні, комісійні, доходи від торговельних операцій, інші банківські операційні доходи, інші небанківські операційні доходи, непередбачені доходи.

Процентні доходи — складаються з доходів від коштів, розміщених в інших банках, плати за кредит, наданий суб'єктам господарської діяльності і фізичним особам, за інші види кредиту та з доходу від інвестиційних цінних паперів. *Комісійні доходи* — охоплюють доходи від розрахунково-касового обслуговування банків та клієнтів, комісійні доходи від кредитного обслуговування, комісійні доходи за операціями з цінними паперами, комісійні доходи за операціями на валютному ринку та ринку банківських металів, комісійні доходи від довірчого обслуговування банків та клієнтів, комісійні доходи за позабалансовими операціями, комісійні доходи за операціями з філіями [11, с.128]. *Дохід від торговельних операцій* є результатом торгівлі цінними паперами, іноземною валютою та іншими фінансовими інструментами, що здійснюється з ініціативи банку і не є виконанням доручень клієнтів. До *інших банківських операційних доходів* належить дивідендний дохід, дохід від оперативного лізингу, штрафи та пені, отримані за банківськими операціями, доходи від консультаційних послуг фінансового характеру. *Інші небанківські операційні доходи* є наслідком здійснення банком господарських операцій. До них належать доходи від продажу основних засобів та матеріальних цінностей,

штрафи та пені, отримані за господарськими операціями, тощо. До *непередбачених доходів* належать доходи, які виникли внаслідок надзвичайних подій (відшкодування збитків від надзвичайних подій державою та страховими компаніями) та інші непередбачені доходи [11, с.129]

Під терміном *витрати* розуміють зменшення економічної вигоди у звітному періоді у формі відпливу чи зменшення активів або збільшення заборгованості, що призводить до зменшення власного капіталу, крім тих, що пов'язані з розподілом частки доходу між власниками капіталу. Витрати комерційного банку складаються з таких елементів: процентні витрати, комісійні витрати, інші банківські операційні витрати, інші небанківські операційні витрати, непередбачені витрати [11, с.132-133].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Вклад в сумі 3000 грн. був розміщений з 01.02.2016 по 10.05.2016 під 25% річних. Розрахуйте які відсотки можуть бути нараховані на цей депозит за допомогою методів факт/факт, факт/360 і 30/360.

Розв'язок

Для розв'язання цієї задачі слід скористатися формулою

$$Y = \frac{A \times R \times T}{B \times 100} \quad (17.1)$$

де

Y – сума нарахованих відсотків на депозит (у грошових одиницях),

A – сума депозиту

R – річна відсоткова ставка (у %)

T – термін депозиту (у днях)

B – базова кількість днів у році (360 або 365 днів (366 днів у високосному році))

Також слід визначити тривалість терміну депозиту. Слід пам'ятати, що згідно постанови НБУ №516 нарахування відсотків на депозит розпочинається у день, наступний за днем внесення депозиту, і завершується у переддень його вилучення.

Метод факт/факт передбачає врахування календарної кількості днів у кожному місяці і фактичної кількості днів у році, тому у даному випадку B=365.

Розрахуємо фактичну кількість днів з 01.02.2016 по 10.05.2016. У лютому слід врахувати 27 днів (з 02 по 28 лютого), у березні – 31 днів (з 01 по 31 березня), у квітні – 30 днів (з 01 по 30 днів), у травні – 9 днів (з 01 по 09 травня). Таким чином, фактична кількість днів у цьому періоді складає

$$T_{\text{факт}} = 27 + 31 + 30 + 9 = 97 \text{ днів}$$

Тому

$$Y_{\text{факт/факт}} = \frac{3000 \times 25 \times 97}{365 \times 100} = 199,32 \text{ грн.}$$

Метод факт/360 передбачає врахування календарної кількості днів у кожному місяці і 360 днів у році, тому у даному випадку $V=360$. Фактична кількість днів уже відома, тому

$$Y_{\text{факт/360}} = \frac{3000 \times 25 \times 97}{360 \times 100} = 202,08 \text{ грн.}$$

Метод 30/360 передбачає, що у кожному місяці рівно 30 днів і у році - 360 днів, тому у даному випадку $V=360$. Розрахуємо кількість днів у періоді з 01.02.2016 по 10.05.2016 для даного методу. Згідно постанови НБУ №516 перший і останній день періоду враховувати не слід. Тому у лютому слід врахувати 29 днів (з 02 по 30 лютого), у березні – 30 днів (з 01 по 30 березня), у квітні – 30 днів (з 01 по 30 днів), у травні – 9 днів (з 01 по 09 травня). Таким чином, кількість днів для цього методу у цьому періоді складає

$$T_{30} = 29 + 30 + 30 + 9 = 98 \text{ днів}$$

Тому

$$Y_{30/360} = \frac{3000 \times 25 \times 98}{360 \times 100} = 204,17 \text{ грн.}$$

Відповідь. За методом факт/факт на даний депозит може бути нараховано відсотки у розмірі 199,32 грн., за методом факт/360 може бути нараховано 202,08 грн, за методом 30/360 може бути нараховано 204,17 грн.

Тестові завдання

1. Банк вважається банком з іноземним капіталом згідно українського законодавства якщо:

- а) хоча б 10% його капіталу належить іноземним інвесторам;
- б) хоча б 50% його капіталу належить іноземним інвесторам;
- в) 100% його капіталу належить іноземним інвесторам;
- г) більше 50% всіх депозитів номіновані у іноземній валюті.

2. Банк вважається державним згідно українського законодавства якщо:

- а) хоча б 10% його капіталу належить державі;
- б) хоча б 50% його капіталу належить державі;
- в) 100% його капіталу належить державі;
- г) більше 50% всіх депозитів номіновані у національній валюті.

3. Яку з вказаних операцій заборонено виконувати банкам:

- а) страхування;
- б) відкриття поточних рахунків;
- в) інкасація і перевезення;
- г) торгівля пам'ятними монетами.

4. Якщо сума активів і позабалансових вимог банку у певній іноземній валюті перевищує суму його балансових і позабалансових зобов'язань у цій валюті – це:

- а) довга відкрита валютна позиція;

- б) коротка відкрита валютна позиція;
- в) довга закрита валютна позиція;
- г) коротка закрита валютна позиція.

5. Особа, яка має повноваження представляти банк та вчиняти від його імені певні дії, що мають юридичне значення, вважається згідно українського законодавства:

- а) асоційованою особою;
- б) афілійованою особою;
- в) спорідненою особою;
- г) уповноваженою особою банку.

6. Згода банку оплатити суму більшу, ніж та що перебуває на рахунку його клієнта – це:

- а) акцепт;
- б) аваль;
- в) овердрафт;
- г) індосамент.

7. Придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів - це:

- а) фінансовий лізинг;
- б) факторинг;
- в) рамбурсування;
- г) андеррайтинг

8. Письмові інструкції клієнта банку отримати для нього платіж проти видачі покунцю комплекту документів:

- а) акредитив;
- б) інкасове доручення;
- в) індосамент;
- г) акцепт.

9. Якщо банк А відкрив рахунок для банку В, на якому зберігаються гроші банку В, то з точки зору банку А цей рахунок має назву:

- а) рахунок «лоро»;
- б) рахунок «ностро»;
- в) рахунок «косто»;
- г) рахунок «кванто».

10. Коррахунок, на якому відображаються операції у режимі реального часу, має назву

- а) рахунок «ностро»;
- б) рахунок «лоро»;
- в) технічний коррахунок;
- г) транзитний коррахунок.

11. Яку з вказаних операцій дозволено виконувати банкам:

- а) страхування;
- б) виробництво матеріальних цінностей;

- в) інкасація;
- г) торгівля.

12. Різновид відсоткового арбітражу називається:

- а) сеньйораж;
- б) ануїтет;
- в) місматч;
- г) овердрафт.

13. Які з вказаних операцій належать до пасивних банківських операцій:

- а) кредитні;
- б) депозитні;
- в) інвестиційні;
- г) всі вказані операції належать до активних.

14. Які з вказаних нижче видів діяльності не вважаються фінансовими послугами:

- а) кліринг;
- б) довірче управління фінансовими активами;
- в) факторинг;
- г) інкасація .

15. Ліміт незавершених операцій – це:

- а) загальна сума угод, за якими не надійшла інформація про переказ валюти;
- б) сума, яка може бути видана в кредит на засадах овердрафту;
- в) обсяг операцій, які реалізуються за допомогою кореспондентських рахунків;
- г) ліміт операцій на засадах індосаменту.

16. Отримання прибутку за рахунок різниці відсоткових ставок за залученими і розміщеними на однакову суму депозитами це:

- а) факторинг;
- б) форфетинг;
- в) хеджування;
- г) відсотковий арбітраж.

17. Якщо сума активів і вимог банку у певній валюті менша за суму зобов'язань банку у цій же валюті, то ця валютна позиція називається:

- а) закрита коротка;
- б) закрита довга;
- в) відкрита коротка;
- г) відкрита довга.

18. Якщо сума активів і вимог банку у певній валюті більша за суму зобов'язань банку у цій же валюті, то ця валютна позиція називається:

- а) закрита коротка;
- б) закрита довга;
- в) відкрита коротка;
- г) відкрита довга.

19. До кредитних операцій не належать:

- а) факторинг;
- б) лізинг;
- в) вкладні операції;
- г) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі.

20. Які з наступних видів діяльності заборонено виконувати банкам в Україні?

- а) кредитування;
- б) страхування;
- в) інкасація;
- г) переказ коштів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає суть комерційних банків. Класифікуйте їх. Яка установа згідно українського законодавства вважається банківською?
2. Який банк вважається транснаціональним?
3. Що таке «системоутворюючий банк»?
4. Які банківські операції вважаються активними, а які – пасивними?
5. Які операції забороняється виконувати українським банкам?
6. Розкрийте структуру банківських активів і пасивів.
7. Які функції виконує Фонд гарантування вкладів фізичних осіб? Які вклади не гарантуються коштами фонду?
8. Що таке «бюро кредитних історій»?
9. Які принципи нарахування відсотків Вам відомі?
10. Які операції згідно українського законодавства дозволяється виконувати виключно банкам? Які операції забороняється виконувати банкам?
11. Що таке банківський капітал? Які види банківського капіталу Вам відомі?
12. Які функції виконує банківський капітал?
13. Які види організаційних структур банківських установ Вам відомі?
14. Що таке «офшорний банк»?
15. Що таке позабалансові банківські операції?
16. Що таке фінансова послуга? Які види фінансових послуг Вам відомі?
17. Які операції вважаються кредитними?
18. Що таке «консорціумне кредитування»?
19. Розкрийте зміст розрахункових операцій.
20. Що таке банківський вклад? Які різновиди вкладів Вам відомі?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г.Арбузов, Ю.В.Колобов, В.І.Міщенко, С.В.Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504с.
2. Банківський вклад (депозит) // Глосарій НБУ. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123143&cat_id=122978

3. Бюро кредитних історій // Глосарій НБУ. Електронний ресурс. – Режим доступу:
http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123168&cat_id=122978
4. Економічна теорія: Політекономія. Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 7-ме вид. – К.: Знання, 2008. – 719 с. Електронний ресурс. – Режим доступу:
http://pidruchniki.com/1382032839996/politekonomiya/kreditna_sistema_struktura
5. Закон України Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 1, ст. 1
6. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті // Постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22
7. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті// постанова Правління Національного банку України від 16.08.2006 р. № 320.
8. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах // Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492.
9. Организационная структура банка // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.banki.ru/wikibank/organizatsionnaya_struktura_banka/
10. Офіційний веб-ресурс Фонду гарантування фізичних осіб. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/dlia-vkladnykiv/umovy-harantuvannia>
11. Парасій-Вергуненко І. М. Аналіз банківської діяльності: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2003. — 347 с.
12. Положення про організацію операційної діяльності в банках України // Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2003 р. № 254
13. Положення про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземних валютах// постанова Правління Національного банку України від 15.12.2004, №639.
14. Про банки і банківську діяльність // Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III.
15. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами / Постанова правління НБУ №516 від 03.12.2003
16. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб // Закон України від 23.02.2012, № 4452-VI
17. Про цінні папери і фондовий ринок // Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV
18. Рябініна Л.М., Няньчук Н.Ю., Ухлічева Л.І. / за ред. Рябініної Л.М. Банківські операції: навчальний посібник. - Одеса: ОДЕУ, 2011. – 536 с.
19. Цивільний кодекс України // Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV.

Тема 18. Спеціалізовані кредитно-фінансові установи та їх діяльність

Зміст

1. Парабанківська система
2. Страхування та страхові компанії.
3. Пенсійні фонди України.
4. Інститути спільного інвестування.

1. Парабанківська система

Парабанківська система - це система, елементами якої є сукупність різноманітних видів небанківських фінансово-кредитних інститутів у їх взаємозв'язку та взаємозалежності, що існує в тій чи іншій країні в певний історичний проміжок часу, та функціонує в межах єдиного фінансового механізму. Парабанківська система, переважно, функціонує у вузьких секторах ринку, де вимагаються спеціальні знання та технічні засоби і прийоми, особливо в таких сферах, як: залучення дрібних заощаджень домогосподарств; фінансування інноваційної діяльності; страхування; мікрокредитування; забезпечення соціальних гарантій; довгострокове інвестування капіталу; розміщення цінних паперів промислових підприємств. Парабанківські (небанківські) фінансово-кредитні установи відрізняються від банківських наявністю вузької спеціалізації запропонованих послуг. Крім того, основною сферою банківської діяльності є виконання трьох базових операцій - депозитних, кредитних та розрахункових. У сукупності їх можуть здійснювати лише банківські установи. Ті ж фінансові посередники, для яких такі операції не є базовими, відносяться до парабанківських [5].

Основними видами парабанківських фінансово-кредитних установ є:

- інвестиційні компанії та фонди;
- лізингові компанії;
- факторингові компанії;
- брокерські та дилерські фірми;
- страхові компанії;
- пенсійні фонди;
- фінансові компанії;
- ломбарди;
- кредитні товариства;
- трастові компанії тощо [5].

Основними напрямками діяльності небанківських кредитно-фінансових інститутів є акумуляція збережень населення шляхом їх залучення на вклади, випуск акцій, облігацій, продаж страхових полісів. Небанківські кредитно-фінансові інститути можуть надавати кредити певним сферам економіки та видам господарської діяльності, корпораціям та державі через облігаційні позички, довготермінові іпотечні та споживчі кредити, а також здійснюють операції кредитної взаємодопомоги. На відміну від банків, спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути виконують обмежену кількість фінансових операцій і послуг та тільки окремі банківські операції. Усі інститути

домінують лише у відносно вузьких секторах ринку позичкових капіталів і мають специфічну клієнтуру. До певних переваг небанківських інститутів слід віднести й те, що на відміну від банків, вони можуть акумулювати грошові збереження на доволі значні терміни, а отже, і здійснювати довгострокові інвестиції. Прикладом таких структур є страхові компанії, пенсійні фонди. Спроможність небанківських інститутів акумулювати значні обсяги коштів на тривалі строки робить їх привабливими для співпраці з державними установами. Тому держава в багатьох країнах використовує небанківські інститути для фінансування за їх допомогою провідних галузей економіки, фінансування програм розвитку недостатньо розвинутих регіонів тощо [4].

2. Страхування та страхові компанії

Страхування - це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів [11].

Страховиками, які мають право здійснювати страхову діяльність на території України, є:

- ✓ фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю
- ✓ зареєстровані Уповноваженим органом постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності (тобто філії страховиків-нерезидентів).

Страховиками-нерезидентами вважаються фінансові установи, що створені та мають ліцензію на провадження страхової діяльності відповідно до законодавства тих іноземних держав, у яких вони зареєстровані.

Страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Страхувальники можуть укласти із страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування.

Страхування може бути добровільним або обов'язковим.

Добровільне страхування - це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог законодавства. Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

Видами **добровільного страхування** можуть бути [11]:

- ✓ страхування життя;
- ✓ страхування від нещасних випадків;
- ✓ страхування здоров'я на випадок хвороби;
- ✓ страхування транспорту;
- ✓ страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
- ✓ страхування майна (за деякими винятками);
- ✓ страхування цивільної відповідальності власників транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- ✓ страхування відповідальності перед третіми особами;
- ✓ страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту);
- ✓ страхування сільськогосподарської продукції;
- ✓ інші види добровільного страхування.

В Україні здійснюються такі види *обов'язкового страхування*:

- ✓ медичне страхування;
- ✓ страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;
- ✓ особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;
- ✓ авіаційне страхування цивільної авіації;
- ✓ страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошті, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам;
- ✓ страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- ✓ страхування засобів водного транспорту;
- ✓ страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України), які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, в тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади;
- ✓ страхування фінансової відповідальності, життя і здоров'я тимчасового адміністратора, ліквідатора фінансової установи та працівників центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, які визначені ним для вирішення питань щодо участі держави у капіталізації банку;
- ✓ страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб;
- ✓ страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування;
- ✓ інші види обов'язкового страхування [11].

Детальніше про обов'язкове страхування фізичних осіб розказано у розділі 10.

Одним з ключових понять страхування є поняття страхового випадку. **Страховий випадок** - подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі. У разі настання страхового випадку страхувальнику відшкодовується певна сума. **Страхова виплата** – це грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку. Сам процес виплати називається страховим відшкодуванням. Плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування називається **страховим платежем** (страховим внеском, страховою премією). Перед укладанням договору з страхувальником та визначенням суми страхових платежів страхова компанія обов'язково аналізує ймовірність настання страхового випадку та очікувані витрати страхової компанії. Процес визначення витрат для страхування об'єкта, які здійснює страхова компанія, називають **актуарними розрахунками**. Відповідно, особа, що проводить актуарні розрахунки, називається **актуарієм**.

Відповідальність страховика перед страхувальником обмежена страховою сумою, що вказується у договорі. **Страхова сума** - це грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку. Але відповідальність страховика обмежена не тільки зверху страховою сумою. Можливе і обмеження знизу, якщо згідно з договором страхувальник бере участь у відшкодуванні збитку. Тоді у договорі обумовлюється обмеження відповідальності страховика при відповідному зменшенні внесків страхувальника – це **франшиза**, яка може бути **умовною чи безумовною** [3, с.15]. **Франшиза** - частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування [11]. Якщо договір страхування передбачає умовну франшизу, то страховик повністю звільняється від відшкодування збитків, які менші вказаної суми, але відшкодовує весь збиток, який більший за неї [3, с.15].

Розглянемо ще дві схеми участі страхувальника у відшкодуванні збитку: **пропорційне відшкодування** та **відшкодування за правилом першого ризику**. У останньому випадку передбачено повне відшкодування збитку. У іншому випадку сума виплат розраховується за спеціальною формулою [3, с.16].

Предмет договору страхування може бути застрахований за одним договором страхування та за згодою страхувальника кількома страховиками (**співстрахування**). При цьому в договорі повинні міститися умови, що визначають права і обов'язки кожного страховика.

Самі страхові компанії також страхують свої ризики у інших страхових компаніях. Цей процес називається перестрахуванням. **Перестрахування** - страхування одним страховиком (**цедентом**, перестрахувальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика) резидента або

нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, в якій він зареєстрований. Перестраховик, який приймає ризик називається *цесіонарій*. Таким чином, *перестраховик* – це страхова організація, яка приймає об'єкти в перестраховування. Компанія, яка здійснює виключно операції з перестраховування, називається професійним перестраховиком [11].

У перестраховуванні слід також розрізняти поняття цесія та ретроцесія. *Цесія* - процес передання вже застрахованого ризику в перестраховування від перестраховальника (його у цьому випадку називають цедентом) до перестраховика (його називають цесіонарієм). *Ретроцесія* - процес подальшої передачі раніше прийнятих у перестраховування ризиків іншим перестраховиком. Ретроцесія реалізовується шляхом поділу великих ризиків, розподілом відповідальності між більшою кількістю страховиків.

За даними Національної комісії що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.2014 становила 382 [8].

2. Пенсійні фонди України

В Україні діють державний та недержавні пенсійні фонди. Про пенсійну систему України загалом говориться у розділі 10 цього конспекту.

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Пенсійний фонд України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

Основними завданнями Пенсійного фонду України є:

- ✓ реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;
- ✓ внесення пропозицій Міністрові соціальної політики щодо забезпечення формування державної політики із зазначених питань;
- ✓ виконання інших завдань, визначених законом.

Пенсійний фонд України відповідно до покладених на нього завдань:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністрові соціальної політики;

2) здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

3) вивчає та аналізує ситуацію у сфері пенсійного забезпечення, забезпечує проведення щорічних актуарних розрахунків фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

4) розробляє проект бюджету Пенсійного фонду України та подає його Міністрові соціальної політики для внесення в установленому порядку на розгляд Кабінетові Міністрів України, здійснює ефективний розподіл фінансових ресурсів для пенсійного забезпечення, складає звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України;

5) формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування;

б) організовує, координує та контролює роботу територіальних органів щодо:

- ✓ забезпечення додержання підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, вимог актів законодавства про пенсійне забезпечення;
- ✓ забезпечення надходжень від сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, інших коштів, ведення обліку їх надходжень відповідно до законодавства;
- ✓ внесення відомостей до реєстру застрахованих осіб та їх використання;
- ✓ здійснення контролю за додержанням вимог законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, правильністю нарахування, обчислення, повнотою і своєчасністю сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інших платежів, за достовірністю поданих відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, призначенням (перерахунком) і виплатою пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та іншими виплатами, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, інших джерел, визначених законодавством;
- ✓ стягнення у передбаченому законодавством порядку своєчасно не нарахованих та/або не сплачених сум страхових внесків та інших платежів;
- ✓ застосування фінансових санкцій, передбачених законом;
- ✓ призначення (перерахунку) і виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці;
- ✓ забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання та інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;
- ✓ обліку коштів Пенсійного фонду України, ведення статистичної та бухгалтерської звітності;
- ✓ надання страхувальникам та застрахованим особам інформації, визначеної законодавством;

7) забезпечує проведення конкурсного відбору банків, які здійснюють виплату та доставку пенсій;

8) вживає відповідно до законодавства та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, заходів до переказування пенсій громадянам України, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, та виплати пенсій пенсіонерам іноземних держав, які постійно проживають в Україні;

9) здійснює у межах повноважень, передбачених законом, контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України, інших коштів, призначених для виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці;

10) аналізує та прогнозує надходження коштів від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, організовує взаємодію та обмін інформацією з питань нарахування та сплати єдиного внеску, персоніфікованого обліку надходжень від його сплати, розрахунку показників середньої заробітної плати працівників для призначення пенсії;

11) подає Мінсоцполітики пропозиції щодо:

- ✓ зміни розміру єдиного внеску та розподілу коштів від його сплати, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- ✓ застосування законодавства про ведення обліку застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та разом з Міністерством надає роз'яснення з питань призначення, перерахунку та виплати пенсій;

12) вносить пропозиції Мінсоцполітики та іншим центральним органам виконавчої влади щодо розроблення прогнозних показників економічного і соціального розвитку України та проекту Державного бюджету України, ведення обліку сплати єдиного внеску, формування та подання звітності в частині ведення обліку застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

13) здійснює міжнародне співробітництво, забезпечує виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України з питань, що належать до його компетенції;

14) організовує професійну підготовку та підвищення кваліфікації працівників Пенсійного фонду України, узагальнює та поширює прогресивні форми і методи роботи;

15) проводить у межах повноважень, передбачених законом, інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення;

16) готує звітність, передбачену законодавством;

17) здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Пенсійного фонду України, його територіальних органів, а також підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Пенсійного фонду України;

18) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, реалізацію державної політики стосовно державної таємниці та інформації з обмеженим доступом, контроль за її збереженням в апараті Пенсійного фонду України;

19) виконує у межах повноважень, передбачених законом, функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;

20) здійснює інші повноваження, визначені законом [6].

Недержавний пенсійний фонд (далі - пенсійний фонд, НПФ) - юридична особа, створена відповідно закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законом порядку [10]. Недержавні пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновника (зборів засновників) та не мають на меті одержання прибутку на користь одноосібного засновника або для його подальшого розподілу між засновниками. Недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів виключним видом діяльності. Проведення пенсійними фондами іншої діяльності, не передбаченої законом, забороняється. Активи пенсійного фонду формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та інших надходжень до пенсійного фонду [10].

Види недержавних пенсійних фондів. НПФ бувають трьох видів: відкриті, корпоративні та професійні.

Учасниками **відкритого НПФ** можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи. Засновниками такого фонду можуть бути одна чи декілька юридичних осіб з урахуванням обмежень, встановлених для бюджетних організацій. Такий НПФ дозволяє отримати максимально широке коло вкладників та учасників.

Корпоративний пенсійний фонд може бути заснований тільки юридичною особою, що є роботодавцем (або декількома такими юридичними особами) для участі в ньому своїх працівників. До такого фонду можуть приєднуватися роботодавці-платники. Роботодавець-платник не є засновником корпоративного пенсійного фонду, але користується багатьма правами і обов'язками по відношенню до обслуговування своїх працівників у такому НПФ. Такий роботодавець має укласти договір про участь у корпоративному пенсійному фонді з радою цього фонду. Учасниками корпоративного НПФ можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками та роботодавцями-платниками цього фонду.

Професійний НПФ може бути заснований об'єднанням юридичних осіб-роботодавців, об'єднанням фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичними особами, пов'язаними за родом їх професійної діяльності (занять). Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять),

визначеної у статуті НПФ. Роботодавці можуть сплачувати пенсійні внески на користь своїх працівників до НПФ будь-якого виду. Інші категорії вкладників, в т.ч. учасники на свою користь, також можуть сплачувати пенсійні внески до НПФ будь-якого виду [7].

Пенсійний фонд не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство. Порядок створення, функціонування та ліквідації пенсійних фондів, а також особливості їх реєстрації як фінансової установи визначаються законом [10].

НПФ є юридичною особою (непідприємницьким товариством), яка має статус неприбуткової організації (тобто прибуток не розподіляється на користь засновників НПФ, а спрямовується на формування пенсійних активів) [7].

Учасниками фонду можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Участь фізичних осіб у будь-якому недержавному пенсійному фонді є добровільною, крім випадків, встановлених законом. Фізична особа може бути учасником кількох пенсійних фондів за власним вибором [10].

Пенсійні виплати можуть здійснюватися учаснику фонду або його спадкоємцю. Учасником НПФ може бути будь-яка фізична особа як громадяни України, так іноземці та особи без громадянства [7]. Особа, що сплачує кошти (що називаються пенсійними внесками) на користь учасника НПФ, є вкладником фонду [7]. Вкладником фонду будь-якого виду на користь учасника фонду може бути:

- ✓ роботодавець учасника фонду;
- ✓ професійна спілка, об'єднання професійних спілок щодо своїх членів;
- ✓ сам учасник фонду;
- ✓ подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід і баба учасника фонду, діти подружжя учасника фонду, у тому числі усиновлені ним (нею) діти, батьки подружжя учасника фонду.

У будь-якому пенсійному фонді його учасники можуть бути одночасно і вкладниками такого фонду.

Учасники відкритого та професійного пенсійного фонду мають право залишатися його учасниками у разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь, припинення (розірвання) пенсійних контрактів, укладених на їх користь.

Пенсійні кошти, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, є власністю такого учасника та використовуються на цілі, визначені законодавством.

Інформація про суму накопичених пенсійних коштів, належних кожному учаснику фонду, відображається на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, який ведеться в системі персоніфікованого обліку [10].

Гроші, що надходять до НПФ, інвестуються з метою отримання доходу та відповідно примноження суми пенсійних накопичень.

Кожний учасник НПФ є власником своїх пенсійних накопичень, що сформовані за рахунок пенсійних внесків, сплачених на його користь, та частини інвестиційного доходу, отриманого НПФ від інвестування [7].

НПФ здійснює свою діяльність не самостійно, а обов'язково користуючись послугами інших осіб:

- послуги з адміністрування надаються адміністратором пенсійних фондів;
- послуги з управління активами – компанією з управління активами;
- послуги зі зберігання активів – банком-зберігачем.

Послуги з адміністрування та з управління активами можуть надаватися однією юридичною особою.

Основні функції адміністратора полягають в обслуговуванні вкладників та учасників НПФ, та самого НПФ як юридичної особи (адміністратор веде бухгалтерський та податковий облік НПФ). Саме адміністратор володіє інформацією скільки коштів накопичено на користь кожного учасника НПФ.

Компанія з управління активами займається інвестуванням коштів НПФ. Банк-зберігач відповідає за банківське обслуговування НПФ, зберігання та облік його активів. Діяльність кожного надавача послуг суворо регулюється та контролюється. Кожний з них повинен мати спеціальну ліцензію [7].

Для того, щоб до НПФ почали надходити внески, вкладник повинен укласти з адміністратором НПФ **пенсійний контракт**. Розмір пенсійних внесків визначає вкладник НПФ у пенсійному контракті. Рада пенсійного фонду має право встановити мінімальний розмір пенсійних внесків - 10 відсотків мінімальної заробітної плати у розрахунку на один місяць. Здійснення пенсійних внесків до НПФ є добровільним [7].

Пенсійні виплати бувають трьох видів: одноразова пенсійна виплата, пенсія на визначений строк, довічна пенсія.

Одноразова пенсійна виплата виплачується з НПФ адміністратором незалежно від пенсійного віку учасника фонду:

- ✓ за наявності медично підтвердженого критичного стану здоров'я
- ✓ настання інвалідності учасника Фонду
- ✓ у разі виїзду учасника НПФ на постійне проживання за межі України,
- ✓ а також при досягненні учасником Фонду пенсійного віку, якщо сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника не досягає суми, достатньої для забезпечення протягом 10 років щомісячної виплати у розмірі 50% офіційно затвердженого прожиткового мінімуму, визначеного законом для непрацездатних громадян.

Пенсія на визначений строк також виплачується з НПФ адміністратором протягом установленого учасником фонду строк (не менше 10 років) після досягнення ним пенсійного віку.

Довічна пенсія виплачується страховиком, що має ліцензію на страхування життя, учаснику фонду протягом життя останнього за рахунок пенсійних коштів,

переведених з НПФ до такого страховика. Страховика учасник обирає самостійно.

Пенсійний вік визначається учасником фонду самостійно та може дорівнювати величині пенсійного віку для осіб відповідної статі, який дає право на отримання пенсії за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, або бути більшим чи меншим від нього (але не більш ніж на десять років).

Для того, щоб почати отримувати пенсійну виплату учасник повинен подати адміністратору відповідну заяву [7].

Нині в Україні діє 81 пенсійний фонд [14].

3. Інститути спільного інвестування

Інвестиційні компанії в Україні називаються *інститутами спільного інвестування (ІСІ)*. *Інститут спільного інвестування (ІСІ)* - це форма колективного інвестування, за якої кошти учасників об'єднуються та інвестуються управляючою компанією в різні активи (нерухомість, цінні папери тощо) з метою отримання доходу інвесторами. До інститутів спільного інвестування відносяться як корпоративні, так і пайові інвестиційні фонди.

Класифікація інститутів спільного інвестування.

Інститути спільного інвестування в Україні діють у формі корпоративного або пайового фонду.

Корпоративний інвестиційний фонд - це юридична особа, яка створюється у формі відкритого акціонерного товариства з метою здійснення діяльності зі спільного інвестування. Засновники фонду формують статутний капітал за рахунок грошових коштів, цінних паперів, допущених до торгів на фондовій біржі або в офіційних торгово-інформаційних системах, і об'єктів нерухомості, необхідних для забезпечення статутної діяльності. Корпоративний інвестиційний фонд здійснює діяльність, якщо 70 і більше відсотків середньорічної вартості активів, що належать йому за правом власності, вкладені в цінні папери. Акції фонду підлягають викупу самим товариством на вимогу власника згідно з умовами, визначеними проспектом емісії акцій.

Пайовий інвестиційний фонд - це сукупність активів, які належать інвесторам-учасникам фонду, знаходяться в управлінні компанії з управління активами і обліковуються окремо від результатів її господарської діяльності. Залежно від терміну, на який організовується ПФ, розрізняють терміновий, якщо в проспекті емісії визначено термін, на який створюється ПФ і після закінчення якого ПФ ліквідується або реорганізовується; і безстроковий, якщо ПФ створюється на невизначений термін. Виділяють також диверсифіковані та недиверсифіковані ПФи [1].

Інститут спільного інвестування залежно від порядку провадження діяльності може бути відкритого, інтервального та закритого типу.

Інститут спільного інвестування належить до ***відкритого типу***, якщо інститут (компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання

здійснювати у будь-який час на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами).

Інститут спільного інвестування належить до **інтервального типу**, якщо інститут (компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання здійснювати на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами), протягом обумовленого у проспекті емісії строку (інтервалу).

Інститут спільного інвестування належить до **закритого типу**, якщо інститут (компанія з управління його активами) не бере на себе зобов'язань щодо викупу цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами), до моменту його припинення [9].

Інститут спільного інвестування може бути строковим або безстроковим.

Строковий інститут спільного інвестування створюється на певний строк, встановлений у його регламенті, після закінчення якого зазначений інститут спільного інвестування припиняється, якщо відповідно до закону не прийнято рішення про продовження строку діяльності такого інституту спільного інвестування.

Інститут спільного інвестування закритого типу може бути лише строковим.

Строк діяльності строкового корпоративного фонду може бути продовжено за рішенням загальних зборів учасників фонду. Строк діяльності строкового пайового фонду може бути продовжено за рішенням органу компанії з управління активами фонду, уповноваженого вносити зміни до його регламенту.

У разі продовження строку діяльності строкового інституту спільного інвестування обов'язково здійснюється викуп цінних паперів такого інституту в його учасників, які протягом трьох місяців з дня прийняття зазначеного рішення подали письмову заяву про викуп у них цінних паперів, а в учасника корпоративного інвестиційного фонду - також за умови, що цей учасник не голосував за прийняття відповідного рішення. Такий викуп здійснюється за розрахунковою вартістю станом на день прийняття рішення про продовження строку діяльності строкового інституту спільного інвестування, а кількість цінних паперів, які викупуваються в учасника, не може перевищувати кількості цінних паперів, власником яких він був на день прийняття зазначеного рішення [9].

Строк, на який продовжується діяльність строкового інституту спільного інвестування, не може перевищувати строку діяльності такого інституту спільного інвестування, передбаченого його регламентом на день реєстрації цього регламенту. Кількість рішень про продовження строку діяльності строкового інституту спільного інвестування не обмежується.

Безстроковий інститут спільного інвестування створюється на невизначений строк.

Інститути спільного інвестування можуть бути диверсифікованого, недиверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного виду [9].

Інститут спільного інвестування вважається **диверсифікованим**, якщо він одночасно відповідає таким вимогам:

1) сумарна вартість цінних паперів одного емітента в активах інституту спільного інвестування не перевищує 10 відсотків загального обсягу цінних паперів відповідного випуску цінних паперів такого емітента;

2) сумарна вартість цінних паперів, які становлять активи інституту спільного інвестування в обсязі, що перевищує 5 відсотків загального обсягу випуску цінних паперів, на момент їх придбання не перевищує 40 відсотків вартості чистих активів;

3) не менш як 80 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування становлять кошти, в тому числі на банківських депозитних рахунках, ощадні (депозитні) сертифікати, банківські метали, облігації підприємств та облігації місцевих позик, державні цінні папери, а також цінні папери, що допущені до торгів на фондовій біржі.

Інститут спільного інвестування вважається *спеціалізованим*, якщо він інвестує активи виключно у активи визначені законом про ІСІ.

До спеціалізованих інститутів спільного інвестування належать інвестиційні фонди таких класів:

- 1) фонди грошового ринку;
- 2) фонди державних цінних паперів;
- 3) фонди облігацій;
- 4) фонди акцій;
- 5) індексні фонди;
- 6) фонди банківських металів.

Інститут спільного інвестування вважається *кваліфікаційним*, якщо він інвестує активи виключно в один із кваліфікаційних класів активів та кошти, а також не має будь-яких вимог до структури активів.

До кваліфікаційних належать такі класи активів:

- 1) об'єднаний клас цінних паперів;
- 2) клас нерухомості;
- 3) клас рентних активів;
- 4) клас кредитних активів;
- 5) клас біржових товарних активів;

6) інші класи активів, які Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може вводити та відносити до кваліфікаційних.

Інститути спільного інвестування, які не відповідають вимогам закону та нормативно-правових актів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку до диверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного інституту спільного інвестування, є *недиверсифікованими*.

Відкритими інститутами спільного інвестування можуть бути тільки диверсифіковані інститути спільного інвестування та спеціалізовані інститути спільного інвестування.

Інтервальними інститутами спільного інвестування можуть бути тільки диверсифіковані інститути спільного інвестування, спеціалізовані інститути спільного інвестування та кваліфікаційні інститути спільного інвестування.

Біржовими інститутами спільного інвестування можуть бути відкриті спеціалізовані інвестиційні фонди які є індексними фондами чи фондами банківських металів.

Біржовим інститутом спільного інвестування є інститут спільного інвестування, проспектом емісії цінних паперів якого передбачається, що:

1) цінні папери такого інституту підлягають обов'язковому обігу на фондовій біржі, визначеній проспектом емісії;

2) придбання цінних паперів під час їх первинного розміщення чи продаж емітентом раніше викуплених цінних паперів або пред'явлення до викупу цінних паперів такого інституту здійснюється учасниками такого інституту чи інвесторами через андеррайтера таких цінних паперів або андеррайтером за власний рахунок чи за рахунок його клієнтів;

3) андеррайтер цінних паперів такого інституту зобов'язаний підтримувати котирування (ціни попиту та пропозиції) таких цінних паперів на визначеній проспектом емісії фондовій біржі;

4) оплата цінних паперів такого інституту під час їх продажу або викупу емітентом може здійснюватися у відповідній пропорції активами, визначеними інвестиційною декларацією зазначеного інституту.

Проспектом емісії цінних паперів біржового інституту спільного інвестування можуть встановлюватися вимоги щодо мінімальної кількості або вартості цінних паперів, що можна придбати при їх розміщенні або пред'явити до викупу.

Порядок взаємодії компанії з управління активами біржового інституту спільного інвестування та андеррайтером цінних паперів такого інституту встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Недиверсифікований інститут спільного інвестування закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів інституту спільного інвестування серед юридичних та фізичних осіб, є венчурним фондом.

Забороняється змінювати тип та вид інституту спільного інвестування, клас спеціалізованого або кваліфікаційного інституту спільного інвестування та належність інституту спільного інвестування до біржових або венчурних [9].

Загальна кількість зареєстрованих ІСІ в Україні станом на 30.09.2015 р. становила 1556 [12].

Важливу роль у діяльності ІСІ відіграють компанії з управління активами. **Компанія з управління активами (КУА)** - це юридична особа, яка здійснює професійну діяльність з управління активами інститутів спільного інвестування (ІСІ) на підставі ліцензії, яку видає Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, і не може поєднувати цю діяльність з іншими видами професійної діяльності на ринку цінних паперів. КУА здійснює управління активами ІСІ за винагороду, розмір якої встановлюється відповідно до регламенту фонду. КУА може одночасно здійснювати управління активами кількох ІСІ. Діяльність КУА жорстко регулюється і обмежується законодавством та контролюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Основні функції компанії з управління активами:

- ✓ створення пайових інвестиційних фондів;
- ✓ випуск, розміщення та викуп цінних паперів ІСІ; залучення агентів, які розміщують/викупувають цінні папери ІСІ серед інвесторів;
- ✓ управління активами ІСІ: після надходження грошових коштів на рахунок ІСІ, КУА
- ✓ спрямовує їх на придбання активів для формування структури портфелю даного ІСІ, яка вказана в Інвестиційній декларації;
- ✓ аналіз ринку цінних паперів, нерухомості та інших ринків, інструменти яких перебувають у складі активів ІСІ;
- ✓ пошук нових об'єктів для інвестицій;
- ✓ регулярна переоцінка активів, оформлення договорів придбання і продажу активів,
- ✓ підготовка звітності до державних контролюючих органів;
- ✓ забезпечення поточної діяльності ІСІ [13].

Практичні завдання

Задачі

Розв'язати задачу за таких умов: Розмір франшизи при страхуванні майна становив 15000 грн. Збитки становлять 40000 грн. Розрахувати суму страхового відшкодування у випадку умовної та безумовної франшизи (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [3]).

Розв'язок

У випадку умовної франшизи страховик звільняється від відшкодування збитків якщо збиток менший від суми франшизи. У даному випадку розмір збитку більший від суми франшизи. У випадку умовної франшизи сума страхового відшкодування становитиме 40000 грн.

У випадку безумовної франшизи страховик відшкодовує збитки лише у випадку якщо збитки перевищують суму франшизи, і йдеться не про всю суму збитків, а лише про її частину, яка розраховується як різниця між сумою збитків та сумою франшизи. Так,

$$40000 - 15000 = 25000 \text{ грн.}$$

Відповідь. У випадку умовної франшизи відшкодування становитиме 40000 тис.грн., у випадку безумовної франшизи – 25000 грн.

Розв'язати задачу за таких умов: Майно вартістю 100000 грн. було застраховано на суму 80000 грн. Збиток становить 50000 грн. Розрахувати суму відшкодування, яка буде виплачена страхувальнику у випадках пропорційного відшкодування та за правилом першого ризику (умова задачі та хід її розв'язку були розроблені на підставі [3]).

Розв'язок

У випадку пропорційного відшкодування якщо об'єкт застрахований на суму, меншу від його вартості, сума, що має бути виплачена страховиком розраховується за формулою:

$$V=XS/C, \quad (18.1)$$

де

V – сума страхового відшкодування;

X – розмір збитку;

S – сума, на яку застрахований об'єкт;

C – вартість об'єкта.

Таким чином,

$$V=50000 \cdot 80000 / 100000 = 40000 \text{ грн.}$$

У випадку відшкодування за правилом першого ризику якщо страхова сума перевищує розмір збитку, то збиток відшкодовується повністю. Якщо ж збиток перевищує страхову суму, то відшкодовується лише страхова сума. Так, у даному випадку страхова сума перевищує розмір збитку, тому збитки будуть відшкодовані у повному обсязі, тобто страхувальник отримає 50000 грн.

Відповідь. У випадку пропорційного відшкодування страхувальнику буде виплачено 40000 грн., а у випадку відшкодування за правилом першого ризику – 50000 грн.

Тестові завдання

1. Фінансові посередники, що спеціалізуються на видачі позичок населенню під заставу рухомого майна – це:

- а) страхові компанії;
- б) інвестиційні фонди;
- в) ломбарди;
- г) факторингові компанії.

2. Фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу – це:

- а) лізингові компанії;
- б) страхові компанії;
- в) ломбарди;
- г) факторингові компанії.

3. Фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предметів тривалого користування (транспортних засобів, обладнання, машин тощо) та переданні їх в оренду фірмам-орендарям для використання у виробничій діяльності, які поступово сплачують їх вартість протягом визначеного строку (5—10 і більше років) – це

- а) лізингові компанії;
- б) страхові компанії;
- в) ломбарди;
- г) факторингові компанії.

4. Інвестиційні компанії в Україні називаються:

- а) страховими компаніями;
- б) компаніями з управління активами;
- в) інститутами спільного інвестування;
- г) банківськими установами.

5. Страхування кількома страховиками одного страхувальника – це:

- а) співстрахування;
- б) перестрахування;
- в) актуарна діяльність;
- г) цесія.

6. Особа, яка оцінює фінансові наслідки випадкових подій методами страхової та фінансової математики та статистики це:

- а) страховик;
- б) страхувальник;
- в) актуарій;
- г) цедент.

7. Страховик, який частину прийнятих на страхування ризиків передає іншому страховику – це:

- а) страхувальник;
- б) актуарій;
- в) цедент;
- г) цесіонарій.

8. Страховик, який приймає ризики на перестрахування – це:

- а) страхувальник;
- б) актуарій;
- в) цедент;
- г) цесіонарій.

9. Процес передачі ризиків на перестрахування від одного перестраховика до іншого називається:

- а) співстрахування;
- б) актуарна діяльність;
- в) цесія;
- г) ретроцесія.

10. Процес перестрахування називають також:

- а) співстрахування;
- б) актуарна діяльність;
- в) цесія;
- г) ретроцесія.

11. Який з вказаних суб'єктів фінансового ринку не є парабанківською установою?

- а) страхова компанія;
- б) комерційний банк;
- в) ломбард;
- г) кредитна спілка.

12. Який з вказаних термінів не відноситься до процедури перестраховання безпосередньо?

- а) цесія;
- б) ретроцесія;
- в) цесіонарій;
- г) актуарій.

13. Які з вказаних різновидів страхування в Україні є обов'язковими?

- а) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- б) страхування життя;
- в) страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту);
- г) страхування відповідальності перед третіми особами.

14. Грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку:

- а) страхова виплата;
- б) страховий платіж;
- в) страхова сума;
- г) франшиза.

15. Суб'єкт, що здійснює діяльність щодо надання послуг із зберігання та обліку цінних паперів, обліку і обслуговування набуття, припинення та переходу прав на цінні папери – це:

- а) фактор;
- б) депозитарій;
- в) актуарій;
- г) депонент.

16. Частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування:

- а) страхова виплата;
- б) страховий платіж;
- в) страхова сума;
- г) франшиза.

17. Пенсійний фонд, що заснований юридичною особою, що є роботодавцем для участі в ньому своїх працівників називається.

- а) відкритим;
- б) корпоративним;
- в) професійним;
- г) державним.

18. Якщо ІСІ бере на себе зобов'язання здійснювати у будь-який час на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом, то він називається:

- а) інститутом відкритого типу;
- б) інститутом закритого типу;
- в) інститутом інтервального типу;

г) компанією з управління активами.

19. Якщо інститут бере на себе зобов'язання здійснювати на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом, протягом обумовленого у проспекті емісії строку, то він називається:

- а) інститутом відкритого типу;
- б) інститутом закритого типу;
- в) інститутом інтервального типу;
- г) компанією з управління активами.

20. Якщо інститут не бере на себе зобов'язань щодо викупу цінних паперів, емітованих таким інститутом, до моменту його припинення, то він називається:

- а) інститутом відкритого типу;
- б) інститутом закритого типу;
- в) інститутом інтервального типу;
- г) компанією з управління активами.

Питання для самоконтролю

1. Які види фінансових посередників Ви знаєте?
2. У чому відмінність банків та парабанків?
3. Розкрийте принципи діяльності страхових компаній.
4. Що таке «страховий випадок»?
5. Розкрийте зміст співстрахування.
6. Що таке «щесія»?
7. Які види страхування є в Україні обов'язковими?
8. Які види страхування в Україні є добровільними?
9. Які основні принципи діяльності пенсійних фондів?
10. Які різновиди пенсійних виплат вам відомі?
11. Розкрийте сутність інститутів спільного інвестування.
12. Які види ІСІ Вам відомі?
13. Які функції виконує страхування?
14. Які функції виконують страхові актуарії?
15. Які види страхування Вам відомі?
16. У чому полягає суть діяльності кредитних спілок?
17. Які функції виконують компанії з управління активами?
18. Розкрийте зміст діяльності недержавних пенсійних фондів?
19. Які різновиди НПФ Вам відомі?
20. Які функції виконує Пенсійний фонд України?

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела:

1. Глосарій Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.
Електронне джерело. Режим доступу:
<http://www.nssmc.gov.ua/fund/investorschool/glossary>

2. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144
3. Кінаш О.М., Сороківський В.М., Папка (Сороківська) М.В. Основи актуарних розрахунків. – Навчально-методичний посібник. – Львів, 2012. – 188с.
4. Круш П.В. Гроші та кредит: навч. посібн. / П.Круш, О.Клименко. – Київ, 2010.
Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/12991010/finansi/spetsializovani_nebankivski_kreditno-finansovi_instituti_vidosoblana_chastina_kreditnoyi_sistemi
5. Лондар С. Л. Фінанси: навчальний посібник / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 384 с. Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/19940412/finansi/parabankivska_sistema_rol_zabezpec_henni_funktsionuvannya_finansovoyi_sistemi
6. Офіційний веб-ресурс пенсійного фонду України // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=223203&cat_id=94748
7. Офіційний веб-ресурс Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/abcpeople/abetka_npf.html
8. Підсумки діяльності страхових компаній за 2014 рік // Національна комісія що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – 2015. Електронне джерело. Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/sector/sk_%202014.pdf
9. Про інститути спільного інвестування // Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI.
10. Про недержавне пенсійне забезпечення // Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV
11. Про страхування // Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР
12. УАІБ: Аналітичний огляд діяльності ІСІ у 3-му кварталі 2015 року // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart/231965.html
13. УАІБ: Що таке компанія з управління активами (КУА) і які її функції? // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/abcpeople/abetka_isi/6117.html.
14. Investfunds. Информационный портал о личных инвестициях и финансах // Електронне джерело. Режим доступу: <http://investfunds.ua/company/npf/>

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що таке демонетизація золота? Які фактори зумовили демонетизацію золота?
2. Розкрийте роль грошей у ринковій економіці.
3. Які якісні властивості грошей Вам відомі?
4. У чому полягає вартість грошей?
5. У чому причина відмінності майбутньої і теперішньої вартості грошей?
6. Порівняйте раціоналістичну та еволюційну теорії грошей. Вкажіть їх спільні та відмінні риси.
7. Проведіть компаративний аналіз золотого монометалізму, золото срібного біметалізму та ери паперових грошей. Визначте відмінності функцій, що виконувалися грошми у ці періоди.
8. Охарактеризуйте основні етапи еволюції грошей.
9. Що таке «бартер»?
10. Які форми грошей Вам відомі?
11. Що таке «електронні гроші»?
12. Що таке СПЗ (SDR)?
13. Вкажіть переваги та недоліки товарних та металевих грошей.
14. Чим відрізняється роль грошей як грошей і як капіталу?
15. Що таке «квазі-гроші»?
16. Що таке вартість грошей?
17. Які функції грошей Вам відомі?
18. Розкрийте роль держави у розвитку форм грошей.
19. Що таке купівельна спроможність грошей?
20. Сформулюйте закон Т.Грешема.
21. Що таке грошовий оборот?
22. Якою є структура грошової маси?
23. Що таке «грошовий агрегат»?
24. Які грошові агрегати Вам відомі?
25. Який з агрегатів отримав назву «широкі гроші»?
26. Що таке грошова маса і грошова база? У чому полягає їх відмінність?
27. На які основні групи поділяються резерви комерційних банків?
28. Поясніть механізм функціонування грошово-кредитного мультиплікатора.
29. В чому полягає мета нормативів обов'язкового резервування?
30. Поясніть вплив нормативів резервування на обсяг грошової маси.
31. Що таке швидкість обігу грошей?
32. У чому полягає зміст рівняння І. Фішера?
33. Розкрийте сутність закону грошового обігу.
34. Охарактеризуйте структуру грошового обороту.
35. Що таке грошова маса і грошова база? У чому полягає їх відмінність?
36. Які грошові агрегати Вам відомі?
37. Розкрийте сутність закону грошового обігу.
38. Охарактеризуйте механізм зміни маси грошей в обороті.
39. Вкажіть грошові потоки та розкрийте механізм їх балансування.
40. Розкрийте зміст коефіцієнту монетизації економіки.

41. Розкрийте сутність поняття «грошовий ринок».
42. Охарактеризуйте структуру грошового ринку.
43. В чому полягає суть попиту на гроші?
44. Виокреміть мотиви попиту на гроші.
45. Що таке альтернативна вартість зберігання грошей?
46. У чому полягає відмінність між борговими та неборговими інструментами грошового ринку?
47. У чому полягає сутність транзакційного мотиву попиту на гроші?
48. В чому полягає відмінність мотиву завбачливості та спекулятивного мотиву попиту на гроші?
49. У чому полягає суть грошової пропозиції?
50. Які фактори впливають на грошову пропозицію?
51. У чому полягає відмінність між ринком грошей та ринком капіталів?
52. Зобразіть графік залежності попиту на гроші від номінальної ставки процента. Охарактеризуйте положення кривої.
53. Від яких факторів залежить грошова пропозиція? Зобразіть її графічно. Охарактеризуйте графік.
54. За яких умов має місце рівновага на грошовому ринку?
55. Розкрийте сутність та особливості функціонування грошового ринку.
56. Охарактеризуйте інституційну модель грошового ринку.
57. Назвіть приклади боргових зобов'язань.
58. У чому виражається ціна грошей?
59. Чому крива попиту на гроші не перетинає вісь X?
60. Чому залежність обсягу грошової пропозиції від відсоткової ставки виражена вертикальною прямою?
61. У чому полягає сутність грошової системи? З яких елементів вона складається?
62. Які типи грошових систем Ви знаєте? У чому їх спільні та відмінні риси?
63. Розкрийте сутність та охарактеризуйте основні елементи грошової системи.
64. Вкажіть основні типи грошових систем та основні етапи їх еволюції.
65. Розкрийте сутність державного регулювання грошової системи.
66. Які елементи світової та національної грошових систем Вам відомі?
67. У чому відмінність між системами «паралельної» валюти та «подвійної» валюти?
68. Що таке «система кульгаючої валюти»?
69. Розкрийте сутність та вкажіть види грошових реформ.
70. У чому полягає сутність грошової реформи формального типу?
71. Що таке деномінація? Охарактеризуйте основні принципи її реалізації.
72. У чому полягає відмінність конфіскаційних та неконфіскаційних реформ?
73. Проведіть ретроспективний аналіз розвитку грошової системи України.
74. Охарактеризуйте світову валютну систему та основні етапи її еволюції
75. У чому відмінність між золотомонетним та золотозливковим стандартом.
76. У чому полягає сутність системи «золотовалютного» («золотодевізного») стандарту?

77. Вкажіть причини демонетизації золота і його роль у формуванні світових валютних систем.
78. Вкажіть причини переходу від формування валютних систем на основі фіксованих валютних курсів до використання плаваючих валютних курсів.
79. Охарактеризуйте грошову систему України.
80. У чому полягають відмінності між розрахунками типу «нетто» і «брутто».
81. Розкрийте зміст поняття «інфляція».
82. Що спільного і що відмінного у поняттях «інфляція» і «девальвація»?
83. Що таке «дефляція»?
84. Які показники використовуються для вимірювання інфляції?
85. У чому полягає суть інфляційного таргетування?
86. Які види інфляції Вам відомі? Поясніть відмінності між поняттями «стагфляція» і «сламфляція».
87. Розкрийте закономірності розвитку інфляції.
88. Які причини інфляції Вам відомі?
89. Які соціально-економічні наслідки інфляції Вам відомі?
90. Розкрийте особливості впливу інфляційних процесів на рівень матеріального добробуту різних соціальних верств.
91. У чому проявляється вплив інфляційних процесів на реальний та фінансовий сектори економіки?
92. Як реалізується державне регулювання інфляції?
93. Які методи реалізації антиінфляційної політики Вам відомі?
94. Що таке «індексація доходів»?
95. Які види інфляції Вам відомі?
96. Які причини інфляції Вам відомі?
97. У чому полягає сутність адаптаційної політики?
98. У чому полягає сутність індексація доходів?
99. Розкрийте значення терміну «базова інфляція».
100. Які напрями розвитку кількісної теорії грошей Вам відомі?
101. У чому полягають основні постулати кейнсіанської теорії грошей?
102. Визначте основні постулати монетаризму.
103. Розкрийте роль пропозиції грошей як інструмента стимулювання економічного зростання у кейнсіанській теорії.
104. Особливості монетаристської точки зору на пропозицію грошей та її роль у економічному зростанні.
105. Вкажіть спільні та відмінні риси у монетаристській та кейнсіанській позиціях
106. Дослідіть здобутки І. Фішера у сфері теорії грошей. Поясніть його вплив на розвиток сучасної економічної думки
107. Охарактеризуйте досягнення наукової думки М. Фрідмена
108. Порівняйте кейнсіанські та монетаристські підходи до ролі грошей у економічному зростанні
109. Проведіть компаративний аналіз поглядів на сутність та наслідки інфляційних процесів різних наукових течій.

110. Розкрийте основні постулати класичної кількісної теорії грошей.
111. Охарактеризуйте основні постулати сучасного монетаризму.
112. Охарактеризуйте роль Тугана-Барановського у розвитку теорії грошей.
113. Дослідіть здобутки І. Фішера у сфері теорії грошей. Поясніть його вплив на розвиток сучасної економічної думки
114. У чому полягає неокласичний варіант розвитку кількісної теорії грошей?
115. Охарактеризуйте основні постулати неолібералістів. У чому полягає відмінність наукових поглядів Ф.Хаєка від поглядів, що формують сучасну наукову думку у царині грошового обігу.
116. Розкрийте сутність металістичної теорії грошей.
117. У чому полягає сутність «пастки ліквідності»?
118. У чому полягає суть теорії «касових залишків»?
119. У чому полягає суть номіналістичної теорії грошей?
120. У чому полягає сутність фінансів? Проведіть компаративний аналіз дефініцій, сформульованих різними науковцями. Які функції виконують фінанси?
121. Розкрийте сутність категорії «фінансові ресурси»?
122. Які джерела формування фінансових ресурсів Вам відомі?
123. Які типи фінансових відносин Вам відомі?
124. Розкрийте роль регулюючої функції фінансів при стимулюванні соціально-економічних процесів у суспільстві?
125. Що таке фінансове забезпечення? Які форми фінансового забезпечення Вам відомі?
126. Назвіть приклади первинних і вторинних доходів при реалізації розподільчої функції фінансів?
127. У чому полягає контрольна функція фінансів?
128. Які моделі перерозподілу ВВП через бюджет Вам відомі?
129. У чому полягає відмінність західноєвропейської, американської та скандинавської моделей перерозподілу ВВП через бюджет?
130. Охарактеризуйте мікрорівень вивчення фінансів.
131. Охарактеризуйте макрорівень дослідження фінансів.
132. Розкрийте взаємозв'язок фінансів та інших економічних категорій.
133. Розкрийте роль регулюючої функції фінансів при дестимулюванні соціально-економічних процесів у суспільстві?
134. Яка модель перерозподілу ВВП через бюджет характерна для України?
135. Розкрийте зміст трьох стадій руху доходів.
136. Назвіть основні принципи фінансового контролю.
137. У чому полягає сутність функції мобілізації фінансових ресурсів?
138. Розкрийте сутність поняття фінансової системи та охарактеризуйте її структуру.
139. Які джерела бюджетних доходів Вам відомі?
140. У чому полягає різниця у забезпеченні дохідної частини державного та місцевого бюджетів?

141. Наведіть приклади видатків, що реалізуються з державного та місцевого бюджетів.
142. Що таке дефіцит (профіцит) бюджету?
143. Що таке міжбюджетний трансферт? Що таке субвенція?
144. Як забезпечуються надходження до позабюджетних фондів?
145. Які функції виконують податки?
146. Які види податкових ставок Вам відомі?
147. У чому полягає різниця між прямими і непрямими податками?
148. Які податки в Україні забезпечують найбільші надходження до бюджету?
149. Наведіть приклади загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в Україні.
150. Охарактеризуйте фінансовий механізм цієї системи.
151. Розкрийте поняття державних фінансів та державної фінансової політики.
152. Що таке фінансове планування і контроль?
153. Що таке секвестр бюджету?
154. Які органи в Україні відповідають за фінансове планування на державному рівні, реалізацію фінансової політики та здійснення фінансового контролю?
155. Які види фінансових перевірок Вам відомі?
156. Поясніть значення терміну «податковий агент».
157. Що таке «пеня»?
158. У чому полягає сутність фінансів підприємств?
159. Розкрийте структуру активів підприємства.
160. Розкрийте поняття фінансових ресурсів підприємств.
161. Які функції фінансів підприємств Вам відомі?
162. Що таке доходи та витрати підприємств? Класифікуйте їх.
163. Розкрийте економічний зміст прибутку, його склад.
164. Які методи фінансового аналізу Вам відомі?
165. Розкрийте сутність рентабельності та вкажіть її види.
166. Що таке ліквідність?
167. Розкрийте зміст поняття «кредитоспроможність»
168. У чому полягає суть поняття «платоспроможність»?
169. У чому полягає відмінність між необоротними та оборотними активами підприємства?
170. Назвіть приклади оборотних активів підприємства.
171. Назвіть приклади необоротних активів підприємства.
172. Розкрийте сутність категорії «фінансовий інструмент».
173. Які різновиди фінансових інструментів Вам відомі?
174. Які джерела формування фінансових ресурсів Вам відомі?
175. Що таке «нематеріальні активи»?
176. Розкрийте структуру балансу підприємства.
177. Які документи допомагають оцінити фінансовий стан підприємства?
178. У чому полягає сутність фінансів населення?
179. Розкрийте поняття фінансових ресурсів населення.
180. Які джерела формування доходів населення Вам відомі? Класифікуйте їх.

181. Охарактеризуйте структуру використання доходів населенням.
182. Які фактори впливають на рівень доходів населення?
183. Які види податків сплачує фізична особа?
184. Охарактеризуйте особливості стягнення податку з доходів фізичних осіб в Україні
185. До яких позабюджетних фондів надходять кошти від єдиного соціального внеску?
186. Які відсоткові ставки використовуються при відрахуванні єдиного соціального внеску?
187. Охарактеризуйте систему пенсійного забезпечення, що нині діє в Україні.
188. Які види заощаджень гарантуються фондом гарантування вкладів фізичних осіб в Україні?
189. Які види страхування в Україні є обов'язковими, а які – добровільними?
190. Охарактеризуйте інвестиційну діяльність фізичних осіб
191. Що таке «фінансовий портфель громадянина»?
192. Що є підставою для стягнення податку з доходів фізичних осіб? Які відсоткові ставки використовуються при стягненні цього податку?
193. Охарактеризуйте систему пенсійного забезпечення, що нині діє в Україні.
194. Охарактеризуйте поняття фінансового портфелю громадянина.
195. Які форми заощаджень найбільш часто використовуються фізичними особами в Україні?
196. Вкажіть переваги і недоліки різних форм інвестицій для фізичної особи.
197. Які види страхування в Україні є обов'язковими, а які – добровільними?
198. У чому полягає зміст кредитних відносин?
199. Які функції кредиту Ви знаєте?
200. Класифікуйте види кредитування.
201. У чому полягає суть комерційного кредиту?
202. Що таке банківський кредит? Класифікуйте різновиди банківських кредитів.
203. У чому полягає суть ануїтету?
204. У чому полягає зміст позичкового процента?
205. У чому відмінності нарахування простого і складного відсотку?
206. Вкажіть переваги та недоліки фіксованої та плаваючої ставки процента з точки зору позичальника та кредитора.
207. Що таке «кредитний портфель банку»?
208. Що таке «овердрафт»? Вкажіть плюси і мінуси овердрафту.
209. У чому полягає суть фінансового лізингу?
210. Що таке факторинг?
211. У чому полягає різниця між «паралельним» та «консорціумним» кредитуванням?
212. Що таке «кредитний ризик»? Які види кредитного ризику Вам відомі?
213. Вкажіть потенційні плюси і мінуси кредиту у іноземній валюті.
214. Що таке процентний ризик і як можна його мінімізувати?
215. Які чинники впливають на розмір процентної ставки?

216. У чому відмінність номінальної та реальної ставки процента?
217. У чому полягають натуралістична та капіталотворча теорії кредиту?
218. Розкрийте поняття, принципи побудови та структуру кредитної системи.
219. Охарактеризуйте банківську та парабанківську системи.
220. З яких елементів складається сучасна кредитна система?
221. Які функції банківської кредитної системи Вам відомі?
222. Які функції виконує центральний банк у банківській кредитній системі?
223. У чому полягає сутність банківського нагляду?
224. У чому полягає сутність рейтингової оцінки банків другого рівня?
225. Які економічні нормативи діяльності банків в Україні Вам відомі?
226. Які функції комерційних банків у банківській кредитній системі? Чи відрізняються вони від функцій банків у парабанківських кредитних системах?
227. Розкрийте сутність «платіжної системи» та її роль у функціонуванні кредитних систем. Які види платіжних систем Вам відомі?
228. Вкажіть основні типи кредитних систем.
229. У чому полягає стійкість кредитної системи?
230. Які типи побудови банківської кредитної системи Вам відомі?
231. Які шляхи створення центральних банків Вам відомі?
232. Які види небанківських фінансових посередників Вам відомі?
233. Вкажіть місце інвестиційних компаній серед небанківських фінансових посередників.
234. У чому полягає зміст діяльності факторингових компаній?
235. Розкрийте зміст діяльності кредитних спілок.
236. У чому полягає зміст рейтингової оцінки CAMELS?
237. Які економічні нормативи НБУ Вам відомі?
238. Які елементи складають національну та світову валютну систему?
239. Охарактеризуйте еволюцію світової валютної системи.
240. Поясніть зв'язок валютного курсу та паритету купівельної спроможності.
241. Які види валютного курсу Вам відомі? Що таке «крос-курс»? Які чинники впливають на валютний курс?
242. Класифікуйте валютні операції.
243. Розкрийте зміст міжбанківських розрахунків.
244. Поясніть зв'язок валютного курсу та паритету купівельної спроможності.
245. Що таке валютна позиція і валютний арбітраж?
246. Охарактеризуйте міжнародний валютний ринок
247. Що таке міжнародний кредит? Вкажіть його основні форми.
248. Які міжнародні валютно-фінансові і кредитні організації Вам відомі? Які їх основні функції?
249. Що таке конвертованість? Які види конвертованості Вам відомі?
250. У чому відмінність форвардних і ф'ючерсних валютних операцій?
251. Що таке «опціон»?
252. Які елементи складають національну валютну систему?
253. Охарактеризуйте еволюцію світової валютної системи.
254. Що таке «валютний своп»?

255. Розкрийте суть клірингу.
256. Охарактеризуйте фондовий ринок, його сутність та структуру.
257. Вкажіть найбільш поширені інструменти фондового ринку. Класифікуйте їх.
258. Розкрийте поняття фінансових інститутів ринку.
259. Що таке ІРО?
260. Що таке «андеррайтинг»?
261. У чому полягає відмінність лістингу від делістингу?
262. Що таке акція? У чому різниця між простою та привілейованою акцією?
263. Які різновиди боргових цінних паперів Вам відомі?
264. Що таке облігація? Які види облігацій Вам відомі?
265. Що таке «казначейське зобов'язання»?
266. Які фінансові інструменти вважаються деривативами? Що таке «базисний актив»?
267. У чому полягає сутність інструментів на фондовий індекс?
268. Які види відсоткових фінансових інструментів Вам відомі?
269. Охарактеризуйте ринок цінних паперів в Україні.
270. Що таке казначейське зобов'язання?
271. Що таке вексель? Які види векселів Вам відомі?
272. Розкрийте зміст депозитного сертифікату.
273. У чому полягає зміст депозитарної діяльності?
274. Що таке «інвестиційний сертифікат»?
275. У чому полягає суть державного кредиту.
276. Розкрийте зміст розподільчої, регулюючої та контрольної функції державного кредиту.
277. Охарактеризуйте основні форми та види державного кредиту.
278. Які різновиди державних боргових цінних паперів Вам відомі?
279. Класифікуйте державні позики.
280. Вкажіть джерела погашення державних позик.
281. Що таке державний борг?
282. Розкрийте поняття зовнішнього та внутрішнього державного боргу.
283. У чому полягає обслуговування державного боргу?
284. Що таке реструктуризація заборгованості?
285. Розкрийте механізм випуску та розміщення облігацій державної позики.
286. Вкажіть форми внутрішнього та зовнішнього державного кредиту.
287. У чому полягає суть гарантованих позик?
288. У чому полягає відмінність процентних та дисконтних позик?
289. Вкажіть джерела погашення державних позик.
290. Що таке державний борг?
291. Розкрийте поняття зовнішнього та внутрішнього державного боргу.
292. У чому полягає обслуговування державного боргу? Які методи управління державним боргом Вам відомі?
293. Що таке реструктуризація заборгованості?
294. Які функції центрального банку Вам відомі?

295. У чому полягає сутність грошово-кредитної політики? Які інструменти грошово-кредитної політики використовує центральний банк?
296. Охарактеризуйте організаційну структуру Національного банку України.
297. Розкрийте сутність процентної політики НБУ.
298. Що таке операції РЕПО?
299. У чому полягає сутність політики обов'язкових резервних вимог?
300. Які типи грошово-кредитної політики Вам відомі?
301. У чому полягає відмінність «монетарної експанції» від «монетарної рестрикції»?
302. Вкажіть основні етапи еволюції центральних банків.
303. Які групи цілей центрального банку Ви можете виокремити?
304. Що таке таргетування?
305. Охарактеризуйте Національний банк України.
306. Розкрийте принципи формування керівних органів НБУ та їх роль. На яких принципах ґрунтується діяльність НБУ?
307. Що таке рефінансування?
308. Які види тендерів з рефінансування Вам відомі? Розкрийте їх механізм.
309. Що таке кредит «овернайт»?
310. У чому полягає депозитарна діяльність НБУ?
311. Яку роль відіграє СЕП?
312. Розкрийте механізм емісії готівки в Україні.
313. Що таке «операції на відкритому ринку» і з якими цінними паперами вони здійснюються в Україні?
314. У чому полягає суть комерційних банків. Класифікуйте їх. Яка установа згідно українського законодавства вважається банківською?
315. Який банк вважається транснаціональним?
316. Що таке «системоутворюючий банк»?
317. Які банківські операції вважаються активними, а які – пасивними?
318. Які операції забороняється виконувати українським банкам?
319. Розкрийте структуру банківських активів і пасивів.
320. Які функції виконує Фонд гарантування вкладів фізичних осіб? Які вклади не гарантуються коштами фонду?
321. Що таке «бюро кредитних історій»?
322. Які принципи нарахування відсотків Вам відомі?
323. Які операції згідно українського законодавства дозволяється виконувати виключно банкам? Які операції забороняється виконувати банкам?
324. Що таке банківський капітал? Які види банківського капіталу Вам відомі? Які функції виконує банківський капітал?
325. Які види організаційних структур банківських установ Вам відомі?
326. Що таке «офшорний банк»?
327. Що таке позабалансові банківські операції?
328. Що таке фінансова послуга? Які види фінансових послуг Вам відомі?
329. Які операції вважаються кредитними?
330. Що таке «консорціумне кредитування»?

331. Розкрийте зміст розрахункових операцій.
332. Що таке банківський вклад? Які різновиди вкладів Вам відомі?
333. Які види фінансових посередників Ви знаєте?
334. У чому відмінність банків та парабанків?
335. Розкрийте принципи діяльності страхових компаній. Що таке «страховий випадок»?
336. Розкрийте зміст співстрахування.
337. Що таке «цесія»?
338. Які види страхування є в Україні обов'язковими? Які види страхування в Україні є добровільними?
339. Які основні принципи діяльності пенсійних фондів?
340. Які різновиди пенсійних виплат вам відомі?
341. Розкрийте сутність інститутів спільного інвестування.
342. Які види ІСІ Вам відомі?
343. Які функції виконує страхування?
344. Які функції виконують страхові актуарії?
345. Які види страхування Вам відомі?
346. У чому полягає суть діяльності кредитних спілок?
347. Які функції виконують компанії з управління активами?
348. Розкрийте зміст діяльності недержавних пенсійних фондів?
349. Які різновиди НПФ Вам відомі?
350. Які функції виконує Пенсійний фонд України?

Відповіді на тестові завдання

№ тесту	Теми								
	Т.1.	Т.2.	Т.3.	Т.4.	Т.5.	Т.6.	Т.7.	Т.8.	Т.9
1	А	А	Б	Б	А	Г	Б	В	Г
2	Б	Б	А	А	В	Б	В	А	Б
3	Б	Б	Б	Г	Б	А	Г	А	В
4	Г	В	Г	В	А	В	А	В	Б
5	А	А	В	Г	Б	Г	Б	В	В
6	В	А	Б	Г	Б	А	В	Б	А
7	А	В	Б	В	Г	Г	Г	В	Г
8	А	А	В	В	А	В	А	Б	Г
9	В	А	А	А	В	Г	Б	Г	А
10	Г	А	Б	Г	А	Г	В	В	А
11	Б	Г	Б	В	В	Б	А	А	А
12	Г	В	В	А	В	Б	Г	Г	Г
13	В	А	Г	Б	Г	Г	А	Б	А
14	В	А	Г	Б	А	В	Б	Г	Б
15	А	Г	В	А	В	В	В	А	В
16	А	В	В	Б	Г	В	А	В	Г
17	Б	Б	А	В	В	В	В	А	Б
18	А	Б	Б	Г	Б	Б	А	Г	А
19	Г	В	Б	В	В	Г	Б	В	В
20	А	А	Б	Г	Б	В	Г	Б	Г
№ тесту	Теми								
	Т.10.	Т.11.	Т.12.	Т.13	Т.14.	Т.15.	Т.16.	Т.17.	Т.18
1	Г	А	Б	В	В	Б	А	А	В
2	В	В	А	В	Г	А	Г	В	Г
3	В	Б	В	Б	В	А	А	А	А
4	Г	Г	А	А	В	Б	Б	А	В
5	Б	Г	А	В	Г	Б	Г	Г	А
6	В	А	В	Г	В	В	Б	В	В
7	Г	В	В	В	Б	Б	А	Б	В
8	В	Г	Г	В	А	А	А	Б	Г
9	А	Б	Г	А	В	Г	В	А	Г
10	Б	В	Б	А	Г	А	Б	В	В
11	Г	Б	В	Г	Б	Б	В	В	Б
12	В	А	Б	Б	В	А	Г	В	Г
13	В	Г	Б	А	Б	В	А	Б	А
14	Г	В	Г	Б	Б	Г	В	Г	В
15	В	Б	Б	А	В	А	Б	А	Б
16	Б	Г	А	Г	А	Б	Г	Г	Г
17	А	А	В	В	В	В	Б	В	Б
18	Б	Б	А	В	Б	В	В	Г	А
19	В	Б	Г	Б	А	А	Г	В	В
20	В	Б	В	Г	Б	В	Г	Б	Б

Використані та рекомендовані до розгляду інформаційні джерела

1. Азаренкова Г. М. Фінанси підприємств : навч. посібник [для самост. вивч. дисципліни]. / Г. М. Азаренкова, Т. М. Журавель, Р. М. Михайленко. - 3-тє вид., виправл. і доп. - К. : Знання-Прес, 2009. – 299 с. Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/14170120/finansii/funktsiyi_finansiv_pidpriyemstv
2. Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г.Арбузов, Ю.В.Колобов, В.І.Міщенко, С.В.Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504с.
3. Афанасьєв А. О. Гроші та кредит: конспект лекцій / А. О. Афанасьєв [та ін.] ; Харківський національний економічний ун-т. - Х. : Вид. ХНЕУ, 2004. - 179 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://readbookz.com/book/54/2089.html>
4. Базецька Г. І. Фінанси підприємства: планування та управління у виробничій сфері [текст]: навч. посіб. / Г. І. Базецька, Л. Г. Суботовська, Ю. В. Ткаченко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 292 с.
5. Банківський вклад (депозит) // Глосарій НБУ. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123143&cat_id=122978
6. Банківські операції: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. / А.М.Мороз, М.Ф.Пуховкіна, М.І.Савлук та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М.Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476с.
7. Батрименко В.В. Розрахунки та платежі у зовнішній торгівлі європейських країн: навчальний посібник / В.В.Батрименко. – К.:Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2009. – 298с.
8. Баула О.В. Розвиток інститутів ринку цінних паперів у світових господарських системах // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць ЛДТУ. – Випуск 4 (15). – Луцьк, 2007.–С.4-17.
9. Бездітко Ю.М., Мануйленко О.О., Стасюк Г.А. Валютне регулювання: Навчальний посібник. – Херсон: ОЛДІ-плюс, 2009. – 272 с.
10. Береславська О. І., Наконечний О. М., Пясецька М. Г., Боришкевич О. В., Гордон В. Б. Міжнародні розрахунки та валютні операції: Навч. посіб. / Київський національний економічний ун-т; Українська фінансово-банківська школа при КНЕУ / М.І. Савлук (ред.). — К. : Видавництво КНЕУ, 2002. — 390с.
11. Біла О.Г., Чуй І.Р. Фінанси: Навчальний посібник. – Львів: «Магнолія 2006», 2012. – 390с.
12. Бірюков І.А., Заїка Ю.О. Цивільне право України. Загальна частина Навчальний посібник / К.: КНТ, 2006.- 480 с.

13. Бутук О.І. Валютно-фінансові відносини: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 349 с.
14. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст.572
15. Бюро кредитних історій // Глосарій НБУ. Електронний ресурс. – Режим доступу:
http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123168&cat_id=122978
16. Волощук С.Д., Голюк В.Я. До питання вибору економічного консенсусу розвитку держави через моделювання заощаджень // Інвестиції: практика та досвід. – №8, – 2015. – С.24-29.
17. Габбард. Р.Глен. Гроші, фінансова система та економіка: підручник / Пер. з англ.; Наук. ред. М.Савлук, Д.Олесневич. – К.:КНЕУ, 2004. – 889с.
18. Гальчинський А. Теорія грошей: Навч. посібник. – К.: Основи, 1996. – 413с.
19. Глосарій банківської термінології НБУ // Електронне джерело. Режим доступу:
http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=124734&cat_id=124733.
20. Глосарій Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Електронне джерело. Режим доступу:
<http://www.nssmc.gov.ua/fund/investorschool/glossary>
21. Голюк В.Я. Інфляційне таргетування як складова фінансової безпеки держави // Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право. Спецвипуск. – т.2, – 2011. – С.285 - 288.
22. Голюк В.Я. Значення монетарного чинника у розвитку інфляційних процесів в Україні у 2002—2010 роках // Інвестиції: практика та досвід. – №5. – 2012. – С. 28-30.
23. Голюк В.Я., Кредитування як чинник фінансової кризи // Економічний форум. – №2. – 2014.
24. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144
25. Грабовецький, Б. Є. Економічний аналіз : навчальний посібник / Б. Є. Грабовецький. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 85 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://subject.com.ua/economic/analysis/62.html>
26. Гроші та кредит: підручник / В.І. Грушко, О.Ю. Сова [та ін.]; за ред. проф. С.К. Ревчука, . - К. : Знання, 2011. - 384 с.
27. Гроші та кредит: підручник / О. М. Колодізев, В. Ф. Колесніченко. - К. : Знання, 2010. - 615 с.
28. Гроші та кредит: підручник. — 3-тє вид., перероб. і доп. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2002. — 598 с.
29. Гроші та кредит. Практикум: Навчально-методичне видання/ Київський національний торговельно-економічний університет / Укладач Н.М.Сушко. – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2008. – 20 с.

30. Грошова одиниця // Глосарій НБУ. Електронне джерело. Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123247
31. Давиденко Н. М., Данилевська-Жугунісова О. Є. Фінанси: підручник / Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. - Київ : Компринт, 2014. - 491 с.
32. Дашко І.М., Савкова Ю.О. Сутність антиінфляційної політики // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2011/Economics/4_93381.doc.htm
33. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 17, ст.184)
34. Дергачова В.В. Міжнародні кредитно-розрахункові і валютні відносини: методичні вказівки до вивчення дисципліни для студентів напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент» спеціальностей 7.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», 8.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» освітньо-кваліфікаційних рівнів «Спеціаліст» і «Магістр» »/ Укладачі: В.В. Дергачова, В.Я. Голюк. - К., КНТУУ «КПІ» Електронне навчальне видання, 2012.
35. Державне регулювання економіки: тексти лекцій (для студентів усіх форм навчання спеціальностей 6.050100 - «Економіка підприємства», «Облік і аудит») / Авт.: Шекшуєв О.А., Данильченко Є.П., Островський І.А., Кожокіна К.О. – Харків: ХНАМГ, 2008 – 120 с.
36. Державний борг // Офіційний веб-ресурс Міністерства фінансів України. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/borg/derzhavnij-borg>
37. Дзюблюк О.В. Валютна політика: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 422с.
38. Економічна теорія: Політекономія. Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 7-ме вид. – К.: Знання, 2008. – 719 с. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1382032839996/politekonomiya/kreditna_sistema_struktura
39. Загальнодержавні збори / Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-zbori-/>
40. Загальнодержавні податки / Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-podatki/>
41. Зайцев О.В. Фінансові розрахунки. Теорія і практика: Навчальний посібник. – К.: Кондор-Видавництво, 2013. – 548с
42. Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 11, ст.75

43. Закон України Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 22, ст.171
44. Закон України Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування // Відомості Верховної Ради України, 2011, N 2-3, ст.11
45. Закон України Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів // Відомості Верховної Ради України, 2005, N 1, ст.1
46. Закон України «Про Рахункову палату» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 36, ст.360
47. Закон України Про систему гарантування вкладів фізичних осіб // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 50, ст.564
48. Закон України Про страхування // Відомості Верховної Ради України, 1996, N 18, ст. 78
49. Закон України Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 1, ст. 1
50. Збірник тестів та ситуаційних завдань для самостійного вивчення навчальних дисциплін напряму підготовки "Фінанси і кредит" для студентів коледжу. Частина 1. / В. Я. Голюк [та ін.] ; За заг. ред.проф. В. І. Грушка ; Університет економіки та права "КРОК", КЕПІТ. - К. : Університет економіки та права "КРОК", 2011. - 94 с. – С.5-33
51. Іванов Ю.Б., Крисоватий А.І., Десятнюк О.М. Податкова система. Підручник. – К.: Атіка, 2006. - 290с.
52. Іжевський П.Г., Кошонько О.В. Фінанси: Навчальний посібник. – Львів: «Магнолія 2006», 2013. – 373с.
53. Індекс споживчих цін: сприйняття та реальність: посібник для користувачів / За ред. Ю.М.Остапчука. — К.: Державний комітет статистики України, 2006. — 56 с.
54. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті // Постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22
55. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті// постанова Правління Національного банку України від 16.08.2006 р. № 320.
56. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах // Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492.
57. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах // Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492.
58. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні // Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368.

59. Інфляційне таргетування. Глосарій НБУ// Електронний ресурс. Режим доступу:
http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123682&cat_id=123322
60. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Пер. проф. Любимова Н.Н. – М.: ГеліосАРВ, 2012. – 352с
61. Кінаш О.М., Сороківський В.М., Папка (Сороківська) М.В. Основи актуарних розрахунків. – Навчально-методичний посібник. – Львів, 2012. – 188с.
62. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2013.- 578с.
63. Козик В.В., Панкова Л.А., Карп'як Я.С., Григор'єв О.Ю., Босак А.О. Зовнішньоекономічні операції і контракти: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 608 с.
64. Концепція запровадження нагляду (оверсайта) за платіжними системам в Україні: Постанова Правління Національного банку України від 15.09.2010 р. № 426
65. Коротка інформація щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 31.12.2015) // Офіційний веб-ресурс Міністерства фінансів України. Електронне джерело. Режим доступу:
<http://www.minfin.gov.ua/news/view/statystichni-materialy-shchodo-derzhavnoho-ta-harantovanoho-derzhavoiu-borhu-ukrainy-u--rotsi?category=borg&subcategory=statistichna-informacija-schodo-borgu>
66. Кредитоспроможність / Глосарій НБУ. Електронне джерело. Режим доступу:
http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123417&cat_id=123213
67. Кремень О.І., Кремень В.М. Фінанси: Навчальний посібник. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 416с.
68. Круш П.В. Гроші та кредит: навч. посібн. / П.Круш, О.Клименко. – Київ, 2010. Електронне джерело. Режим доступу:
http://pidruchniki.com/12991010/finansii/spetsializovani_nebankivski_kreditno-finansovi_instituti_vidosoblena_chastina_kreditnoyi_sistemi
69. Круш П.В., Клименко О.В. Інфляція: суть, форми та її оцінка: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
70. Кудряшов, В. П. Курс фінансів: навч. посібник / В. П. Кудряшов. – Київ : Знання, 2008. – 431 с.
71. Кузьмінський В. З., Плетенецька С. М., Голюк В.Я. Проблеми та перспективи розвитку фондового ринку України // Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка. - 2014. - Вип. 37. - С. 68-76.
72. Лисенков Ю.М. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: навчальний посібник / Ю.М. Лисенков, Т.А. Коротка. - К.: Зовнішня торгівля, 2005. - 118 с. Електронне джерело. Режим доступу:
<http://library.if.ua/book/17/1409.html>

73. Лондар С. Л. Фінанси: навчальний посібник / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 384 с. Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/19940412/finansi/parabankivska_sistema_rol_zabezpec_henni_funktsionuvannya_finansovoyi_sistemi
74. Малиш Н. А. Макроекономіка: навч. посіб. – 2-ге вид. випр. – К.: МАУП, 2004. – 184 с.
75. Методичний коментар до платіжного балансу України // Платіжний баланс і зовнішній борг України. – 2013. – II квартал. - С.102-107.
76. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» // Постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 р. № 104.
77. Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств/ Центральна спілка споживчих товариств України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://uazakon.com/big/text892/pg1.htm>
78. Методичні матеріали щодо поточного і підсумкового контролю знань студентів з навчальної дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / Укладач Пуховкіна М.Ф. - К.: Київ. нау. екон. ун-т, 2010. – 49 с.
79. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України // Постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361
80. Методологічний коментар // Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 10.
81. Методологічні основи розробки платіжного балансу та зовнішнього боргу України // Платіжний баланс і зовнішній борг України за 2009 р. – К.: НБУ. – 2010.
82. Міжбанківські розрахунки // Глосарій НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123445
83. Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підруч. для ВНЗ. — 5-те вид. перероб. і доп. / Боринець С.Я. — К., 2008. — 582 с.
84. Міжнародні кредитно-розрахункові і валютні операції [Електронний ресурс]: конспект лекцій для студентів напряму підготовки 030601 «Менеджмент» спеціальності 7.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», 8.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» / НТУУ «КПІ»; уклад. В. Я. Голюк. – Електронні текстові дані (1 файл: 966 Кбайт). – Київ : НТУУ «КПІ», 2015. – 144 с. Режим доступу: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/14448>
85. Міжнародні кредитно-розрахункові і валютні операції [Електронний ресурс]: практикум для студентів напряму підготовки 030601 «Менеджмент» спеціальності 7.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», 8.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» / НТУУ «КПІ»; уклад. В. Я. Голюк. –

- Електронні текстові дані (1 файл: 1,72 Мбайт). – Київ : НТУУ «КПІ», 2015. – 122 с. Режим доступу: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/14449>
86. Міжнародні розрахунки і валютні операції; навч. посіб. / Т.С.Шебет, А.С.Коряк, О.М.Диба; за заг. ред. Т.С. Шебет. – К.:КНЕУ, 2009. – 348 с.
 87. Міністерство соціального захисту // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=140410&cat_id=140369
 88. Місцеві збори / Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/mistsevi-zbori/>
 89. Місцеві податки / Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/mistsevi-podatki/>
 90. Мозговий О. М., Оболенська Т. Є., Мусієць Т. В. Міжнародні фінанси: Навчальний посібник. — За заг. ред. О.М. Мозгового. — К.: КНЕУ, 2005. — 558 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://buklib.net/books/27577/>
 91. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
 92. Найман Э. Малая энциклопедия трейдера / Эрик Л. Найман. – 7-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 403 с.
 93. Наказ Міністерства фінансів України від 28.03.2013 №433 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності"
 94. Наказ Міністерства фінансів України від 28.04.2006 №415 Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 31 «Фінансові витрати»
 95. Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.99 №290 Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»
 96. Непочатенко О.О. Фінанси підприємств: підручник / О.О.Непочатенко, Н.Ю.Мельничук. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 504 с.
 97. Организационная структура банка // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.banki.ru/wikibank/organizatsionnaya_struktura_banka/
 98. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 23, ст.121
 99. Офіційна веб-сторінка Державної фінансової інспекції. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/84005>
 100. Офіційна веб-сторінка Державної фіскальної служби. Електронне джерело. Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/pro-sfs-ukraini/zavdannya--funktsii/>
 101. Офіційна веб-сторінка Міністерства фінансів. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet>

102. Офіційна веб-сторінка Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/about/description/mission>
103. Офіційний веб-ресурс пенсійного фонду України // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=223203&cat_id=94748
104. Офіційний веб-ресурс Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/abcpeople/abetka_npf.html
105. Офіційний веб-ресурс Фонду гарантування фізичних осіб. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/dlia-vkladnykiv/umovu-harantuvannia>
106. Офіційний сайт Асоціації «УкрСВІФТ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrswift.org/index.php?lang_id=2&menu_id=1
107. Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
108. Офіційний сайт Співтовариства всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.swift.com/index.page?lang=en>
109. Офіційний сайт Української фондової біржі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrse.com.ua>
110. Парасій-Вергуненко І. М. Аналіз банківської діяльності: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2003. — 347 с.
111. Патица Н.І. Міжнародні валютно-кредитні відносини: навч. посіб. / Н.І. Патица. — К. : Знання, 2012. — 566 с.
112. Підсумки діяльності страхових компаній за 2014 рік // Національна комісія що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – 2015. Електронне джерело. Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/sekto/sk_%202014.pdf
113. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112
114. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению. – Вашингтон // Международный Валютный Фонд, 2007. – 324 с
115. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» // Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 р. № 559.
116. Положення про встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів // Постанова Національного банку України від 12.11.2003 р. № 496
117. Положення про Державну казначейську службу // Указ Президента України від 13 квітня 2011 року №460/2011
118. Положення про електронні гроші в Україні // Постанова Правління Національного банку України від 04.11.2010 № 481.

119. Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України // Постанова Правління НБУ від 13.07.2010 р. № 327.
120. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг // Указ Президента України від 23 листопада 2011 року №1070/2011
121. Положення про організацію операційної діяльності в банках України // Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2003 р. № 254
122. Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS // Постанова Правління Національного банку України від 08.05.2002 р. № 171.
123. Положення про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземних валютах// постанова Правління Національного банку України від 15.12.2004, №639.
124. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою // Постанова Правління Національного банку від 10.08.2005 р. № 281.
125. Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями // Постанова Правління Національного банку України від 25.01.2012 р. № 23.
126. Про затвердження Положення про основи процентної політики Національного банку України // Постанова Правління Національного банку України від 21.04.2016 р. № 277.
127. Положення про Державну службу статистики України // Постанова КМУ від 23 вересня 2014 року №481
128. Порядок проведення Національним банком операцій з купівлі-продажу іноземної валюти на умовах «своп» // Постанова Національного банку України від 05.12.2011 р. № 434.
129. Про депозитарну систему України // Закон України від 06.07.2012р. №5178
130. Про банки і банківську діяльність // Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III.
131. Про внесення змін до Порядку реєстрації випуску опціонних сертифікатів та проспекту їх емісії // Рішення ДКЦПФР від 05.02.2013 № 132
132. Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України // Постанова НБУ №481 від 27.12.2007
133. Про затвердження Інструкції про порядок організації та здійснення валюто-обмінних операцій на території України та змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України // Постанова Національного банку України від 12.12.2002 р. № 502.

134. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»/ Наказ Міністерства фінансів України №87 від 07.02.13
135. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» / Наказ Міністерства фінансів України №318 від 31.12.99
136. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» / Наказ Міністерства фінансів України №39 від 25.02.2000
137. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» // Наказ Міністерства фінансів України №39 від 25.02.2000
138. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» // Наказ Міністерства фінансів України від 20.10.2003 №601
139. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» / Наказ Міністерства фінансів України №318 від 27.04.2000
140. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» / Наказ Міністерства фінансів України №242 від 18.10.1999
141. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» / Наказ Міністерства фінансів України №246 від 20.10.1999
142. Про затвердження Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку // Рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 05.07.2012 р. № 2.
143. Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів // Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.1999 р. № 632
144. Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації / Наказ Міністерства фінансів України , Фонду державного майна №49/121 від 26.01.2001
145. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами / Постанова правління НБУ №516 від 03.12.2003
146. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи // Постанова Національного банку України від 07.09.2015 р. № 615.
147. Про захист прав споживачів // Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ.
148. Про інститути спільного інвестування // Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI.
149. Про іпотеку // Закон України від 05.06.2003 № 989-IV.
150. Про Національний банк України // Закон України від 20.05.1999 р. № 679 – XIV.

151. Про недержавне пенсійне забезпечення // Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV
152. Про організацію формування та обігу кредитних історій // Закон України від 23.06.2005 р. № 2704-IV.
153. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні // Закон України від 05.04.2001 № 2346-III.
154. Про систему валютного регулювання і валютного контролю // Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993р. № 15-93.
155. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб // Закон України від 23.02.2012, № 4452-VI
156. Про страхування // Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР
157. Про фінансовий лізинг // Закон України від 16.12.1997 № 723/97.
158. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг // Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III.
159. Про цінні папери та фондовий ринок // Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV.
160. Розрахунок обсягу міжбюджетних трансфертів між бюджетом м.Суми та бюджетом с.Піщане на 2012 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meria.sumy.ua/engine/download.php?id=960>
161. Румянцев А.П., Голюк В.Я., Тонких О.Г. Міжнародні фінансові відносини: Навч. посіб. – К. Центр учбової літератури, 2008. – 348 с.
162. Рябініна Л.М., Няньчук Н.Ю., Ухлічева Л.І. / за ред. Рябініної Л.М. Банківські операції: навчальний посібник. - Одеса: ОДЕУ, 2011. – 536 с.
163. Савлук М.І. Гроші та кредит [Текст]: Підручник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / заг. ред. Михайло Іванович Савлук. - К.: Київ. нау. екон. ун-т, 2006. - 744 с.
164. Склад кабінету міністрів України / Офіційна сторінка Кабінету міністрів України «Урядовий портал» Електронне джерело. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=247077361
165. Суть фінансів населення, функції, необхідність // Електронне джерело. Режим доступу: <http://economics-konspect.org/?content=3830>
166. Тарасенко, І. О. Фінанси підприємств : підручник / І. О. Тарасенко, Н. М. Любенко. – К. : КНУТД, 2015. – 360 с.
167. Туган-Барановский М. И. Бумажные деньги и металл. — СПб., 1916. — С. 13.
168. УАІБ: Аналітичний огляд діяльності ІСІ у 3-му кварталі 2015 року // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart/231965.html
169. УАІБ: Що таке компанія з управління активами (КУА) і які її функції? // Електронне джерело. Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/abcpeople/abetka_isi/6117.html.
170. Фінанси, гроші та кредит [Електронний ресурс]: Конспект лекцій: Навчально-методичне видання для студентів напряму підготовки 030601 «Менеджмент» / НТУУ «КПІ»; уклад.: В.Я. Голюк – Електронні текстові дані (1 файл: 722 Кбайт). - К.: НТУУ «КПІ», 2016. – 200 с.

171. Фінанси, гроші та кредит. Практикум: Навчально-методичне видання для студентів галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування» напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент» / Уклад.: В.Я. Голюк. - К., КНТУУ «КПІ» Електронне навчальне видання, 2014. – 93 с.
172. Фінанси (теоретичні основи) : Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Грідчина, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук, Ю. Л. Субботовіч, К. М. Темчишина; ред.: М. В. Грідчина, В. Б. Захожай; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. - 2-е вид., виправл. і доповн. - К., 2004. - 312 с.
173. Фінанси : підручник / Н. М. Давиденко, О. Є. Данилевська-Жугунісова; Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. - Київ : Компринт, 2014. - 491 с.
174. Фінанси підприємств : підручник / О. О. Непочатенко, Н. Ю. Мельничук. – Умань: Сочінський, 2012.– 501 с. Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/14170120/finansi/funktsiyi_finansiv
175. Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. 3-тє вид., перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2001. — 460 с. Електронне джерело. Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/73/26/>
176. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посіб./ За ред. В.І. Оспіщева . –К.: Знання, 2008.- 567 с.
177. Фінанси: Навчальний посібник / За заг. ред.. Меглаперідзе А.С. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 420с.
178. Фінанси: Навчальний посібник / За ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова. – 2-ге вид. пер.і доп. – К.:Знання, 2012. – 687с.
179. Фінанси: Навчальний посібник / О.П.Близнюк, Л.І.Лачкова, В.І.Оспіщев та ін.; За ред. В.І.Оспіщева. – К.:Знання, 2006. – 415с.
180. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб // Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/depositors/guarantee/>
181. Форекс-інвестор // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://forex-investor.net/stagflyatsiya.html>
182. Фрідмен М. Капіталізм и свобода / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2006. – 240 с.
183. Цивільний Кодекс України // Закон України від 16.01.2003 № 435-IV.
184. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент: Підручник. - К.: Знання, 2006. - 439 с. Електронне джерело. Режим доступу: http://pidruchniki.com/15060913/finansi/zvit_pro_ruh_groshovih_koshtiv
185. Шемет О.О. Фінансовий аналіз: Навчальний посібник. – К., 2005. – 196с.
186. Шило В.П., Васькова В.Н. Організація міжнародних банківських операцій: Навч. посіб. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 224 с.
187. Шило В.П., Доровська С.С., Ільїна С.Б., Іванова Н.С. Міжнародні фінанси: Теоретично-практичний посібник. – К.: Кондор, 2010 р. – 346 с.
188. Щетинін А. І. Гроші та кредит: Підручник. Видання 4-те, перероблене та доповнене. Щетинін А. І. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 440 с.

- Електронне джерело. Режим доступу:
http://pidruchniki.com/16520205/finansii/groshoviy_rinok#20
189. Энгдаль У.Ф. Боги денег: Уолл-Стрит и смерть Американского века [Текст].- С.-П.: Геликон плюс, 2011- 452 с.
 190. Юхименко П.І. Теорія монетаризму: навч. посібник. – К.: Кондор, 2008. – 378с.
 191. Юхименко П.І. Теорія фінансів : підручник / П.І. Юхименко, В.М. Федосов, Л.Л. Лазебник ; за ред. В.М. Федосова, СІ. Юрія. - К. : Центр навч. л-ри, 2010. - 576 с
 192. Ющенко В.А., Міщенко В.І. Валютне регулювання: Навч. посіб. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 1999. – 359 с.
 193. Ярошкевич Н.Б. Фінанси підприємств: навч. посіб. / Н.Б. Ярошкевич. – К.: Знання, 2012. – 341 с.
 194. Hummel J. R. Gibson W. C. Money, Banking and Finance. January, 2009. – 291 pp.
 195. Investfunds. Информационный портал о личных инвестициях и финансах // Електронне джерело. Режим доступу: <http://investfunds.ua/company/npf/>
 196. Liquidity Trap // Investopedia. Електронне джерело. Режим доступу: <http://www.investopedia.com/terms/l/liquiditytrap.asp#axzz1fYhAk4T4>